УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ЕКОНОМІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

Колективна монографія

за ред. д.е.н., проф. Кравченко О.О.

ВИДАВНИЦТВО І.С. ІВАНЧЕНКА
ХАРКІВ 2024

УДК 336.6:65.012
У66

Рекомендоване до видання рішенням Вченої Ради
Державного університету інфраструктури та технологій
(Протокол № 11 від 30.05.2024 р.)

Рецензенти:
ГОРАЛЬ Ліліана Тарасівна – д.е.н., професор, професор кафедри фінансів, обліку та оподаткування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.
МУШНІКОВА Світлана Анатоліївна – д.е.н., проф., завідувач кафедри управління фінансами, облікової аналітики та моніторингу бізнесу Українського державного університету науки і технологій.
ПРОХОРОВА Вікторія Володимирівна – д.е.н., проф., завідувач кафедри економіки та менеджменту ННІ «Українська інженерно-педагогічна академія» Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна.

Авторський колектив:
О.О. Кравченко, О.В. Андрєєва, І.С. Ковова, О.Г. Парфентьєва, П.В. Пасенчук, С.М. Семенова, О.М. Шпирко, С.М. Шуляренко, О.В. Ярмоліцька

У66 **Управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів: теоретико-прикладні аспекти**: колективна монографія / [О.О. Кравченко, О.В. Андрєєва, І.С. Ковова та ін..]; за ред. д.е.н., проф. Кравченко О.О. —Х.: Видавництво Іванченка І. С., 2024. —336 с.

ISBN 978-617-8332-60-0
DOI: 10.32703/978-617-8332-60-0

В колективній монографії розглядаються теоретичні засади фінансової безпеки економічних суб'єктів, приділяється увага дослідженню облікової складової забезпечення фінансової безпеки економічних суб'єктів, розкрито управлінські аспекти податкової безпеки, фінансової безпеки банківської системи та висвітлено питання економічної безпеки підприємства в умовах гібридних загроз.

Колективна монографія розрахована на здобувачів вищої освіти, аспірантів, викладачів, науковців, працівників підприємств, організацій та фінансових установ, яким цікава проблематика управління фінансовою безпекою в сучасних умовах.

Опубліковані матеріали відображають власну думку авторів, яка може носити дискусійний характер. За зміст матеріалів відповідальність несуть автори.

УДК 336.6:65.012

© Кравченко О. О. та ін., 2024.
© Державний університет інфраструктури та технологій, 2024.
© Видавець Іванченко І. С., 2024.

ISBN 978-617-8332-60-0
DOI: 10.32703/978-617-8332-60-0

ЗМІСТ

Передмова …….. 4

Розділ 1. Теоретичні засади управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів ……. 7

1.1. Методичні засади оцінювання фінансової безпеки економічних суб'єктів …… 7

1.2. Фінансова (не)стабільність на шляху до резильєнтних організацій …… 44

1.3. Фінансове планування як інструмент управління фінансовою безпекою підприємства в умовах нестабільного ринкового середовища .. 74

Розділ 2. Облікова складова забезпечення фінансової безпеки економічних суб'єктів ……. 123

2.1. Non-financial and integrated reporting in ensuring the sustainable development of society …….. 123

2.2. Обліково-аналітичне забезпечення фінансової безпеки малих підприємств в умовах євроінтеграції ……. 152

2.3. Обліково-інформаційне забезпечення фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства …….. 181

2.4. Обліково-аналітичне забезпечення банків в умовах воєнного стану …….. 224

Розділ 3. Управління фінансовою безпекою в сучасних умовах 251

3.1. Податкова безпека держави та платників податків в сучасних умовах господарювання 251

3.2. Фінансова безпека банківської системи 280

3.3. Складові економічної безпеки підприємства в умовах гібридних загроз 308

ПЕРЕДМОВА

Ви відповідальні не за всі події. Але Ви завжди відповідаєте за Вашу інтерпретацію подій і за Вашу реакцію на них.

Бодо Шефер

Сучасні умови функціонування економічних суб'єктів в Україні характеризуються підвищеною невизначеністю, яка формується факторами різної природи, а саме: повномасштабною військовою агресією рф проти Україні, нестабільністю світової економіки, гібридними загрозами, непередбачуваністю розвитку національної економіки, підсиленням конкуренції, пришвидшенням технологічних змін, розривом традиційних зв'язків та ін. Це підвищує труднощі існування в сучасному світі, який часто визначається як VUCA-світ і характеризується волатильністю, невизначеністю, складністю та амбівалентністю/неясністю.

Функціонування економічних суб'єктів (держави, підприємств, домогосподарств, громадян) здійснюється під постійним впливом внутрішніх і зовнішніх загроз, тому ефективність їхньої поточної діяльності і можливості розвитку прямо залежать від спроможності адекватно реагувати на виникаючі загрози і ризики. В умовах зростання невизначеності фінансова безпека стає запорукою успішного функціонування економічних суб'єктів, оскільки в сучасному світі саме фінанси трансформувалися в потужний фактор забезпечення стійкості і розвитку.

Фінансова безпека стосується не тільки фінансів, а і всього, що відбувається у діяльності економічних суб'єктів, тому відсутність розроблених захисних заходів може призводити до незворотних наслідків, аж до банкрутства. Практика останніх років свідчить, що ймовірність погіршення поточного фінансового стану економічних суб'єктів, наслідком якого стало виникнення

кризи або банкрутства, було викликано відсутністю розробленої ефективної системи управління фінансовою безпекою. Фінансова безпека може бути забезпечена лише на основі стійкого фінансового розвитку економічного суб'єкту, у якому створено умови для реалізації фінансового механізму, здатного адаптуватися до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі з урахуванням особливостей функціонування економічного суб'єкту.

Монографія відображає колективне бачення аспектів управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів. У *першому* розділі розглянуто теоретичні засади управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів, а саме: особливості управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів в умовах нестабільного середовища, забезпечення фінансової (не)стабільності на шляху до резильєнтних організацій та фінансове планування як інструмент управління фінансовою безпекою підприємства в умовах ринкового середовища.

У *другому* розділі розглянуто облікову складову забезпечення фінансової безпеки економічних суб'єктів, зокрема, роль нефінансової та інтегрованої звітності у забезпеченні сталого розвитку суспільства, обліково-аналітичне забезпечення фінансової безпеки малих підприємств в умовах євроінтеграції, обліково-інформаційне забезпечення фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства та обліково-аналітичне забезпечення банків в умовах воєнного стану.

У *третьому* розділі розглянуто актуальні питання управління фінансовою безпекою в сучасних умовах, а саме: податкової безпеки держави та платників податків в сучасних умовах господарювання, фінансової безпеки банківської системи та економічної безпеки підприємств в умовах гібридних загроз.

Монографія орієнтована на широке коло читачі: здобувачів вищої освіти, аспірантів, викладачів, науковців, працівників підприємств, організацій та фінансових установ, яким цікава проблематика управління фінансовою безпекою в умовах високої нестабільності.

Висловлюємо щиру подяку рецензентам: доктору економічних наук професору, професору кафедри фінансів, обліку та оподаткування Івано-

Франківського національного технічного університету нафти і газу ***Гораль Ліліані Тарасівні***; доктору економічних наук професору, завідувачці кафедри управління фінансами, облікової аналітики та моніторингу бізнесу Українського державного університету науки і технологій ***Мушніковій Світлані Анатоліївні***; доктору економічних наук, професору, завідувачці кафедри економіки та менеджменту ННІ «Українська інженерно-педагогічна академія» Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна ***Прохоровій Вікторії Володимирівні.***

Колективна монографія виконується в рамках теми науково-дослідної роботи «Обґрунтування механізму фінансової безпеки економічних суб'єктів» кафедри фінансів, обліку і оподаткування Державного університету інфраструктури та технологій (номер державної реєстрації ДР 0118U100060).

Висловлюємо щиру подяку нашим героям і героїням, які захищають нашу країну в лавах ЗСУ та тим, хто віддав за це своє життя!

Слава Україні! Героям слава!

З повагою, д.е.н., проф. Ольга Кравченко.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ЕКОНОМІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ

1.1. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ЕКОНОМІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ

Кравченко О.О.

доктор економічних наук, професор,

Державний університет інфраструктури та технологій, Київ

Однією з основних потреб економічних суб'єктів є потреба в безпеці. Маслоу писав, що цю потребу можна визначити, як стан людської особистості, соціальної групи чи суспільства загалом, що виражає потребу у чомусь, і залежить від об'єктивних умов життя. Потреби є рушійною силою діяльності людей. Відповідно до ранжування потреб Маслоу, потреба у безпеці економічних суб'єктів також знаходиться на другому рівні ієрархії потреб і є основою для реалізації потреб вищого рівня [1].

Стабільне функціонування і можливості розвитку економічних суб'єктів залежать від захищеності від дестабілізуючих впливів зовнішніх і внутрішніх загроз. Політична нестабільність, військова агресія, мінливість чинного законодавства, глобальні економічні кризи, нестабільність цін, соціальні потрясіння та безліч інших факторів негативно впливають на діяльність економічних суб'єктів і за відсутності розроблених захисних заходів можуть призводити до незворотних наслідків, у крайніх випадку – до банкрутства.

Термін «фінансова безпека» почав використовуватися порівняно недавно, хоча питання безпеки займали думки науковців і практиків дуже давно. Так, перше задокументоване згадування поняття «безпека» відносять ще до XII ст. і

воно слабо пов'язано з фінансово-економічною діяльністю, а характеризувало психічний стан людини, а саме спокійний стан духа людини, що вважає себе захищеною від будь-якої безпеки. Закладення системних основ фінансової безпеки економічних суб'єктів також відбувалося ще за часів Київської Русі через існування механізму зі стягування податків і організованої митної системи, використання вексельного обороту, формування бюджету [2]. Розвиток економічних відносин, зростання ролі фінансів в діяльності економічних суб'єктів привело до розуміння того, що певні аспекти безпеки формуються в процесі управління їхньою виробничо-економічною та фінансовою діяльністю.

Достатньо довгий час в науковій літературі домінували дві точки зору на забезпечення сталої фінансової діяльності економічних суб'єктів. Відповідно до першого підходу фінансова безпека розглядається як складова економічної безпеки. У той же час відзначалося особливе значення фінансової складової у забезпеченні економічної безпеки економічних суб'єктів. Покропивний С.Ф. зазначав, що «серед функціональних складових економічної безпеки підприємства саме фінансова складова є провідною й вирішальною, адже за ринкових умов господарювання фінанси (грошова частина) є «двигуном» будь-якої економічної системи…» [3].

Інший підхід передбачав певне ототожнення фінансової безпеки з економічною і акцентування на розробці комплексів визначених антикризових заходів. Так, Судакова О.І. визначала економічну безпеку підприємства як стан, при якому воно може незалежно, без втручання та тиску ззовні, визначати шляхи та форми свого економічного розвитку. А категорія економічної безпеки тісно пов'язана з категоріями економічної стійкості, стабільності та незалежності [4]. Однак ці підходи є обмеженими. Вони не враховують особливостей фінансової безпеки і не передбачають формування комплексного підходу до її забезпечення, реалізація якого дозволяє забезпечити захист фінансових інтересів економічних суб'єктів у процесі їхнього функціонування та розвитку.

Поняття «фінансова безпека» має корелювати із загальним поняттям «безпека» як на рівні національної безпеки, так і на рівні окремого економічного суб'єкта. Так, провідна роль фінансової складової у загальній безпеці обумовлюється тим, що [5]:

1) фінансова діяльність продукує основну форму ресурсного забезпечення реалізації стратегії економічних суб'єктів. Практично всі завдання економічного розвитку, розширення обсягу та оновлення складу активів вимагають збільшення суми залучених фінансових ресурсів. Вибір джерел формування цих ресурсів, а також мінімізація вартості їхнього залучення в значній мірі визначають рівень економічної незалежності і ефективності функціонування економічних суб'єктів. Отже, стратегія забезпечення фінансової безпеки є невід'ємною складовою загальної стратегії економічного розвитку;

2) операції, пов'язані з фінансовою діяльністю економічних суб'єктів, носять стабільний характер, тобто здійснюються постійно. Це пов'язано з тим, що кожний економічний суб'єкт в процесі свого розвитку потребує зовнішнього фінансування операційної, інвестиційної та власне фінансової діяльності, а відповідно забезпечує постійне обслуговування фінансових ресурсів, залучених із зовнішніх джерел. Фінансові операції здійснюються навіть в умовах тимчасового повного припинення операційної діяльності в зв'язку з несприятливою кон'юнктурою товарного ринку або з інших причин (операції по стягненню дебіторської заборгованості; розрахунків з бюджетом і державними позабюджетними фондами; реалізації фінансових активів та ін.); в цих випадках заходи забезпечення фінансової безпеки виступають на перший план в системі загальної безпеки економічних суб'єктів;

3) фінансова діяльність відіграє пріоритетну роль у забезпеченні стабілізації економічного розвитку економічних суб'єктів в цілому. Інструментом такої стабілізації виступають різні страхові та інші цільові грошові фонди на випадок непередбачених коливань кон'юнктури не тільки фінансового,

але і товарного ринків, зниження обсягів операційної діяльності, а, відповідно, і операційного прибутку.

У сучасних наукових публікаціях відсутній єдиний підхід до визначення сутності фінансової безпеки. Методологічні складнощі відділення фінансової безпеки від економічної приводить до того, що науковці розглядають її під різними кутами. Так, Краснокутська Н.С. і Коптєва Г.М. виділяють сім підходів до визначення сутності поняття «фінансова безпека підприємства» [40], а саме: (1) фінансова безпека як складова економічної безпеки підприємства з відповідними інструментами управління нею; (2) фінансова безпека як самостійний об'єкт управління, здатність підприємства ефективно використовувати свій ресурсний потенціал; (3) фінансова безпека як стан (ресурсів, діяльності, фінансових інтересів, захищеності тощо), який характеризується відповідною стійкістю до зовнішніх і внутрішніх загроз; (4) фінансова безпека як діяльність з управління ризиками; (5) фінансова безпека як процес (процес забезпечення стабільності його функціонування, фінансової рівноваги; процес досягнення певного стану тощо); (6) фінансова безпека як система (забезпечення фінансовими ресурсами; збалансований стан елементів і підсистем); (7) фінансова безпека як комплекс заходів, методів і засобів по захисту економічних (фінансових) інтересів. В табл. 1.1 наведені визначення поняття «фінансова безпека», надані різними науковцями.

На основі узагальнення розглянутих визначень поняття «фінансова безпека» можна виділити основні його характеристики. Так, фінансова безпека є таким станом, при якому економічний суб'єкт (рис. 1.1):

1) задовольняє свої потреби у фінансових ресурсах для здійснення операційної, інвестиційної та фінансової діяльності;

2) має достатню фінансову незалежність, ліквідність і платоспроможність, що забезпечує інвестиційну привабливість і, як наслідок, можливість залучення коштів за «адекватною» вартістю;

Таблиця 1.1. **Трактування сутності поняття «фінансова безпека»**

Автори	Визначення
1	2
Проект «Концепція економічної безпеки України» [7]	Фінансова безпека – ц захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на усіх рівнях фінансових відносин, забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій і установ, регіонів, галузей, секторів економіки, держави фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань.
Барановський А.О. [8]	Фінансова безпека – це рівень забезпеченості громадянина, домашнього господарства, підприємства, регіону, держави, суспільства, міждержавних утворень фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань.
Горячева К.С. [9]	Фінансова безпека – це такий фінансовий стан, для якого характерними є: 1) збалансованість і якість сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, що використовуються підприємством; 2) стійкість до зовнішніх і внутрішніх загроз; 3) здатність фінансової системи підприємства забезпечити реалізацію його фінансових інтересів, цілей і завдань достатнім обсягом фінансових ресурсів; 4) забезпечення розвитку всієї фінансової.
Кириченко О., Кім Ю. [10]	Фінансова безпека підприємства – це фінансове становище і фінансову стабільність, які здатні забезпечити суб'єкту господарювання нормальний ефективний розвиток його діяльності
Мельник С.І. [11]	Фінансова безпека – це стан, при якому через ефективне використання всіх наявних ресурсів та прийняття адекватних, в кожній конкретній ситуації, управлінських рішень, формується рівновага, підтримується стійкість і стабільність, забезпечується надійність системи для досягнення поставлених цілей та завдань, реалізації стратегії розвитку шляхом застосування заходів своєчасного розпізнавання викликів, уникнення/зменшення ризиків, протидії/адаптації до негативного впливу загроз.
Мунтіян В. [12]	Фінансова безпека підприємства – це поєднання оптимальних значень, зокрема таких: прибутковості і рентабельності бізнесу, якості управління, використання основних і оборотних коштів підприємства, структури його капіталу, норми дивідендних виплат за цінними паперами підприємства, а також курсової вартості його цінних паперів.
Перекрестова Л.В., Папехін Р.С. [13]	Фінансова безпека підприємства – це певний стан фінансової стабільності, в якому повинно знаходитися підприємство для реалізації своєї стратегії, характеризується можливістю підприємства протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам.
Ревенчук Н.Й. [14]	Фінансова безпека підприємства є захистом від ймовірних фінансових витрат і попередження банкрутства підприємства, досягнення найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів. Саме вона є провідною й вирішальною, оскільки за ринкових умов господарювання фінанси є двигуном будь-якої економічної системи.

Продовження табл. 1.1

1	2
Шелест В.В. [15]	Фінансова безпека підприємства – це фінансовий стан, що характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх впливів, дозволяє забезпечити ефективну діяльність підприємства за рахунок оптимального залучення майна, переданого установниками в управління в довгостроковому періоді.

Джерело: складено автором на основі [7–15]

3) має здатність протистояти загрозам і ризикам, які виникають у внутрішньому і зовнішньому середовищі;

4) забезпечує захищеність фінансових інтересів економічного суб'єкта та його власників.

Рисунок 1.1. **Характеристики поняття «фінансова безпека економічного суб'єкта»**

Джерело: розроблено автором

Таким чином, сутність фінансової безпеки полягає у здатності економічних суб'єктів в умовах нестабільного зовнішнього середовища:

– самостійно розробляти та реалізовувати фінансову стратегію, що відповідає цілям загальної стратегії розвитку;

– у рамках розробленої фінансової стратегії здійснювати тактичне планування фінансової безпеки, що ґрунтується на оперативній оцінці та реагуванні на зміни значень затверджених індикаторів.

Фінансова безпека може бути забезпечена тільки на основі сталого фінансового розвитку економічного суб'єкта, в якій створені умови для реалізації фінансового механізму, здатного адаптуватися до зміни умов у внутрішньому і зовнішньому середовищах.

В контексті забезпечення фінансової безпеки необхідно розділяти поняття ризиків і загроз. У сучасних умовах функціонування будь-якого економічного суб'єкта, пов'язано з впливом безлічі зовнішніх і внутрішніх факторів, які формують ризики та загрози фінансовій безпеці. Ризики є обов'язковим атрибутом будь-якої економічної діяльності, оскільки поточна діяльність і необхідність розвитку передбачає вироблення і реалізацію управлінських рішень. Ухвалення таких рішень можуть провокувати появу різних загроз, що знижують фінансову безпеку.

Найчастіше поняття «ризик» пов'язано з виникненням негативних наслідків у результаті певних процесів або явищ. Так, Загородній А.Г. і Вознюк Г.Л. зазначають, що ризиком є реальна можливість небезпеки виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, майна, грошей у зв'язку з стохастичними змінами умов економічної діяльності, несприятливими обставинами фінансової діяльності підприємства…» [16]. Вітлінський В.В. і Великоіваненко Г.І. під «ризиком» розуміли економічну категорію, яка відображає особливості сприйняття заінтересованими суб'єктами економічних відносин об'єктивно існуючих невизначеності та конфліктності, іманентних процесам цілепокладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами і невикористаними можливостями [17].

За думкою фахівця з управління ризиками Румассета Дж.А. (Roumasset J.A.), ризиком є «можливість отримання збитків або втрат, невпевненість у результаті реалізації угоди, договору або іншої транзакції ринку…» [18]. Однак такий підхід не є коректним, оскільки ризики це не тільки фактор фінансових втрат для, а і можливості подальшого розвитку. Так, Лапуста М.Г. і Шаршукова Л.Г. зазначали, що «хоча наслідки ризику частіше всього проявляються у вигляді втрат або неможливості одержання очікуваного прибутку, проте ризик – це не тільки небажані результати прийняття рішень. При певних варіантах підприємницьких проектів існує не тільки небезпека не досягти наміченого результату, але і ймовірність перевищити очікуваний прибуток…» [19].

Однак частіше в контексті забезпечення фінансової безпеки економічних суб'єктів ризик характеризується небезпекою втрати ресурсів чи доходів. Існує його кількісна міра, яка вимірюється абсолютним або відносним рівнем втрат. В абсолютному вираженні ризик становить величину можливих втрат у матеріальному, фізичному чи грошовому вираженні, якщо збитки можна виміряти. У відносному вираженні ризик характеризується величиною можливих втрат, розрахованої відносно певної бази. За таку базу доцільно приймати або фінансовий стан підприємства, або загальні витрати ресурсів на даний вид діяльності, або очікуваний прибуток від діяльності.

Інший підхід використовується для визначення сутності «загроза» фінансовій безпеці. Так, Єрмошенко М.М. загрозу трактував як «конкретну і безпосередню форму небезпеки або сукупність негативних чинників чи умов…» [20], тобто робиться акцент на взаємозв'язку між загрозами та небезпеками, які виникають в процесі функціонування економічних суб'єктів. Копитко М.І. загрозу фінансовій безпеці підприємства визначала як «вплив суб'єктів зовнішнього та внутрішнього середовища, які можуть спричинити втрати…» [21]. Марченко О.М. писала, що загрози – це «такий стан того чи іншого

компонента зовнішнього або внутрішнього середовища, який може негативно вплинути на фінансово-економічний стан підприємства та перешкодити реалізації його інтересів…» [22]. Це дозволяє розглядати загрози не тільки як потенційну причину появи збитків, а і проблем у досягненні інтересів підприємства, зокрема фінансових. Дії загроз проявляються протягом тривалого часу, що дозволяє їх розглядати як процес певної тривалості, протягом якого необхідно здійснювати моніторинг його реалізації та впровадження заходів щодо зменшення впливу цієї загрози. Яструбецька Л.С. запропонувала систему якісних показників оцінки фінансової безпеки суб'єктів господарювання як відповідно до загроз (табл. 1.2) [23].

Таблиця 1.2. **Загрози фінансовій безпеці суб'єктів господарювання та відповідні їм якісні показники оцінки рівня фінансової безпеки**

Загрози фінансовій безпеці	Якісні показники оцінки фінансової безпеки
Конфлікти інтересів між власниками, власниками і топ- менеджментом	Оцінка рівня корпоративної культури
Низький рівень кадрової безпеки, що виявляється у шахрайствах у фінансовій сфері	Оцінка роботи кадрової служби
Витік конфіденційної фінансової інформації, її спотворення, дезінформація	Оцінка роботи служби захисту інформації
Неналежне юридичне забезпечення укладення договорів та контрактів	Оцінка роботи юридичної служби
Рейдерство, недобросовісна конкуренція, ділове шпигунство	Оцінка роботи служби управління фінансовою безпекою

Джерело: [23]

Існують різні підходи до класифікацій загроз і ризиків фінансовій безпеці. Одним з основних є їхній розподіл за місцем виникнення – внутрішні і зовнішні загрози та ризики. Зовнішні загрози та ризики виникають в макро- та мікрооточенні економічного суб'єкта. Зовнішнє середовища здійснює значний, часто вирішальний вплив на фінансову безпеку економічних суб'єктів. Однак вплив цих факторів не є постійним. Так, експерти Всесвітнього економічного

форуму у звіті з глобальних ризиків у 2023 р. визначили для України такі п'ять основних ризиків: важка криза пропозиції товарів, міждержавний конфлікт, масштабна вимушена міграція, невдача заходів кібербезпеки, автоматизація та переміщення робочих місць. А на 2024 рік перелік цих ризиків вже змінився і до нього вже включили міждержавний збройний конфлікт, вимушену міграцію, використання біологічної, хімічної або ядерної зброї, державний борг та інфляцію [24]. Ці фактори є суттєвими і віддзеркалюють невизначеність в політичній, економічні, соціальній та екологічній сферах. Крім того, за оцінками експертів це підсилюється ще і загальною світовою нестабільністю. Так, «наслідки пандемії COVID-19 і російсько-українська війна, що триває, виявили тріщини в суспільствах, які зазнають ще більшої напруги через епізодичні потрясіння… Ці події ще не призвели до ширших регіональних конфліктів – і вони не створили глобальних дестабілізуючих наслідків, подібних до тих, що спостерігалися під час першого спалаху війни в Україні чи пандемії COVID-19, – але їх довгострокова перспектива може викликати додаткові потрясіння…» [24].

Найбільший вплив на рівень фінансової безпеки економічних суб'єктів мають політичні чинники, перш за все політична стабільність в державі, яка формується множиною взаємопов'язаних факторів. Як видно з табл. 1.3, за всіма індикаторами політичної стабільності у 2019-2023 рр. Україна займає низькі місця в рейтингу. Найгірша ситуація з індикатором «Політична стабільність», за яким Україна знаходиться в останній десятці країн. І якщо у 2022-2023 рр. це можна пояснити повномасштабною військовою агресією рф проти України, то у 2019-2021 рр. це є наслідком внутрішньої нестабільності в країні. Це супроводжується низьким дотриманням принципів верховенства права, корупцією, низькою ефективністю уряду та незадовільною якістю управління країною.

Таблиця 1.3. **Індикатори політичної стабільності України**

Показники	Роки				
	2019 (125 країн)	2020 (132 країни)	2021 (134 країни)	2022 (133 країни)	2023 (134 країн)
Ефективність уряду:					
- бали (0-100)	30.77	35,39	44.06	33,19	32,66
- місце у рейтингу	97	96	89	90	94
Верховенство права:					
- бали (0-100)	35.98	36.05	37,35	28,96	27,75
- місце у рейтингу	108	109	107	105	108
Політична стабільність:					
- бали (0-100)	20,83	23,61	28,13	27,06	32,60
- місце у рейтингу	120	126	125	120	122
Якість управління:					
- бали (0-100)	37.56	40,20	46,46	33,23	34,88
- місце у рейтингу	93	93	91	91	86
Корупція:					
- бали (0-100)	19.18	24.32	24,66	18,84	21,92
- місце у рейтингу	99	100	97	101	95

Джерело: складено автором на основі [25]

Висока політична нестабільність негативно впливає і на макроекономічну стабільність в України. Так, за оцінками фахівців The Business School for the World протягом 2019-2023 рр. ринкова ситуація в країні після покращення у 2020 р. (70 місце у світовому рейтингу з 48,89 балами) стрімко погіршилася у 2022 р. (81 місце у рейтингу з 34,91 балами) (табл. 1.4). У той же час національна економіка показала достатньо високий рівень стійкості, що дозволило піднятися у рейтингу до 78 місця з 40,47 балами. Бізнес і трудове середовище оцінюється позитивно: Україна за цим індикатором піднялась з 83 місця (46,79 балів) у 2019 р. до 39 (50,90 балів) у 2023 р. При цьому рівень інфляції тримався в межах 104,0-110,0% і тільки у 2022 р. склав 126,6%. За оцінками експертів Міжнародного валютного фонду покращення ситуації у 2023 р. стало наслідком «вмілої політики української влади та значної зовнішньої фінансової підтримки…» [26].

Як фактор зовнішнього середовища, в формуванні фінансової безпеки економічних суб'єктів особливе значення має наявність розгалуженої і сучасної

транспортної інфраструктури. Це можна пояснити тим, що саме інфраструктура впливає на рух товарів в економіці і визначає рівень витрат, пов'язаних з транспортуванням. За оцінками фахівців European Business Association в 2023 р. Україна входить в 50 країн з найбільш розвиненою інфраструктурою (46 місце в рейтингу), при тому за стійкістю і інноваційністю – на 27 місці [28]. Відповідно до звіту, підготовленого Київською школою економіки, з початку бойових дій у лютому 2022 р і по січень 2024 р. через руйнування і пошкодження інфраструктурних об'єктів загальна сума збитків, завдана інфраструктурі України, склала майже $36,8 млрд [29].

Таблиця 1.4. **Індикатори макроекономічної стабільності України**

Показники	Роки				
	2019 (125 країн)	2020 (132 країни)	2021 (134 країни)	2022 (133 країни)	2023 (134 країн)
Ринкова ситуація:					
- бали (0-100)	43,71	48,89	44,95	34,91	40,47
- місце у рейтингу	75	70	75	81	78
Бізнес і трудове середовище:					
- бали (0-100)	46.79	41,36	53,58	45,58	50,90
- місце у рейтингу	83	81	52	61	39
Інфляція,%	104,1	105,0	110,0	126,6	105,1

Джерело: складено автором на основі [25, 27]

Фактори зовнішнього середовища, які визначають рівень фінансової безпеки економічних суб'єктів, суттєво залежать від особливостей їхнього функціонування та мети існування. На рис. 1.2 наведені загрози зовнішнього середовища для фінансової безпеки підприємств.

Нестабільність також формується і у внутрішньому середовищі економічних суб'єктів. Вона, перш за все, може стати слідством недоліків в управлінні. Так, Україна знаходиться в 20 країн з низьким рівнем професійного менеджменту (табл. 1.5). Це впливає і на ефективність співпраці між

працівниками та роботодавцями. При цьому зв'язок оплати праці з продуктивністю є помірним: у 2019-2020 рр. Україна знаходилася на 51 позиції, у 2022 р. відбулося очікуване зниження до 68 позиції, у 2023 р. ситуація покращилася – країна піднялася до 52 позиції. На рис. 1.3 наведений перелік основних внутрішніх загроз фінансовій безпеці підприємств.

Рисунок 1.2. **Зовнішні загрози фінансовій безпеці підприємств**

Джерело: складено автором

Підвищення нестабільності у зовнішньому та внутрішньому середовищі економічних суб'єктів впливає на рівень їхньої фінансової нестабільності і, як наслідок, ймовірність отримання збитків. Так, протягом 2019-2022 рр. питома

вага збиткових підприємств зросла з 26,0% до 33,9%, а сумарні збитки з 256,6 млрд грн. до 941,3 млрд грн (рис. 1.4).

Таблиця 1.5. **Індикатори мікроекономічної стабільності України**

Показники	Роки				
	2019 (125 країн)	2020 (132 країни)	2021 (134 країни)	2022 (133 країни)	2023 (134 країн)
Професійний менеджмент:					
- бали (0-100)	24.03	32.13	39,22	36.10	36,57
- місце у рейтингу	117	106	100	107	97
Співпраця між працівниками та роботодавцями:					
- бали (0-100)	33.23	35,50	34,74	29.44	39,20
- місце у рейтингу	84	76	91	102	83
Зв'язок оплати праці з продуктивністю:					
- бали (0-100)	55,42	56,49	61,04	52,99	58,23
- місце у рейтингу	51	51	54	68	52

Джерело: складено автором на основі [5]

На фінансову безпеку держави як економічного суб'єкта також впливають фактори зовнішнього і внутрішнього середовища. Одними з індикаторів, що характеризують «фінансове благополуччя» держави є сукупний державний борг, валовий внутрішній продукт, а також співвідношення між ними. Як видно з рис. 1.5, сукупний державний борг протягом 2019-2023 рр. зростає. При цьому найменший темп зростання був у 2021 р. і склав +4,7%. З початком повномасштабної військової агресії рф проти України потреба у зовнішньому фінансування значно зросла і, як наслідок, збільшення сукупного державного боргу склало +52,4%. Дещо сповільнилася ця тенденція у 2023 р. і збільшення склало +35,6%. За винятком 2021 р. темпи зміни ВВП значно відставали від темпів зростання сукупного державного боргу. Так, збільшення ВВП у 2022 р.

склало -4,9%, а у 2023 р. +25,9%. Це призвело до зростання співвідношення сукупного державного добру і ВВП, яке у 2022 р. склало 78,4% і у 2023 р. 84,4%.

Рисунок 1.3. **Внутрішні загрози фінансовій безпеці підприємства**

Джерело: складено автором

Така тенденція є небезпечною і свідчить про зростання залежності України від зовнішніх джерел фінансування і зниження спроможності відповідати по борговим зобов'язанням. На рівень фінансової безпеки України також впливає погіршення співвідношення між зовнішнім і внутрішнім державним боргом України. Так, якщо воно у 2022 році склало 178,7%, то у 2023 р. – 233,2% (розраховано за даними [31]).

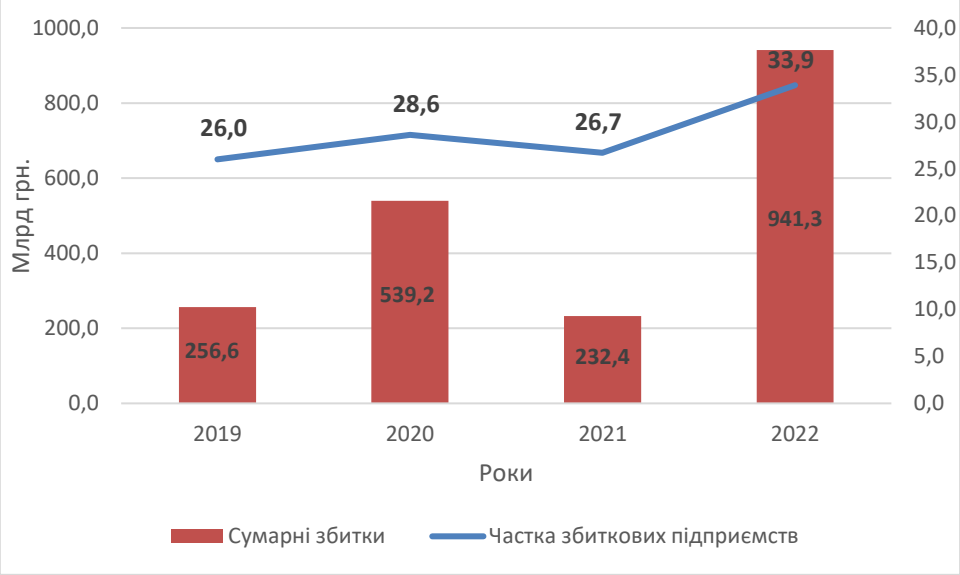

Рисунок 1.4. **Динаміка частки збиткових підприємств та їхніх сумарних збитків**

Джерело: побудовано автором на основі даних [30]

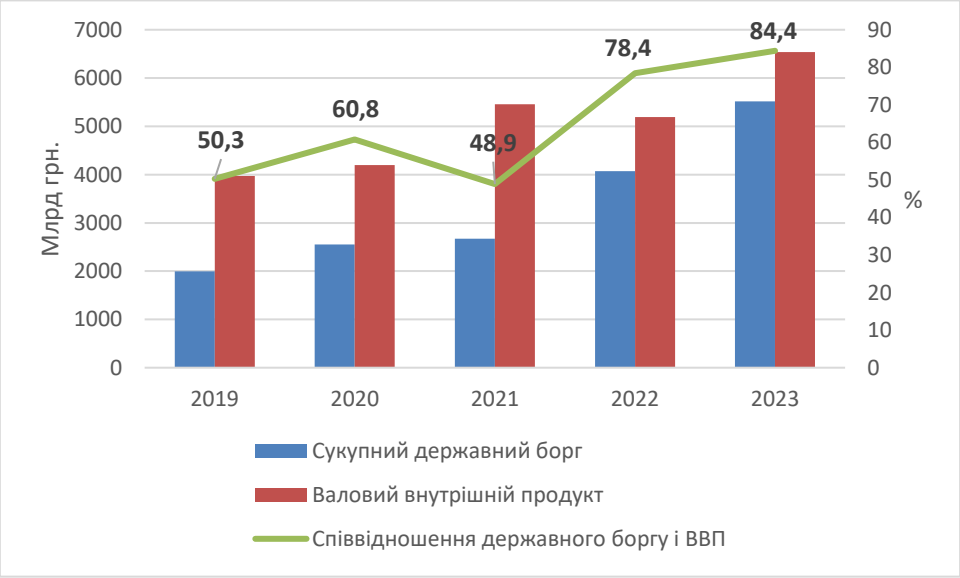

Рисунок 1.5. **Динаміка сукупного державного боргу і валового внутрішнього продукту України у 2019-2023 рр.**

Джерело: побудовано автором на основі даних [31]

Для управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів велике значення також має розподіл загроз і ризиків на керовані та некеровані. До некерованих відносять ті, поява яких не пов'язана з діяльністю конкретного економічного суб'єкта. Такі загрози і ризики виникають як наслідок розвитку всієї економічної системи та природних змін; їх необхідно враховувати при виробленні управлінських рішень, що дозволить зменшити їхній негативний вплив. До керованих ризиків і загроз відносять ті, поява яких безпосередньо пов'язана з діяльністю конкретного економічного суб'єкта. Зниження цих ризиків залежить від якості менеджменту, зокрема фінансового. Тоді процес управління фінансовою безпекою можна представити як взаємозв'язок між ризиками, загрозами, фінансовою безпекою (небезпекою) (рис. 1.6).

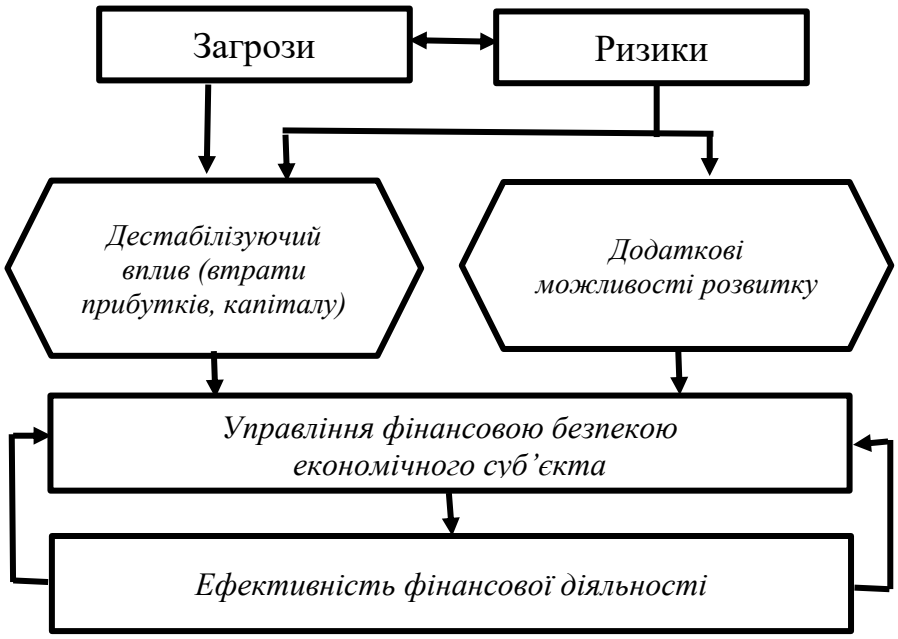

Рисунок 1.6. **Взаємозв'язок між ризиками, загрозами і фінансовою безпекою економічного суб'єкта**

Джерело: розроблено автором

Для недопущення катастрофічного погіршення рівня фінансової безпеки економічних суб'єктів актуальним стає своєчасне діагностування проблем в

їхній діяльності. Так, до найважливіших критеріальних характеристик фінансової безпеки можна віднести такі: доступні обсяги фінансових ресурсів; джерела формування фінансових ресурсів; напрями та обсяги використання фінансових ресурсів; співвідношення доходів і витрат; співвідношення обсягів внутрішніх і зовнішніх джерел формування фінансових ресурсів; стратегічна та оперативно-тактична модель фінансування активів; рівень фінансового ризику та обсяги формованого прибутку; якість формованого прибутку та його достатність для самофінансування; частка та якість позикових коштів у складі фінансових ресурсів; наявність резервів і здатність швидко забезпечити мобілізацію фінансових ресурсів із різних, передусім внутрішніх джерел; гнучкість системи фінансового планування; здатність фінансової системи підприємства до необхідних змін під впливом зовнішнього та внутрішнього середовища.

Ці критеріальні характеристики фінансової безпеки економічних суб'єктів можуть бути або позитивними, або нейтральними, або негативними. Якщо критерії мають позитивне значення для економічного суб'єкта, то рівень його фінансової безпеки достатній. Якщо критеріальні характеристики мають нейтральне значення, то фінансова безпека є нестійкою. Якщо критеріальні характеристики мають негативне значення, то фактично функціонування економічного суб'єкта не є фінансово безпечним. Тому дуже важливо точно знати позитивні, нейтральні чи негативні рівні для тих чи інших критеріальних характеристик. Це можна визначити за наступною схемою (табл. 1.6).

Розробкою методів оцінки рівня фінансової безпеки присвячені праці багатьох вчених, зокрема Бланка О.І., Терещенка О.О., Ілляшенка С.М., Губського Б.В. та інших. Ними запропоновані різні методи визначення рівня фінансової безпеки, ступеню існуючих загроз, їхнього впливу на діяльність підприємства. Відмінності між запропонованими методами обумовлюють

Таблиця 1.6. **Значення критеріальних характеристик фінансової безпеки підприємства**

Критеріальні характеристики	Значення		
	Позитивні	Нейтральні	Негативні
1	2	3	4
1. Обсяги фінансових ресурсів підприємства	великі	середні	обмежені
2. Джерела формування фінансових ресурсів підприємства	різні джерела	кілька джерел	одне джерело
3. Напрями та обсяги використання фінансових ресурсів підприємства	на розвиток виробництва (бізнесу)	виробництво = споживання	споживання
4. Співвідношення доходів та витрат підприємства	> 1	= 1	< 1
5. Співвідношення обсягів внутрішніх та зовнішніх джерел формування фінансових ресурсів підприємства	> 1	= 1	< 1
6. Вибрана стратегічна та оперативно-тактична модель фінансування активів підприємства	змішана	компромісна	агресивна
7. Рівень фінансового ризику та обсяги формованого прибутку підприємства	прибуток домінує над ризиком	прибуток і ризик врівноважені	ризик домінує над прибутком
8. Якість формованого прибутку та його достатність для самофінансування підприємства	обсяг прибутку від основної діяльності достатній для самофінансування	обсяг прибутку від різних видів діяльності недостатній для самофінансування	переважають збитки, самофінансування неможливе
9. Частка та якість позикових коштів у складі фінансових ресурсів підприємства	переважають довгострокові позикові кошти (60 і більше відсотків)	співвідношення довгострокових та короткострокових позикових коштів приблизно рівне	переважають короткострокові позикові кошти (60)
10. Наявність резервів і здатність підприємства швидко забезпечити мобілізацію фінансових ресурсів із різних, передусім внутрішніх джерел	достатні резерви, є можливість швидко мобілізувати кошти	резерви є, можливість мобілізації коштів обмежена	можливість мобілізації коштів відсутня
11. Гнучкість системи фінансового планування підприємства	висока гнучкість	середня гнучкість	жорсткі плани

Продовження табл. 1.6

1	2	3	4
12. Здатність фінансової системи підприємства до необхідних змін під впливом зовнішнього та внутрішнього середовища	висока	середня	відсутня

Джерело: складено автором на основі [8, 33, 36, 40 та ін.]

відсутність єдиної та рекомендованої для підприємств методологічної бази щодо визначення рівня фінансової безпеки. Основні методи оцінки фінансової безпеки підприємства представлені на рис.1.7.

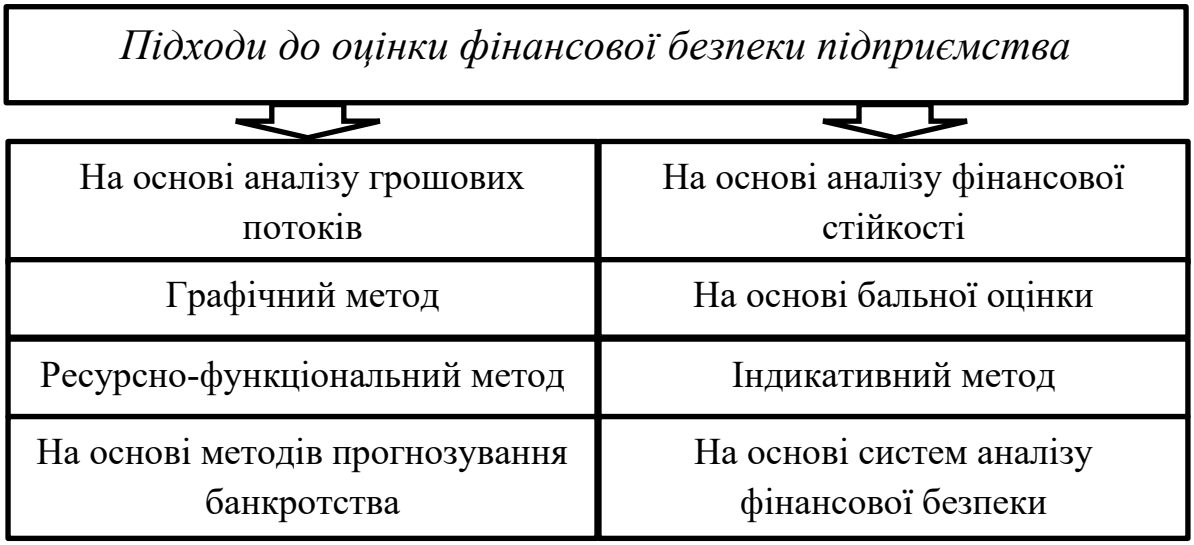

Рисунок 1.7. **Методи оцінки фінансової безпеки підприємства**

Джерело: складено автором

Представники методу оцінки фінансової безпеки з урахуванням аналізу грошових потоків підприємства вказують на зв'язок рівня фінансової безпеки з організацією поточної діяльності та прийняттям інвестиційних і фінансових рішень.

Для розрахунків пропонується використовувати положення про те, що при нормальному функціонуванні підприємства приплив коштів має бути достатнім

для покриття відтоку або більшим ніж його інвестиційна діяльність, включаючи в цьому випадку приплив коштів від фінансової діяльності, тобто мають виконуватися співвідношення:

$$CF_{OD} + CF_{FD} > CF_{ID}, \quad (1.1)$$

$$CF_{OD} > 0, \quad (1.2)$$

де $CF_{OD}, CF_{FD}, CF_{ID}$ – чистий грошовий потік підприємства, пов'язаний з операційною, фінансовою і інвестиційною діяльністю, відповідно.

Якщо грошові потоки підприємства відповідають (1.1)–(1.2), то фінансова безпека підприємства на достатньому рівні. Недоліком цього підходу є відсутність комплексної оцінки фінансової безпеки підприємства; метод не враховує галузеві особливості діяльності; складно визначити шляхи зміцнення фінансової безпеки через відсутність порогових меж її рівня. Зазвичай цей метод використовується для визначення поточного рівня фінансової безпеки [32].

Ілляшенко С.М. пропонує визначати фінансову безпеку підприємства на підставі аналізу його фінансової стійкості, базуючись на оцінці достатності оборотних коштів для здійснення виробничо-збутової діяльності. При цьому він виділяє такі оціночні показники [33]:

– ±Ес – надлишок (+) або дефіцит (-) власних оборотних коштів, необхідних для формування запасів;

– ±Ет – надлишок або дефіцит власних оборотних коштів та середньострокових та довгострокових кредитів і позик;

– ±Ен – надлишок або нестача всіх оборотних коштів.

Розрахувавши оціночні показники, розрізняють п'ять типів фінансової стійкості, яким відповідає п'ять рівнів фінансової безпеки, що відображено в табл. 1.7.

Таблиця 1.7. **Оцінка рівня фінансової безпеки на основі аналізу фінансової стійкості**

Норматив оціночних показників	Рівень фінансової стійкості та безпеки
±Ес > 0, ±Ет > 0, ±Єн > 0	Абсолютна фінансова стійкість та абсолютна безпека
±Ес ≅ 0, ±Ет ≅ 0, ±Єн ≅ 0	Нормальна фінансова стійкість і нормальний рівень безпеки
±Ес < 0, ±Ет > 0, ±Ен > 0	Нестійкий фінансовий стан та нестабільний рівень безпеки
Ес < 0, ±Ет < 0, ±Ен > 0	Критичний фінансовий стан та критичний рівень безпеки
Ес < 0, ±Ет < 0, ±Ен < 0	Кризовий фінансовий стан та кризовий рівень безпеки

Джерело: складено на основі [33]

Недоліком даного методу є неврахування таких важливихих аспектів фінансової безпеки, як ділова активність та рентабельність, що зменшує точність визначення її рівня. І ще постає питання щодо другого нормативу, який відповідає нормальній фінансовій стійкості та нормальному рівню фінансової безпеки. За такої ситуації у підприємства відсутні довгострокові, і поточні зобов'язання, тобто підприємство працює тільки на власному капіталі, що не вважається раціональним, особливо для промислових і транспортних підприємств.

У західних країнах часто використовують методи прогнозування банкрутства, за допомогою яких можна аналізувати фінансову безпеку підприємств. Це моделі Альтмана, модель Таффлера, модель Спрінгейта, модель Лиса та ін. [34].

П'ятифакторна модель Альтмана набула найбільшого поширення. Вона розроблена для аналізу акціонерних товариств, акції яких котируються на біржі. Перевагою цієї моделі є досить висока точність прогнозу. Для періоду прогнозування, що дорівнює одному року, точність становить 95%, для двох років – 83% [35]. Недоліком цієї моделі є обмеження сфери її застосування – оцінка тільки великих компаній. *Z-рахунок* для п'ятифакторної моделі Альтмана розраховується як функція від визначених показників:

$$Z = 1{,}2\,X1 + 1{,}4\,X2 + 3{,}3\,X3 + 0{,}6\,X4 + 1{,}0\,X5, \quad (1.3)$$

де *X1* – оборотний капітал / сума активів;

X2 – нерозподілений прибуток / сума активів;

X3 – операційний прибуток / сума активів;

X4 – ринкова вартість акцій / заборгованість;

X5 – виручка / сума активів.

При значенні $Z<1{,}81$ існує висока ймовірність банкрутства, а при значенні $Z>2{,}7$ – ймовірність банкрутства протягом двох років є невеликою. У той же час підприємства з рентабельністю вище за певний рівень, теоретично не можуть стати банкрутами і це є суттєвим недоліком даної моделі. Також недоліком є те, що ця формула була розроблена досить давно, а економічні процеси постійно перебувають в динаміці та ситуація змінюється. Крім того, методи прогнозування банкрутства були розроблені для розвинених країн і для аналізу українських підприємств мають використовуватися обережно. Це пов'язано з тим, що є розбіжності у макроекономічних чинниках – економічної ситуації у країні, структурі капіталу різних галузей, законодавчому полі тощо.

Для підприємств, акції яких не котуються на біржі, використовується модифікована модель Альтмана, яка розраховується за формулою:

$$Z = 0{,}717 \cdot X1 + 0{,}847 \cdot X2 + 3{,}107 \cdot X3 + 0{,}420 \cdot X4 + 0{,}995 \cdot X5. \quad (1.4)$$

Знаходження значення *Z*-показника в діапазоні $Z<1{,}23$ означає дуже високий рівень ймовірності банкрутства, в діапазоні $1{,}23<Z<2{,}89$ ситуація є невизначеною, значення $Z>2{,}9$ характеризує компанію як стабільну та фінансово стійку.

У 1977 р. британські вчені Р. Таффлер і Г. Тишоу апробували підхід Альтмана на основі даних 80 британських компаній і побудували чотирьох

факторну прогнозну модель з іншим набором факторів. Дана модель рекомендується для аналізу як модель, що враховує сучасні тенденції бізнесу та вплив перспективних технологій на структуру фінансових показників. Формула для розрахунку має такий вигляд:

$$Z = 0,53 \cdot X_1 + 0,13 \cdot X_2 + 0,18 \cdot X_3 + 0,16 \cdot X_4, \quad (1.5)$$

де X_1 – відношення прибутку до сплати податку до суми поточних зобов'язань (показує ступінь здійсненності зобов'язань підприємства за рахунок внутрішніх джерел фінансування);

X_2 – відношення суми поточних активів до загальної суми активів (характеризує стан оборотного капіталу);

X_3 – відношення суми поточних зобов'язань до загальної суми активів (показник фінансових ризиків);

X_4 – відношення виручки до сумі активів (визначає здатність підприємства розрахуватися за зобов'язаннями).

Величина *Z*-показника більше 0,3 показує низьку ймовірність банкрутства підприємства; якщо менше 0,2, то ймовірність банкрутства висока. Перевагою моделі Таффлера є висока точність прогнозу ймовірності банкрутства підприємства.

Коефіцієнт Бівера розраховується за формулою:

$$К_В = (ЧП – НА) / (ДЗ + ПЗ), \quad (1.6)$$

де *ЧП* – чистий прибуток;

НА – нарахована амортизація;

ДЗ – довгострокові зобов'язання;

ПЗ – поточні зобов'язання.

Якщо значення $K_B > 0,4$ – підприємству банкрутство не загрожує; якщо протягом тривалого періоду $KB < 0,2$ – це означає формування незадовільної структури балансу і високу загрозу банкрутства.

Мультикритеріальна модель ідентифікації фінансової кризи (методика Міністерства фінансів України) враховує галузеву приналежність підприємства. Так, для транспортних підприємств мультикритеріальна модель розраховується за формулою [36]:

$$Z=0,07\cdot K_2+1,27\cdot K_3+0,32\cdot K_6+1,98\cdot K_8+0,04\cdot K_9+0,04\cdot K_{10}-0,15, \quad (1.7)$$

де K_2 – проміжний коефіцієнт покриття (відношення монетарних оборотних активів до поточних зобов'язань);

K_3 – коефіцієнт фінансової незалежності (відношення власного капіталу до валюти балансу);

K_6 – коефіцієнт рентабельності продажів за фінансовими результатами від операційної діяльності *EBIT* (відношення фінансового результату від операційної діяльності до чистого доходу від реалізації);

K_8 – коефіцієнт рентабельності активів за чистим прибутком (відношення чистого фінансового результату до валюти балансу);

K_9 – коефіцієнт оборотності оборотних активів (відношення чистого доходу від реалізації до операційних оборотних активів);

K_{10} – коефіцієнт оборотності позичкового капіталу за фінансовими результатами перед оподаткуванням, фінансовими витратами та нарахуванням амортизації (відношення фінансових результатів перед оподаткуванням, фінансових витрат і нарахуванням амортизації до суми довгострокових і поточних зобов'язань).

Якщо $Z > 1,01$, то високий рівень спроможності виконувати зобов'язання та найменша ймовірність дефолту; якщо $1,00 > Z > 0,35$, то достатній рівень

спроможності виконувати свої зобов'язання та незначна ймовірність дефолту; якщо *0,34 > Z > -0,37*, то нижче середнього рівня спроможності виконувати зобов'язання; якщо *-0,38 > Z > -3,4*, то фінансовий стан бенефіціара є нестабільний і свідчить про наявність ознак неплатоспроможності; якщо *Z < -3,5*, то висока ймовірність дефолту [36].

Найбільше поширення в Україні отримала діагностика банкрутства підприємства за моделлю Терещенка О.О., яка є адаптованою модифікацією попередньої моделі. Розроблена дискримінантна модель Терещенка О.О. має значні переваги над традиційними вітчизняними методиками, а саме зручність у застосуванні; при використанні вітчизняних статистичних даних врахована сучасна міжнародна практика; вирішена проблема критичних значень показників, за рахунок використання різноманітних модифікацій базової моделі до підприємств різних видів діяльності; враховано галузеву специфіку підприємств. Модель Терещенка О.О. представляється у такому вигляді [37]:

$$Z = 1,5 \cdot X_1 + 0,08 \cdot X_2 + 10 \cdot X_3 + 5 \cdot X_4, + 0,3 \cdot X_5 + 0,1 \cdot X_6 \qquad (1.8)$$

де X_1 – відношення грошових надходжень до зобов'язань;

X_2 – відношення валюти балансу до зобов'язань;

X_3 – відношення чистого прибутку до середньорічної суми активів;

X_4 – прибуток/виручка від реалізації;

X_5 – виробничі запаси/виручка від реалізації;

X_6 – оборотність основного капіталу (виручка від реалізації / валюта балансу).

Отримані значення *Z*-показника можуть бути інтерпретовані так:

Z>2 – підприємство вважається фінансово стійким, і йому не загрожує банкрутство;

$1 < Z < 2$ – фінансова рівновага (фінансова стійкість) підприємства порушена, але за умови переходу до антикризового управління банкрутство йому не загрожує;

$0 < Z < 1$ – підприємству загрожує банкрутство, якщо воно не здійснить санаційних дій;

$Z<0$ – підприємство є напівбанкрутом.

Недоліком моделі (1.8) є її універсальність, що зменшує точність отриманих результатів [38]. Методологічні підходи до оцінки ймовірності банкрутства мають бути, перш за все, ефективними, а вже потім – універсальними і простими. Крім того, загальним недоліком методів прогнозування банкрутства є відсутність комплексного підходу і суб'єктивність визначення інтервалів кожної зони фінансової безпеки.

Жодна з моделей оцінки ймовірності банкрутства неспроможна забезпечити високу достовірність прогнозу його настання, тому необхідно виконувати розрахунки за декількома моделями. В табл. 1.8 наведені розрахунки за п'ятьма моделями оцінювання ймовірності банкрутства для АТ «Укрзалізниця».

Як видно з табл. 1.8 для АТ «Укрзалізниця» з розрахованих п'яти моделей оцінювання ймовірності банкрутства три дали негативний результат, тобто ймовірність банкрутства висока і вона зростала у 2020 р. Модель Альтмана дала результат, що ситуація щодо банкрутства компанії є невизначеною. І лише мультикритеріальна модель ідентифікації фінансової кризи дала позитивний результат. «Позитивні» результати за двома останніми моделями пов'язані із значним перевищенням вартості власного капіталу компанії порівняно з зобов'язаннями, що є типовим для транспортних підприємств [40].

Фінансову безпеку підприємства також можна визначити за допомогою методу бальної оцінки. Оцінюється кожен окремий коефіцієнт за допомогою його нормативних значень. Коефіцієнти за межами нормативних значень

оцінюються балом «відмінно» (5) або «незадовільно» (2), що залежить від економічного змісту, який несе показник. Коефіцієнти в межах нормативних значень одержують оцінки «добре» (4) або «задовільно» (3). Потім, по кожній групі коефіцієнтів розраховують груповий бал шляхом зважування оцінок цієї групи так, щоб сума ваг кожної групи дорівнювала 100%. Далі залежно від кількості набраних балів визначають один із п'яти класів підприємства (табл. 1.9) [41]. Головним недоліком цього підходу є недостатність мінімальних і максимальних значень критерію для адекватного присвоєння балів.

Таблиця 1.8. **Результати розрахунків моделей оцінки ймовірності банкрутства для ПАТ «Укрзалізниця» для 2019-2021 рр.**

Показники	Роки		
	2019	2020	2021
Z-показник Альтмана	2,007	1,579	1,743
Z-показник Таффлера	0,173	-0,140	0,084
Коефіцієнт Бівера	-0,165	-0,423	-0,197
Z-показник Терещенка	0,895	-0,780	0,733
Інтегральний показник	1,273	1,154	1,220

Джерело: розраховано автором на основі консолідованої фінансової звітності АТ «Укрзалізниця» [39]

При ресурсно-функціональному методі оцінку фінансової безпеки здійснюють за кожною її функціональною складовою, а потім виводять інтегральний показник експертним шляхом. Найчастіше рівень фінансової безпеки підприємства визначають за рівнями безпеки таких складових: бюджетної, грошово-кредитної, валютної, банківської, інвестиційної, фондової, страхової [42]. Слід зазначити, що ресурсно-функціональний підхід є дуже широким. До того ж, значний вплив має суб'єктивна думка експертів.

Метод з урахуванням систем аналізу фінансової безпеки розробив Бланк І.О. Для визначення фінансової безпеки він пропонує використовувати горизонтальний, вертикальний, порівняльний фінансові аналізи, аналіз

фінансових коефіцієнтів, інтегральний фінансовий аналіз. Бланк І.О. ототожнює фінансову безпеку підприємства фактично з усією діяльністю суб'єкта господарювання, і це визначає складність даного методу [43].

Таблиця 1.9. **Класи фінансової безпеки за методом бальної оцінки**

Клас підприємства	Рівень фінансової стійкості та безпеки
1-й клас (100-97 балів)	Абсолютна фінансова стійкість та абсолютна фінансова безпека
2-й клас (96-67 балів)	Нормальний фінансовий стан та нормальна фінансова безпека
3-й клас (66-37 балів)	Середній фінансовий стан та рівень фінансової безпеки
4-й клас (36-11 балів)	Нестійкий фінансовий стан та нестійка фінансова безпека
5-й клас (10-0 балів)	Кризовий фінансовий стан та критичний рівень фінансової безпеки

Джерело: [41]

Графічний метод оцінки фінансової безпеки полягає у розрахунку площі багатокутника:

$$S = 0{,}5 \cdot \sin 45° \cdot (k_1 \cdot k_2 + k_2 \cdot k_3 + k_3 \cdot k_4 + \ldots + k_{n-1} \cdot k_{n+} k_n \cdot k_1), \qquad (1.9)$$

де S – площа багатокутника конкретного підприємства; k – вибрані показники з метою оцінки фінансової безпеки.

На підставі значень площ багатокутників щодо кожного підприємства, а також візуально можна виявити підприємства з найвищим рівнем фінансової безпеки [44].

Також дослідниками пропонується індикаторний підхід для оцінки фінансової безпеки підприємства. Індикаторами виступають критичні (порогові) значення обраних показників фінансової діяльності підприємства. Оцінка фінансової безпеки підприємства здійснюється шляхом абсолютного чи відносного порівняння фактичних показників з індикаторами [45]. Методика розрахунку за індикаторним підходом складається з таких етапів:

1) вибір показників, які всебічно характеризують діяльність підприємства;

2) для кожного обраного показника встановлюється нормативне значення;

3) обчислюється ступінь відносного відхилення фактичного показника від нормативного за такими формулами:

а) якщо напрямок оптимізації показника прагне збільшення: $x_i = \frac{a_i}{a_i^n}$;

б) якщо напрям оптимізації показника прагне зменшення: $x_i = \frac{a_i^n}{a_i}$;

де a_i – фактичне значення показника;

a_i^n – нормативне значення цього ж показника;

4) розраховують інтегральний показник фінансової безпеки за такою формулою:

$$R_{ФБ} = k_1 \cdot x_1 \pm k_2 \cdot x_2 \pm k_3 \cdot x_3 \pm \ldots \pm k_n \cdot x_n, \qquad (1.10)$$

де $k_1, k_2, \ldots, k_n$ – ваговий коефіцієнт i-го коефіцієнта, які задає експерт.

Для оцінки фінансової безпеки інтегральний показник порівнюється з нормативним. Останній дорівнює кількості показників, що характеризують фінансову діяльність підприємства, оскільки при розрахунку ступеня відхилення у (1.10) нормативні значення за кожним показником повинні дорівнювати 1.

На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що оцінювання рівня фінансової безпеки економічних суб'єктів, а також вибір моделі для прогнозування ймовірності банкротства має здійснюватися комплексно та базуватися на врахуванні специфіки середовища, в якому функціонує підприємство, і його галузевих особливостях. Це дозволить отримувати реальну оцінку рівня фінансової безпеки і, як наслідок, приймати адекватні управлінські рішення щодо його підтримки або підвищення.

Вплив гібридних загроз на формування фінансових ризиків. У сучасному світі виникають нові загрози фінансовій безпеці економічних суб'єктів. Гібридні загрози, що виникають у фінансовій сфері, як і будь-які інші гібридні загрози

завжди спрямовані на здійснення стратегічного впливу. Часто саме фінансова сфера є чинником гібридної діяльності для впливу на неекономічні сфери соціально-економічної системи будь-якого рівня (країни, регіону, підприємства). При цьому і сама фінансова система також може бути основною мішенню для збурень. Хоча гібридні загрози потенційно використовують усі стратегічні домени та джерела влади, вони також можуть виникнути лише в одному домені. Однак наслідки часто поширюються каскадом на багато сфер, створюючи соціальні заворушення, дестабілізацію та каскадні ефекти в усіх частинах суспільства [46].

Фінансова система часто розглядається з точки зору фінансової безпеки та стабільності, як допомога центральних банків фінансовій системі в цілому в забезпеченні ліквідності через ринкові операції, а також екстрене кредитування певних банків. У контексті гібридної загрози фінансову систему слід розглядати не лише з точки зору стабільності та фінансової безпеки, а також нарощення економічних важелів, втручання у внутрішні ринки, кіберзагрози та дії, що впливають на достовірність і актуальність інформації.

Фінансова сфера, функціонуюча фінансова система, враховуючи їхнє центральне значення для щоденних економічних операцій, є привабливою мішенню для «ворожих» дій. Підрив довіри до них може призводити до хаосу у державі через фінансову та монетарну політику, оскільки економічна діяльність буде сповільнюватися, викликати недовіру або навіть припинятися. У цьому випадку йдеться про фінансову сферу держави як об'єкт гібридних загроз. У той же час фінансова система є каналом для капіталу в приватному секторі, між приватним і державним секторами, а також для домашніх господарств. Фінансова система є посередником грошово-кредитної політики, реакція якої може послабити або підсилити макроекономічні шоки. Важливість фінансової системи як сполучної ланки між різними секторами робить її джерелом гібридних загроз, через які іноземні гравці можуть отримати вплив на

національну фінансову сферу. Обидва ці аспекти створюють серйозні виклики для будь-якої держави, їхні об'єднання через архітектуру управління.

Кінцеві далекоглядні амбіції суб'єктів, відповідальних за гібридні загрози, пов'язані з частками ринку майбутньої глобальної економіки. До цього часу західний світ представляв демократизацію та глобалізацію разом як очевидний шлях до соціального та економічного процвітання. Однак це припущення серйозно заперечується, оскільки відкриття зовнішніх ринків явно приносить користь лише невеликій кількості країн [47].

Роль фінансової системи як засобу сприяння гібридним загрозам, а не мішені, передбачає визнання існування тісних зв'язків між рухом капіталу, промисловим розвитком, державними інтересами та геополітикою, а також центральної ролі фінансової системи як посередника (навмисного або ненавмисного) цих відносин. Фінансова система має бути стійкою до атак, спрямованих на неї, а також до атак, які її використовують. Інструменталізація фінансової сфери для просування стратегічних інтересів державних суб'єктів не є новим явищем. Використання економіки як інструменту для завдання шкоди цільовій державі не можна вважати новим інструментом для проєкції влади, оскільки геоекономіка була частиною інструментарію держав протягом десятиліть. Однак поточне середовище гібридних загроз стимулює підвищення готовності до реагування на рівні суспільства. Розглянемо окремі аспекти реалізації гібридних загроз у фінансовій сфері.

Для багатьох економістів економічне розширення країни – це можливість для національних компаній і громадян отримати доступ до нових ринків і продуктів. Розширення саме по собі не є приводом для занепокоєння, якщо воно не завдає шкоди іншим. Однак експерти з політики безпеки не повинні сприймати або розглядати економічну експансію окремо від геополітичних амбіцій. Економіка та фінанси є елементами політичної влади. Їхній розподіл у сприйнятті ризику може призводити до помилкового ігнорування економічною

політикою проблем національної безпеки. В академічній літературі поняття геоекономіки стосується такої логіки використання економічних засобів для прогнозування влади [48].

Фінансова система використовується в усьому світі як інструмент для досягнення стратегічних інтересів держав. Одними з найпоширеніших елементів є банки, які підтримують і фінансують діяльність держави. Однак зараз з'являються й більш складні фінансові механізми. Показовим прикладом є vision fund, який об'єднав інвестиції в технології з приватними суб'єктами та режимом Саудівської Аравії. Державні субсидії та державні підприємства є прикладами організацій, які ставлять стратегічні інтереси країни на перше місце – перед будь-якими проблемами економічної ефективності. Якщо занепокоєння щодо кібератак полягає в тому, що їх часто неможливо відстежити й виявляють лише роками пізніше, тут діє той самий принцип. Інвестиції чи компанії, які зовні виглядають суто економічно вмотивованими, можуть маскувати стратегічні інтереси, які передбачають гібридний вплив іноземних держав. В цьому контексті дуже показовою є експансійна політика КНР, яка є найбільшим інвестором в інші країни, здійснюючи політику «м'якої сили».

Прямі іноземні інвестиції завжди були одним з ключових факторів глобалізації і зазвичай вважаються вигідними для країн, оскільки вони сприяють створенню матеріального і людського капіталу. Однак саме прямі іноземні інвестиції часто мають стратегічні аспекти, спрямовані на підтримку політичних інтересів та безпеки. Шляхом придбання стратегічних активів або злиття з великими підприємствами, особливо з компаніями, пов'язаними з урядом, суб'єкти впливу не тільки отримують широкий доступ до національного ринку, а і зв'язки та відносини з політичною владою. У цьому контексті оподаткування може відіграти серйозну роль в отриманні суттєвого економічного важеля. Використовуючи слабке регулювання та непрозоре бізнес-середовище, іноземні компанії, які мають тісні зв'язки з державою, можуть стати великим інвестором у

внутрішню економіку та зробити значний внесок у національні бюджети з погляду податкових надходжень. Цей вид важелів пов'язаний із значним ризиком зовнішніх маніпуляцій. Податкові надходження можуть бути утримані у моменти фінансової та політичної слабкості і, тим самим, поставити під загрозу фінансову стійкість та ліквідність держави та прискорити кризу грошових потоків [49].

Походження фінансових потоків і кінцеві бенефіціари компаній, що працюють у Україні, часто дуже складно визначати. Це має наслідки для точності та прозорості даних про прямі іноземні інвестиції, оскільки присутність суб'єктів, відповідальних за гібридні загрози, може бути прихована, а це означає, що приховування ланцюжків власності та переведення прибутку в недоступне середовище для податкових органів і фінансової розвідки може призвести до ситуації, коли ці суб'єкти можуть обійти правила та закони країни.

Санкції стають все більш центральним елементом політики безпеки та інструментів стримування ЄС і західних ліберальних демократій. Однак логіка прямих іноземних інвестицій є подвійною, і великі зовнішні інвестиції з країн, де надходження прямих іноземних інвестицій є високими, можуть бути контрпродуктивними. Це обумовлює необхідність проведення поглибленого аналізу при їхньому введенні для того, щоб не спровокувати негативну реакцію з боку власного бізнесу країни.

Кожний економічний суб'єкт має потенціал для запобігання загрозам, оскільки завжди може знайти відповідний сценарій розвитку, який базується на створенні унікальних методів фінансової безпеки. Необхідно враховувати основне правило, що незалежно від того, які дії вживаються для подолання ризиків, немає 100% гарантії того, що буде забезпечена фінансова або економічна безпека [50]. Проте оцінка гібридних загроз необхідна. Необхідно ідентифікувати і оцінювати ті ризики загрози, які відповідають функціонуванню економічних суб'єктів для врахуванні їх в механізмі управління фінансовою безпекою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Maslow's theory of motivation and hierarchy of human needs: a critical analysis. URL: https://fouziyagm.files.wordpress.com/2014/05/maslows-hierarchy-of-needs-a-critical-analysis.pdf.

2. Стащук О.В. Фінансова безпека акціонерних товариств: історико-аналітичний аспект. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. 2018. № 3. С. 134–141.

3. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства. К.: КНЕУ. 2000. 528 с.

4. Судакова О.1. Моделювання процесів управління економічною безпекою підприємства. *Економіка будівництва і міського господарства*. 2008. Т. 4 №1. С. 11–17.

5. Пігуль Н.Г., Хомутенко А.В. Теоретичні основи фінансової безпеки підприємства та механізм управління нею. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка».* 2019. № 2. С. 80–87.

6. Краснокутська Н.С., Коптєва Г.М. Дефініція поняття «фінансова безпека підприємства»: основні підходи та особливості. БІЗНЕС ІНФОРМ. 2019. № 7. С. 14–19.

7. Концепція економічної безпеки України / Ін-т екон. прогнозування НАН України, кер. проекту В. М. Геєць. К.: Логос, 1999. 56 с.

8. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія. К.: Нац. торгово-економічний ун-т, 2004. 759 с.

9. Горячева К.С. Фінансова безпека підприємства, сутність та місце в системі економічної безпеки. *Економіст*. 2003. № 8. С. 65–67.

10. Кириченко О., Кім Ю. Вплив інфляційних процесів на фінансову безпеку підприємства. *Економіка та держава*. 2009. №1. С. 13–16.

11. Мельник С.І. Управління фінансовою безпекою підприємств: теорія, методологія, практика: монографія. Львів: «Растр-7», 2020. 384 с.

12. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. К.: КВІЦ, 1999. 464 с.

13. Перекрестова Л.В., Папехин Р.С. Внешние и внутренние угрозы финансовой безопасности предприятия. *Финансы и кредит*. 2009. №16. С. 68–75.

14. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур. Л.: ЛБІ НБУ, 2004. 195 с.

15. Шелест В.В. Управління фінансовою безпекою довірчого товариства. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 3. С. 181–184.

16. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л. Фінансово-економічний словник. Київ : Знання, 2007. 1079 с.

17. Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. Ризикологія в економіці та підприємництві: монографія. К.: КНЕУ, 2004. 480 с.

18. Roumasset J.A. Rise and Risk: Decision making among low-income farmers. Amsterdam: North-Holland, 1996. 251 p.

19. Лапуста М.Г., Шаршукова Л.Г. Ризики в підприємницькій діяльності. Київ: Зв'язок, 2014. 224 с.

20. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: Національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ: Київ. нац. торг-екон. ун-т, 2001. 309 с.

21. Копитко М.І. Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств: дис. … д-ра екон. наук : 21.04.02. ВНЗ «Університет економіки і права «КРОК», 2015. 478 с.

22. Марченко О.М. Актуальні загрози фінансово-економічній безпеці суб'єктів господарювання України. *Науковий вісник ЛДУВС.* 2011. № 1. С. 171–184.

23. Яструбецька Л. Комплексна методика оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів підприємництва в Україні за умов гібридних загроз. *Підприємництво та інновації*. 2021. №17. С. 75–82.

24. World Economic Forum. The Global Risks Report 2023. 18th Edition INSIGHT REPORT. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_Report_2023.pdf/.

25. INSEAD. The Global Talent Competitiveness Index 2019-2023. URL: https://www.insead.edu/global-talent-competitiveness-index?_ref=finder.

26. Ukraine. IMF Country Report No. 23/399. URL: https://www.imf.org/en/Publications/.

27. Індекс інфляції в Україні. URL: https://minfin.com.ua/.

28. The 2023 Infrastructure Index. URL: https://cms.law/en/int/publication/cms-infrastructure-index-2023/the-2023-infrastructure-index-ranking.

29. Київська школа економіки. Звіт про прямі збитки інфраструктури. URL:

30. Діяльність підприємств. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/.

31. Державний борг України. Minfin. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/.

32. Кирильчук Н.А., Блажевич О.Г., Петрова Д.В. Методы оценки финансовой безопасности предприятия. *Science Time*. 2016. №4 (28). С. 379–386.

33. Ильяшенко С.Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке. *Актуальні проблеми економіки*. 2003. №3 (21). С. 12–19.

34. Пікус Р.В. Управління фінансовими ризиками. К.: Знання, 2010. 598 с.

35. Продченко І.О. Теоретичні основи фінансового менеджменту. Донецьк: Юрайт-Іздат, 2009. 168 с.

36. Порядок проведення оцінки фінансового стану потенційного бенефіціара інвестиційного проекту, реалізація якого передбачається на умовах фінансової самоокупності, а також визначення виду забезпечення для

обслуговування та погашення позики, наданої за рахунок коштів міжнародних фінансових організацій, обслуговування якої здійснюватиметься за рахунок коштів бенефіціара. Наказ Міністерства фінансів України № 616 від 14.07.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1095-16#Text.

37. Терещенко О.О. Фінансова санація та банкрутство підприємств. К: КНЕУ, 2004. 412 с.

38. Сич О.А., Калічак І.І. Дискримінантний аналіз і його застосування в прогнозуванні банкрутства підприємства. *Молодий вчений.* 2017. № 2. С. 333–339.

39. Консолідована фінансова звітність Укрзалізниці за 2019-2021 роки. URL: https://www.uz.gov.ua/about/investors_eng/.

40. Богомолова Н.І., Кравченко О.О. Андрєєва О.В., Соколова Е.О., Талавіра Є.В., Пінчук С.С., Савіцька Г.П. Управління фінансовою безпекою підприємств транспортної сфери: монографія. ДЕТУТ, 2017. 327 с.

41. Сусіденко О.В. Фінансова безпека підприємства: теорія, методи, практика: монографія. К.: ЦУЛ, 2019. 128 с.

42. Кузенко Т.Б., Мартюшева Л.С., Грачов О.В., Литовченко О.Ю. Фінансова безпека підприємства. Харків: Вид. ХНЕУ, 2010. 304 с.

43. Бланк І.О. Управління фінансовою безпекою. К.: Ельга, Ніка-Центр, 2004. 784 с.

44. Блажевич О.Г. Влияние уровня ликвидности на финансовую безопасность предприятия. *Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції*. 2010. №4 (9). С. 28–34.

45. Гладченко Т.М. Економічна безпека підприємницької діяльності. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2001. Вип. 26. С. 295–299.

46. Кравченко О.О., Головач В.В. Гібридні загрози у фінансовій сфері. *Управління та адміністрування в умовах протидії гібридним загрозам національній безпеці*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листопада). Київ: ДУІТ, 2023. С. 74–77.

47. Aho A., Midões C., Šnore A. Hybrid threats in the financial system. Hybrid CoE Working Paper 8. T*he European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats*. 2000. URL: https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2020/07/20200630_Working-Paper-8_Web-1.pdf.

48. Scholvin S., Wigell M. Geo-economic power politics: an introduction. In Wigell M., Scholvin S. and Aaltola M. (Eds.). Geo-economics and Power Politics in the 21st Century – The Revival of Economic Statecraft. Routledge, 2018. 250 p.

49. The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats. Nuclear energy and the current security environment in the era of hybrid threats. 2019. URL: https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2019/10/Nuclear-Research-Report-2019_web.pdf.

50. Ortiz M. Hybrid Threats against Companies. Tarlogic cybersecurity expert, 2020. URL: https://www.tarlogic.com/blog/hybrid-threats-against-com panies/.

1.2. ФІНАНСОВА (НЕ)СТАБІЛЬНІСТЬ НА ШЛЯХУ ДО РЕЗИЛЬЄНТНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Парфентьєва О.Г.

кандидат економічних наук, доцент,

Національний транспортний університет, Київ

Вступ. Оцінювання рівня економічного розвитку компаній засноване на застосуванні різних методологічних підходів. Зважаючи на важливість для економічного розвитку, у тому числі в контексті формування сталих соціально-економічних систем, процесів фінансування економічної діяльності та інвестування в довгострокові активи, методологічні підходи в системі еко-соціального управління передусім мають базуватися на співставленні джерел формування фінансових ресурсів з активами, аналізі майнових складових і структури капіталу, урахуванні фінансових результатів, забезпеченні фінансової резильєнтності.

Без фінансової резильєнтності неможливо підтримувати організаційну та технічну резильєнтність, що додатково підкреслює значимість цієї проблеми. В нових умовах компанії мають адаптувати існуючі фінансові структури до більш ворожого, непередбачуваного середовища, в якому доступ до фінансування та ліквідність є важливими. Також, як зазначають McManus S., Seville E., Brunsdon D. та Vargo J., розвиваючи нові спроможності та можливості, компанії мають інтегрувати фінансову резильєнтність в організаційні рішення до, під час і після криз і потрясінь (McManus S., et al., 2007 [18]).

Огляд літератури. Наявність фінансової резильєнтності є одним із основних факторів фінансового добробуту (Russell R., et al., 2020 [27]). Найпоширенішою мотивацією для компаній зберігати фінансову резильєнтність є

прагнення пом'якшити несприятливі наслідки непередбачуваності навколишнього середовища та існуючих фінансових обмежень (Sahebi I.G., et al., 2021 [29]). Фінансові наслідки збоїв, криз, шоків, потрясінь, напруга від яких відчувається по всій економіці, виявляються в тому, що компанії знижують свою активність та зазнають значних і довгострокових збитків, маючи суттєві труднощі з відновленням фінансової стабільності. Хоча дослідники стверджують, що наявність фінансових ресурсів сприяє підвищенню фінансової резильєнтності (Suresh M., 2023 [34], Glewwe P., 2017 [11]), практично розв'язати проблему виявляється складно. Економічна історія свідчить, що більшій кількості компаній не вдається вийти зі спаду, потрапивши в нього.

Науковці надають різні визначення поняття фінансової резильєнтності. За визначанням Acquaah M., Amoako-Gyampah K. та Jayaram J. фінансова резильєнтність означає здатність організації передбачати, готуватися, адаптуватися до повторюваних змін і швидких непередбачуваних перерв, реагувати на них, щоб вижити і процвітати шляхом розробки відповідної інституційної політики, спрямованої на зменшення дефіциту бюджету (Acquaah M., et al., 2011 [1]). Hayward M.L., Forster W.R., Sarasvathy S.D. та Fredrickson B.L. визначають фінансову резильєнтність як здатність підприємців отримувати капітал на наступні компанії в результаті рішень і дій щодо основних компаній (Hayward M.L., et al., 2010 [13]).

Linnenluecke M.K. закладає у зміст фінансової резильєнтності здатність пом'якшувати негативні наслідки непередбачених криз або шоків, а також передбачати та готувати необхідні плани для відповідного реагування на непередбачену кризу (Linnenluecke M.K., 2017 [17]). Salignac F., Marjolin A., Reeve R., Muir K. описують фінансову резильєнтність як спроможність справлятися з фінансовими шоками і швидко відновлюватися після них та припускають, що розвиток фінансової резильєнтності відбувається через чотири канали: доступ до економічних ресурсів (доходу та заощаджень), фінансових ресурсів (позики та кредити), фінансова грамотність (знання про фінансові продукти та послуги) та

соціальний капітал (соціальні зв'язки та підтримка) (Salignac F., et al., 2019 [31]). Sun L., Small G., Huang Y.-H., Ger T.-B. підкреслюють, що запозичання, як джерело фінансової резильєнтності, на відміну від заощаджень і ліквідних активів, мають довгострокові наслідки для фінансового добробуту (Sun L., et al., 2022 [33]).

Узагальнюючи цілу низку наукових робіт Suresh M. зазначає, що концепція фінансової резильєнтності обговорювалася в багатьох сферах, зокрема, у сфері місцевого самоврядування, банківській сфері, діяльності фондових бірж, стосовно працюючих осіб, домогосподарств, некомерційного сектору, ланцюгів постачання, фінтех-компанії і передусім стосується фінансової стабільності (Suresh M., 2023 [34]).

Враховуючи широку диференціацію змісту та багатовимірний контекст, що поєднує короткострокову та довгострокову перспективу, ретроспективну складову і прогностичність, проактивність та реактивність, під *фінансовою резильєнтністю* можна розуміти *здатність компанії передбачати, планувати, реагувати на поступові зміни та раптові непередбачені потрясіння та адаптуватися до них шляхом проведення відповідної економічної політики для зменшення дефіциту бюджету, забезпечення необхідними фінансовими ресурсами та підтримки фінансової ліквідності*.

В наслідок того, що фінансова резильєнтність в першу чергу забезпечується фінансовою стабільністю компанії, саме на цій проблемі слід зосереджувати увагу як з теоретичної, так і з практичної точок зору. В україномовних академічних дослідженнях для характеристики фінансової стабільності здебільшого використовується категорія стійкості. Не маючи предметних заперечень щодо традиційної україномовної категорії, але зважаючи на переважну більшість академічних джерел, представлених англійською мовою, відносно досліджуваного явища для більшої відповідності англомовному категоріальному апарату надалі буде використовуватись поняття фінансової стабільності.

Результати. Фінансово стабільна соціально-економічна система може виступати в якості двигуна економічного зростання через надання ефективної трансформації строків погашення та ліквідності, залучення зовнішнього фінансування та користування іншими фінансовими послугами. Водночас фінансова стабільність вразлива до ризиків ліквідності, що виникають через використання короткострокових зобов'язань для фінансування довгострокових активів і створення потенційно неадекватних резервів капіталу для покриття неочікуваних втрат (IMF, 2019 [9]). Фінансова слабкість соціально-економічної системи може призвести до повноцінної внутрішньої економічної кризи, втрати керованості економічними процесами як у випадку поступових змін, так і в наслідок раптових непередбачених потрясінь, а отже негативно впливати на фінансову зокрема і на загальну еко-соціальну резильєнтність організації. Як і навпаки. Крім того, слід ураховувати, що в процесі глобального розвитку ризики капіталу та ліквідності змінюватимуться і охоплюватимуть нові тренди, такі як цифрове фінансове посередництво, стале фінансування і сталі інвестиції та інші нові виклики. І це відбуватиметься на тлі загальної непередбачуваності зовнішнього середовища, обумовленої слабо прогнозованими кризами, шоками та потрясіннями. За мірою виникнення нових ризиків, досягнення фінансової стабільності та, відповідно, резильєнтності організацій набуватиме ще більшої важливості.

Як свідчить узагальнення наукових досліджень цього напряму, фінансова стабільність компанії може бути оцінена різними методами. На думку Краснюк М.Т. та Кустаровського О.Д. основним інструментом оцінки фінансової стабільності компанії, що дозволяє об'єктивно виявити внутрішні і зовнішні взаємовідносини аналізованого об'єкта, є фінансовий аналіз. Головним завданням фінансового аналізу є зниження неминучої невизначеності, пов'язаної з прийняттям економічних рішень, орієнтованих у майбутнє (Краснюк М.Т., Кустаровський О.Д., 2017 [43]). У фінансовому аналізі поняття фінансової

стабільності є складним і багатофакторним. Складність даної категорії обумовлюється сформованим економічним середовищем, результатами, що одержує компанії в процесі свого функціонування, та здатністю адекватно реагувати на непередбачувані та форс-мажорні зміни внутрішніх і зовнішніх факторів.

У багатьох теоретичних і прикладних дослідженнях виділяється широке коло методів фінансового аналізу (табл. 1.10). Як зазначають Краснюк М.Т. та Кустаровський О.Д. фінансовий аналіз передбачає застосування двох груп методів (Краснюк М.Т., Кустаровський О.Д., 2017 [43]). До першої групи відносяться прості, трансформаційні методики, що спрямовані на попереднє ознайомлення з фінансовою звітністю та її перетворення у зручний для інтерпретації та подальшого поглибленого аналізу формат. До другої групи належать кількісні та якісні методи оцінки фінансового стану, що включають в себе вертикальний, горизонтальний, факторний аналіз, аналіз ліквідності балансу тощо.

Означені методи широко використовуються у фінансовій аналітиці професійних організацій (Robinson T.R., et al., 2008 [26]). Зокрема вертикальний та горизонтальний фінансовий аналіз. Під вертикальним аналізом фахівці розуміють аналіз з використанням лише одного звітного періоду або одного базового фінансового звіту, тоді як під горизонтальним аналізом – аналіз, що порівнює певний фінансовий звіт із попередніми або майбутніми періодами часу та перехресний аналіз однієї компанії з іншою. При цьому наголошується, що вертикальний аналіз особливо корисний у міжсекційному порівнянні компаній за певний період часу або у порівнянні компанії галузі, для чого для співставлення обраються аналогічні компанії та використовуються галузеві дані з опублікованих джерел або баз даних. Також Robinson T.R., Greuning H., Henry E. та Broihahn M.A. до основних методів фінансового аналізу відносять: загальний аналіз, перехресний аналіз, трендовий аналіз або аналіз часових рядів,

Таблиця 1.10. **Методи фінансового аналізу**

Метод аналізу	Зміст методу
Загальний аналіз	Використовується в аналізі фінансової звітності, який включає вираження фінансових даних стосовно однієї статті або основи фінансової звітності (у звіті про прибутки та збитки впровадження всіх статті у відсотках від доходу)
Перехресний аналіз	Передбачає порівняння між окремими компаніями за певний період або в певний момент часу
Трендовий аналіз / Аналіз часових рядів	Ґрунтується на статистичних методах вимірювання закономірностей у даних часових рядів (здебільшого відноситься до порівнянь за періоди часу від 3 до 10 років)
Коефіцієнтний аналіз	Дозволяє порівнювати в часі (аналіз часових рядів) і між компаніями (перехресний аналіз)
Вертикальний аналіз	Загальний аналіз з використанням лише одного звітного періоду або однієї базової фінансової звітності (звіту про прибутки та збитки, у якому всі статті вказані як відсотки від доходу)
Горизонтальний аналіз	Загальний аналіз, що передбачає порівняння певного фінансового звіту з цим звітом за попередні або майбутні періоди часу; також, перехресний аналіз однієї компанії з іншою
Аналіз «зверху вниз»	Підхід стосовно процесів відбору інвестицій, який починається з макровідбору (тобто визначення привабливих географічних та / або галузевих сегментів), а потім розглядає вибір найбільш привабливих інвестицій в цих сегментах
Аналіз «знизу вверх»	Підхід стосовно процесів вибору інвестицій, який передбачає вибір із усіх інвестицій у визначеному інвестиційному просторі без попереднього звуження діапазону на основі макроекономічних чи загальних ринкових міркувань
Аналіз чутливості	Показує діапазон можливих результатів при зміні конкретних припущень
Регресійний аналіз	Допомагає визначити зв'язки (або кореляцію) між змінними
Множинний дискримінантний аналіз	Дозволяє класифікувати випадки на декілька категорій, використовуючи безперервні або фіктивні категоричні змінні як предиктори. Синонімами є дискримінантний факторний аналіз і канонічний дискримінантний аналіз
Аналіз сценарію	Показує зміни в ключових фінансових величинах, які є результатом певних (економічних) подій, таких як втрата клієнтів, втрата джерела постачання або катастрофічна подія
Декомпозиційний аналіз	Підхід до декомпозиції рентабельності інвестицій (наприклад, рентабельності капіталу) як продукту інших фінансових показників
Аналіз власного капіталу	Оцінює здатність суб'єкта господарювання генерувати та збільшувати прибуток і грошовий потік
Кредитний аналіз	Оцінює кредитний ризик, кредитоспроможність позичальника або контрагента

Джерело: складено автором за [26]

коефіцієнтний аналіз, аналіз «зверху вниз», аналіз «знизу вверх», аналіз чутливості, регресійний аналіз, аналіз сценарію, декомпозиційний аналіз, аналіз власного капіталу, кредитний аналіз.

Більшість методів фінансового аналізу включають оцінку інвестованих коштів компанії та величини отримуваного доходу з урахуванням впливу зміни інших економічних показників. Також застосовують моделі засновані на оцінці фінансового ефекту та передбачають використання, у якості основного критерія, співвідношення фінансових результатів і витрат та інвестованих в компанію фінансових ресурсів. Частина методів спрямована на оцінювання фінансової стабільності через зважування та побудову оціночних шкал.

Фінансова стабільність, якої компаніям слід дотримуватися у фінансуванні операційної та інвестиційної діяльності, передусім передбачає збалансований внесок альтернативних джерел формування капіталу. За результатами узагальнення теоретико-методологічних засад можна зробити висновок, що співвідношення джерел формування капіталу напряму впливає на рівень платоспроможності, інвестиційний потенціал та фінансові ризики компанії. Як наслідок, досягнення оптимальної структури капіталу та вартості фінансування має фундаментальне управлінське значення для підтримки фінансової та у підсумку загальної еко-соціальної резильєнтності.

Вірно і навпаки – на структуру та вартість капіталу та, зрештою, на перспективи економічного зростання безпосередній вплив мають управлінські рішення щодо фінансування компаній. Структура джерел фінансування має пряме відношення до відсоткових ваг власного капіталу та боргових зобов'язань, що відображає їхній відповідний внесок у формування загального інвестованого капіталу. При цьому оскільки вартість власного капіталу та вартість боргових зобов'язань відрізняються, зміни в структурі визначають загальну вартість джерел фінансування. Зазначені ключові питання фінансової стабільності з часом викликали бурхливі дебати серед науковців і практиків та були покладені

у формування основних фінансових теорій, зокрема теорії компромісу та теорії ринкової синхронізації (Syriopoulos T., Tsatsaronis M., Gorila M., 2022 [35]).

Одні з перших дослідників проблем структури капіталу Modigliani F. та Miller M. на перших етапах наукового пошуку наполягали, що вартість компанії жодним чином не залежить від структури капіталу, отже немає оптимального поєднання позикових та власних коштів (Modigliani F., Miller M., 1958 [20]). Відповідно вчені постулювали підхід нерелевантності структури капіталу. Modigliani F. та Miller M. Стверджували, що якщо припустити ідеальні ринки та відсутність податків і витрат на банкрутство, структура капіталу не має значення, оскільки ринкова вартість компанії визначається прибутковістю та ризиком базових активів. Але згодом вчені включили фактор податкового впливу у розрахунок вартості капіталу та, відповідно, вартості компанії (Modigliani F., Miller M., 1963 [21]) та урахували, що вартість компанії зростає разом із кредитним плечем завдяки пільгам податкового щита. Тим самим продемонстрували, що відсотки на позиковий капітал є прийнятним відрахуванням від одержаного доходу і, як наслідок, зменшують чисті податкові платежі, а враховуючи потенційні податкові пільги, боргове фінансування може призвести до зниження вартості капіталу.

Відповідно до теорії компромісу рівень боргу вважається оптимальним, коли гранична вигода від боргу дорівнює його граничним витратам (Myers S., 1984 [22]), податкові пільги та компенсуючи фінансові витрати до певного рівня забезпечують боргове фінансування. В такому випадку компанія може досягти оптимальної структури капіталу шляхом коригування ваги боргових зобов'язань та власного капіталу, збалансовуючи переваги податкового щита та фінансові витрати. Myers S. та Majluf N. стверджують, що в умовах досконалого ринку капіталу керівництво має віддавати перевагу внутрішнім коштам, а не залученню зовнішніх джерел: випуску боргових зобов'язань і в крайньому випадку випуску власного капіталу (Myers S., Majluf N., 1984 [24]). При цьому, як свідчать подальші

дослідження Myers S., компанії з вищим прибутком і можливостями економічного зростання використовують менше боргового капіталу, водночас, якщо фірма не має інвестиційних можливостей, то прибуток зберігається, щоб уникнути майбутнього зовнішнього фінансування (Myers S., 2001 [23]).

За теорією ринкової синхронізації компанії з більшою ймовірністю будуть намагатися залучати зовнішні фінансові ресурси, зокрема випускатимуть акції, коли ринкова вартість компанії є високою порівняно з балансовою та минулою ринковою вартістю, і будуть викупати акції, коли ринкова вартість низька (Baker M., Wurgler J., 2002 [4]). Як свідчать дослідження, нестабільність курсу акцій впливає на рішення компанії щодо фінансування та, зрештою, на структуру капіталу, при цьому, оскільки результуючий вплив на структуру капіталу є постійним, це вказує на сильний зв'язок поточної структури капіталу з історичною ринковою вартістю – структура капіталу сприймається як кумулятивний результат минулих спроб визначити час на ринку цінних паперів. При цьому в довгостроковій перспективі ринковий час не має істотного впливу на структуру капіталу (Hovakimian A., 2006 [14]). Теоретичні положення існуючої компромісної теорії структури капіталу розширює гіпотеза кредитного рейтингу та структури капіталу, відповідно до якої очікується, що рішення щодо структури капіталу коригуватимуться відповідно до вигід і витрат, пов'язаних із змінами між різними рівнями кредитного рейтингу: наближаючись до зміни рейтингу, компанія вірогідно випускатиме менше боргових зобов'язань порівняно з альтернативою бути далекою від зміни кредитного рейтингу (Kisgen D., 2006 [15]).

Відповідно до сформованого теоретичного базису вчені стверджують, що боргове фінансування може запропонувати нижчу вартість капіталу завдяки перевагам податкового вирахування, при цьому компанії з позитивними перспективами можуть продовжити залучати капітал, використовуючи не власний капітал, а переважно боргові зобов'язання, щоб уникнути розмивання

власності та не передавати негативних сигналів гравцям ринку (Syriopoulos T., Tsatsaronis M., Gorila M., 2022 [35]). Проте висока заборгованість несе в собі підвищені ризики банкрутства та збільшує фінансові ризики власників, як наслідок вимагає більш високої рентабельності капіталу та впливає на фінансову стабільність компанії. Отже, з позицій *фінансової стабільності компанії мають оцінювати оптимальне співвідношення джерел фінансування та встановлювати, за якого рівня граничні вигоди від боргу дорівнюватимуть понесеним граничним витратам*. Але не тільки.

Міжнародний валютний фонд для оцінки фінансової стабільності пропонує набір основних і додаткових індикаторів, що описують поточне фінансове здоров'я та надійність фінансових і нефінансових організацій, у тому числі корпоративного сектору економіки (IMF, 2019 [9]). Як індикатори фінансової стабільності нефінансових корпорацій пропонується використовувати такі параметри як (табл. 1.11):

загальний борг до власного капіталу, зовнішній борг до власного капіталу, борг в іноземній валюті до власного капіталу, загальний борг до ВВП, рентабельність власного капіталу, прибуток до сплати відсотків і податків до основної суми боргу, прибуток до процентних витрат. Зважаючи на завдання, які ставить перед собою МВФ, методологія передбачає агрегування фінансових звітів інституційних одиниць сектора та створення мікробаз даних і даних макроекономічних рахунків, але надані рекомендації важливі і на мікрорівні.

Індикатори фінансової стабільності зосереджуються на платоспроможності нефінансових корпорацій, кредитному плечі (або залученні), прибутковості та здатності обслуговувати зобов'язання та можуть бути корисні для прогнозування корпоративних проблем або краху.

Серед інших індикаторів виділяється показник рентабельності власного капіталу (ROE), призначений для вимірювання ефективності використання

Таблиця 1.11. **Індикатори фінансової стабільності нефінансових корпорацій Міжнародного валютного фонду**

Індикатори	Зміст індикаторів
Загальний борг до власного капіталу	Вимірює корпоративний левередж – ступінь фінансування діяльності за рахунок зобов'язань. Враховуючи необхідність сплачувати відсотки та погашати основну суму боргу, високий корпоративний левередж підвищує вразливість до шоків та свідчить про можливість погіршення платоспроможності. Рівень корпоративного левериджу разом із нестабільністю середовища, може бути важливим індикатором ймовірності фінансових труднощів
Зовнішній борг до власного капіталу	Показник ризику перед кредиторами-нерезидентами, корисний для моніторингу системних ризиків
Борг в іноземній валюті до власного капіталу	Вимірює вразливість до потенційного валютного ризику. Високий рівень боргу перед резидентами та нерезидентами в іноземній валюті збільшує валютний ризик. Якщо борг в іноземній валюті не компенсується надходженнями в іноземній валюті, виникають загрози труднощів в разі різкого знецінення національної валюти
Загальний борг до ВВП	Вимірює загальний рівень заборгованості (у національній та іноземній валюті, перед резидентами та нерезидентами) порівняно з розміром економіки. Високий рівень боргу по ВВП є сигналом підвищеної вразливості до шоків, які можуть погіршити платоспроможність
Рентабельність власного капіталу (ROE)	Використовується для оцінки ефективності використання капіталу та вказує на здатність внутрішньо генерувати капітал за рахунок нерозподіленого прибутку та потенційно залучати нові інвестиції. Прибутковість є критично важливим чинником стабільності компанії, що впливає на зростання капіталу, здатність протистояти несприятливим подіям і, зрештою, на спроможність погашення. Різке зниження прибутковості є провідним індикатором фінансових труднощів та потенційного кредитного ризику. Проте слід брати до уваги циклічні зміни прибутковості та структуру ринку (характеристики галузі, конкурентне середовище, гнучкість ціноутворення), відмінності у рентабельності капіталу в наслідок диверсифікація типів бізнесу. Корисно вивчати компоненти рентабельності капіталу, щоб визначити, чи зумовлена зміна позицій кредитним плечем або чистим прибутком
Прибуток до сплати відсотків і податків (EBIT) до основної суми заборгованості	Вимірює здатність покривати платежі з обслуговування боргу (відсотки та основну суму) і служить індикатором ризику нездійснення необхідних платежів за борговими зобов'язаннями. В наслідок того, що дефолт за борговими зобов'язаннями негативно впливатиме на якість активів і прибутковість кредиторів, даний показник є потенційно провідним індикатором погіршення ситуації, оскільки проблемні кредити можуть зрости в майбутньому за умови низького співвідношення доходів до відсотків і основних витрат
Прибуток до процентних витрат	Вимірює здатність покривати процентні платежі, надаючи розуміння ризику нездійснення необхідних процентних виплат. Відсутність спроможності сплачувати відсотки може бути раннім попередженням не сплати загальних боргових зобов'язань. Дефолт за обслуговуванням боргу призведе до погіршення якості активів і прибутковості

Джерело: складено автором за [9]

капіталу, здатності внутрішньо генерувати власний капітал за рахунок нерозподіленого прибутку та залучати нові інвестиції. Підкреслюється взаємозв'язок між ROE та кредитним плечем, а отже рентабельністю активів (ROA), навіть наголошується, що аналіз прибутковості, заснований виключно на рентабельності власного капіталу, мав би тенденцію ігнорувати більші ризики, зазвичай пов'язані з високим левериджем. Пропонується інтерпретувати ROE в поєднанні з ROA. ROA, як операційний коефіцієнт, який використовується для оцінки прибутковості корпорації, надає інформацію про прибутковість інвестицій і є індикатором того, наскільки ефективно налагоджено управління активами для отримання прибутку. Водночас у такій оцінці слід пам'ятати, що вища рентабельність інвестицій може бути наслідком більшої прибутковості інвестицій з вищим ризиком. Надійна ROA, яка відображає належним чином збалансовані ризик і прибутковість, вказує на спроможність виконувати майбутні зобов'язання. Як наслідок, крім ROA важливо ураховувати параметри достатності капіталу (власний капітал до інвестованих активів), оскільки високий ROE може вказувати на високу прибутковість, але також і на низьку капіталізацію, тоді як низький коефіцієнт може бути спричинений високим рівнем капіталізації. Таким чином, для ідентифікації характеру і рівня *фінансової стабільності компанії оцінювати ефективність використання власного і загального інвестованого капіталу при оптимальному співвідношенні джерел фінансування* також *важливо*.

Як наслідок, варто погодитись з позицією сучасних дослідників та говорити про зміну парадигми у фінансовому управлінні соціально-економічними системами та перехід від моделі поточних послуг до моделі фінансової стійкості (Buechel K., Keating E., Miller C., 2007 [7]). Buechel K., Keating E. та Miller C. вказують, що під тиском необхідності масштабування організації підривають свою стійкість, систематично недоінвестуючи в інфраструктуру (включаючи персонал, системи та інформаційні технології) і в

грошові резерви, що ставить їх під загрозу нездатності надавати ефективні та результативні послуги не тільки сьогодні, а й в майбутньому. Під моделлю поточних послуг дослідники розуміють використання доступних фінансових ресурсів для задоволення нагальних, короткострокових потреб, що закладає ризики підриву довгострокової стабільності та життєздатності. За моделлю фінансового управління організації забезпечують довго тривалість у досягненні місій, при цьому звертаючи увагу на ліквідність, прибутковість і сталість.

Такий погляд цілком корелює із розумінням фундаментальних засад еко-соціального управління та резильєнтності компаній, хоча і фокусує увагу передусім на фінансовій складовій довгострокового інклюзивного економічного зростання. В парадигмі фінансового управління ключові складові фінансової стабільності (ліквідність, прибутковість і сталість) розуміються традиційно. Ліквідність сприймається адекватною, якщо організація має достатні резерви грошових коштів, щоб реалізуючи свою місію та своєчасно оплачувати рахунки. Прибутковість гарантується, якщо організація отримує доходи, які покривають поточні витрати та забезпечують належне економічне зростання з урахуванням ризиків. Сталість визначає здатність компанії продовжувати економічну діяльність у майбутньому з достатнім рівнем власних ресурсів (Buechel K., Keating E., Miller C., 2007 [7]).

Деякі автори третій компонент фінансової стабільності (сталість) пов'язують із поняттям фінансової гнучкості (Zietlow J., 2012 [37]). При цьому під фінансовою гнучкістю розуміється міра, за якою організація може доповнити свої майбутні грошові потоки, щоб покрити будь-які непередбачені потреби або скористатися будь-якими непередбаченими можливостями (Zietlow J., et al., 2008 [38]). За концепцією дослідників фінансова гнучкість включає стратегічну ліквідність, тобто здатність залучати ліквідні кошти для фінансування стратегічних ініціатив, таких як розширення програм, географічне розширення, нові найми, злиття та поглинання, соціальні та спільні підприємства. Miller C. навіть

застосовує категорію супернеліквідності, описуючи брак фінансової гнучкості, що перешкоджає стратегічній діяльності організації (Miller C., 2003 [19]).

Незалежно від методів фінансового аналізу, *фінансова стабільність ідентифікується за комплексом параметрів або інтегральною оцінкою шляхом абсолютного або відносного (коефіцієнтного) порівняння активів з капіталом (джерелами їхнього фінансування) з урахуванням ефективності використання інвестованих коштів.*

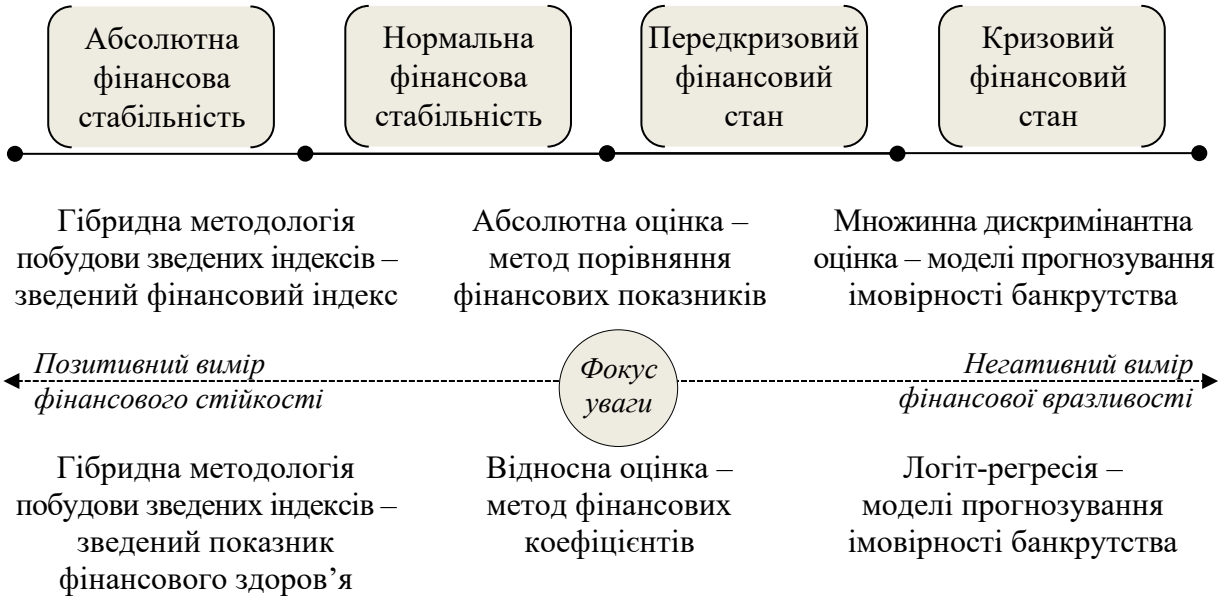

Рисунок 1.8. **Розподіл моделей визначення фінансової стабільності за фокусом уваги**

Джерело: складено автором

У теорії виділяють різні типи фінансової стабільності. Передусім фінансову стабільність визначають виходячи із структури активів та капіталу компанії. За таким критерієм фінансова стабільність буває: абсолютною (у випадку, коли власні оборотні засоби повністю забезпечують запаси підприємства), нормальною (коли запаси забезпечені власними оборотними засобами та довгостроковими зобов'язаннями), нестабільною (передкризовою –

якщо запаси забезпечуються за рахунок основних джерел формування) та кризовою (якщо запаси не забезпечуються основними джерелами формування і компанія перебуває на межі банкрутства) (Краснюк М.Т., Кустаровський О.Д., 2017 [43]).

Ідентифікація типу фінансової стабільності залежно від значень показників за різними моделями представлена у табл. 1.12.

Таблиця 1.12. **Класифікація типів фінансової стабільності компанії**

Метод	Джерело	Типи фінансової стабільності			
		абсолютна	нормальна	нестабільна (нестійка, передкризова)	кризова
1	2	3	4	5	6
Абсолютна оцінка – метод порівняння	Краснюк М.Т., Кустаровський О.Д., 2017 [43]	власні оборотні засоби повністю забезпечують запаси підприємства	запаси забезпечені власними оборотними засобами та довгостроковими зобов'язаннями	запаси забезпечуються за рахунок основних джерел формування	запаси не забезпечуються основними джерелами і компанія на межі банкрутства
	Тютюнник Ю.М., Поддєрьогін А.М., Гапак Н.М. та ін. [41, 45, 48]	власні оборотні кошти, функціо-нуючий капітал, основні джерела формування запасів дорівнюють або більше нуля	власні оборотні кошти менше нуля, функціонуючий капітал, основні джерела формування запасів більше нуля	оборотні кошти та функціонуючий капітал менше нуля, основні джерела формування запасів більше нуля	власні оборотні кошти, функціонуючий капітал, основні джерела формування запасів менше нуля
Відносна оцінка – метод коефіцієнтів	Поверляк Т.І. [40]	рентабельність більше 50 %, коефіцієнт автономії від 0,7 до 1, коефіцієнт фінансового ризику дорівнює нулю, показники оборотного капіталу перевищують нуль	рентабельність 30–40 %, коефіцієнт автономії від 0,45 до 0,65, коефіцієнт фінансового ризику до 1, показники оборотного капіталу перевищують нульове значення	рентабельність до 30 %, коефіцієнт автономії від нуля до 0,45, коефіцієнт фінансового ризику більше 1, показники оборотного капіталу дорівнюють нулю	рентабельність дорівнює нулю, коефіцієнт фінансового ризику значно більше 1, показники оборотного капіталу нижче нуля

Продовження табл. 1.12

1		2	3	4	5	6
Моделі прогнозування імовірності банкрутства	множинна дискримінантна оцінка	Altman E.I., Hotchkiss E., Wang W. [2]	$Z = 1{,}2 \cdot x_1 + 1{,}4 \cdot x_2 + 3{,}3 \cdot x_3 + 0{,}6 \cdot x_4 + 0{,}999 \cdot x_5$, де x_1 є співвідношенням функціонуючого капіталу і сукупних активів, x_2 – нерозподіленого прибутку і сукупних активів, x_3 – EBIT і сукупних активів, x_4 – власного капіталу і заборгованості, x_5 – чистого доходу (виручка) від реалізації і сукупних активів			
			$Z \geq 2{,}99$	$2{,}99 > Z \geq 2{,}67$	$2{,}67 > Z \geq 1{,}81$	$Z < 1{,}81$
		Терещенко О.О. [47]	$Z = 1{,}5 \cdot x_1 + 0{,}08 \cdot x_2 + 10 \cdot x_3 + 5 \cdot x_4 + 0{,}3 \cdot x_5 + 0{,}1 \cdot x_6$, де x_1 є співвідношенням чистого грошового потоку і зобов'язань, x_2 – валюти балансу і зобов'язань, x_3 – прибутку і валюти балансу, x_4 – прибутку і доходу (виручки) від реалізації, x_5 – виробничих запасів і доходу (виручки) від реалізації; x_6 – оборотність основного капіталу			
			$Z \geq 2$	$2 > Z \geq 1$	$1 > Z \geq 0$	$Z < 0$
	логіт-регресія	Ohlson J.A. [25]	$P = 1/(1 + e^{-O})$, $O = -1{,}3 - 0{,}4 \cdot x_1 + 0{,}6 \cdot x_2 - 1{,}4 \cdot x_3 + 0{,}8 \cdot x_4 - 2{,}4 \cdot x_5 - 1{,}8 \cdot x_6 + 0{,}3 \cdot x_7 - 1{,}7 \cdot x_8 - 0{,}5 \cdot x_9$, де x_1 – логарифм співвідношення загальних активів та індексу рівня ВНП, x_2 – співвідношення загальних зобов'язань та сукупних активів, x_3 – функціонуючого капіталу та сукупних активів, x_4 – поточних зобов'язань та оборотних активів, x_6 – чистого прибутку та сукупних активів, x_9 – відхилення чистого прибутку та суми модулів чистих прибутків, x_7 – чистий дохід (виручка) від реалізації поділена на загальні зобов'язання, x_5 – 1, якщо загальні зобов'язання перевищують загальні активи, 0 в іншому випадку, x_8 – 1, якщо чистий прибуток від'ємний за останні два роки, 0 в іншому випадку			
			$0 \leq P < 0{,}2$	$0{,}2 \leq P < 0{,}5$	$0{,}5 \leq P < 0{,}8$	$0{,}8 \leq P \leq 1{,}0$
Моделі оцінки фінансового здоров'я – гібридна методологія побудови зведених		Tahey P., Salluzzo R., Prager F., Mezzina L., Cowen C. [36]	$CFI = \sum_{i=1}^{4}(X_i(x_i) \cdot \gamma_i)$, де $X_i(x_i)$ – коефіцієнти міцності x_i фінансових коефіцієнтів, γ_i – вагові коефіцієнти, x_1 – співвідношення чистих активів та загальних витрат, x_2 – чистих активів та довгострокової заборгованості, x_3 – чистого прибутку та чистих активів, x_4 – прибутку та чистого доходу (виручки) від реалізації			
			$10 \geq CFI > 6$	$6 \geq CFI > 3$	$3 \geq CFI > 1$	$3 \geq CFI \geq 0$
		Koryński P. [16]	$CFHS = \sum_{i=1}^{5} x_i/5$, де i – категорія фінансових показників, x_1 – показники фінансового стану, x_2 – доступ до фінансування, x_3 – фінансовий менеджмент, x_4 – стабільність і виживання, x_5 – потенціал доходу			
			$100 \geq CFHS \geq 75$	$75 > CFHS \geq 50$	$50 > CFHS \geq 25$	$25 > CFHS \geq 0$

Джерело: складено автором за [2, 16, 25, 40, 41, 43, 45, 47, 48]

Тютюнник Ю.М., Поддєрьогін А.М., Гапак Н.М. та багато інших дослідників ідентифікують типи фінансової стабільності за показниками власних оборотних коштів, функціонуючого капіталу та основних джерел формування

запасів (Тютюнник Ю.М., 2012 [48], Поддєрьогін А.М., 2000 [45], Гапак Н.М., Капштан С.А., 2014 [41]) виходячи з таких умов: абсолютна (якщо всі зазначені показники дорівнюють або перевищують нульове значення), нормальна (власні оборотні кошти є меншими за нульове значення, інші показники більше), нестійка (власні оборотні кошти та функціонуючий капітал менше нуля, основні джерела формування запасів наявні) та кризова (всі показники є меншими нулю).

Білик М.Д. та інші вчені розглядають фінансово-економічну стабільність за рівнями таких показників як рентабельність, коефіцієнт автономії, коефіцієнт фінансового ризику, власні оборотні кошти та маневреність власного капіталу (Білик М.Д., та ін., 2013 [40]), розподіляючи значення показників за типами стабільності: абсолютна (рентабельність більше 50 %, коефіцієнт автономії від 0,70 до 1,00, коефіцієнт фінансового ризику дорівнює нулю, показники оборотного капіталу перевищують нульове значення), нормальна (рентабельність 30–40 %, коефіцієнт автономії від 0,45 до 0,65, коефіцієнт фінансового ризику до 1, показники оборотного капіталу перевищують нульове значення), нестійка (рентабельність до 30 %, коефіцієнт автономії від нуля до 0,45, коефіцієнт фінансового ризику більше 1,00, показники оборотного капіталу дорівнюють нулю) та кризова (рентабельність дорівнює нулю, коефіцієнт фінансового ризику значно більше за 1,00, показники оборотного капіталу нижче нуля).

Для прогнозування стану фінансових труднощів широко використовуються моделі оцінювання ймовірності банкрутства, які дозволяють ідентифікувати фінансову (не)стабільність компанії. Для комплексної оцінки рівнів фінансового ризику та ймовірності дефолту застосовуються зведені індекси, розрахунок яких ґрунтується на використанні багатофакторного дискримінантного аналізу (MDA) та більш потужних статистичних та математичних методів, такі як логіт, пробіт квадратичні нелінійні регресії, штучний інтелект, нейронні мережі, генетичні алгоритми, рекурсивне розбиття, машинне навчання та структурні, відстань до замовчування або моделі небезпеки (Altman E.I., Hotchkiss E., Wang W., 2019 [2]).

Як свідчать дослідження, теоретичні засади прогнозування банкрутства отримали ґрунтовний розвиток і пропонують різні варіації моделей (Gissel J.L., Giacomino D., Akers M.D., 2007 [10], Сич О.А., Калічак І.І., 2017 [46]). Здебільшого їх відносять до, так званих, моделей Zeta, та засновують на визначенні інтегрального Z-показника, сформованого як регресор (залежна змінна) сукупності предикторів (незалежних змінних) з різним ступенем взаємозв'язку між ними з використанням MDA. MDA є найпоширенішим статистичним інструментом, що застосовується для агрегування однофакторних коефіцієнтів і формування складного показника (Çolak M.S., 2021 [8]). Отриманий Z-показник узагальнює численні корпоративні доходи та елементи балансу для вимірювання фінансової стабільності компанії. За допомогою Zeta моделей ідентифікуються різні типи фінансової нестабільності.

Основною Zeta моделлю оцінювання ймовірності банкрутства вважають модель E. Altman (Altman E.I., Hotchkiss E., Wang W., 2019 [2]). E. Altman запропоновав низку моделей для компаній різних країнах, як правило, дотримуючись шаблону: за основу використовувалась оригінальна модель на вибірці місцевих компаній-банкрутів і фінансово стійких компаній, потім додавались або віднімались змінні, які вважалися корисними в цих країнах для більш точного прогнозування. Оригінальні елементи та ваги компонентів Z-показника складають залежність: $Z = 1{,}2 \cdot x_1 + 1{,}4 \cdot x_2 + 3{,}3 \cdot x_3 + 0{,}6 \cdot x_4 + 0{,}999 \cdot x_5$, де змінні являють собою різні співвідношення (фінансові коефіцієнти), здебільшого із загальною вартістю активів, зокрема такі змінні як x_1 (у чисельнику функціонуючий капітал), x_2 (нерозподілений прибуток), x_3 (прибуток до сплати відсотків і податків. EBIT), x_5 (чистий дохід (виручка) від реалізації), за виключенням x_4, що розраховується як співвідношення власного капіталу і заборгованості.

Класифікація щодо того, імовірно корпоративна організація банкрутуватиме чи ні, визначається на основі граничних балів між безпечною та

небезпечною зонами з проміжною «сірою» зоною, що по суті відповідає діапазону оцінок від абсолютної стабільності до кризового стану. Z-показник E. Altman дозволяє ідентифікувати імовірність фінансових труднощів як дуже висока ($Z < 1{,}81$), середня ($2{,}67 > Z \geq 1{,}81$), невелика ($2{,}99 > Z \geq 2{,}67$), дуже низька ($Z \geq 2{,}99$). Тобто у випадках, коли Z-показник є нижчим за 1,8 (проблемна зона), компанія класифікується як банкрут і, як свідчать дані фінансової статистики, фактично збанкрутує протягом одного року (100 % точність). Компанії, чий Z-показник є вище 2,99, не банкрутують (також з 100 %-ою точністю). Є статистично допустима неточність у класифікації для компаній з балами від 1,81 до 2,99 (сіра зона – точність 95,5 %).

Серед Zeta моделей, запропонованих українськими науковцями (Сич О.А., Калічак І.І., 2017 [46]), можна виділити модель О.О. Терещенка (Терещенко О.О., 2000 [47]). Z-показник О.О. Терещенка являє собою залежність: $Z = 1{,}5 \cdot x_1 + 0{,}08 \cdot x_2 + 10 \cdot x_3 + 5 \cdot x_4 + 0{,}3 \cdot x_5 + 0{,}1 \cdot x_6$, де шість предикторів так само є фінансовими коефіцієнтами: x_1 співвідношенням чистого грошового потоку з зобов'язаннями, x_2 – валюти балансу і зобов'язань, x_3 – прибутку і валюти балансу, x_4 – прибутку і доходу (виручки) від реалізації, x_5 – виробничих запасів і доходу (виручки) від реалізації; x_6 являє собою оборотність основного капіталу (співвідношення доходу (виручки) від реалізації і валюти балансу). За допомогою Zeta моделі О.О. Терещенка типологія фінансової (не)стабільності організації пов'язується із інтервальними значеннями Z-показника: компанії не загрожує банкрутство ($Z \geq 2$), фінансова рівновага порушена, але при переході на антикризове управління банкрутство не загрожує ($2 > Z \geq 1$), компанії загрожує банкрутства, якщо не будуть проведені санаційні заходи ($1 > Z \geq 0$), компанія є напівбанкрутом ($Z < 0$).

Крім MDA, в моделях оцінки фінансової кризи також використовується методологія логістичної регресії. Як і MDA, логіт-регресія застосовується у випадках, коли залежна змінна (регресор) є якісною, а незалежні змінні

(предиктори) є кількісними. Деякі дослідники вважають логіт-регресію кращим інструментом для моделювання бінарних залежних змінних (Avenhuis J.O., 2013 [3]), хоча стосовно цього продовжуються дискусії (Altman E.I., Hotchkiss E., Wang W., 2019 [2]).

На відміну від MDA, логіт-регресія не передбачає лінійності зв'язку між незалежною та залежною змінними. Кумулятивна логістична функція розподілу перетворює латентну змінну Z (за допомогою лінійної моделі) у прогнозоване значення від 0 до 1. Відповідно логістична крива наближається до точок 0 і 1 на осі ординат. Замість використання пропорцій використовуються логарифмічні коефіцієнти (логіти). Логіт-коефіцієнти максимізують вірогідність класифікації випадків у спостережуваній категорії. Саме інтерпретацію коефіцієнтів відносять до недоліків логіт-моделі (Avenhuis J.O., 2013 [3]).

Базовою моделлю оцінки фінансової кризи з використанням логіт-регресії є модель J.A. Ohlson (Ohlson J.A., 1980 [25]), за якою залежна змінна має лише дві категорії (банкрут або не банкрут). Логіт-функція відображає значення ймовірності, обмеженої інтервалом від 0 до 1, та зі змінними та оціненими коефіцієнтами з виглядає наступним чином: $O = -1{,}3 - 0{,}4 \cdot x_1 + 0{,}6 \cdot x_2 - 1{,}4 \cdot x_3 + 0{,}8 \cdot x_4 - 2{,}4 \cdot x_5 - 1{,}8 \cdot x_6 + 0{,}3 \cdot x_7 - 1{,}7 \cdot x_8 - 0{,}5 \cdot x_9$, де x_1 являє собою логарифм співвідношення загальних активів та індексу рівня ВНП, x_2, x_3 та x_6 – фінансові коефіцієнти, визначені шляхом ділення на величину сукупних активів відповідно загальних зобов'язань, функціонуючого капіталу та чистого прибутку, x_4 – поточних зобов'язань поділені на оборотні активи, x_7 – чистий дохід (виручка) від реалізації поділена на загальні зобов'язання, x_5 та x_8 приймається на рівні 1, за першим параметром, якщо загальні зобов'язання перевищують загальні активи, за другим параметром, якщо чистий прибуток від'ємний за останні два роки, 0 в іншому випадку, x_9 розраховується як співвідношення відхилення чистого прибутку та суми модулів чистих прибутків досліджуваного періоду ($\overline{(t-1),t}$): $x_9 = (NI_t - NI_{t-1})/(|NI_t| + |NI_{t-1}|)$.

За результатами розрахунку О-показника визначається ймовірність ризику банкрутства: $P = 1/(1 + e^{-O})$. Відповідно до оригінальних досліджень J.A. Ohlson компанії з ймовірністю ризику більше або рівною 0,5 класифікуються як банкроти, компанії з ймовірністю ризику менше 0,5 як фінансово стабільні. У продовження дискусії щодо інтерпретації значень вимірника слід звернути увагу на дослідження В.В. Гой, який сформував шкалу нечітких значень інтегрального показника ймовірності банкрутства корпоративних підприємств (Гой В.В., 2017 [42]). Зіставляючи лінгвістичні змінні рівня фактору і ступеню ризику банкрутства, В.В. Гой пропонує як інтервали нечітких значень використовувати такі обмеження: 0–0,25 для дуже низької імовірності, 0,15–0,45 – низької, 0,35–0,65 – середньої, 0,55–0,85 – високої, 0,75–1,0 – дуже високої. Ряд авторів дотримуються логіки, за якою граничні рівні імовірності являють собою інший ряд значень: $(0{,}0;\ 0{,}2; 0{,}4; 0{,}6; 0{,}8; 1{,}0)$ (Безгінова Л.І., Смірнова П.В., Шарапова О.М., 2017 [39], Кривов'язюк І.В., Смерічевський С.Ф., Кулик Ю.М., 2018 [44]).

Ураховуючи такі розподіли, при наданні лінгвістичної характеристики значень ймовірності ризику банкрутства за логіт-моделлю все ж таки слід враховувати оригінальні обмежень, доведені J.A. Ohlson. Відповідно має бути сформована лінгвістична шкала, яка чітко розділяє компанії на банкротів та фінансово стабільні. Логічно припустити, що абсолютної фінансової стабільності компанія може досягти тільки у випадку низької імовірності банкрутства, а отже коли показник імовірності потрапляє до інтервалу $0 \leq P < 0{,}2$, рівень фінансової стабільності можна ідентифікувати як нормальний, якщо імовірність банкрутства дуже низька або низка $(0{,}2 \leq P < 0{,}5)$, як кризовий, коли така імовірність досить висока $(0{,}5 \leq P < 0{,}8)$, та кризовий, якщо імовірність банкрутства компанії наближається до одиниці, тобто потрапляє в інтервал $0{,}8 \leq P \leq 1{,}0$.

Здебільшого моделі фінансової стабільності зосереджуються на негативному вимірі вразливості, а не на позитивному оцінюванні фінансового стану (Zietlow J., 2012 [37], Bowman W., 2011 [6, 28]). Помітними винятками є

зведений фінансовий індекс (CFI) та зведений показник фінансового здоров'я (CFHS) (Sabău Popa D.C., et al., 2021 [28], Koryński P., 2020 [16]). Кожна модель, призначена для моніторингу та управління фінансовим здоров'ям, стабільністю та надійністю, які можуть бути порушені внаслідок великого несподіваного шоку, включає декілька окремих показників, як правило, фінансових коефіцієнтів, які математично об'єднуються в один інтегральний вимірник. Zietlow J. підкреслює, що переорієнтація уваги з фінансової вразливості на фінансове здоров'я приносить низку переконливих переваг (Zietlow J., 2012 [37]). По-перше, знання фінансового менеджменту посилює місію (сильні організації краще оснащені для досягнення місій). По-друге, більшість компаній прагнуть адекватної ліквідності як основної фінансової мети і орієнтовані на побудову прийнятної структури. По-третє, існуючі показники не розділяють платоспроможність, ліквідність і фінансову гнучкість (спряють розвитку структур стратегічної ліквідності та фінансової гнучкості).

Загалом поширення практики використання зведених індикаторів є наслідком величезного зростання доступної інформації, обсяг і способи обробки якої обумовлені наслідками четвертої промислової революції (Schwab K., 2016 [32]). Експоненційне збільшення та постійно зростаюча різноманітність доступної інформації, ускладнює розуміння майбутнього впливу даних на соціально-економічні системи. Необхідність аналізу політичних та бізнес-процесів і наслідків, що мають багатовимірний характер, потребує інтерпретації широкого діапазону показників, спроможних охопити необхідні параметри, та консолідації у формі індикаторів (Greco S., et al., 2019 [12]). У широкому розумінні зведені (або композитні, складені, синтетичні, інтегральні) індикатори базуються на підіндикаторах, які не мають загальної значущої одиниці вимірювання та очевидного способу зважування (Saisana M., Tarantola S., 2022 [30]).

Побудова зведених індикаторів ґрунтується на широкому спектрі методологічних підходів. При формуванні зведених індикаторів використовується

гібридна методологія, що включає в себе метод аналізу ієрархій (AHP), сукупний аналіз (CA), кореляційний та множинний лінійний регресійний аналіз, аналіз основних компонентів і факторний аналіз, аналіз охоплення даних (DEA), компенсаторне та некомпенсаторне агрегування, аналіз невизначеності (UA) та чутливості (SA), стохастичний багатокритеріальний аналіз прийнятності (SMAA) (Greco S., et al., 2019 [12]). Зведений фінансовий індекс (CFI) об'єднує і перетворює на фактори індивідуальні фінансові коефіцієнти, які зважуються на основі відносної важливості для формування загального значення індексу фінансового здоров'я та фінансового ризику. Комбінація зважених фінансових коефіцієнтів дозволяє компенсувати слабкість або силу в певному співвідношенні іншим результатом співвідношення, таким чином забезпечуючи цілісний підхід до розуміння загального фінансового стану організації (Tahey P., et al., 2010 [36]).

Один із підходів до розрахунку CFI, що пропонується до застосування в освітній сфері, передбачає використання чотири-етапної методології, що включає: (1) обчислення значень чотирьох основних фінансових коефіцієнтів; (2) перетворення одержаних значень на коефіцієнти міцності за загальною шкалою; (3) визначення добутків коефіцієнтів міцності та вагових коефіцієнтів; (4) підсумування отриманих добутків для досягти єдиного балу CFI (Tahey P., et al., 2010 [36]). На формальному рівні CFI визначається як: $CFI = \sum_{i=1}^{4}(X_i(x_i) \cdot \gamma_i)$, де $X_i(x_i)$ – коефіцієнти міцності x_i фінансових коефіцієнтів, γ_i – вагові коефіцієнти, x_1 – коефіцієнт первинних резервів (співвідношення чистих активів та загальних витрат), що вимірює достатність ресурсів і гнучкість, x_2 – коефіцієнт життєздатності (співвідношення чистих активів та довгострокової заборгованості), що показує здатність управляти боргом, x_3 – коефіцієнт рентабельності чистих активів (співвідношення чистого прибутку та чистих активів) вимірює продуктивність активів і здатність генерувати загальний прибуток або надлишок, x_4 – коефіцієнт чистих операційних доходів (співвідношення прибутку та чистого доходу (виручки) від реалізації).

Автори рекомендують інтерпретувати значення CFI у контексті. У випадку ідентичних значень CFI, звертати увагу, зокрема, на те, чи потребує досліджувана організація значних інвестицій для вирішення критично важливих завдань. В разі, якщо порівнювані організації відрізняються за такими ознаками, фінансово здоровішою вважається та, яка вже завершила процеси інвестування і має ефективніший рівень розв'язання такого роду проблем. Так само в контексті досягнення місії. Оцінка CFI, що дорівнює 1, означає дуже низький фінансовий стан, порогове значення 3 представляє відносно сильніший фінансовий стан, значення на рівні 10 (найвищий бал у діапазоні) демонструє дуже високий рівень фінансового здоров'я (Tahey P., et al., 2010 [36]). Пов'язуючи порогові оцінки CFI з типами фінансової стабільності компанії, можна припустити таку відповідність: абсолютна фінансова стійкість – $10 \geq CFI > 6$, нормальна фінансова стійкість – $6 \geq CFI > 3$, нестійкий, передкризовий фінансовий стан – $3 \geq CFI > 1$, кризовий фінансовий стан – $3 \geq CFI \geq 0$.

Різновидом CFI є зведений показник фінансового здоров'я (CFHS), представлений P. Koryński для кількісної оцінки фінансового стану малого бізнесу, що призначений розвивати стійкість і використовувати можливості (Koryński P., 2020 [16]). Зведена оцінка фінансового здоров'я за CFHS дозволяє отримати миттєвий знімок фінансового стану компанії, визначити сильні та слабкі сторони, аналізуючи показники за категоріями, і загалом забезпечити високорівневу прогнозну оцінку здатності компанії протистояти несприятливим ринковим і фінансовим умовам і досліджувати можливості для економічного зростання.

CFHS є системою показників, організованих за двома основними вимірами, що накладаються на загальний фінансовий стан компанії: (1) фінансовий (здатність за потреби отримувати доступ до капіталу на прийнятних умовах та успішно управляти фінансовими ресурсами); (2) операційний (здатність виживати або розвиватися в конкретних ринкових умовах і отримувати дохід). CFHS

розраховується як середнє арифметичне з фінансових показників п'яти категорій: $CFHS = \sum_{i=1}^{5} x_i/5$, де i – категорія фінансових показників, x_1 – показники фінансового стану (FS), що охоплює такі аспекти, як дохід (у порівнянні з попереднім роком), здатність покривати поточні витрати, залежність від зовнішнього боргу, невикористані або незадіяні запаси, затримки здійснення запланованих платежів, x_2 – доступ до фінансування (AF), що прослідковується в історії погашення боргів та доступності фінансування від офіційних фінансових установ, x_3 – фінансовий менеджмент (FM), що включає здатність управляти фінансовими ресурсами, наявність системи обліку витрат, процедур фінансування в періоди низького доходу, своєчасність платежів, контроль над фінансовим станом, x_4 – стабільність і виживання (SS), що є проксі для стійкості бізнесу та відстежує спроможність компанії підтримувати економічну діяльність в періоди криз і шоків, включаючи здатність відновлюватися після втрат, вести бізнес без раптової втрати доходу, інвестувати за рахунок поточного доходу або заощаджень, страхування від ризиків, наявність затримок в отриманні платежів, x_5 – потенціал доходу (RP), що висвітлює ринкову позицію компанії, потенціал сегмента ринку, прибутку в середньостроковій перспективі, пошук нових можливостей для бізнесу та сприйняття конкуренції (Koryński P., 2020 [16]).

CFHS нормалізується та вимірюється за 100-бальною шкалою для зручності інтерпретації результатів. Шкала передбачає, що значення CFHS може входити до одного з чотирьох рівнів оцінки: за бальною оцінкою в інтервалі $100 \geq CFHS \geq 75$ (оцінка «відмінно») компанія демонструє високий рівень фінансової стабільності, є добре фінансово керованою та має міцну позицію на ринку, в інтервалі $75 > CFHS \geq 50$ (оцінка «добре») компанія має гарний фінансовий стан, який забезпечує захист від непередбачених подій, але є елементи, які можна покращити, в інтервалі $50 > CFHS \geq 25$ (оцінка «погано») компанія перебуває в передкризовому фінансовому стані, що може бути наслідком слабких фінансових показників, не якісного фінансового менеджменту або складних ринкових умов,

$25 > CFHS \geq 0$ (оцінка «нездорова») компанія є фінансово нездоровою, слід розпочати програму покращення фінансової та ринкової ситуації, оскільки виживання може бути під загрозою в короткостроковій або середньостроковій перспективі.

Висновок. Підсумовуючи результати дослідження, слід наголосити, що у сучасних умовах формування сталих соціально-економічних систем відбувається на тлі високої імовірності виникнення непередбачуваних і руйнівних подій, деструктивних явищ (негараздів, збоїв, криз, шоків, потрясінь) та загроз еко-соціальних ризиків (економічних, екологічних, гуманітарних). Означені виклики, що постають перед компаніями, обумовлюють необхідність досягнення необхідного рівня резильєнтності, що включатиме в себе сукупність організаційних, технічних та фінансових параметрів. Фінансова резильєнтність втілює у собі здатність компанії передбачати, планувати, реагувати на поступові зміни та раптові непередбачені потрясіння та адаптуватися до них шляхом проведення відповідної економічної політики для зменшення дефіциту бюджету, забезпечення необхідними фінансовими ресурсами та підтримки фінансової ліквідності, що передусім передбачає запровадження фінансового управління зорієнтованого на фінансове оздоровлення і стабілізацію стану не лише в короткостроковому, а й в довгостроковому горизонті. З позицій фінансової стабільності компанії, орієнтуючись на потреби довгострокового інклюзивного економічного зростання, мають оцінювати оптимальне співвідношення джерел фінансування та встановлювати, за якого рівня граничні вигоди від зовнішнього фінансування дорівнюватимуть граничним витратам та забезпечуватиметься ефективне використання власного і загального інвестованого капіталу.

Сформована теоретико-методологічна база пропонує широкий інструментарій для встановлення рівня фінансової стабільності, що передбачає її типізацію з поділом на абсолютну, нормальну фінансову стабільність, передкризовий та кризовий фінансовий стан. А також пропонують різні

методологічні підходи до її ідентифікації. Як показало дослідження, сукупність методологічних підходів можна поділити на методи абсолютної та відносної оцінки, засновані відповідно на таких методах фінансового аналізу як порівняння фінансових показників і коефіцієнтний аналіз, моделі прогнозування імовірності банкрутства, серед методів на яких вони ґрунтуються домінує множинний дискримінантний аналіз та логіт-регресія, та різні підходи до побудови зведених індексів фінансового здоров'я, заснованих на застосуванні гібридної методології.

Слід підкреслити, що надійність інструментарію та валідність отриманих даних необхідно перевіряти на практиці, щоб переконатися, що методологічний підхід адекватно охоплює всі основні характеристики фінансової стабільності, і дозволяє одержати надійні результати, які можна використовувати для адекватного оцінювання фінансової (не)стабільності з метою забезпечення резильєнтності організацій. Такі завдання можуть стати предметом майбутніх наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Acquaah M., Amoako-Gyampah K., Jayaram J. Resilience in family and nonfamily firms: an examination of the relationships between manufacturing strategy, competitive strategy and firm performance. *International Journal of Production Research*, 2011. 49(18). Pp. 5527–5544. https://doi.org/10.1080/00207543.2011.563834.

2. Altman E.I., Hotchkiss E., Wang W. Corporate financial distress, restructuring, and bankruptcy. Analyze leveraged finance, distressed debt, and bankruptcy. Fourth Edition, Wiley, 2019. 354 p.

3. Avenhuis J.O. Testing the generalizability of the bankruptcy prediction models of Altman, Ohlson and Zmijewski for Dutch listed and large non-listed firms. University of Twente, Enschede, Netherlands, 2013. 46 p.

4. Baker M., Wurgler J. (2002) Market timing and capital structure. *Journal of Finance*. Vol. 57, № 1. Pp. 1–32. https://doi.org/10.1111/1540-6261.00414.

5. Bowman W. Financial capacity and sustainability of ordinary nonprofits. *Nonprofit Management and Leadership*. 2011. 22(1). Pp. 37–51. http://dx.doi.org/10.1002/nml.20039.

6. Bowman W. Fundamentals for nonprofits: building capacity and sustainability. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2011. 224 p.

7. Buechel K., Keating E., Miller C. Capital ideas: moving from short-term engagement to longterm sustainability. Hauser Center for Nonprofit Organizations, Harvard University; and Nonprofit Finance Fund, 2007. 73 p.

8. Çolak M.S. A new multivariate approach for assessing corporate financial risk using balance sheets Author links open overlay panel. *Borsa Istanbul Review.* 2021. Vol. 21, Issue 3, September. Pp. 239–255. https://doi.org/10.1016/j.bir.2020.10.007.

9. Financial soundness indicators compilation guide. International Monetary Fund, 2019. 218 p. https://doi.org/10.5089/9781484396209.069.

10. Gissel J.L., Giacomino D., Akers M.D. A review of bankruptcy prediction studies: 1930-present. *Journal of Financial Education*, 2007. Vol. 33, Winter. Pp. 1–42.

11. Glewwe P., Levin M. Presenting simple descriptive statistics from household survey data. *Household Sample Surveys in Developing and Transition Countries*, United Nations, 2005. Pp. 335–354.

12. Greco S., Ishizaka A., Tasiou M., Torrisi G. On the methodological framework of composite indices: a review of the issues of weighting, aggregation, and robustness. *Social Indicators Research*. 2019. 141. Pp. 61–94. https://doi.org/10.1007/s11205-017-1832-9.

13. Hayward M.L., Forster W.R., Sarasvathy S.D., Fredrickson B.L. Beyond hubris: how highly confident entrepreneurs rebound to venture again. *Journal of Business Venturing*. 2010. 25(6). Pp. 569–578. https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2009.03.002.

14. Hovakimian A. observed capital structures determined by equity market timing? *Journal of Financial and Quantitative Analysis*. 2006. Vol. 41, Issue 1. Pp. 221–243. https://doi.org/10.1017/S0022109000002489.

15. Kisgen D. Credit ratings and capital structure. *Journal of Finance*. 2006. Vol. 61, Issue 3. Pp. 1035–1072. https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2006.00866.x.

16. Koryński P. Small business financial health. Scorecard a methodological note. Microfinance Centre, 2020. 12 p.

17. Linnenluecke M.K. Resilience in business and management research: a review of influential publications and a research agenda. *International Journal of Management Reviews*. 2017. 19 (1), pp. 4–30. http://dx.doi.org/10.1111/ijmr.12076.

18. McManus S., Seville E., Brunsdon D., Vargo J. Resilience management: a framework for assessing and improving the resilience of organisations Resilient Organisations. Research Report University of Canterbury, Civil and Natural Resources Engineering, 2007. 79 p.

19. Miller C. Hidden in plain sight. *Nonprofit Quarterly*.2003. № 10(1). Pp. 16–23.

20. Modigliani F., Miller M. The cost of capital, corporation finance, and the theory of investment. *The American Economic Review*, 1958. Vol. 48, № 3, June. Pp. 261–297.

21. Modigliani F., Miller M. Corporate income taxes and the cost of capital: A correction. *The American Economic Review*. 1963. Vol. 53, № 3, June. Pp. 433–443.

22. Myers S. The capital structure puzzle. *Journal of Finance*. 1984. Vol. 39, Issue 3. Pp. 574–592. https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1984.tb03646.x.

23. Myers S. Capital structure. *Journal of Economic Perspectives*. 2001. Vol. 15, № 2. Pp. 81–102.

24. Myers S., Majluf N. Corporate financing and investment decisions when firms have information those investors do not have. *Journal of Financial Economics*. 1984. Vol. 13, Issue 2, June. Pp. 187–221. https://doi.org/10.1016/0304-405X(84)90023-0.

25. Ohlson J.A. Financial ratios and the probabilistic prediction of bankruptcy. *Journal of Accounting Research*. 1980. Vol. 18, № 1, Spring. Pp. 109–131.

26. Robinson T.R., Greuning H., Henry E., Broihahn M.A. International financial statement analysis. CFA Institute, Wiley, 2008. 864 p.

27. Russell R., Kutin J., Marriner T. Financial capability research in Australia. Australian Securities and Investments Commission, RMIT University, Report, 2020. 108 p.

28. Sabău Popa D.C., Popa D.N., Bogdan V., Simut R. Composite financial performance index prediction – a neural networks approach. *Journal of Business Economics and Management*. 2021. 22(2), Pp. 277-296. https://doi.org/10.3846/jbem.2021.14000.

29. Sahebi I.G., Toufighi S.P., Karakaya G., Ghorbani S. An intuitive fuzzy approach for evaluating financial resiliency of supply chain. *Logistics*. 2021. Vol. 5 (74). Pp. 460–481. https://doi.org/10.3390/logistics5040074.

30. Saisana M., Tarantola S. State-of-the-art report on current methodologies and practices for composite indicator development. European Commission, Joint Research Centre, Institute for the Protection and the Security of the Citizen, Technological and Economic Risk Management Unit, Ispra, Italy, 2002. 80 pp.

31. Salignac F., Marjolin A., Reeve R., Muir K. Conceptualizing and measuring financial resilience: a multidimensional framework. Social indicators research. *An International and Interdisciplinary Journal for Quality-of-Life Measurement*. 2019. Vol. 145(1). Pp. 17–38, August. https://doi.org/10.1007/s11205-019-02100-4.

32. Schwab K. The fourth industrial revolution: What it means and how to respond. World Economic Forum. 2016. URL: https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/.

33. Sun L., Small, G., Huang, Y.-H., Ger, T.-B. Financial shocks, financial stress and financial resilience of australian households during COVID-19. *Sustainability*. 2022. 14, 3736 p. https://doi.org/10.3390/su14073736/.

34. Suresh M. Readiness of financial resilience in start-ups. *Journal of Safety Science and Resilience*. 2023. Vol. 4, Issue 3, September. Pp. 241–252. https://doi.org/10.1016/j.jnlssr.2023.02.004.

35. Syriopoulos T., Tsatsaronis M., Gorila M. The global cruise industry: financial performance evaluation. *Research in Transportation Business & Management*. 2022. Vol. 45, Part B, Article 100558. https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2020.100558/.

36. Tahey P., Salluzzo R., Prager F., Mezzina L., Cowen C. strategic financial analysis for higher education. Identifying, Measuring & Reporting Financial Risks. Seventh Edition. KPMG, Prager Sealy & Co, 2010. 166 p.

37. Zietlow J.A Financial health index for achieving nonprofit financial sustainability. *SSRN Electronic Journal*. 2012. 26, September. URL: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2049022.

38. Zietlow J., Seidner A., Hankin J.A., O'Brien T. Financial management for nonprofit organizations. John Wiley & Sons, 2018/ 28 p.

39. Безгінова Л.І., Смірнова П.В., Шарапова О.М. Оцінка ступеня кризовості фінансового стану в підприємствах роздрібної торгівлі. Економіка та управління підприємствами. 2017. Вип. 14. С. 57–63.

40. Білик М.Д., Павловська О.В., Притуляк Н.М., Невмержицька Н.Ю. Фінансовий аналіз. К.: КНЕУ, 2005. 592 с.

41. Гапак Н.М., Капштан С.А. Особливості визначення фінансової стійкості підприємства. *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Економіка»*. 2014. Вип. 1 (42). С. 191–196.

42. Гой В.В. Інтегральний показник ймовірності банкрутства корпоративних підприємств. *Економічний аналіз: зб. наук. праць, Тернопільський національний економічний університет*. 2017. Том 27, № 3. С. 182–189.

43. Краснюк М.Т., Кустаровський О.Д. Дослідження, адаптація методик і вдосконалення моделей фінансового аналізу підприємств транспортної галузі в поточних кризових умовах України. *Моделювання та інформаційні системи в економіці*. 2017. Вип. 93. С. 175–195.

44. Кривов'язюк І.В., Смерічевський С.Ф., Кулик Ю.М. Ризик-менеджмент логістичної системи машинобудівних підприємств: монографія. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 200 с.

45. Поддєрьогін А.М. Фінанси підприємств. 3-тє вид., перероб. та доп. Київ, КНЕУ, 2000. 460 с.

46. Сич О.А., Калічак І.І. Дискримінантний аналіз і його застосування в прогнозуванні банкрутства підприємства. *Young Scientist*. 2017. № 2 (42), February. С. 333–339.

47. Терещенко О.О. Фінансова санація та банкрутство підприємств. Київ, КНЕУ, 2000. 412 с.

48. Тютюнник Ю.М. Фінансовий аналіз. Київ: Знання, 2012. 815 с.

1.3. ФІНАНСОВЕ ПЛАНУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОГО РИНКОВОГО СЕРЕДОВИЩА

Кравченко О.О.

доктор економічних наук, професор,

Державний університет інфраструктури та технологій, Київ

Фінансове планування як складова системи управління фінансами економічних суб'єктів. Необхідність і доцільність планування діяльності не піддається сумніву ні вітчизняними, ні зарубіжними вченими. Важливість планування в управлінні виражає афоризм «планувати або бути планованим». Класики менеджменту Д. Аакер, І. Акофф, Р. Ансофф, П. Друкер, М. Мескон, М. Портер, Д. Хан та інші зазначали, що в умовах ринкової економіки відсутність планування супроводжується небезпекою несподіваних коливань, помилкових маневрів, несвоєчасної зміни напрямів діяльності, що вкрай негативно позначається на ефективності діяльності організації і перешкоджає її розвитку. Британські економісти М. Покок (Pocock, M.) і Е. Тейлор (Taylor, A.) писали, що «бізнес не може розраховувати на процвітання, а вірніше, на виживання, не розробляючи планів і не контролюючи їхнього виконання. Плани повинні подаватися у фінансовому вираженні, оскільки різні напрями діяльності вимірюються загальним мірилом – грошима...» [1, p. 7]. Науковці зазначають, що фундаментальні дослідження зв'язку між плануванням і ефективністю, проведені Р. Ансоффом, І. Акоффом та іншими ученими, привели до широкого впровадження планування в діяльність великих корпорацій [2, p. 73]. Як показують дослідження, при відсутності точного і системного планування і контролю підприємства можуть втрачати до 20 % можливого прибутку

[3, с. 229]. В умовах недостатності фінансових ресурсів для фінансування як поточної діяльності, так і для розвитку, такі втрати є невиправданими.

Планування є специфічною управлінською діяльністю, спрямованою на вибір оптимальної альтернативи розвитку об'єкта управління, розрахованої на певний період часу. Р. Акофф зазначає, що планування створює явні переваги для підприємств [4, p. 259]: робить можливою підготовку до використання майбутніх сприятливих умов; створює можливість передбачення та більш ефективного вирішення виникаючих проблем; стимулює менеджерів до реалізації своїх рішень у подальшій роботі; поліпшує координацію дій в організації; створює передумови для підвищення освітньої підготовки працівників, які займаються плановою роботою; збільшує можливості в інформаційному забезпеченні організації; сприяє більш раціональному розподілу та використанню ресурсів; поліпшує контроль організації.

Незважаючи на явні переваги планування, його застосування не є обов'язковою умовою ефективності поточної діяльності і швидкого зростання в перспективі. Американські дослідники Х. Ріттел (Rittel, H.) і М. Вебер (Webber, M.) зазначали, що ідеалізувати планування не варто, тому що воно дозволяє лише приблизно описувати майбутнє корпорації [5, p. 159]. У багатьох організаціях починають займатися плануванням тільки при виникненні кризових ситуацій різного походження (виробничих, маркетингових, фінансових тощо). Це можна спостерігати і на прикладі України.

Після розпаду Радянського Союзу і відходу від адміністративно-командної системи управління економікою значення планування істотно знизилося. Це сталося в результаті дії певних причин [6].

По-перше, директивне планування, прийняте в СРСР, у поєднанні з адміністративно-командною системою не тільки не стимулювало, а й пригнічувало ініціативу. Це призвело до формування негативного ставлення до планування і заперечення його необхідності при ринковій економіці.

По-друге, при переході до ринкової економіки виникли реальні труднощі планування, пов'язані із застарілою методологією, яка не дозволяла розробляти реальні плани за швидкої зміни умов функціонування і враховувати зміни на споживчому ринку.

По-третє, починаючи з 1991 р., економіку України можна охарактеризувати як нестаціонарну, для якої характерні різкі і погано передбачувані зміни макроекономічних показників, динаміка яких не відповідає нормальному ринковому циклу, а скоріше притаманна кризовим або посткризовим економічним процесам. Це дозволяє розглядати економіку України як нестаціонарну, основні параметри якої погано піддаються прогнозуванню. В цих умовах стало неможливим використання раніше розроблених моделей прогнозування, тому що вони не дозволяли отримувати адекватні прогнози. Це призвело до застосування методів короткострокового прогнозування з використанням поточних даних. Такі прогнози мають незначну цінність, оскільки вони дозволяють займатися тільки оперативним управлінням. У результаті стратегічне планування було практично повністю вилучене як на рівні держави, так і окремих галузей, корпорацій.

По-четверте, фахівці-плановики не мали достатнього досвіду планування в ринкових умовах. Прогнозування і планування є діяльністю вищого ступеня складності, якою мають займатися професіонали, що володіють міждисциплінарним далеким баченням, стратегічним мисленням. Професійна некомпетентність плановиків призводила до прорахунків, які суттєво впливали на ефективність функціонування економічних суб'єктів.

По-п'яте, провідні вчені та економісти України втратили інтерес до проблем планування і зосередили свою основну увагу на макроекономічних проблемах, таких як економічний суверенітет, розробці правових основ підприємництва, впровадження власної валюти, зміні форм власності підприємств та ін.

Крім виділених причин, існують фактори, що обмежують використання та ефективність планування, а саме: високий ступінь невизначеності; низький рівень накопичення капіталу, що не дозволяє здійснювати ефективні витрати на організацію планування; відсутність ефективних юридичних та етичних норм, регулюючих поведінку підприємців; відсутність культури вітчизняного ринку.

Зараз в Україні продовжує відроджуватися інтерес до планування взагалі і фінансового, зокрема: визнається, що прогнозування та фінансове планування є важливими елементами корпоративного планового процесу і мають своєю метою забезпечення відповідності (збалансованості) між існуючими і доступними джерелами фінансових ресурсів і потреби в них, а також визначення конкретних напрямів їхнього використання для досягнення очікуваних результатів функціонування економічних суб'єктів і забезпечення необхідного рівня їхньої фінансової безпеки.

Проте повноцінне повернення планування в практику управління фінансовою діяльністю ускладнюється методологічними проблемами, що перешкоджають підвищенню його ефективності та привабливості. Ф. Олмендінджер (Allmendinger, P.) та М. Теудур-Джонс (Tewdwr-Jones, M.) зазначають, що «теорія планування в даний час перебуває в заплутаному стані внаслідок змін за останні десять років. Загибель марксизму, поява нових теоретичних ідей в області соціальних наук, утвердження інтересів залежно від статі, етнічної приналежності і регіоналізму, вузькі рамки планування, відмінність професійної практики від навчального предмета, а також зростання прагматичного реформізму як відповідь на панування капіталістичних процесів, усе затьмарило краєвид теорії планування. Ще до цих подій теорія планування була невизначеною нестійкою дисципліною, що займала хитке становище між спектром професійних предметних областей і філософськими поглядами, а також спираючись на них...» [7, p. xi]. Крім того, загальна теорія планування не може бути застосована повною мірою до фінансового планування, оскільки воно

виділяється в особливий вид унаслідок відносної самостійності фінансових ресурсів порівняно з іншими ресурсами економічних суб'єктів, а також активного впливу процесів розподілу, опосередкованих грошима, на ефективність виробництва.

В Україні після відходу від централізованої адміністративно-командної системи управління економікою виник комплекс науково-методологічних проблем фінансового планування, що робить його недостатньо гнучким і ефективним. Можна виділити такі проблеми його реалізації: (1) визначення сутності фінансового планування; (2) визначення його місця в системі управління економічним суб'єктом (підприємством, галуззю, державою); (3) ототожнення з бюджетуванням; (4) відсутність адекватної методології короткострокового та довгострокового фінансового планування; (5) отримання верифікованих прогнозів в умовах нестаціонарного середовища (рис. 1.9). Виділені проблеми фінансового планування ускладнюють його використання на всіх рівнях управління національною економікою, в тому числі і на залізничному транспорті.

В Україні та інших країнах пострадянського простору серед учених не існує єдиного підходу до визначення сутності фінансового планування. Ґрунтуючись на аналізі існуючих публікацій, можна виділити 5 основних підходів до визначення сутності фінансового планування.

Підхід 1. Фінансове планування як інструмент управління фінансовими ресурсами корпорації. Цього підходу дотримуються В. Гриньова, В. Коюда, які зазначають, що фінансове планування є складовою процесу управління фінансовими ресурсами і є процесом оцінки поточної потреби в них для забезпечення виробництва і подальшого розвитку, а також визначення джерел їхнього покриття [8, с. 175]. Г. Семенов, В. Бугай та інші пишуть, що «фінансове планування – це процес систематичної підготовки управлінських рішень, які прямо чи опосередковано впливають на обсяги фінансових ресурсів, узгодження

джерел їхнього формування та напрямів використання згідно з виробничими, маркетинговими планами...» [9, с. 325]. І. Бланк також обмежує фінансове планування прогнозуванням фінансової діяльності, її поточним і оперативним плануванням [10, с. 42]. Проте такий підхід є спрощеним, оскільки він суттєво обмежує використання фінансового планування тільки як інструмента оперативного управління і не розглядає як інструмент стратегічного розвитку економічних суб'єктів.

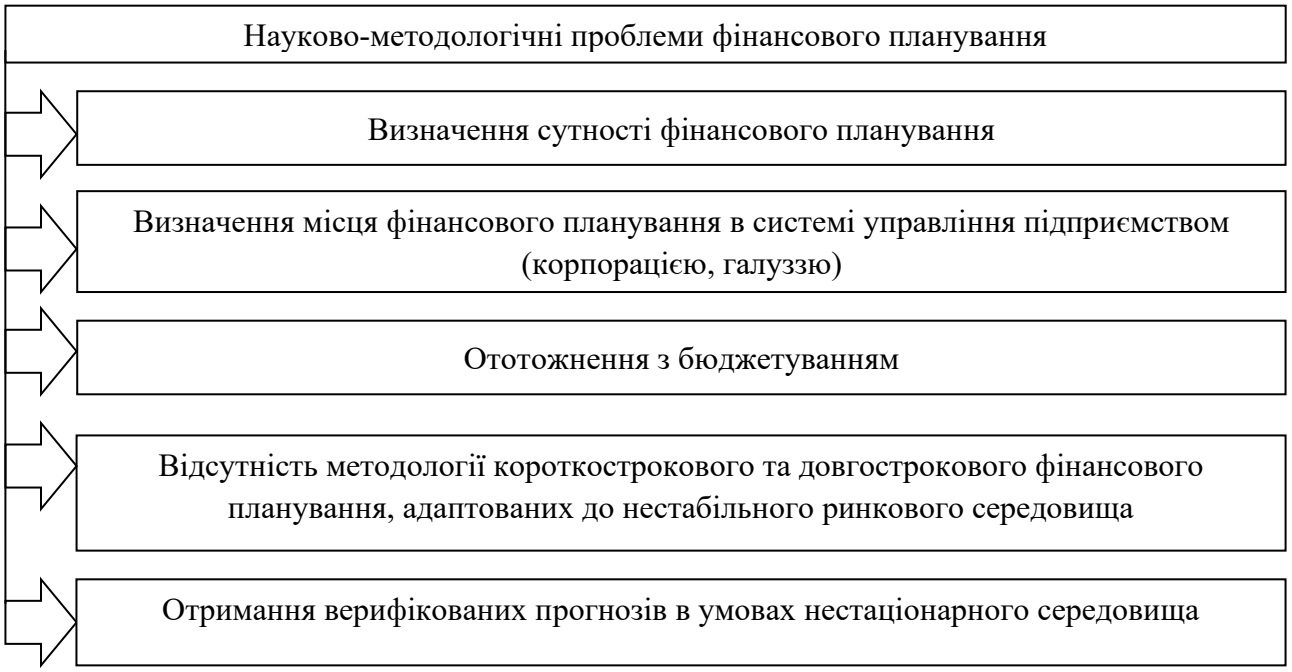

Рисунок 1.9. **Методологічні проблеми фінансового планування в Україні**

Джерело: складено автором

Підхід 2. Фінансове планування як інструмент визначення оптимального співвідношення розподілу доходів. О. Бандурка, М. Коробов, П. Орлов та К. Петрова зазначають, що «фінансове планування – це процес планування надходжень і використання фінансових ресурсів, визначення оптимальних співвідношень при розподілі доходів...» [11, с. 240]. При такому підході фінансове планування розглядається як інструмент виявлення внутрішнім и

резервами та забезпечення необхідного попереднього контролю над створенням і раціональним використанням фінансових ресурсів.

Підхід 3. Фінансове планування як інструмент визначення джерел фінансових ресурсів і напрямів їхнього використання для забезпечення господарської діяльності. А. Поддерегін, М. Білик, Л. Буряк зазначають, що «фінансове планування – це процес визначення обсягу фінансових ресурсів за джерелами формування і напрямами їхнього цільового використання згідно з виробничими та маркетинговими показниками в плановому періоді...» [12, с. 409]. Такої ж думки дотримуються також Г. Тарасюк і Л. Шваб: «фінансове планування передбачає визначення обсягу фінансових ресурсів, необхідних для виробничо-господарської діяльності корпорації, а також джерел його поповнення…» [3, с. 230]. Такий підхід до визначення фінансового планування також концентрує основну увагу на забезпеченні операційної діяльності і не передбачає стратегічного фінансового планування, що є неправильним.

Підхід 4. Фінансове планування як інструмент забезпечення розвитку. Так, І. Мойсеєнко зазначає, що «фінансове планування – це планування всіх доходів і напрямків витрачання грошових коштів підприємства для забезпечення його розвитку...» [13, с. 158]. С. Мочерний, С. Устенко і С. Чеботар дотримуються подібної позиції: «фінансове планування – складова частина фінансового менеджменту, що передбачає визначення стратегічної мети в управлінні фінансами; розробку та фактичну реалізацію фінансових планів... і конкретних дій з впровадження цієї стратегії... » [14, с. 118]. При такому підході основна увага акцентується на стратегічному фінансовому плануванні та забезпеченні розвитку в майбутньому, в той же час не враховується його значення у забезпеченні операційної діяльності. Такий підхід також не є правильним, оскільки не враховує потребу забезпечення фінансової безпеки у поточному періоді.

Підхід 5. Фінансове планування як інструмент збереження фінансової рівноваги. Так, Г. Кірейцев зазначає, що «фінансове планування необхідно, в першу чергу, для збереження фінансової рівноваги…, а з іншого боку – для запобігання накопичення зайвих ліквідних засобів…» [15, с. 213]. Фінансове планування дозволяє вибрати найбільш вигідний варіант розвитку, уникнути зайвих «непродуктивних» витрат, звести до мінімуму ймовірність поточного дефіциту грошових і прирівняних до них коштів. О. Била пише, що «в контексті фінансової стабільності фінансовому плануванню має відводитися особлива роль, оскільки воно пов'язане з ресурсним чинником – формуванням, розміщенням і використанням фінансових ресурсів та отриманням прибутку на вкладений у господарську діяльність капітал…» [16, с. 112]. Іноді фінансове планування розглядають як інструмент обмеження ризиків зниження фінансової стійкості. Однак обмеження ризиків зниження фінансової стійкості можна розглядати лише як одне із завдань, яке досить умовно можна вирішити при розробці фінансового плану. Проблема зниження фінансових ризиків може окремо не розглядатися при фінансовому плануванні, якщо воно орієнтоване на давно сформовані зв'язки і напрямки діяльності, оскільки ризики вже відомі і можуть досить коректно враховуватися в прогнозах, на основі яких розробляються фінансові плани.

Попри різні підходи до визначення сутності фінансового планування, більшість учених зазначають, що фінансове планування – це відображення стратегії розвитку, спрямоване, з одного боку, на попередження помилкових дій у сфері фінансів, а з іншого боку – на виявлення і використання внутрішніх резервів. Метою його здійснення є забезпечення відповідності між джерелами фінансових ресурсів і потребами в них, що сприятиме забезпеченню фінансової безпеки економічних суб'єктів.

Теорія фінансового планування є важливою складовою теорії фінансів і є не тільки інтерпретацією категорії фінансів, а й нерозривно пов'язана з її

управлінським аспектом, який проявляється через зміст і організацію їхнього функціонування, внутрішньо їм притаманний і практично реалізований.

Фінансове планування є важливою формою прояву змісту та виконання фінансами своїх функцій грошового розподілу і контролю. У той же час фінансове планування є частиною загального процесу планування. Цей процес покликаний забезпечити поєднання теорії фінансів і управління ними з практичними формами прояву фінансових ресурсів та інших грошових коштів. Таким чином, фінансове планування можна визначити як підсистему планування, об'єктом якої виступають фінансові ресурси. У процесі фінансового планування мають одночасно обґрунтовуватися раціональні відносини, вартісні пропорції, рух фінансових ресурсів, а також визначається комплекс заходів щодо підтримки фінансової безпеки економічних суб'єктів. Крім того, фінансове планування є категорійним процесом, який однаково характерний для функціонування двох категорій – грошей і фінансів. Отже, фінансове планування є, з одного боку, замикаючою підсистемою планування, з іншого боку – визначальною підсистемою управління фінансами.

Це визначає і завдання, які повинні вирішуватися при фінансовому плануванні. У наукових публікація пропонуються різні переліки завдань фінансового планування. Проведений аналіз показав, що основними завданнями фінансового планування в умовах ринкової економіки є такі: (1) оцінка майбутніх грошових потоків шляхом визначення доступних джерел фінансових ресурсів та напрямів їхнього використання; (2) забезпечення виробничої, інвестиційної та фінансової діяльності необхідними фінансовими ресурсами; (3) встановлення раціональних фінансових відносин з державою, фінансовими установами, підприємствами та іншими юридичними особами; (4) визначення напрямів ефективного використання доступного капіталу; (5) виявлення резервів підвищення ефективності функціонування за рахунок раціонального

використання наявних ресурсів; (6) здійснення контролю за формуванням і використанням фінансових ресурсів.

Виділений комплекс завдань визначає і перелік функцій фінансового планування. Під функціями фінансового планування розуміються відокремлені види праці (будь-яка робота, будь-яка дія), породжені поділом праці в процесі фінансового планування та спрямовані на зміну фінансового стану підприємства (галузі). Тоді функціями фінансового планування в умовах ринкової економіки будуть: забезпечення фінансовими ресурсами, координація, регулювання фінансової діяльності та контроль. Нижче розглянуто зміст цих функцій.

Функція забезпечення фінансовими ресурсами полягає у забезпеченні діяльності необхідними фінансовими ресурсами, тобто у процесі фінансового планування здійснюється вимір розміру доступних фінансових ресурсів та напрямів їхнього використання (необхідних витрат).

Функція координації передбачає взаємну ув'язку фінансових планів на всіх рівнях планування. Планування буде ефективним у разі, якщо діяльність одного підрозділу пов'язується з діяльністю інших. При цьому планування слід здійснювати не тільки одночасно, але і у взаємозв'язку і взаємозалежності. Особлива роль функції координації відводиться на етапі організації виконання планів, оскільки ефективність функціонування підрозділів безпосередньо залежить від раціональної організації виробництва в кожному з них.

Функція регулювання фінансової діяльності передбачає розподіл і перерозподіл фінансових ресурсів відповідно до стратегічних і тактичних цілей і завдань управління фінансовою діяльністю і з урахуванням стану зовнішнього і внутрішнього середовища для забезпечення сталого функціонування і цілеспрямованого розвитку.

Функція контролю зміцнює зв'язок планування з дійсністю, сприяє вдосконаленню організації управління, дозволяє виявити додаткові резерви для виконання планових завдань, своєчасно виявляти відхилення в планових

показниках, вживати необхідних заходів щодо ліквідації виникаючих диспропорцій.

Аналіз практики фінансового планування в Україні показав, що на економічні суб'єкти фактично реалізують тільки функцію контролю і частково - функції забезпечення фінансовими ресурсами, координації та регулювання фінансової діяльності. Така ситуація стала результатом формального характеру планування.

Еволюція фінансового планування в країнах з ринковою економкою і країнах колишнього СРСР мала особливості, які визначили специфіку його реалізації. Аналіз публікацій вітчизняних і західних учених дозволив виділити основні відмінності у підходах до фінансового планування (табл. 1.13).

Таблиця 1.13. **Порівняльна характеристика підходів до фінансового планування в Україні та західних країнах**

Ознака	Україна	Західні країни
Місце в системі управління	Складова бізнес-плану	Основний плановий документ, що завершує процес планування
Імперативність	Позаімперативний елемент фінансового механізму. Є обов'язковим для державних, казенних підприємств, акціонерних товариств, в яких частка держави становить 50+1 %	Позаімперативний елемент фінансового механізму
Період планування	1 рік	До 10 років
Форма здійснення	Поточне фінансове планування	Оперативне і стратегічне фінансове планування

Джерело: складено автором

Перша відмінність полягає в місці фінансового планування в системі управління економічним суб'єктом. У переважній більшості українських публікацій фінансовому плануванню відводиться підпорядкована роль і воно розглядається як складова бізнес-плану, який представляється як баланс доходів.

Такий підхід виник як наслідок практики планування, яка склалася ще за часів СРСР.

Для європейських і американських корпорацій такий підхід до фінансового планування не характерний, оскільки спочатку планування в західних країнах було розпочате саме з фінансового планування [4, 17 та ін.]. Процес планування завершується розробкою фінансового плану, який є головним плановим документом у корпорації і державі.

Місце в системі управління визначає і обов'язковість фінансового планування. Так, у публікаціях українських учених наголошується, що фінансове планування є позаімперативним, необов'язковим, але в той же час бажаним елементом у системі ринкового планування і звітності підприємств [3, 18 та ін.]. Обов'язковим фінансове планування є тільки для державних, казенних підприємств, акціонерних товариств, в яких частка держави становить 50+1 відсоток [19]. Для решти економічних суб'єктів незалежно від форми власності фінансове планування не є обов'язковим і здійснюється в порядку і строки, що визначаються керівництвом або власниками.

У західних корпораціях рішення про застосування фінансового планування, порядок здійснення, структура фінансового плану повністю залежать від керівництва. У той же час провідні західні вчені висловлюють думку, що фінансове планування має бути обов'язковим елементом фінансового механізму корпорації для її успішного функціонування і розвитку [1, 20 та ін.].

Також різним є і період планування. Відповідно до наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Порядку складання, затвердження та контролю виконання фінансового плану суб'єкта господарювання державного сектору економіки» від 02 березня 2015 р., № 205 в Україні економічні суб'єкти державної форми власності повинні займатися поточним фінансовим плануванням [19]. Використання тільки поточного фінансового планування призводить до певного його ототожнення з

бюджетуванням. Так, бюджетування розглядається як одна з моделей фінансового планування, яка застосовується при короткостроковому плануванні. Однак таке ототожнення є неправомірним.

Бюджетування є процесом складання і прийняття бюджетів, а також подальшого контролю за їхнім виконанням. Прикінцевими бюджетами є фінансові. Процес бюджетування, з одного боку, є складовою процесів економічного і фінансового планування. З іншого боку, бюджетування є системою розрахунку окремих показників для різних бюджетів [21 та ін.].

Процеси бюджетування та фінансового планування також розрізняються за кінцевим результатом. Так, фінансове планування визначає фінансові результати, які необхідно досягти підприємству для забезпечення своєї фінансової стабільності та розвитку, а бюджетування визначає, як цього можна досягти і що для цього потрібно робити. Інакше кажучи, фінансове планування визначає мету, а бюджетування – процедуру досягнення цієї мети. Таким чином, фінансовий план також теоретично і методологічно не тотожний бюджету. На основі аналізу публікацій, присвячених фінансовим планам і бюджетам, були виділені такі відмінності між ними (табл. 1.14).

Така ж проблема існує і в публікаціях західних економістів. Так, П. Маккоен (McCoyn, P.) розділяє. поняття бюджету і плану та зазначають, що бюджети корпорації передбачають наявність плану [22, с. 80]. У той же час І. Мейтленд (Maitland, J.) пише, що «бюджет – це фінансовий план, в якому відображаються очікувані доходи й оцінені витрати на попередній період...» і зазначає, що сам процес бюджетування спонукає до планування [1, p. 282].

Однак більшість учених дають чіткий розподіл бюджетування та фінансового планування по періоду і цілям здійснення. Так, стратегічне фінансове планування здійснюється для розробки фінансової та інвестиційної політики підприємства, доцільної з позицій доступних джерел фінансування при допустимих рівнях ризику, та прогнозування результатів її впливу на економічне

оточення. Горизонт планування, як правило, становить 5 років, але деякі корпорації розробляють плани на 10 і більше років [16, p. 773]. Крім того, фінансове планування базується на агрегатних показниках.

Таблиця 1.14. **Відмінності між фінансовим планом і бюджетом**

Ознака	Бюджет	Фінансовий план
Часові рамки	До 1 року	Від 1 року до 10 років
Застосування	Моніторинг та оцінка поточного фінансового стану	Проєктування майбутнього фінансового стану
Відображення процесів	Формування бюджетних ресурсів на стадіях первинного розподілу і перерозподілу грошової форми вартості	Формування фінансових ресурсів і напрямів їхнього розподілу
Відображення фінансових ресурсів	Часткове	Повне
Зв'язок з фондом відшкодування	Прямо не пов'язаний	Пов'язаний через амортизацію, приріст нормативу власних оборотних коштів і інші показники
Обов'язковість збалансування	Необов'язкове. Може передбачати як дефіцит, так і профіцит	Обов'язкове. Не припускає дефіциту або профіциту
Ступінь деталізації	Докладні і точні	Агреговані оцінки з урахуванням високого ступеня невизначеності
Наявність кредитного аспекту формування та використання коштів	Не характерний	Фактично є фінансово-кредитним плановим документом, представленим у балансовій формі

Джерело: складено автором

Бюджетування здійснюється на період до 1 року і є розгорнутим балансом витрат і доходів корпорації для забезпечення фінансування її поточної діяльності та ефективного використання тимчасово вільних грошових коштів. Воно використовується для контролю над збалансованістю грошових потоків.

Ще однією проблемою фінансового планування в Україні є відсутність методології, яка дозволила б здійснювати ефективне короткострокове та довгострокове планування в умовах нестабільного ринкового середовища.

Спроби окремих учених перенести і адаптувати методологію фінансового планування, що використовуються в американських і європейських корпораціях, не є успішними. Це можна пояснити істотними відмінностями в нормативно-правовій базі, умовах здійснення фінансової діяльності, значними відмінностями в порядку визначення ключових показників, що характеризують діяльність корпорацій.

Відмінності в методології фінансового планування є закономірними. Так, дослідники (Р. Брейлі (Brealey, R.A.), С. Майерс (Myers, S.C.), Ф. Аллен (Allen, Fr.), Дж. Грехем (Graham, J.), С. Смарт (Smart, Sc.B.), У. Меггинсон (Megginson, W.L.) та інші) зазначають, що фінансове планування як інструмент управління фінансами корпорації не характеризується єдністю теорії, методології, методик розрахунків, наявністю і інтерпретацією показників [17, 23]. Існуючі відмінності є закономірним наслідком формування, розвитку та самого існування фінансового планування в кожній окремій державі, галузі, корпорації. Така фундаментальна спільність відмінностей у фінансовому плануванні визначається історичною спадщиною основ управління фінансами, закономірними відмінностями фінансових шкіл, що склалися в різних країнах, існуючим інституційним середовищем.

Більшість параметрів фінансового планування в різних економічних суб'єктах, навіть при прийнятті однієї методології і методики, об'єктивно не будуть однаковими. Це можна пояснити різноманітністю форм власності, відмінностями у видах і способах ведення фінансово-господарської діяльності, наявністю практично в кожній виробничій або комерційній структурі специфіки у фінансах навіть при однорідній діяльності, різницею в цілях, завданнях та ін.

Отже, з теоретичних позицій єдності процесів фінансового планування не може бути в принципі, оскільки визначається такий його зміст, який буде відповідати особливостям діяльності корпорації та задовольняти її вимогам.

Крім того, в результаті еволюції поглядів на роль і значення планування (фінансового планування), як інструмента управління, відбувається зміна вимог до нього. З одного боку, фінансові плани та прогнози мають відображати майбутнє і, як наслідок, враховувати можливість виникнення непередбачених ситуацій, здатних вплинути на їхню здійснимість. З іншого боку, при їхній розробці необхідно враховувати, що майбутнє в значній мірі буде формуватися сукупністю дій в попередні моменти часу. Результатом таких змін стала неможливість ефективного використання існуючої методології фінансового планування, заснованої, перш за все, на перенесенні сформованих тенденцій і структурних пропорцій в майбутнє.

Основою і ключовим елементом фінансового планування має бути прогнозування, під яким слід розуміти процес отримання оцінок майбутніх станів економічного суб'єкта, що базується на наукових методах пізнання економічних явищ і використанні всієї сукупності методів, засобів і способів економічної прогностики.

Прогнозування дозволяє намітити траєкторію розвитку, функціонування та руху економічного об'єкта, а також враховувати ймовірності поточних і майбутніх тенденцій з використанням існуючих даних і фактів. Результатом процесу прогнозування є прогнози, які є науково обґрунтованим судженням про можливі стани об'єкта в майбутньому, про альтернативні шляхи і терміни його здійснення. Прогнози є життєво важливими для будь-якої організації бізнесу і для кожного значного управлінського рішення. Основоположник наукового підходу до управління О. Конт зазначав, що необхідно знати, щоб передбачати, щоб управляти; без «заглядання в майбутнє» про управління не може бути й мови.

Прогнозування часто ототожнюють з плануванням. Це пов'язано з тим, що план і прогноз є формами передбачення, яке є випереджаючим відображенням дійсності, заснованим на пізнанні законів природи, суспільства і мислення.

Однак таке ототожнення є неправомірним. Різницю між поняттями «планування» і «прогнозування» добре відобразив Дж. Армстронг (Armstrong, J.S.): «Планування займається тим, як мав би виглядати світ, а прогнозування – як світ буде виглядати...» [24, p. 2]. В. Воронкова також зазначає, що планування до певної міри і ступеня є прогнозуванням, але не навпаки [25, с. 506].

Процеси планування та прогнозування ґрунтуються на припущенні, що процес управління піддається регулюванню, завжди є доступні важелі управління об'єктом або процесом, а також ресурси, необхідні для виконання плану. При цьому прогнозування може розглядатися як фактор, що орієнтує існуючу практику на можливості розвитку у майбутньому, а план – як постановку точно визначеної мети і передбачення конкретних, детальних подій досліджуваного об'єкта. Форми поєднання прогнозу і плану можуть бути різними: прогноз може передувати розробці плану (як правило), слідувати за ним (прогнозування наслідків прийнятого в плані рішення), визначатися в процесі розробки плану. Взаємозв'язок між прогнозуванням і плануванням, а також перехід від прогнозу до плану є необхідним елементом у процесі управління. Таким чином, процес прогнозування є органічною складовою частиною процесу планування та передбачає побудову прогнозів, здатних показати можливі напрями майбутнього розвитку організації, що розглядається в тісній взаємодії з її зовнішнім середовищем.

Прогнозування може виступати як (1) складовий елемент планування, якщо мова йде про використання методів прогнозування при розрахунку планових показників; (2) самостійний і незалежний елемент, у цьому випадку його результати є основою для прийняття управлінських рішень, які реалізуються і виконуються у вигляді планових рішень. Таким чином, процес прогнозування є органічною складовою процесу планування та передбачає

побудову прогнозів, здатних показати можливі напрями майбутнього розвитку підприємства, розглянутого в тісній взаємодії з його зовнішнім середовищем.

Необхідність у прогнозуванні при плануванні підвищується при збільшенні кількості некерованих чинників, а також за наявності множини факторів, вплив яких на об'єкт або процес невідомий. Невизначеність, як зазначав Б. де Фінетті (Finetti, B. De), існує у всі часи і за будь-яких обставин [26, p. 3]. Однак в останні десятиліття швидкість і інтенсивність змін значно зросли. П. Друкер охарактеризував існуючу ситуацію як «епоху розриву безперервності» [27, p. 15-20]. Найбільший вплив мінливості зовнішнього середовища відчувається у сфері фінансів, де інфляція, грошова нестабільність і зміни у світовій економіці здійснюють вплив, порівняний з «впливом світових війн». Ці зміни означають ризик і невизначеність. Ризик може оцінюватися, прогнозуватися і плануватися, а невизначеність – не може. При цьому вона є неоднорідною, що ускладнює її вивчення і врахування при управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів.

Можливість урахування невизначеності майбутнього при прогнозуванні прямо впливає на привабливість планування. Так, 80-ті роки характеризувалися різкими і непередбачуваними коливаннями ринкової кон'юнктури в країнах з ринковою економікою. Методи прогнозування, які застосовувалися в той час, виявилися нездатними передбачити і врахувати такі коливання, що призвело до появи серії публікацій, в яких прогнозування та стратегічне планування визнавалися неефективними і нездатними «вирішити питання з пануванням нестабільності в навколишньому світі…» [28, p. 34]. Критичне ставлення до прогнозування серед частини науковців продовжує зберігатися. Так, У. Шерден (Sherden, W.A.), який займається проблемами точності прогнозів, зазначає, що він не бачить способів поліпшення економічних прогнозів, тому що це неможливо в результаті впливу політичних чинників, макроекономічних змін та інших факторів, що знаходять відображення в реалізації прогнозів [29, p. 46].

Підвищення нестабільності у зовнішньому середовищі негативно впливає на реалізуємість планів. Повномасштабна військова агресія рф проти України, спричинені нею соціальноекономічні наслідки, макроекономічна нестабільність, повітряні удари по інфраструктурним об'єктам не дозволяють розробляти верифіковані фінансові плани. На рис. 1.10 наведено аналіз виконання основних показників фінансового плану АТ «Українська залізниця» за 2023 рік.

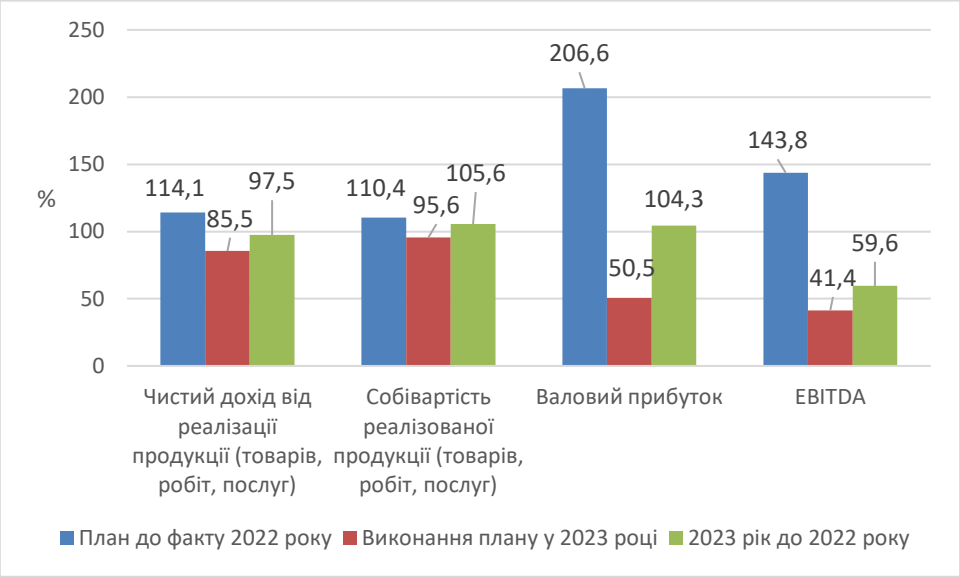

Рисунок 1.10. **Виконання окремих показників фінансового плану АТ «Укрзалізниця» у 2023 році**

Джерело: побудовано автором на основі даних статистичної звітності АТ «Укрзалізниця»

Так, на 2023 рік планувалося зростання чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) на 14,1% від рівня 2022 року. Фактично план був виконаний на 85,5%, а отриманий чистий дохід склав 97,5% від рівня 2022 року. План по собівартості реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) склав 110,4% від рівня 2022 року, що обґрунтовувалося прогнозом зростання обсягів виконаних робіт і наданих послуг. План фактично був виконаний на 95,6% при тому, що фактично собівартість зросла на 5,6%. Прогнози по реалізації продукції

(товарів, робіт, послуг), їхній собівартості і ціні обумовили планування зростання валового прибутку майже у 2,1 рази. Однак фактично план був виконаний лише на 50,5%, валовий прибуток зріс на 4,3% порівняно з 2022 роком. Також планувалося зростання показника EBITDA (Earnings before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization, прибуток компанії до сплати податків, амортизаційних відрахувань і вирахування витрат за відсотками) на 43,8%. Однак фактично він знизився на 40,4%, а виконання плану склало 41,4%. Звичайно, що такий рівень виконання фінансового плану є неприпустимий, оскільки така ситуація не дозволяє не тільки планувати розвиток компанії, а і забезпечувати достатніми фінансовими ресурсами її поточну діяльність.

Однак, незважаючи на збереження достатньо критичного ставлення, прогнозування продовжує залишатися основою для планування і прийняття рішень. Можливості використання прогнозування для прояснення майбутнього позитивно оцінюються вченими в багатьох країнах: чим вищий рівень прогнозування (верифікованість прогнозів), тим ефективнішим та результативнішим є планування та управління різними аспектами фінансової діяльності та фінансової безпеки, зокрема. Прогнозування дозволяє в більшій чи меншій мірі знизити рівень невизначеності зовнішнього середовища шляхом введення певних гіпотез.

Підвищення невизначеності майбутнього сприяє збереженню значення пошукових (основне завдання – визначення можливого чи очікуваного стану явища або об'єкта прогнозування в майбутньому шляхом умовного продовження в майбутнє тенденцій розвитку досліджуваного явища в минулому і сьогоденні, абстрагуючись від можливих рішень або дії, які здатні радикально змінити тенденції, викликати у деяких випадках самоздійснення або саморуйнування) і нормативних (завдання – визначення шляхів і термінів досягнення можливого стану явища, прийнятого в якості мети шляхом вивчення ситуацій у сьогоденні, вибору її бажаних станів в майбутньому і побудови послідовності подій, які

могли б цей стан забезпечити) прогнозів. У їхньому поєднанні проявляється спонукальна роль прогнозування як інструменту досягнення поставлених цілей, що проявляється у впливі прогнозу на вихідні передумови планування.

Метою прогнозування при фінансовому плануванні, на думку більшості дослідників, є оцінка передбачуваного обсягу фінансових ресурсів і визначення кращих варіантів фінансового забезпечення функціонування економічних суб'єктів. Таким чином, у процесі прогнозування здійснюється виявлення очікуваних у майбутньому доступних обсягів фінансових ресурсів і потреби в них, розробка та аналіз можливих варіантів здійснення фінансової діяльності, ідентифікація і оцінка зміни факторів фінансової безпеки. В умовах нестаціонарності ефективність прогнозування значно знижується за рахунок виникаючого протиріччя: з одного боку, для отримання верифікованих результатів прогнози повинні ґрунтуватися на суворих даних (в першу чергу облікових) і проводитися з використанням конкретних методів, що припускає переважне застосування пошукових прогнозів; з іншого боку, в прогнозах має відображатися очікувана в перспективі картина стану фінансових ресурсів і потреби в них, можливі варіанти здійснення фінансової діяльності для досягнення заздалегідь визначених цілей функціонування та розвитку економічного суб'єкта, тобто застосування нормативних прогнозів. Для вирішення даного протиріччя необхідне застосування комплексних прогнозів, що містять елементи пошукового і нормативного для врахування наявного рівня розвитку економічного суб'єкта та цілей його розвитку.

Організація планової роботи при впровадженні фінансовому плануванні. Фінансове планування та прогнозування є суб'єктивним процесом вироблення і фактичного виконання планових завдань, що має ґрунтуватися на об'єктивних умовах, врахуванні дії економічних законів і закономірностей, які впливають на встановлення основних напрямів руху грошових потоків, зміст фінансових планів, а також організацію процесу планування. Від наукового рівня планування,

належної його організації, застосування прогресивних видів і методів, тобто від особливостей реалізації планової роботи, багато в чому залежатиме раціональність використання фінансових ресурсів, дієвість економічних важелів, стимулів і ефективність фінансової діяльності і рівень фінансової безпеки.

Планова робота передбачає реалізацію широкого діапазону функцій від здійснення методологічних і методичних розробок, спрямованих на вдосконалення процесу фінансового планування (розробка нормативних документів, що регулюють процес планування (видів і структури планів, обов'язкових для даного підприємства, галузі тощо, а також термінів їхнього подання та затвердження), методик фінансового планування, впровадження прогресивних технологій їхньої реалізації до організації та управління самим процесом планування у всіх структурних підрозділах (побудова фінансових прогнозів, організація роботи з розробки та узгодження фінансових планів різних структурних підрозділів, окремих підприємств і галузі в цілому; моніторинг виконання фінансових планів, а також фінансових прогнозів).

В Україні накопичений значний досвід з організації прогнозної та планової роботи у різних галузях національної економіки, у тому числі й на залізничному транспорті. Однак варто зазначити, що переважна більшість розробок і публікацій була виконана ще за часів СРСР і в умовах ринкової економіки вони практично не можуть застосовуватися. Однак, незважаючи на існування досвіду організації планування, який не слід ігнорувати, «використання в сучасних умовах теорій, які втратили економічну актуальність, неминуче призводить до кризи менеджменту [підприємств, галузей, національної економіки].

Неефективна планова робота буде призводити до помилок, які негативно впливатимуть на практичну цінність і фактичну реалізованість фінансових планів і, як наслідок, значних фінансових втрат. Можна виділити дві групи помилок планової роботи, що виникають при фінансовому плануванні (рис. 1.11): (1) помилки організації планової роботи, наслідком яких є формування

негативного ставлення до планування і його результатів; (2) помилки розробки фінансових планів, що призводять до несерйозного ставлення до планів як інструментів управління фінансовою діяльністю економічних суб'єктів. Розглянемо помилки планової роботи та особливості їхнього прояву.

Рисунок 1.11. **Помилки планової роботи при фінансовому плануванні**

Джерело: розроблено автором

Помилка 1. Фінансове планування без урахування цілей інших рівнів управління. Економічні суб'єкти зазвичай є складними виробничо-економічними системами, що включають обмежену множину взаємопов'язаних структурних підрозділів і окремих підприємств, тому при фінансовому плануванні основний акцент робиться на загальносистемних цілях, часто ігноруючи реальні потреби окремих підприємств і структурних підрозділів у фінансових ресурсах. Це

негативно відбивається на їхній операційній діяльності, призводить до порушень процесів генерування грошових потоків, зниження керованості фінансової діяльності і, як наслідок, фінансової безпеки.

Помилка 2. Фінансове планування без урахування координації. Сучасний виробничий процес є складною взаємодією структурних підрозділів, що передбачає необхідність координації різних розділів щодо їхніх фінансових планів, пов'язаних, насамперед, з операційною та інвестиційною діяльністю. Відсутність координації планів призводить до розкоординування грошових потоків різних структурних підрозділів і, як наслідок, зниження ефективності функціонування економічних суб'єктів в цілому, зменшення економічного ефекту від капітальних вкладень у необоротні активи, а також недостатня привабливість фінансового планування.

Помилка 3. Фінансове планування силами тільки фахівців-плановиків. Ефективне фінансове планування має починатися з прогнозування показників доступного капіталу і потенційно можливого попиту на послуги, тому здійснення фінансового планування фахівцями-плановиками, які володіють спеціальними методиками, є виправданим. Проте зміни, що відбуваються у внутрішньому середовищі економічних суб'єктів, стосуються не тільки взаємин, які склалися між структурними підрозділами, а й передбачають впровадження нових принципів організації виробничо-економічної та фінансової діяльності, що призводить до необхідності врахування чинників, ступінь впливу яких є невідомою для планувальників. Отже, до планової роботи також варто залучати як провідних експертів-науковців, так і фахівців, що займаються безпосереднім управлінням функціонуванням економічних суб'єктів.

Помилка 4. Неефективний моніторинг виконання фінансових планів. Як було зазначено раніше, прогнози і фінансові плани часто не є реальними інструментами управління фінансовою діяльністю. Тому моніторинг фактичної реалізації планів практично не проводиться і не аналізуються фактори, що

призводять до їхнього невиконання. Це в умовах ринкової економіки можна розглядати не тільки як фактор зниження ефективності управління фінансовою діяльністю, а й негативного впливу на фінансову безпеку.

Помилка 5. Фінансове планування на основі неповних даних. Наслідком невизначеності внутрішнього і зовнішнього середовища економічних суб'єктів є підвищення ступеня неповноти даних про зміни виробничо-економічних і фінансових процесів у майбутньому. Це позначається на рівні достовірності розроблюваних фінансових планів, а також можливості їхнього використання як орієнтирів функціонування та розвитку економічних суб'єктів в короткостроковій і довгостроковій перспективі.

Помилка 6. Ступінь деталізації фінансових планів. Кількість планованих показників має суттєвий вплив на практичну цінність розроблюваних фінансових планів і прогнозів. Так, з одного боку, надмірна деталізація планів і прогнозів призводить до проблем аналізу, планування, узгодження та контролю виконання, що негативно позначається на їх актуальності та реалістичності. З іншого боку, надмірне агрегування і планування тільки обмеженої кількості ключових показників фінансової діяльності не дозволить їх використовувати як орієнтири функціонування і розвитку економічних суб'єктів. Тому необхідно визначати раціональну структуру фінансових планів для кожного рівня управління з визначенням необхідного ступеня деталізації конкретних планів.

Помилка 7. Планування ресурсів без урахування їхньої доступності. Ця помилка найчастіше характерна для планування інвестиційної діяльності. Так, передбачається, що основним джерелом фінансування капітальних вкладень в оновлення та модернізацію необоротних активів АТ «Укрзалізниця» будуть іноземні інвестиції. На основі даного, нічим не підкріпленого припущення будується, інвестиційна стратегія галузі, на базі якої необхідно планувати грошові потоки, пов'язані не тільки з інвестиційною діяльністю, а й операційною та фінансовою, що вкрай негативно позначається на реалістичності розроблюваних

фінансових планів, сприяє збереженню ставлення до них як до «речі в собі» і зниженню фінансової безпеки.

Основне завдання процедур фінансового планування полягає у зведенні рутинних, повторюваних дій до автоматизму, тобто в стандартизації їх у формі правил і процедур, щоб вони не забирали багато часу і розумової енергії і, тим самим, звільняли час і думки для тих нестандартних рішень, які вимагають творчості та ініціативи. Таким чином, організація планової роботи має, з одного боку, «спрощувати» процес фінансового планування за рахунок використання коректно розробленого механізму його реалізації, а, з іншого боку, сприяти підвищенню якості фінансових планів за рахунок застосування творчого підходу до самого процесу планування.

Отже, організація планової роботи має регламентувати встановлені терміни, необхідний вміст, послідовність процедур складання різних розділів плану і обґрунтування його показників, тобто порядок розробки, погодження та затвердження фінансових планів; регулювати механізм взаємодії структурних підрозділів, функціональних органів і планових служб на всіх рівнях управління економічним суб'єктом; визначати механізм моніторингу реалізації фінансових планів (рис. 1.12).

При цьому необхідно враховувати, що організація планової роботи на є похідною від організації фінансової роботи, цілей фінансового планування, а також вимог до змісту розроблюваних фінансових планів.

Організація планової роботи в сучасних умовах має передбачати використання комплексної технології планування, що містить у собі три взаємопов'язаних елементи (рис. 1.13):

1) технологію вивчення майбутнього і підготовки вихідної планово-облікової інформації, основною метою застосування якої буде аналіз внутрішнього і зовнішнього середовища економічного суб'єкта та підготовка аналітичних даних для прогнозування та планування;

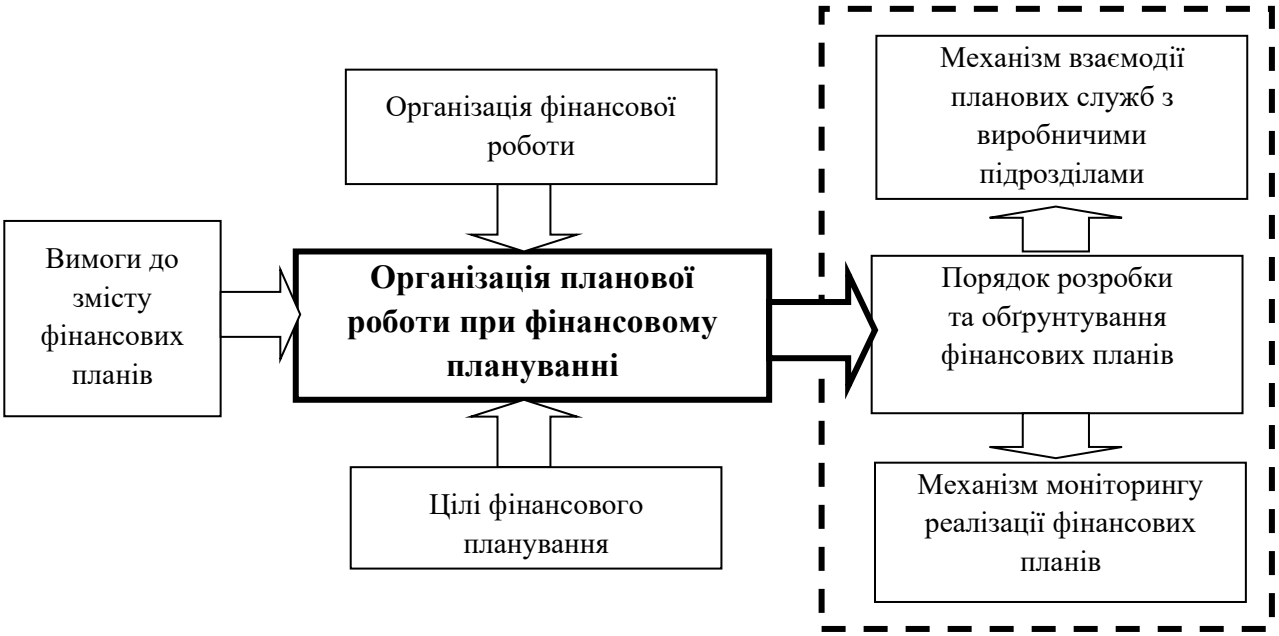

Рисунок 1.12. **Організація планової роботи**

Джерело: розроблено автором

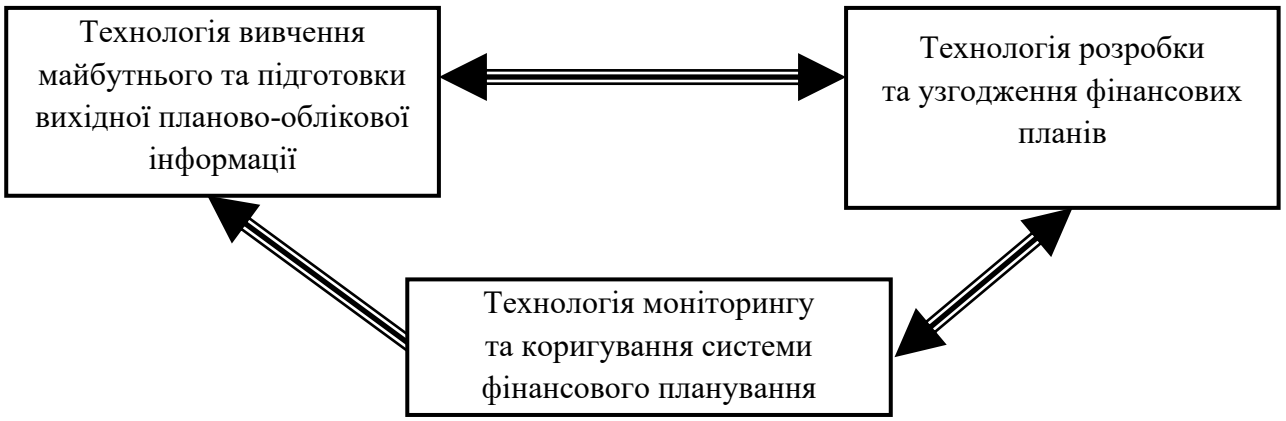

Рисунок 1.13. **Складові комплексної технології планування**

Джерело: розроблено автором

2) технологію розробки і узгодження фінансових планів, метою реалізації якої є підготовка взаємозалежної та узгодженої сукупності стратегічних, довгострокових і короткострокових прогнозів і фінансових планів;

3) технологію моніторингу та коригування елементів системи фінансового планування, що передбачає постійний моніторинг реалізації фінансових планів, параметрів зовнішнього середовища, аналіз реалізованості стратегії розвитку, а також визначення напрямів коригування системи фінансового планування (вихідних даних, прогнозів, методів планування).

Ефективність планової роботи буде залежати від вибору схеми організації роботи з розробки прогнозів і планів: «зверху–вниз» (централізоване планування), «знизу–вгору» (децентралізоване планування) або комбіноване (зустрічне) планування. Дана проблема не є новою для економічної науки. Ще у 40-ві роки XX ст. Ф. Хайєк зазначав, що економісти вже не сперечаються про доцільність реалізації процедур планування як фактору підвищення ефективності функціонування та сталого розвитку економічних систем, а основним «яблуком розбрату» став спосіб його здійснення (централізоване планування чи ні) [30, p. 79], тобто вибір конкретної схеми планування. Виникнення такої проблеми можна пояснити тим, що, з одного боку, централізація планування сприяє підвищенню гармонійності і цілеспрямованості змін всіх елементів (структурних підрозділів) економічної системи (залізничного транспорту) для досягнення основної мети її існування, що дозволяє планування розглядати як інтегруючий фактор, за допомогою якого спрямовуються доступні ресурси на розвиток усієї системи. З іншого боку, децентралізація планування дозволяє окремим елементам системи краще і повніше враховувати умови їхнього функціонування в умовах нестаціонарного інституціонального середовища. У цьому випадку планування можна розглядати як фактор, що сприяє підвищенню адаптаційних здібностей і можливостей до змін у зовнішньому і внутрішньому середовищі окремих структурних підрозділів і, тим самим, самої економічної системи (економічного суб'єкта) в цілому. Є очевидним, що переважна орієнтація на одну з цих схем не дозволить здійснювати ефективне фінансове планування, оскільки його централізація призводить до підвищення інерційності процесу планування і, як

наслідок, до зменшення реалістичності фінансових планів, а децентралізація сприятиме підвищенню розкоординації фінансових потоків, зниження керованості фінансових процесів і, як наслідок, фінансової безпеки.

Взаємозв'язок виробничої діяльності структурних елементів економічних суб'єктів обумовлює необхідність врахування та узгодження цілей, уявлень про шляхи їхнього досягнення і, як наслідок, фінансових планів різних структурних підрозділів. При цьому узгодження має здійснюватися за принципом зустрічного потоку. Це дозволить ефективно враховувати можливості і потреби різних структурних підрозділів, а також особливості генерування їхніх грошових потоків при розробці фінансових планів.

Метою використання технології вивчення майбутнього буде збір і аналіз інформації про зовнішнє і внутрішнє середовище економічного суб'єкта, виявлення існуючих закономірностей для формування інформаційної аналітичної бази, розробки прогнозів і фінансових планів. Рух «знизу–вгору» відображатиме процес збору та аналізу даних, а «зверху–вниз» – процес передачі параметрів наступного рівня управління для подальшого їхнього використання в плановій роботі. На рис. 1.14 наведено реалізацію технології вивчення майбутнього і підготовки вихідної планово-облікової інформації для АТ «Укрзалізниця».

Рух «зверху–вниз» відображатиме процес передачі даних, отриманих у процесі аналізу сформованого масиву інформації. Так, на рівень структурних підрозділів – параметри виробничо-економічної та фінансової діяльності, які необхідно враховувати при здійсненні фінансової та планової роботи.

Метою реалізації технології розробки та узгодження сукупності фінансових планів буде власне планування для як реалізації стратегії розвитку економічного суб'єкта, так і забезпечення збалансованості майбутніх грошових потоків і підтримки необхідного рівня фінансової безпеки. При цьому рух «знизу–вгору» буде відображати процес прогнозування сукупності взаємопов'язаних виробничо-

економічних і фінансових показників. На рис. 1.15 наведено реалізацію технології розробки та узгодження фінансових планів для АТ «Укрзалізниця»

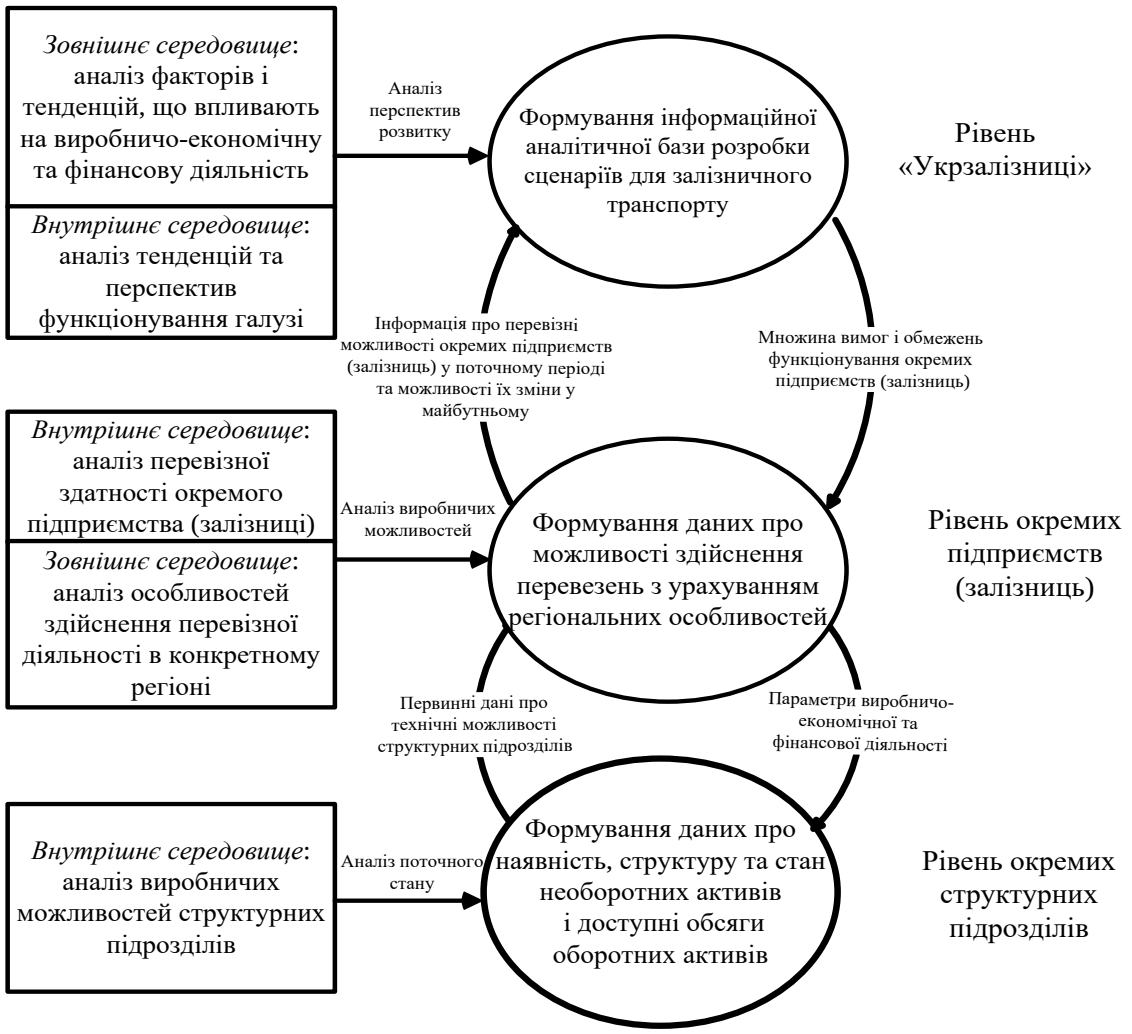

Рисунок 1.14. **Реалізація технології вивчення майбутнього і підготовки вихідної планово-облікової інформації для АТ «Укрзалізниця»**

Джерело: розроблено автором

В АТ «Укрзалізниця» кожен рівень управління мають різний доступ до інформації про процеси та явища, що відбуваються у зовнішньому і внутрішньому середовищі галузі, що і стане визначальним фактором при визначенні сукупності прогнозних даних, ними формованих. Так, на рівні структурних підрозділів з необхідним ступенем достовірності можна отримувати прогнозів, що

характеризують тільки їх операційну діяльність, тобто обсяги виконуваної роботи, а також пов'язані з ними витрати. Прогнозувати інвестиційну та фінансову діяльність вони [структурні підрозділи] не можуть, оскільки їх обсяги [капітальні вкладення, обсяги залучених коштів та ін.] повністю визначаються підприємством (залізницею).

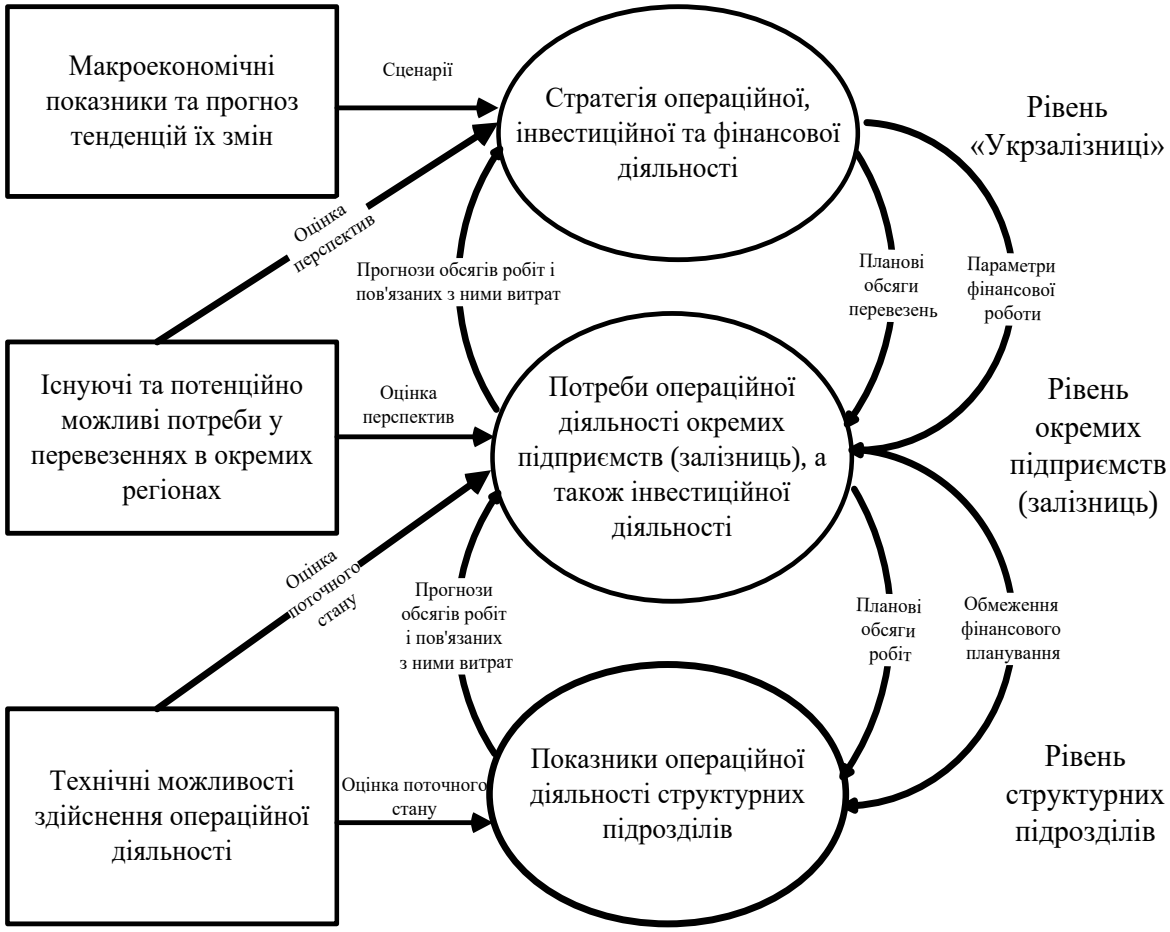

Рисунок 1.15. **Реалізація технології розробки та узгодження фінансових планів для АТ «Укрзалізниця»**

Джерело: розроблено автором

На рівні окремих підприємств є можливості як для узагальнення даних про технічні можливості структурних підрозділів, так і оцінки потенційних потреб у перевезеннях пасажирів, вантажів і багажу в регіонах, які обслуговуються

конкретною залізницею, а також відстеження існуючих тенденцій. Тоді на ІІ рівні управління залізничним транспортом варто здійснювати прогнозування потенційно можливих обсягів перевезень, а також пов'язаних з ними витрат і очікуваних доходів.

Крім цього, є потреба визначення розмірів капітальних вкладень у розвиток інфраструктури та оновлення рухомого складу для забезпечення поточного і майбутнього попиту на перевезення. Таким чином, на рівні окремих підприємств треба розробляти прогнози операційної діяльності, а також потреби у капітальних вкладеннях.

В АТ «Укрзалізниця» у відповідних управліннях зосереджується інформація, одержувана від окремих підприємств (залізниць), а також від профільних міністерств. Крім цього, відповідно до державних пріоритетів вона має розробляти стратегію розвитку залізничного транспорту, де будуть відображені пріоритетні напрями здійснення та розвитку операційної діяльності галузі, можливі обсяги інвестиційної діяльності та відповідної фінансової. При розробці прогнозів розвитку залізничного транспорту також необхідно враховувати розроблені прогнози, що дозволить більш коректно визначати не тільки стратегічні орієнтири діяльності, а й параметри та обмеження фінансового планування.

Рух «зверху–вниз» відображатиме процес передачі даних від вищих рівнів нижчим для розробки взаємопов'язаних фінансових планів у різних структурних підрозділах. Так, від «Укрзалізниці» окремим підприємствам варто передавати планові обсяги перевезень, що дозволить їм планувати не тільки операційну діяльність, а й інвестиційну. Крім цього, мають визначатися параметри фінансової роботи, що стосуються, насамперед, здійснення інвестиційної та фінансової діяльності в окремих підприємствах (залізницях).

Фінансові відділи (служби) окремих підприємств (залізниць) передаватимуть структурним підприємствам планові обсяги робіт, які необхідно виконати для здійснення запланованих обсягів перевезень. Крім цього, вони також

мають формувати обмеження фінансового планування для забезпечення узгодженості планів різних структурних підрозділів.

Реалізація запропонованої технології фінансового планування дозволить залучити всі елементи, що входять до залізничного комплексу, у процес планування, а також сприятиме їхній зацікавленості в його результатах. Реалізацію технології моніторингу та коригування системи фінансового планування також доцільно представляти у вигляді зустрічних потоків (рис. 1.16).

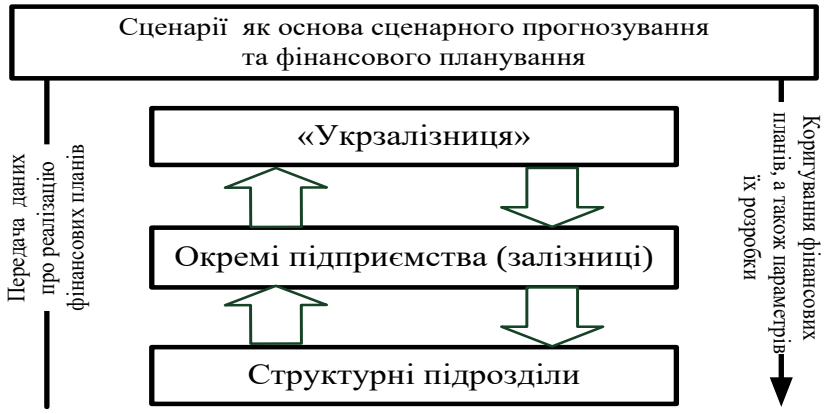

Рисунок 1.16. **Реалізація технології моніторингу при фінансовому плануванні в АТ «Укрзалізниця»**

Джерело: розроблено автором

Так, рух «знизу–вгору» відображатиме процес передачі даних про фактичну реалізацію фінансових планів на конкретному рівні управління (структурному підрозділі, окремому підприємстві або галузі в цілому). Такий підхід, окрім власне контролю, дозволить своєчасно виявляти відхилення, що виникають у виробничо-економічній та фінансовій діяльності різних структурних підрозділів, окремих підприємств і галузі в цілому. Крім цього, стане можливим своєчасне виділення, уточнення і аналіз тенденцій у зовнішньому і внутрішньому середовищі залізничного транспорту, а також тих, які тільки формуються та характеризуються

високим ступенем невизначеності і ризику. Це сприятиме оперативному уточненню прогнозів і планів та внесенню відповідних змін у прогнози і фінансові плани. Рух «зверху–вниз» при моніторингу буде відображати процес вироблення необхідних коригувань прогнозів і фінансових планів на основі результатів уточнення параметрів інституційного середовища, а також вихідних параметрів і обмежень прогнозування та фінансового планування.

Запропонований підхід до реалізації планової роботи, як комплексної технології, дозволить (1) збільшити ступінь відповідності розроблюваних фінансових планів і прогнозів, з одного боку, виробничо-економічним і фінансовим процесам, що відбуваються в кожному структурному підрозділі, а, з іншого боку, стратегії розвитку галузі в цілому; (2) підвищити адаптованість розроблюваних планів до змін, що виникатимуть в інституційному середовищі, за рахунок своєчасного виявлення тенденцій, що тільки формуються, та їхнього врахування в прогнозах, планах і управлінських рішеннях; (3) залучити до фінансового планування планові та фінансові відділи різних рівнів управління залізничним транспортом, що сприятиме підвищенню зацікавленості в результатах планової роботи, а також збільшенню відповідальності за допущені прорахунки.

Зміни в організації планової роботи, а також упровадження комплексної технології її реалізації мають знаходити відображення в системі фінансових планів, що будуть розроблятися на різних рівнях управління залізничним транспортом України.

Моніторинг як ключовий елемент системи фінансового планування. Процес управління операційною діяльністю та стратегічним розвитком економічного суб'єкта не може ґрунтуватися тільки на знаннях і досвіді: обов'язковим для прийняття рішень є використання інформації про зовнішнє і внутрішнє середовище певної системи, своєчасність і достовірність якої можна розглядати як один з ключових факторів, що забезпечують можливість підвищення ефективності виробничо-економічної та фінансової діяльності. Отримання такої інформації без

впровадження раціональної системи моніторингу буде неможливим. Це є справедливим і для планування. Так, Ю. Брігхем (Brigham E.F.) і Л. Гапенскі (Gapenski L.C.) зазначали, що «результати планування зводяться нанівець за відсутності належної системи контролю, яка здійснює моніторинг виконання запланованої політики і забезпечує надходження інформації в системі зворотного зв'язку, що дозволяє оперативно реагувати на відхилення реальних ринкових умов від тих, на яких заснований план...» [31, p. 245]. Дж. Ріггс також писав, що контроль є природним кульмінаційним пунктом процесу планування, а також «тією стадією активної діяльності, коли фактичні результати виконання зіставляються з тим, що було заплановано зробити, коли при виявленні певних недоліків вживаються заходи по зміні планів або проведенню поглиблених аналізів...» [32, p. 263].

Моніторинг змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі є обов'язковим елементом системи управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів. Зараз моніторинг в контексті забезпечення фінансової безпеки – це періодичне відстеження показників, що характеризують окремі аспекти виробничо-економічної та фінансової діяльності. Однак моніторинг має припускати не тільки спостереження за змінами значень певних показників, а й сприяти виробленню відповідних рішень, спрямованих на нівелювання дестабілізуючих відхилень і підвищенню ефективності функціонування у мінливому середовищі.

Тоді під моніторингом слід розуміти процес регулярного відстеження контрольних показників, що характеризують тенденції у зовнішньому і внутрішньому середовищі, визначення розміру відхилень фактичних результатів від запланованих, аналіз причин їхнього виникнення, вироблення прогнозів і фінансових планів, а також розробка комплексу заходів для забезпечення необхідного рівня фінансової безпеки. У цьому випадку моніторинг буде виступати одним з методів контролю не тільки результату, а й процесів, що відбуваються в інституційному середовищі, виявлення тенденцій, що тільки

формуються, та вироблення необхідних рекомендацій щодо управління фінансовими ризиками.

В існуючих публікаціях моніторинг часто розглядається як функціонально відокремлений напрям економічної роботи на підприємстві, пов'язаний з реалізацією фінансово-економічної коментуючої функції в менеджменті для прийняття оперативних і стратегічних управлінських рішень. Однак є очевидним, що моніторинг зовнішнього та внутрішнього середовища економічного суб'єкта стане ефективним інструментом управління тільки в разі, якщо він буде органічним елементом фінансової та планової роботи (рис. 1.17):

результати фінансової роботи, відображаючи фактичні підсумки фінансової діяльності, будуть основою для здійснення контролю над рівнем фінансової безпеки. Водночас результати моніторингу впливатимуть на параметри фінансової роботи (перерозподіл повноважень, розробка та затвердження норм і нормативів фінансово-економічної діяльності тощо);

сукупність показників стратегічних, довгострокових і короткострокових фінансових планів, одержуваних у процесі планової роботи, також є базою для здійснення моніторингу реалізації процесів прогнозування та фінансового планування. З іншого боку, на основі аналізу виникаючих відхилень у фінансових планах варто здійснювати коригування параметрів (припущень, обмежень).

Фінансове планування як елементу системи забезпечення фінансової безпеки економічних суб'єктів передбачає відстеження, аналіз і врахування тенденцій, існуючих і тих, що тільки формуються у зовнішньому та внутрішньому середовищі. Тоді в процесі моніторингу основними мають стати три питання:

1) наскільки результати операційної, інвестиційної та фінансової діяльності відповідають зробленим прогнозам, тобто проведення моніторингу поточного стану фінансової діяльності;

2) як саме змінюються тенденції у зовнішньому і внутрішньому середовищі економічного суб'єкту, тобто відстеження та аналіз процесів, що впливають на ефективність його функціонування і рівень фінансової безпеки;

3) що треба зробити для повернення на необхідну траєкторію розвитку, якщо отримані результати відрізняються від планових значень.

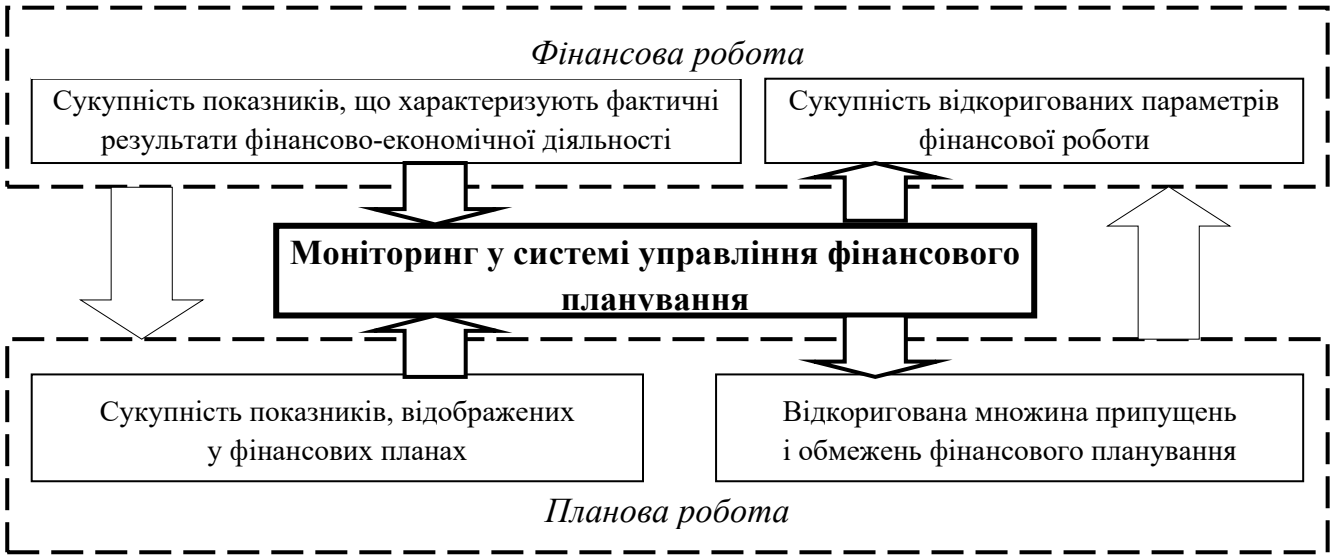

Рисунок 1.17. **Взаємозв'язок моніторингу виконання фінансових планів з фінансовою та плановою роботою**

Джерело: розроблено автором

Тоді впровадження фінансового планування має припускати створення такої системи моніторингу, яка дозволяла б, з одного боку, відстежувати тенденції, що формуються в інституційному середовищі, а, з іншого боку, коригувати вже розроблені прогнози і фінансові плани. Система моніторингу має враховувати специфіку виробничо-економічної та фінансової діяльності економічних суб'єктів. На рис. 1.18 наведена система моніторингу для АТ «Укрзалізниця».

Моніторинг тенденцій, а також аналіз їхніх можливих змін у майбутньому, варто розглядати як необхідну умову для впровадження фінансового планування як складової системи управління фінансовою безпекою, що можна обґрунтувати такими причинами.

Рисунок 1.18. **Система моніторингу для АТ «Укрзалізниця»**

Джерело: розроблено автором

По-перше, через високу нестабільність зовнішнього середовища і значну динаміку процесів, які впливають на функціонування економічних суб'єктів, прогнози щодо їхнього розвитку робляться на основі досить широкого діапазону значень параметрів. Це суттєво зменшує можливості їхнього застосування при плануванні і виробленні управлінських рішень, що передбачає використання, насамперед, кількісних (краще – дискретних) значень показників. Тому необхідно максимально можливе їх уточнення.

По-друге, у процесі розробки прогнозів і планів можливе виникнення, як зазначали М. Ліндгрен і Г. Бандхольд, «двох дюжин пасток» [33, p. 96], здатних призвести до спотворення майбутнього. Можна виділити чотири групи чинників, що визначають необхідність постійного моніторингу для подолання існуючих «пасток»:

Група 1: невизначеність цілей дослідження, некоректні питання, що задаються експертам, невизначені часові рамки, неправильний підбір експертів, наслідком чого стануть помилки при виділенні ключових невизначеностей та передбачуваних елементів і, як наслідок, некоректні плани та управлінські заходи, спрямовані на забезпечення фінансової безпеки;

група 2: виділення трендів, які не матимуть суттєвого впливу на майбутнє, розробка планів на основі врахування надмірної кількості факторів, що призведе до збільшення витрат часу на проведення аналізу і, як наслідок, зменшення значущості фінансових планів як інструментів управління фінансовою діяльністю;

група 3: розробка надмірно загальних або навпаки надмірно детальних планів, що ускладнить розробку реалістичних прогнозів і фінансових планів;

група 4: чітке слідування розробленим і затвердженим планам, неможливість або небажання зміни ментальної моделі економічного суб'єкта, прагнення застосовувати стандартні рішення при виникненні нестандартних обставин, прихильність до застарілих тенденцій розвитку, переважна орієнтація на вироблення короткострокових заходів на шкоду довгострокових стратегій буде призводити до розробки неефективних управлінських заходів, що негативно вплине на рівень фінансової безпеки.

Таким чином, фінансового планування буде ефективним інструментом в системі управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів, якщо в процесі моніторингу будуть вирішуватися два взаємопов'язані завдання: (1) забезпечення своєчасної реакції на кількісні та якісні зміни тенденцій у зовнішньому і внутрішньому середовищі економічного суб'єкта шляхом виявлення відхилень фактичних значень показників від запланованих; (2) уточнення існуючих тенденцій і тих, що тільки формуються, які визначатимуть майбутню ефективність функціонування економічного суб'єкта, і проведення відповідного коригування прогнозів і фінансових планів. Тоді принципова схема моніторингу буде містити в собі оцінку результатів, процесів, їхнього взаємного впливу, і завершуватися

коригуванням прогнозів, планів і, як наслідок, управлінських рішень (рис. 1.19). Тоді моніторинг має передбачати здійснення трьох основних етапів.

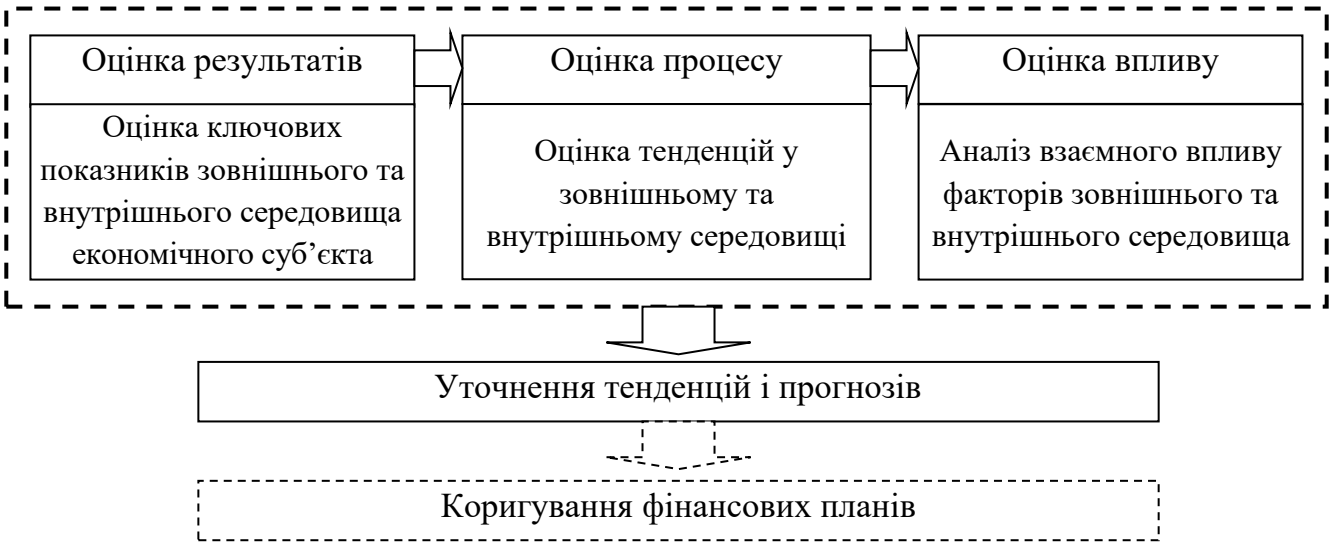

Рисунок 1.19. **Принципова схема моніторингу при фінансовому плануванні**

Джерело: розроблено автором

Етап 1. Отримання інформації про ключові параметри зовнішнього і внутрішнього середовища економічного суб'єкта. Моніторинг змін буде ефективним лише при постійному відстеженні строго обмеженої множини показників, які, з одного боку, характеризуватимуть його фінансовий стан, а, з іншого боку, виступатимуть як індикатори реалізації конкретних прогнозів і планів. Необхідність жорсткого обмеження кількості параметрів відслідковування можна пояснити тим, що проведення фінансового аналізу передбачає розрахунок і аналіз великої кількості показників, які характеризують різні аспекти виробничо-економічної та фінансової діяльності. Проте їхній розрахунок при моніторингу внутрішнього середовища економічного суб'єкта не є доцільним, оскільки призведе до ускладнення подальшого аналізу і позначиться на актуальності його результатів. Тому необхідно сформувати обмежену множину показників, які

найкращим чином будуть характеризувати фінансовий стан економічного суб'єкта і рівень його фінансової безпеки.

При визначенні множини показників, що характеризують поточний фінансовий стан, основну увагу варто зосередити на проблемних аспектах функціонування економічного суб'єкта, а саме: недостатності фінансових ресурсів та необхідності підтримки достатнього рівня платоспроможності та фінансової стійкості.

Можна сформувати множину ключових показників, що характеризують рентабельність, ліквідність і фінансову стійкість як основу для аналізу фінансового стану економічного суб'єкта (табл. 1.15). Формування множини індикаторів має задовольняти такій основній умові: відібрані індикатори повинні, з одного боку, ідентифікувати зміни, давати їхню кількісну та якісну характеристику для формування коректної оцінки рівня фінансової безпеки економічного суб'єкта, а також оцінювати вплив даних факторів на його майбутнє функціонування і розвиток. З іншого боку, кількість індикаторів, що відслідковуються, має сприяти отриманню об'єктивного уявлення про зміни тенденцій у зовнішньому та внутрішньому середовищі, проте вона [кількість індикаторів] не має бути надмірною для запобігання ускладнення їх аналізу та забезпечення своєчасності реакції на появу кризових тенденцій;

На етапі отримання інформації про ключові параметри зовнішнього і внутрішнього середовища особливе значення має визначення джерел необхідних даних. Так, основними вимогами до джерел первинної інформації мають бути: відображення достовірної та актуальної інформації про тенденції у зовнішньому та внутрішньому середовищі економічного суб'єкта, а також забезпечення можливості отримання значень показників, відібраних як індикатори рівня фінансової безпеки.

Таблиця 1.15. **Ключові показники, що характеризують фінансовий стан**

Назва	Зміст	Формула	Що характеризують
Ліквідність			
Коефіцієнт швидкої ліквідності	Наскільки ліквідні кошти покривають короткострокову заборгованість	Відношення оборотних активів за мінусом запасів до поточних зобов'язань	Відображають можливості своєчасного погашення фінансових зобов'язань
Коефіцієнт платоспроможності (критичної ліквідності)	Показує частку короткострокових позикових зобов'язань, яка може бути за потреби погашена негайно	Відношення високоліквідних поточних активів до короткострокових зобов'язань	
Фінансова стійкість			
Коефіцієнт платоспроможності	Показує рівень незалежності від позикових джерел фінансування	Відношення суми власних коштів до загальної вартості всіх активів, що використовуються у господарській діяльності	Дозволяють оцінити збалансованість грошових потоків, а також можливість здійснення діяльності в майбутньому
Коефіцієнт фінансової стійкості	Характеризує співвідношення власних і позикових коштів	Відношення суми власних коштів до вартості позикових коштів, залучених у господарську діяльність	
Коефіцієнт маневреності власних коштів	Показує можливість підтримки необхідного рівня власних оборотних активів та поповнення оборотних коштів за рахунок власних джерел	Відношення власних оборотних коштів до загальної вартості власного капіталу	
Рентабельність			
Коефіцієнт рентабельності прямих витрат	Ефективність витрат на здійснення діяльності	Співвідношення балансового прибутку (збитків) від здійснення діяльності до загальної суми прямих витрат	Дають оцінку ефективності як операційної діяльності, так капітальних вкладень
Показник рентабельності капіталу	Ефективність вкладень в ту чи іншу діяльність	Відношення чистого прибутку (збитків) до вартості використовуваного капіталу	

Джерело: складено автором

Ю. Брігхем і Л. Гапенскі зазначають, що ці «документи передбачають очікуваний розвиток і віддзеркалюють, отже, цілі корпорації...» [31, p. 245].

Джерела даних про тенденції у зовнішньому середовищі мають містити, насамперед, науково-технічну інформацію, що є результатом дослідницької діяльності провідних учених і фахівців у різних сферах діяльності, а також статистичні дані, що відображають фінансово-господарські та соціально-економічні процеси у національній економіці (обсяги виробництва провідних галузей промисловості, рівень зайнятості населення та ін.).

Етап 2. Аналіз значень множини ключових показників внутрішнього і зовнішнього середовища економічного суб'єкта має припускати окреме вивчення його фінансового стану, реалізації прогнозів і планів, заснований на досліджені тенденцій, що формуються в ринковому середовищі, а також їхнього взаємного впливу. Так, аналіз коефіцієнтів, відібраних в якості індикаторів фінансових результатів функціонування економічного суб'єкта, має припускати порівняння з нормативними значеннями, а також аналіз їхньої динаміки. В табл. табл. 1.16 наведені нормативні значення фінансових коефіцієнтів для АТ «Укрзалізниця».

Таблиця 1.16. **Нормативні значення фінансових коефіцієнтів для АТ «Укрзалізниця»**

Показники	Нормативні значення	Тенденція змін
Коефіцієнт швидкої ліквідності	0,8–3,0	Зростання у межах інтервалу
Коефіцієнт платоспроможності	0,7–1,0	Зростання у межах інтервалу
Коефіцієнт фінансової незалежності	0,5–1,0	Зростання у межах інтервалу
Коефіцієнт фінансової стійкості	0,8–0,9	Зростання у межах інтервалу
Коефіцієнт маневреності власних коштів	0,2–0,5	Зростання у межах інтервалу
Коефіцієнт рентабельності прямих витрат	Більше 0	Зростання
Показник рентабельності капіталу	Більше 0	Зростання

Джерело: розроблено автором

Відстеження і вивчення показників, що розглядаються як індикатори, стане ефективним тільки в разі, якщо отримані результати зможуть бути використані для подальшого прояснення майбутнього. Тоді підставою для аналізу отриманих характеристик індикаторів варто використовувати систему обмежень і припущень, що формуються в результаті первинного аналізу функціонування економічного суб'єкта.

Аналіз ключових показників, що характеризують тенденції у зовнішньому і внутрішньому середовищі, необхідно доповнити дослідженням їхнього взаємного впливу для прояснення тенденцій майбутнього шляхом побудови діаграм взаємозв'язків.

Етап 3. Уточнення планів і прогнозів. Результатом аналізу значень множини ключових показників внутрішнього і зовнішнього середовища економічного суб'єкта буде виділення існуючих тенденцій, на основі яких буде здійснюватися уточнення планів і прогнозів. Є можливими дві ситуації:

ситуація 1: значення ключових показників повністю задовольняють системі обмежень і припущень. Це свідчить про те, що зміни у зовнішньому середовищі економічного суб'єкта відбуваються відповідно до розроблених планів і прогнозів. У цьому випадку варто здійснювати коригування довгострокових і короткострокових фінансових планів, а також управлінських рішень, спрямованих на забезпечення фінансової безпеки;

ситуація 2: значення ключових показників не задовольняють системі обмежень і припущень. Це може статися у разі, якщо прогнози і плани були розроблені на основі некоректно відібраних передбачуваних елементів і ключових невизначеностей, або при кардинальних змінах в інституційному середовищі, що роблять їх неактуальними. Тоді виникає необхідність повторного проведення аналізу і, відповідно, розробки принципово нових прогнозів і планів, визначення на їх основі множини обмежень і припущень прогнозування, а також фінансових планів.

Ефективне управління фінансовою безпекою є неможливим без повноцінного впровадження ефективної системи моніторингу. Функціонування в умовах нестаціонарного середовища передбачає обов'язковість систематичного відстеження змін тенденцій ключових параметрів, які впливають на ефективність функціонування та розвитку економічного суб'єкта. Тому виникає необхідність розробки системи внутрішнього моніторингу, яка дозволить отримувати верифіковані дані при регулярному обстеженні зовнішнього і внутрішнього середовища.

У публікаціях дослідників, що займаються проблемами впровадження контролінгу та моніторингу в систему управління підприємствами різних форм власності, пропонуються різні підходи до визначення принципів реалізації моніторингу. Однак є очевидним, що визначення принципів, на основі яких буде базуватися система моніторингу, треба здійснювати з урахуванням вимог до неї, а також завдань, які необхідно вирішувати з її допомогою. Тоді система моніторингу як ключовий елемент фінансового планування і системи забезпечення фінансової безпеки економічного суб'єкта має будуватися на таких вимогах:

превентивність є головним принципом побудови систем моніторингу, що передбачає забезпечення випереджаючої реакції на коливання у зовнішньому і внутрішньому середовищі економічного суб'єкта для своєчасної реакції на зміну рівня фінансової безпеки;

синхронність передбачає кореляцію періодів здійснення моніторингу ключових показників економічного суб'єкта та аналізу прогнозів і планів;

переважна орієнтація на кількісні показники;

інтегрованість означає включення системи моніторингу у фінансову та планову роботу економічного суб'єкта;

точність обумовлює необхідність отримання верифікованих оцінок про існуючі тенденції та ті, що формуються у зовнішньому і внутрішньому середовищі;

відносна простота моніторингу означає, що побудована система має бути досить простою для використання в процесі аналізу поточного фінансового стану економічного суб'єкта і не припускати надмірно трудомісткого аналізу ключових показників;

прозорість системи моніторингу сприятиме підвищенню ступеня довіри до одержуваних результатів і своєчасному виявленню методичних і методологічних помилок у контролі та аналізі параметрів, що характеризують зовнішнє середовище економічного суб'єкта;

економічність: витрати на моніторинг не повинні перевищувати ефект від його використання.

Методика моніторингу має забезпечувати можливість своєчасного отримання та аналізу сигналів про зміни у зовнішньому середовищі і припускати можливість вироблення напрямів коригування прогнозів і фінансових планів. Регламент моніторингу має містити визначення періодичності його здійснення, а також розподіл обов'язків між різними рівнями управління залізничним транспортом.

Періодичність моніторингу передбачає визначення конкретних моментів часу, в які здійснюватиметься збір, обробка та аналіз даних про зовнішнє і внутрішнє середовище. Конкретизація цих моментів часу має залежати від необхідної «терміновості реагування» на виникаючі відхилення [34, с. 125]. З урахуванням цього, доцільно проводити моніторинг показників, що характеризують фінансову діяльність економічних суб'єктів, не рідше одного разу на квартал, а при зростанні динаміки змін – не рідше одного разу на місяць. Це дозволить своєчасно виявляти негативні тенденції і не допускати катастрофічного погіршення фінансового стану і, тим самим, зберегти керованість процесами і забезпечити необхідний рівень фінансової безпеки.

Для підвищення якості моніторингу в ньому мають брати участь усі структурні підрозділи, а керівництво – забезпечувати конфіденційність і

достовірність наданої ними інформації. Тому є доцільним залучення працівників, що займаються фінансовою і плановою до моніторингу з розподілом обов'язків між ними відповідно до виконуваної роботи.

Одним із дієвих способів зниження ризиків при впровадженні будь-якої корпоративної системи, в тому числі і моніторингу, є реалізація пілотного проєкту, який є пробним проєктом, реалізованим для вивчення позитивних і негативних аспектів розробленої системи з метою визначення доцільності її повноцінного впровадження. Однією з основних умов реалізації пілотного проєкту, що дозволяє реально оцінити ефективність розробленої системи, є правильно обрана пілотна зона. При цьому найбільш раціональним вважається вибір в якості пілотної зони окремого процесу, що охоплює діяльність кількох підрозділів і задовольняє таким вимогам: (1) обраний процес має ініціюватися досить часто, щоб мати можливість швидкої оцінки результату; (2) процес повинен мати складнощі реалізації, що є критичними для бізнесу; (3) у процесі мають бути задіяні співробітники різних підрозділів для вивчення отриманого ефекту щодо всієї економічної системи.

Після завершення пілотного проєкту його результати треба оцінювати і зіставляти з очікуваннями, пов'язаними з системою моніторингу. Така оцінка має встановлювати можливі проблеми, що впливають на доцільність її впровадження в процес управління фінансовою діяльністю економічного суб'єкта. Крім цього, оцінка пілотного проєкту може дати інформацію щодо вдосконалення моніторингу. Тоді можливі два варіанти дій:

варіант 1: був отриманий негативний результат, тобто розроблена система є непрацездатною, тоді необхідно повернутися на етап 1 для зміни методологічних і методичних основ системи моніторингу;

варіант 2: був отриманий позитивний результат, тобто впровадження системи моніторингу дозволить виявляти і ідентифікувати зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі своєчасно і з необхідною якістю, тоді варто здійснювати повноцінне впровадження моніторингу.

Впровадження системи моніторингу дозволить ретельніше контролювати фінансовий стан економічних суб'єктів, рівень їхньої фінансової безпеки та своєчасно реагувати на зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі для недопущення критичного зниження рівня фінансової безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Pocock M.A., Taylor A.H. Financial planning and control hardcover. Gower Pub Co, 1996. 459 p.
2. Roney C.W. Intersections of strategic planning and futures studies: methodological complementarities. *Journal of Futures Studies*. 2010. № 15 (2). Pp. 71–100.
3. Тарасюк Г.М., Шваб Л.І. Планування діяльності підприємства. К.: «Каравела», 2003. 432 с.
4. Ackoff R.L. Creating the corporate future: plan or be planned for. Wiley, 1991. 312 p.
5. Rittel H.W.J., Webber M.M. Dilemmas in a general theory of planning. *Policy Sciences*. 1973. № 4. Pp. 155–169.
6. Кравченко О.О. Сценарне фінансове планування і прогнозування на залізничному транспорті: теорія і практика: монографія. К.: ДЕТУТ, 2013. 300 с.
7. Allmendinger P., Tewdwr-Jones M. Planning futures: new directions for planning theory. London: Taylor&Francis Group, 2005. 272 p.
8. Гриньова В.М., Коюда В.О. Фінанси підприємств. К.: Знання-Прес, 2004. 424 с.
9. Семенов Г.А., Бугай В.З., Семенов А.Г., Бугай А.В. Фінансове планування і управління на підприємствах. К.: ЦУЛ, 2007. 432 с.
10. Бланк І.О. Фінансовий менеджмент. К.: Ніка–Центр, Ельга, 2002. 656 с.
11. Бандурка О.М., Коробов М.Я., Орлов П.І., Петрова К.Я. Фінансова діяльність підприємства. К.: Либідь, 1998. 312 с.
12. Поддєрьогін А.М., Білик М.Д., Буряк Л.Д. Фінанси підприємств. К.: КНЕУ, 2004. 546 с.
13. Мойсеєнко І.Є. Фінансове планування на підприємстві. *Фінанси України*. 2001. № 9. С. 155–158.
14. Мочерний С.В., Устенко О.А., Чеботар С.І. Основи підприємницької діяльності. К.: Академія, 2001. 199 с.
15. Фінанси підприємств / За ред. Г.Г. Кірейцева. К.: ЦУЛ, 2002. 268 с.
16. Біла О.Г. Фінансове планування і фінансова стабільність підприємств. *Фінанси України*. 2007. № 4. С. 112–118.
17. Brealey R.A., Myers S.C. Principles of corporate finance. New York: McGraw-Hill, 2011. 976 p.

18. Білик М.Д. Фінансове планування на підприємстві в сучасних умовах. *Фінанси України*. 2006. № 4. С. 133–141.

19. Про затвердження Порядку складання, затвердження та контролю виконання фінансового плану суб'єкта господарювання державного сектору економіки: Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 02.03.2015 р., № 205. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0300-15#Text.

20. Brigham E.F., Houston J.F. Fundamentals of financial management. Mason: Cengage Learning, 2009. 752 p.

21. Череп А.В., Веремейчик Т.О. Бюджетування: планування на папері та реалії. Управління інтелектуальною власністю як складова бюджетування на рівні держави, регіонів і суб'єктів господарювання: колективна монографія. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. С. 29–39.

22. Маккоен П. Фінанси та бюджетування для нефінансових менеджерів: Практичний інструментарій з побудови системи бюджетування та управління фінансами. Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2005. 680 с.

23. Graham J., Smart S.B., Megginson W.L. Corporate finance: linking theory to what companies do. Mason: South-Western Cengage Learning, 2009. 1008 p.

24. Principles of Forecasting: A handbook for researchers and practitioners / ed. by J.S. Armstrong. Norwell, MA: Kluwer Academic Publishers/Springer, 2001. 849 p.

25. Планування та прогнозування в умовах ринку. Під ред. В.Г. Воронкової. К.: ВД «Професіонал», 2006. 608 с.

26. Finetti, B. De theory of probability: a critical introductory treatment. New York: John Wiley & Sons, 1974. 375 p.

27. Drucker P.F. The age of discontinuity: Guidelines to our changing society. Harper & Row, 2007. 402 p.

28. Keichel W.A. Corporate strategists under fire. *Fortune*. 1982. № 106 (13). Pp. 34–39.

29. Sherden W.A. The fortune sellers: the big business of buying and selling predictions. New York: John Wiley & Sons, Inc., 1998. 308 p.

30. Hayek F.A. Individualism and economic order. Chicago: The University Chicago Press, 1948. 271 p.

31. Brigham E.F., Gapenski L.C. Financial management: theory and practice. Dryden Press, 1994. 1161 p.

32. Riggs J.L. Production systems: planning, analysis, and control. Wiley, 1987. 745 p.

33. Lindgren M., Bandhold H. Scenario planning. The link between future and strategy. New York: Palgrave Macmillan, 2003. 182 p.

34. Гут Л.В., Галушко Н.К. Методичні підходи до системи моніторингу фінансового стану торговельного підприємства. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2009. Вип. 1. С. 119–128.

РОЗДІЛ 2. ОБЛІКОВА СКЛАДОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ЕКОНОМІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ

2.1. NON-FINANCIAL AND INTEGRATED REPORTING IN ENSURING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOCIETY
НЕФІНАНСОВА ТА ІНТЕГРОВАНА ЗВІТНІСТЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Semenova Svitlana,

PhD (Economic), Associate Professor,

State University of Trade and Economics, Kyiv

Семенова С.М.

кандидат економічних наук, доцент,

Державний торговельно-економічний університет, Київ

The formation of a smart society requires the expansion of requirements for the content of open data, in particular regarding the contribution of business to its sustainable development. Socially responsible companies and organizations were the first to introduce the practice of reporting on the economic, environmental and social consequences of their activities. Integrated reporting, which most fully discloses these aspects, should become a key component of open data in the near future [1]. The publication of integrated reporting by economic entities will contribute to the growth of trust in them, ensure the formation of a transparent business environment, increase the competitiveness of the economy and the formation of a smart society. The latest studies demonstrate the growing influence of socially responsible business on the prospects of achieving the goals of sustainable development and solving economic, environmental and social problems at the regional and global levels. The

implementation of European principles of accountability, publicity and transparency of business, normative regulations of corporate reporting and social responsibility practice will contribute to the formation of a smart society in Ukraine and strengthen European integration processes [2].

The relevance of research in the field of disclosure of non-financial information, integrated reporting and sustainable development is due to the need to restore public trust in business after a number of financial scandals, detection of large-scale violations of corporate legislation, fraud and other unscrupulous practices in various countries of the world. The preparation of transparent corporate reporting and the formation of trust between internal and external users of information is currently an important challenge for enterprises and society around the world. The analysis of the results obtained by Ukrainian and European scientists in recent years allows us to state that the most relevant are the studies in the field of integrated reporting and ensuring the accountability of socially responsible business, the search for approaches to the most complete disclosure of information about the environmental and social consequences of the activities of business entities, the formation the trust of internal and external stakeholders, which is a key challenge for business management worldwide. At the same time, in Ukraine, research, development and implementation of the concept of corporate reporting on the social responsibility of business to increase the competitiveness of the economy and build a smart society, the study of the problems of integrated reporting are at the initial stage and have a fragmentary nature [2].

From a different point of view, these issues were considered by foreign scientists who pay considerable attention to the analysis of the evolution and problems of integrated reporting, including in terms of the development of the accounting profession and tasks for management accounting (T. Kaye [3], A. Kovban, I. Kohut [4]); criticism of the practice of developing integrated reporting in the context of sustainable development, accountability and creating value for the investor (Charl de Villiers, Pei-Chi Kelly Hsiao, Warren Maroun [5], etc.); generalization of knowledge

about integrated reporting and identification of promising directions of research on this topic (A. Rossi, K. Busko, etc. [6]).

Scientists: Zubilevych S. [7], Kaminska I. [8] considered the methodical basis of preparation of integrated reporting of enterprises, its advantages and problems of preparation in their works. Korol S.Ya., Courbet M.A. highlight the importance of introducing reporting on sustainable development in Ukraine in the context of European integration, the characteristics of the international basis (framework) for the preparation of integrated reporting of companies. [9], Shpyrko O. [10]. The state and prospects of the development of integrated reporting are analyzed by Lunkina T. [11], Mulyk T., Vascshilova N. [12]. Among the foreign publications, it is necessary to single out Directive 2013/34/EU on non-financial reporting of companies [13], International Integrated Reporting Framework [14], Integrated Reporting in the European Public Sector [15], Global Reporting Initiative [16], Sustainable Development Goals [17], United Nations Global Compact [18]. The informative value of non-financial reporting in the EU is studied by Lewis S. [19], Whitaker J., Eastwood S. [20]. The international experience of integrated reporting of socially responsible companies is disclosed in the works of such authors as: Kovban A., Kohut I. [4], Gillan S., Koch A., Starks L. [21]. Along with the existing developments, the significant interest of the scientific community is focused on the advantages and features of the preparation of integrated reporting, the role of non-financial information in the formation of integrated reports, the selection and analysis of management materials, the specifics of the implementation of requirements for integrated reporting in the EU countries.

The impact of Directive 2014/95/EU [22] on the need to publish non-financial statements of companies and the level of corporate social responsibility, in particular new Corporate Social Responsibility (CSR) initiatives, improvements in CSR infrastructure, or firm performance, is covered in detail in the work of Fiechter P., Hitz J.-M., Lehmann N. [23]. The responsibility of socially oriented business is the object

of research by such authors as: Christensen H., Hail L., Leuz S. [24]. Along with this, the existing developments require further deepening in order to solve the tasks of implementing the European principles of integrated reporting of socially responsible business in Ukraine.

In the accounting and reporting system, there are theoretical and organizational-methodological prerequisites for meeting the information requests of interested parties regarding the creation of business value in the short-term, medium-term and long-term perspective based on the application of integrated thinking in the context of the implementation of sustainable development goals. Regardless of the selected benchmarks of sustainable development, Ukraine lags behind other countries in Europe and the world in terms of the number of published integrated reports, and their content does not fully correspond to the international basis of integrated reporting [25].

Financial reporting is a standardized and generally recognized form of reporting of legal entities with a system of aggregated, clearly defined indicators, which are presented and calculated on the basis of historical information. It does not fully take into account all the peculiarities of the functioning of economic entities. In the modern conditions of business and social development, global challenges and tests, the need to obtain additional information to understand the scale, efficiency of activity, economic potential, values and prospects of business, its impact on important economic, social and global processes is becoming increasingly important. Issues of awareness and comprehensive satisfaction of users' needs in the information presented in all forms of enterprise reporting are becoming more and more relevant. Therefore, the public and private sector add non-financial reports in the form of integrated reporting to the traditional financial annual reports in order to demonstrate their effectiveness, explain their own potential, features of the formation of added value and development prospects [10].

Non-financial reporting in the EU is regulated by Directive 2014/95/EU [22], according to which, starting in 2017, large companies are obliged to disclose

information and publish it in reports about the policies they implement, the risks associated with them and results in the following important areas regarding:

1) protection of the natural environment (ecological aspects, pollution, climate change);

2) social responsibility and attitude towards employees;

3) respect for human rights and freedoms;

4) fighting and countering corruption and bribery;

5) diversity in the composition of the company's board by age, gender, education and professional direction.

The main aspects of disclosure of non-financial information are regulated by the Non-Financial Reporting Directive (NFRD) [1], and for the preparation of integrated reporting - the corresponding Integrated Reporting Framework (IRF) [14] . Prospects for the implementation of integrated reporting relate to the development and implementation of uniform requirements, clear and detailed rules for compiling integrated reporting, a report on sustainable development. At the same time, taxonomy, tagging and digitization of reported information for its accumulation, storage and transmission within a single European access point are of great importance. The use of blockchain technology and cloud services will protect data from cyber threats [10].

The main advantages of integrated reporting are "increasing transparency" and "facilitating communication with external stakeholders" [14]. A company's ability to provide value to its investors is closely related to the interested parties, the so-called stakeholders, with whom it works, whom it serves, the society in which it operates, the natural resources it uses, the natural environment it affects. Therefore, an integrated approach and the concept of "integrated thinking" when preparing reports and disclosing comprehensive information about the state, results of the company's activities, impacts and risks, considerations and expectations - all this creates a basis for increasing demand for information that can be presented comprehensively in the form of integrated reporting .

EU countries implement unevenly at the legislative level and show varying degrees of interest in the preparation of integrated reporting. In addition, the need to determine in the form of a recommendation or obligation to conduct an audit of non-financial information presented in integrated reporting remains an urgent issue for each EU country. The role of external and internal auditors in the verification of integrated reporting is currently mainly advisory. However, the further development of the legal framework, awareness of the importance of reporting information on the activities of companies, regulation of corporate reporting on sustainable development, management reports, and the spread of taxonomy will accelerate the finalization of international auditing standards for checking non-financial reporting. This will contribute to the growth of trust in non-financial information, the unification of the obligation to disclose it, transparency, responsibility and comprehensive coverage. Already in Germany, the reporting of state-owned companies includes non-financial information, in particular on gender equality, sustainability and productivity. In the Netherlands, integrated reporting is most common among energy companies, independent educational institutions, which publish information on performance (task performance and implemented policies) and operational management. The main focus in public companies in the Netherlands is on objective budgeting, service schedules and performance indicators. In Italy, non-financial reporting has been published voluntarily since 2018. In France, since 2020, the obligation of the state to comply with and report on twenty environmentally responsible public services has been fixed, including: reducing energy consumption, rejecting single-use plastics, ecologically clean food, control of carbon emissions, etc. [10].

In such European countries as: Great Britain, Italy, Spain, Germany, Belgium, the Netherlands, there is a differentiation of requirements for the preparation and submission of non-financial reporting depending on the level at which organizations operate: federal level, state level and local level. Disclosure of non-financial aspects of the activity mainly concerns issues of integrity, compliance with social standards,

guarantees and respect for human rights. At the federal level, the requirement to prepare integrated reporting is mandatory for all state public organizations. The most standardized approach to the preparation of non-financial reporting is demonstrated by Germany, in accordance with the sustainable development code adopted in this country (DNK) [15]. In addition, entities subject to Directive EU/2014/95 also publish a report on corporate social responsibility. This Directive significantly affects the reporting requirements of subjects of public interest [22]. Among all EU countries, it was Spain that implemented the largest amount of requirements of Directive EU/2014/95 into its national legislation. A specific obligation to prepare integrated reporting for public needs is provided for in the legislation of Belgium, the Czech Republic, the Netherlands, Malta, Luxembourg, Lithuania, Italy, and Great Britain [15].

The guidelines used in the EU countries for the preparation of integrated reporting include four levels that can be used separately or combined with each other (Fig. 2.1).

In practice, a European company can choose one or another standard, instruction, conceptual basis (the so-called framework) for the preparation of integrated reporting. They have a complementary nature, therefore, by combining indicators and approaches, it is possible to achieve the task of quality preparation of integrated reporting to meet the information needs of users and promote communication between all market participants.

The results of the Deloitte group of experts are very interesting from the point of view of borrowing positive experience. Based on the experience of Japan, experts point out that to date there is insufficient understanding of the importance of integrated reporting and non-financial information by Japanese managers and the impact of this problem on determining the extent of mandatory disclosure of non-financial information. Their conclusion: "Japan should strive to increase the disclosure of non-financial information gradually and in accordance with the order of importance in view of global trends" [6]. This is also relevant for Ukraine [25].

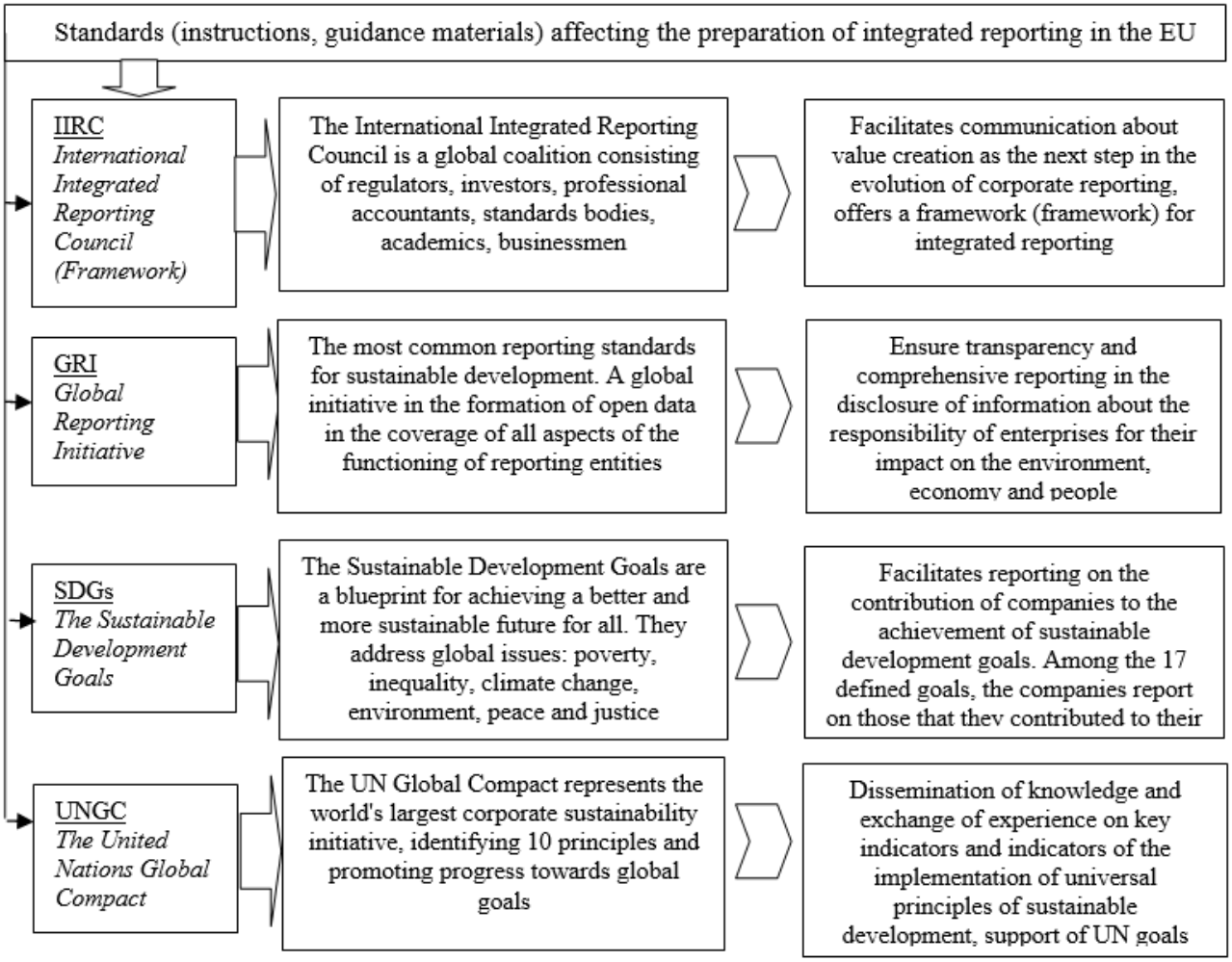

Figure 2.1. **Guidance materials for the preparation of integrated reporting of companies in the EU**

Source: compiled on the basis of research [10, 14-18, 22]

The process of improving corporate reporting, determining the requirements for disclosure of non-financial information, and their ranking by categories of economic entities (primarily by size, field and region of activity), which began more than thirty years ago, continues, work continues on improving international reporting standards for sustainable development and integrated reporting. It is expected that such standards will be supplemented and will take into account the disclosure requirements of specific jurisdictions.

Non-financial reporting is becoming an increasingly important component of managing the economic security of economic entities in today's conditions of increased uncertainty. This is due to the fact that in today's world, business processes are becoming increasingly complex and international, which leads to an increase in risks associated with non-compliance with the rules of ethics, social responsibility, environmental protection and other aspects of company activity. Non-financial reporting allows economic entities to demonstrate their accountability to stakeholders and the community as a whole. It helps manage risks and ensures transparency in the activities of companies. An example of non-financial reporting can be reporting on social responsibility, which includes information on relations with employees, production processes, compliance with human rights, environmental activities, social partnership responsibility and other aspects. In addition, non-financial reporting can be useful for companies planning to enter the market, as it demonstrates their responsibility and ability to manage risks, which ensures the trust of stakeholders.

In a broad sense, Corporate Social Responsibility (CSR) is defined as a set of different forms of responsibility (legal, economic, professional, moral, political, etc.), which interact with each other and reflect the value system of society and business. In a narrow sense, CSR shows the subject's involvement in solving socially significant goals of society, fulfillment of mutual rights and obligations, as well as compliance with social norms and the degree of their acceptance. Corporate Social Responsibility is defined by the European Commission as "the responsibility of enterprises for their impacts on society" [1]. CSR is a concept in which companies include social and environmental aspects in their activities, taking into account not only their own corporate interests, but also the interests of stakeholders. It is also the willingness of businesses to be accountable to consumers, employees and the communities where they operate. This means that companies must adhere to ethical principles in their activities, take into account the impact of their actions on the environment and contribute to raising the standard of living of the population.

The concept of CSR includes such elements as environmental sustainability, social responsibility, ethical behavior, voluntary charity, activities to improve the level of education, cultural and social development. Companies can fulfill their CSR obligations through a variety of activities, such as the use of environmentally friendly technologies, reimbursement of emissions into the atmosphere, promotion of voluntary initiatives and charitable activities and organizations, development of programs to support social development and education.

The principles of social responsibility, as well as recommendations for their implementation, are defined in ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility [26]. The principles are mandatory to ensure confirmation of socially responsible behavior of enterprises and organizations. The principles of social responsibility, which are defined in ISO 26000:2010, include (Fig. 2.2):

1) accountability, which means the state of responsibility for decisions and activities before interested parties;

2) transparency, which requires business transparency in its actions, disclosure of information in reporting and acceptance of responsibility for them before the public, state bodies, founders, consumers;

3) ethical behavior, which assumes that the business operates within the limits of laws and ethical norms, and is responsible for its actions before society;

4) respect for the interests of stakeholders indicates that organizations should ensure an active dialogue with stakeholders to ensure that their activities meet the needs and expectations of various stakeholders;

5) compliance with legislation and contractual rules of conduct of business;

6) respect for human rights, avoiding discrimination, improving the quality of life, protecting the rights of employees, consumers, and stakeholders;

7) respect for international norms of conduct means that organizations must adhere to internationally recognized standards and principles related to social

responsibility, human rights, labor practices, environmental sustainability, accountability and other relevant issues.

Figure 2.2. **Principles of social responsibility by ISO 26000:2010**

Source: compiled on the basis of and processing [2, 26]

ISO 26000:2010 encourages organizations to integrate relevant international standards and norms into their policies and practices and to communicate compliance with these norms to stakeholders. This may include developing specific policies and procedures related to international standards, educating employees about their importance, and conducting regular monitoring and evaluation of their implementation.

The procedure and requirements for socially responsible business reporting are determined by a number of international, European and national standards, directives and legislative acts. This complicates the practical application of the regulatory framework, however, on the other hand, it testifies to the importance and involvement of a significant range of subjects in the process of forming legislation regulating integrated reporting. Among the key international documents and initiatives on social

responsibility reporting, it is necessary to identify: the Global Reporting Initiative (GRI), the United Nations Global Compact (UNGC), ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility, the International Integrated Reporting Framework (IIRF), Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD), Directive 2014/95/EU, the Sustainability Accounting Standards Board (SASB), the International Sustainability Standards Board (ISSB), the Climate Disclosure Standards Board (CDSB).

The Global Reporting Initiative (GRI) [16] is a set of sustainability reporting guidelines developed by the Global Reporting Initiative, an international organization that helps companies and organizations understand and report on their performance in achieving the Sustainable Development Goals (SDG) [17]. The GRI provides organizations with a framework for reporting on sustainability, including economic, environmental and social impacts. The GRI aims to promote transparency, accountability and comparability in sustainability reporting. The Global Reporting Initiative defines the following principles: stakeholder inclusiveness, sustainability context, materiality, completeness, accuracy, balance, clarity, comparability, reliability, timeliness.

Social responsibility is also a key aspect of the United Nations Global Compact (UNGC) [18] – an initiative aimed at promoting responsible corporate citizenship in areas such as labor standards, environmental management and human rights. By adopting the UNGC principles, companies can demonstrate their commitment to responsible business practices, improve their reputation and build trust among stakeholders.

The concept of the International Integrated Reporting Framework (IIRF) [14] encourages companies to use a more comprehensive approach to reporting on social responsibility, including it as one of the main components of their integrated report. This allows stakeholders to be informed about social and environmental initiatives, solutions related to solving problems, reducing risks, creating and preserving value, in particular, intellectual, human, social-reputational, natural, financial, production

capital, improving long-term efficiency and promoting sustainable development. IIRF defines the following principles of integrated reporting of socially responsible business: stakeholder relationships, materiality, completeness, reliability, conciseness, consistency, strategic focus and future orientation, connectivity of information.

The Sustainability Accounting Standards Board (SASB) works to promote greater transparency of corporate sustainability reporting and business accountability, and helps investors and other stakeholders make more informed decisions based on ESG performance (Environmental, Social, and Governance) [27]. SASB identifies the following reporting principles: stakeholder inclusive, materiality, complete, fair, neutral, comparable, useful, verifiable. The reporting principles defined by the International Accounting Standards Board (IASB) include the following: materiality, complete, free from material error, neutral, understandability, comparability, faithful representation, timeliness, consistency.

The International Sustainability Standards Board (ISSB) is a newly created body that aims to develop standards for the disclosure of essential information about the risks and opportunities of sustainable development for business and financial institutions. One of the key elements of these standards is the disclosure of social information. The Climate Disclosure Standards Board (CDSB) standards help businesses assess and report on the risks and opportunities associated with climate change. They also help companies understand which climate factors may affect their financial performance and how these risks can be reduced or avoided. The principles of reporting defined by the GDSB include the following list: materiality and relevance, free from error, neutral, clear and understandable, comparability, verifiable, timely, consistent, connected, forward looking. On 31st January 2022, the Climate Disclosure Standards Board (CDSB) joined with the IFRS Foundation to support the newly created International Sustainability Standards Board (ISSB).

One of the key initiatives in Europe related to integrated reporting is Directive 2014/95 on non-financial reporting [28], which is called the "CSR Directive" [23] or

the Non-Financial Reporting Directive (NFRD) [22]. According to this Directive, starting from 2017, large companies with more than 500 employees are required to include non-financial information in their annual reports. According to the NFRD, companies disclose in their reports information about the policies they implement, the risks associated with them and the results in the following important areas regarding the protection of the natural environment (ecological aspects, environmental pollution, climate change, use of natural resources, sources energy); social responsibility, employment and attitude to employees; respect for human rights and freedoms; fighting and countering corruption and bribery; diversity in the composition of the company's board by age, gender, education and professional direction. Due to reporting requirements, the principles of social responsibility began to be more and more actively implemented in the practice of European companies. NFRD plays a significant role in promoting the practice of integrated reporting in Europe.

The next important step is the entry into force on January 5, 2023 of the new Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD) [28]. Its full name is Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EU, Directive 2006/43/EU and Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting [28]. CSRD promotes social responsibility by encouraging companies to take a more active approach to ESG issues and their disclosure. By requiring companies to report on their ESG performance, the directive encourages companies to identify and address potential sustainability issues before they become serious problems. This can help prevent social and environmental harm, and can help companies build stronger relationships with stakeholders by demonstrating their commitment to social responsibility. CSRD does not separately define reporting principles, indicating the need to comply with internationally recognized principles and frameworks for responsible business conduct, corporate social responsibility and sustainable development.

Comparative analysis shows that the largest number of principles for integrated reporting of socially responsible business entities is defined by GRI – 10 principles, IASB offers 9 principles, IIRF and SASB – 8 each, ISO 26000 – 7 (Fig. 2.3).

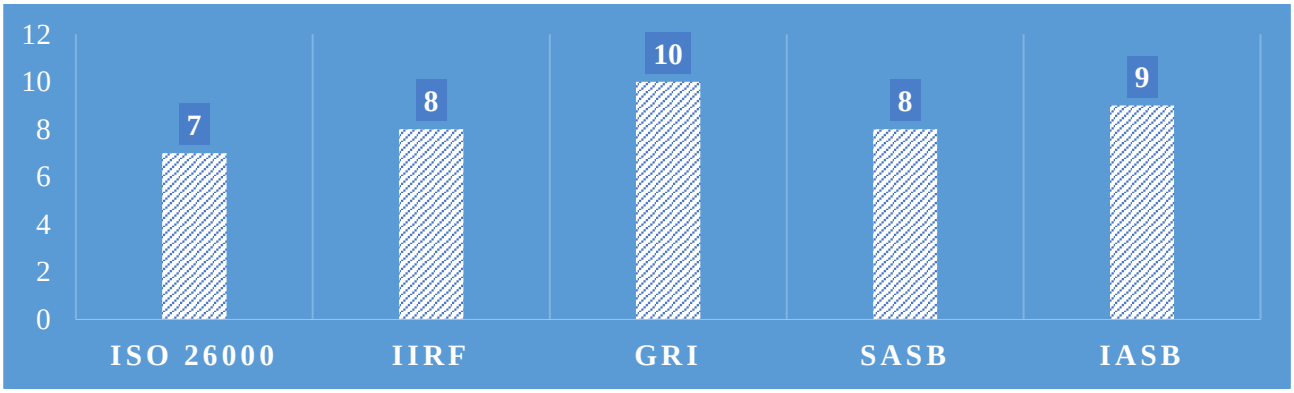

Figure 2.3. **Number of principles defined in international standards, frameworks, guidelines**

Source: compiled on the basis of and processing [1, 2, 14, 16, 26]

In general, the specified standards present 26 principles of disclosure of information about corporate social responsibility. A more detailed list of them by individual standards, frameworks, guidelines and recommendations is presented in Table 2.1.

A significant list of principles indicates that the process of harmonizing and approximating standards continues both at the international, regional, and national levels. GRI, CDSB, SASB have already announced joint work on the harmonization of standards. Although today the principles are defined in different ways in the documents, by their essence they do not exclude and do not contradict each other, but have a complementary character. The definition of principles in various normative and guiding documents depends on the emphasis, focus and attention to certain aspects of disclosure of information about actions and initiatives, preparation of reporting and its quality characteristics.

Table 2.1. **Comparison of the principles of disclosure of information about corporate social responsibility in international standards, frameworks, guidelines**

№	Principles	ISO 26000	IIRF	GRI	SASB	IASB
1	Materiality		+	+	+	+
2	Completeness		+	+	+	+
3	Stakeholder relationships	+*	+	+**	+***	
4	Comparability			+	+	+
5	Consistency		+			+
6	Reliability		+	+		
7	Clarity			+		+****
8	Neutral				+	+
9	Timeliness			+		+
10	Transparency	+				
11	Conciseness		+			
12	Useful				+	
13	Accuracy			+		
14	Balance			+		
15	Fair				+	
16	Free from material error					+
17	Faithful representation					+
18	Strategic focus and future orientation		+			
19	Connectivity of information		+			
20	Ethical behaviour	+				
21	Sustainability context			+		
22	Respect for the rule of law	+				
23	Respect for international norms of behaviour	+				
24	Respect for human rights	+				
25	Accountability	+				
26	Verifiable				+	

* Respect for stakeholder interests (ISO 26000)
** Stakeholder inclusiveness (GRI)
*** Stakeholder inclusive (SASB)
**** Understandability (IASB)

Source: compiled on the basis of and processing [1, 2, 14, 16, 26, 29]

From the whole set of principles, the most common are: materiality, completeness, stakeholder relationships, comparability, timeliness, neutral, clarity, reliability, consistency (Fig. 2.4).

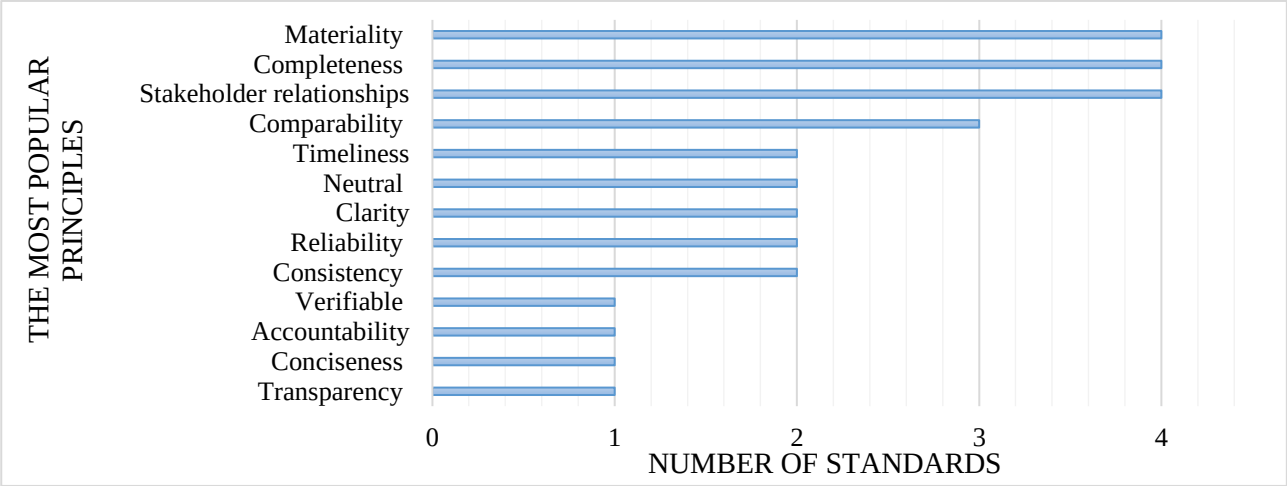

Figure 2.4. **The most popular principles of reporting on corporate social responsibility**

Source: compiled on the basis of and processing [1, 2, 14, 16, 26]

Since the preparation of integrated reporting means a combination of information and approaches, principles of financial and non-financial reporting, it is necessary to pay attention to which principles are provided for the preparation of financial reporting, which is strictly regulated by legislation. According to the International Financial Reporting Standards (IFRS), 2 groups of principles are distinguished: 1) the first is defined as basic assumptions, the main ones of which are the principle of continuity of the enterprise's activity and accrual accounting; 2) the second is manifested through the qualitative characteristics of reporting: comprehensibility, relevance, reliability, comparability (which in the Conceptual Framework are grouped into basic and strengthening characteristics) [2].

In Ukrainian practice, national standards define 10 principles (The National Accounting Regulation (Standard) 1 "General requirements for financial reporting" [30]): autonomy, continuity, periodicity, historical (actual) cost, accrual and matching of income and expenses, full disclosure, consistency, prudence, the predominance of essence over form, a single monetary measure. Qualitative characteristics of reporting are also defined: 1) comprehensibility and comprehensibility; 2) appropriateness; 3)

reliability (truthfulness); 4) comparability. The principles of non-financial reporting of companies at the legislative level in Ukraine remain undefined.

In Ukraine, the first attempts to implement reporting on corporate social responsibility at the legislative level are related to the requirement to publish a management report and a report on payments for the benefit of the state (according to changes in 2017, the Law of Ukraine "On accounting and financial reporting in Ukraine") [31]. In Ukraine, there is an obligation to compile statistical forms of reporting, in particular regarding environmental impact, labor relations, etc., however, statistical reporting is not subject to publication and its information content does not satisfy the principles of preparing non-financial reporting and the information needs of users. The same applies to environmental tax reporting.

The concept of implementation of state policy in the field of promoting socially responsible business in Ukraine for the period up to 2030, the activities of professional and public organizations, in particular, the Center for the Development of Corporate Social Responsibility and others, contribute to the spread of European experience integrated reporting on corporate social responsibility in Ukraine. The social report is the answer to the request for the concept of sustainable development and reveals the socially significant aspects of the activity. In Ukrainian practice, non-financial reporting for multinational companies is gaining more and more importance, reporting is being segmented, approaches to social audit, environmental accounting and auditing are developing.

According to Directive 2013/34/EU, the management report is a part of financial reporting and contains information about the company's performance and development prospects, a description of risks and uncertainties, management performance indicators. It is compiled and submitted by all enterprises operating in the EU. It should be balanced and correspond to the complexity and size of the business, including financial and non-financial indicators. Certain jurisdictions may exempt small and medium-sized enterprises from the obligation to disclose non-financial information in

the management report. In Ukraine, along the lines of the European Directive 2013/34/EU, Methodological recommendations for the preparation of a management report [32] have been developed, which are used as a framework document and have a recommendatory nature. At the same time, according to the Law [31], the management report is included in the financial reporting, which is mandatory for medium and large enterprises. When preparing consolidated financial statements, a consolidated management report must also be submitted. In addition, listed companies and financial institutions are required to submit a corporate governance report.

According to Directive 2013/34/EU, public interest entities are required to draw up a corporate governance report, which can be presented as a section of the governance report or as a separate document referenced in the governance report. In Ukraine, this report is recommended. That is, the principles of corporate reporting of socially responsible business are only at the stage of implementation, in voluntary initiatives of large enterprises. The tax authorities of Ukraine do not consider the management report, the report on payments to the state and their consolidated forms as a component of financial reporting, therefore they do not require their submission as an appendix to the Income Tax Declaration.

Directive 2014/95/EU [22] does not separately define the principles of reporting, while indicating the need to use those principles that are laid down in international and national standards (frameworks), such as the Eco-Management and Audit Scheme (EMAS) the United Nations (UN) Global Compact, GRI, the Guiding Principles on Business and Human Rights, ISO 26000.

The CSRD requires more detailed disclosures on due diligence for responsible behavior (than currently available in Directive 2013/34/EU). Due diligence is a process carried out by enterprises to identify, monitor, prevent, mitigate, eliminate or bring to a desired state, termination of the main existing or potential adverse impacts associated with their activities. And this applies to the entire value chain. Such impacts are considered in terms of consequences for people and the environment. The European

principles of social responsibility of business include equal opportunities for all and ensuring adequate working conditions. Reporting on sustainable development should also comply with internationally recognised principles and frameworks on responsible business conduct, corporate social responsibility, and sustainable development, including the SDGs, the UN Guiding Principles on Business and Human Rights, the OECD Guidelines for Multinational Enterprises, the OECD Due Diligence Guidance for Responsible Business Conduct and related sectoral guidelines, the Global Compact, the International Labour Organization's (ILO) Tripartite Declaration of Principles concerning Multinational Enterprises and Social Policy, the ISO 26000 and the UN Principles for Responsible Investment [28].

The social issues that companies must report on in their reporting relate to respect for human rights, fundamental freedoms, gender equality, the gender pay gap, accessibility measures related to the employment and integration of people with disabilities, democratic principles and standards defined in: UN human rights conventions, including the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, the UN Convention on the Rights of the Child, the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, the fundamental conventions of the ILO, the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Social Charter, and the Charter of Fundamental Rights of the EU [28].

In its conclusions of 24 February 2022, the European Council stated that the rf's unprovoked and unjustified military aggression against Ukraine is grossly violating international law and the principles of the United Nations Charter and is undermining European and global security and stability [28].

The new CSRD states that The Commission shall conclude a Memorandum of understanding (MoU) with Ukraine, which establishes reporting requirements that include the effectiveness, transparency and accountability of the use of support provided to Ukraine. The MoU emphasizes commitment to the principles of rational

financial management with an emphasis on fighting corruption, organized crime, combating fraud, avoiding conflicts of interest, and creating a transparent and accountable framework [28].

Integrated reporting is a framework that aims to provide comprehensive and concise information about how an organization creates and sustains value over time. The European Union has actively participated in the development and promotion of integrated reporting, and many European countries have gained significant experience in preparing such reporting [2].

We can single out a number of European countries that are leading in the implementation of integrated reporting. For example, Great Britain was one of the first to adopt integrated reporting, issued guidelines for its preparation and created the Integrated Reporting Council, which was renamed the Value Reporting Foundation, to promote the spread of integrated reporting among companies. Other European countries that have made progress in integrated reporting include France, Germany, the Netherlands, Spain and Italy. In France, the Autorité des Marchés Financiers (AMF) issued guidelines for non-financial reporting, which includes integrated reporting. In Germany, the Institute of Public Auditors (IDW) has issued guidelines for integrated reporting, and several companies have adopted this framework. In the Netherlands, the Ministry of Economic Affairs and Climate Policy of the Netherlands has issued guidance on non-financial reporting, which includes integrated reporting. In Spain, the Instituto de Contabilidad y Auditoría de Cuentas (ICAC) issued guidelines on non-financial reporting, its structure and content. In Italy, the Italian Association of Certified Accountants (Consiglio Nazionale dei Dottori Commercialisti e degli Esperti Contabili) issued guidelines on integrated reporting [2].

The European experience of implementing the principles of integrated reporting of socially responsible business has a number of features: 1) state support and stimulation of socially responsible initiatives, disclosure of information about them to a wide range of users; 2) development of corporate culture and socially responsible

consciousness; 3) implementation of CSR strategy in practice in 50% of companies; 4) dependence on the size of the company in the implementation of the CSR policy, which is applied by 100% of large, 65% of medium and 48% of small enterprises; 5) independence from the field of activity of companies, but the presence of geographical differences between countries (for example, 33% of SMEs in France and 83% in Finland); 6) about 8% of EU companies receive benefits or subsidies from the state for the implementation of CSR; 7) high awareness and level of awareness of the benefits of CSR reporting (more than 75% of respondents among SMEs) [4]. An important trend is the disclosure of information about humanitarian and charitable initiatives, ethical statements about the exit of business from the markets of the Russian Federation and Belarus, measures to promote peace and security, sustainable innovative development of society.

Although the indicators of Ukrainian companies regarding CSR reporting are increasing, they remain at a low level. According to 2020 data, only 17.8% or 11 out of 56 companies have integrated the Sustainable Development Goals into their own strategies. The highest level of disclosure of information about CSR is held by SE "River Ports Administration", PJSC "Carlsberg Ukraine", Coca-Cola Beveridges Ukraine Limited, DTEK Group. An example of the integration of the UN Sustainable Development Goals into the company's strategy is the DTEK Group's ESG strategy until 2030, which integrates 12 goals. State-owned enterprises are marked by higher indicators of reporting transparency than privately owned companies. The level of transparency regarding the disclosure of social aspects is 26.4%, environmental issues – 36.6%, information about corporate governance – 27.7% [2].

Integrated reporting makes it possible to comprehensively and fully present the results of the company's activities, to supplement the information of financial reporting, to expand the idea of the functioning of the company, its mission, prospects. Under the condition of successful use, it can become an effective tool for the development of the

company's own brand, the formation of competitive advantages and a positive image in the eyes of customers and society [2].

They also note the negative consequences associated with the manipulation of information presented in integrated reporting to describe the company's activities and distort its impact on the environment and society. This phenomenon has been called Greenwashing, which in general terms means the practice of making false or misleading claims about the environmental benefits of a company, product or service in order to appeal to environmentally conscious consumers. It is a form of marketing or PR that seeks to create the impression, for example, that a company or its products are environmentally friendly, when in fact this may not be the case. This leads to the fact that the number and variety of labels of reporting initiatives on environmental indicators of business and products is increasing. The European principles of socially responsible business reporting require that information on the environmental performance of enterprises and their products be reliable, reliable, convenient for comparison and verified in all EU countries. The purpose of such reporting is to prevent manipulation and misleading statements.

Among the main problems of integrated reporting, we can highlight a significant increase in the volume and number of requirements for company reporting, the introduction of new standards and directives, the heterogeneity of requirements for the structure and content of reporting forms, the volume and ratio of financial and non-financial information, the purpose of compilation, voluntary or mandatory presentation, technology, lack of a single format, inconsistency of taxonomy, validation and independent audit, numerous inconsistencies in reporting. All this causes pressure and additional costs for developers of integrated reporting, complicates its perception by users, comparability of indicators, negative consequences of asymmetry of accounting information, in particular greenwashing. The specifics of the industry and the size of the reporting entities (from large companies to small and medium-sized enterprises) remain insufficiently taken into account in the requirements

of the regulatory framework for the preparation of integrated reporting. Among the problems of non-financial reporting are the creation of operational and compliance risks and hindering access. In addition, the enterprise must have an adapted system of digitization of accounting information for the preparation of integrated reporting, and there is a demand for employees with relevant knowledge and competencies. Thus, today's practice of integrated reporting of socially responsible business is associated with inflated costs, additional risks and difficulties of the transitional period of formation and coordination of international, European and national requirements of the regulatory framework [2].

Integrated thinking is required to successfully solve the problems of integrated reporting. The main idea of integrated thinking is that the organization should consider its activities as a system in which financial indicators, social impacts and environmental aspects are interconnected and interdependent. This means that when solving the problems of integrated reporting, it is necessary to take into account all these aspects and look for comprehensive solutions that ensure the achievement of economic, social and environmental sustainability.

Non-financial reporting in the management of the economic security of economic entities in modern conditions of increased uncertainty plays an important role in ensuring the sustainability and success of organizations. The main importance of non-financial reporting in this context can be considered from the aspects of risk assessment, reduction of asymmetry of accounting information and improvement of interaction with interested parties, promotion of social responsibility of business and sustainable development of society, increase of competitiveness

In conditions of increased uncertainty, economic entities face many risks that may affect their activities and require assessment and disclosure of information in reporting. Non-financial reporting allows you to identify these risks and analyze their consequences. For example, reporting may contain information on the risks of legislative changes, political and geopolitical events, military and environmental factors, reputational risks,

etc. With the help of this information, economic entities can develop strategies to minimize risks and increase the sustainability of their activities.

Reducing the asymmetry of accounting information contributes to the improvement of interaction with interested parties. Because non-financial reporting includes information about the relationship of the organization with various stakeholders, such as customers, partners, suppliers, employees, public organizations and others. Non-financial and integrated reporting improves the awareness of information users and helps maintain trust and support between all parties, which is important in an environment of uncertainty.

Social responsibility and sustainability are important aspects of business governance and accountability. Non-financial reporting contains information about social responsibility and the impact of business on achieving the goals of sustainable development. Integrated reporting may include data on social programs, environmental and humanitarian initiatives, the environment, community development, and other aspects. This information is becoming increasingly important to consumers, investors and regulators, who are demanding a higher level of social responsibility and sustainability from businesses.

Integrated reporting is an important means of business communication with the external environment. Reporting on non-financial indicators can be an effective tool for increasing competitiveness. Organizations that successfully implement non-financial strategies and achieve positive results in aspects such as sustainability, innovation, quality of work with personnel, environmental friendliness and others have advantages in the market.

In general, non-financial reporting in the management of the economic security of economic entities is becoming more and more important in today's conditions of increased uncertainty, helping organizations to adapt to changes in their environment, implement risk management strategies and ensure the stability and success of their activities.

Therefore, the competitiveness and investment attractiveness of each individual business requires ensuring accountability and transparency, which can be effectively

implemented through integrated reporting. The expediency of conducting a study of integrated reporting and reporting based on integrated thinking meets the requests of a wide range of stakeholders who are users of enterprise reporting (institutions, organizations) and make decisions about the distribution of financial resources (capital) taking into account the creation of business value in the short, medium and long term . At the same time, the key factors of business value creation are risks and opportunities that arise in the internal and external environment contrary to the goals of sustainable development and, in particular, due to the violation of the principles of social responsibility by the participants of the economic process [25].

Awareness of the impact of business on society, climate change, corporate scandals due to violations of ethics and improper management create a need for transparent comprehensive information about the activities of business entities, in particular, their contribution to achieving the goals of sustainable development. Integrated reporting allows a better understanding of the company's ability to create sustainable long-term value and well-being, the process of distributing the created value and the factors influencing value creation during the implementation of the sustainable development strategy. Integrated reporting is becoming widespread in the European private and public sectors. Integrated reporting fosters, supports and reflects a comprehensive approach to decision-making, creation of public value and social responsibility and the relationship of public accountability in EU countries.

The implementation of European principles and practices of integrated reporting on corporate social responsibility in Ukraine will ensure the transparency of domestic business, will contribute to the growth of trust in it, visibility and market reward for corporate social responsibility and, as a result, will increase the competitiveness of not only individual enterprises and organizations, but also the economy in general. Analysis of the content components and indicators of the integrated report allows managers and all interested parties to identify existing problems, risks, find reserves, critically assess opportunities and determine business priorities and prospects. The new

reporting requires a rethinking and improvement of approaches to business, and therefore will contribute to the formation of a socially responsible business environment in Ukraine that meets the best international and European standards.

REFERENCES

1. *Corporate sustainability reporting*. The European Commission. 2023. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/company-reporting-and-auditing/company-reporting/corporate-sustainability-reporting_en.
2. Semenova S. (2023). European principles of integrated reporting of socially responsible business. *Scientia Fructuosa. 149*(3), 83–99. https://doi.org/10.31617/1.2023(149)07.
3. Kaye T. (2018). Rebuilding trust through integrated reporting: Intheblack, 01 Aug 2018. URL: https://www.intheblack.com/articles/2018/08/01/rebuild-trust-integrated-reporting .
4. Kovban, A., Kohut, I. (2019). Formation of a Corporate social responsibility strategy of companies in EU countries. *Baltic Journal of Economic Studies*, 5(3), 82-90. https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-3-82-90.
5. *The Routledge Handbook of Integrated Reporting*. Edited By Charl de Villi ers, Pei-Chi Kelly Hsiao, Warren Maroun, 2020, 486 p. ISBN 9780367233853.
6. *Commentary on Developments concerning Integrated Reporting.* For Realization of Sustainable Improvement of Corporate Value. URL: https://www2.deloitte.com/jp/en/pages/strategy/articles/cg/integrated-report.html.
7. Zubilevych S. (2021). Organization of integrated report preparation. *Interdisciplinary research: opportunities and options for implementation:* a collection of scientific papers. Nizhyn: NDU Gogol, 2021. pp. 161-164. URL: http://nati.org.ua/docs/science/2021/Conference_09122021_p001.pdf#page=162.
8. Kaminska I.B. (2019). Non-financial (social) reporting of enterprises. *Scientific Bulletin of IFNTUNG. Series: Economics and Management in the Oil and Gas Industry*, 2019. No. 2 (20), pp. 154-161.
9. Korol S.Ya., Semenova S.M., Courbet M.A. Implementation of reporting on sustainable development in Ukraine: status and prospects in the context of European integration. *Business-Inform*, 2022. No. 1. C. 294–301. https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-1-294-301.
10. Semenova S.M., Shpyrko O.M. (2022). Features of the preparation of the integrated reporting of European companies. *Collection of scientific works of the State University of Infrastructure and Technologies*. Series "Economics and Management", Issue. 52. P. 65-71. DOI: 10.32703/2664-2964-2022-52-65-71.

11. Lunkina T.I. (2021). The main aspects of the formation of social reporting: foreign and domestic experience. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2021. No. 2(37).

12. Mulyk T., Vascshilova N. (2019), Integrated soundness of the enterprise and prospect of development, *Efektyvna ekonomika*, vol. 11. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.11.59.

13. *Directive* 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 On the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC, Text with EEA relevance. URL: http://www.eur-lex.europa.eu.

14. *The International Integrated Reporting* Framework (IIRF). URL: https://integratedreporting.org/resource/international-ir-framework/.

15. *Integrated Reporting in the European Public Sector*: It's time to act! ECIIA. EUROSAI. Brussels-Belgium, July 2021, 28 p. URL: https://www.eurosai.org/handle404?exporturi=/export/sites/eurosai/.content/documents/Integrated-Reporting-in-the-European-Public-Sector.pdf.

16. *Global Reporting Initiative*. GRI. URL: https://www.globalreporting.org/standards.

17. *Sustainable Development Goals* (SDG). URL: https://sdgs.un.org/goals

18. *United Nations Global Compact* (UNGC). URL: https://www.unglobalcompact.org.

19. Lewis S. (2016). The impact of non–financial reporting in the EU. An official website of *ACCA*. URL: https://www.accaglobal.com/gb/en/member/member/accounting-business/2016/05/practice/good-business.html.

20. Whitaker J., Eastwood S. (2021). The rise of ESG and the importance of compliance. *World Finnance.* URL: https://www.worldfinance.com/contributors/the-rise-of-esg-and-the-importance-of-compliance-with-protocols-and-reporting-obligations.

21. Gillan S., Koch A., Starks L. (2021). Firms and Social Responsibility: A Review of ESG and CSR Research in Corporate Finance. *Journal of Corporate Finance,* 66: 101889. doi:10.1016/j.jcorpfin.2021.101889.

22. *Directive 2014/95/EU* on the disclosure of non-financial and diversity information. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0095.

23. Fiechter P., Hitz J.-M., Lehmann N. (2022). Real Effects of a Widespread CSR Reporting Mandate: Evidence from the European Union's CSR Directive. *Journal of Accounting Research,* 60: 1499-1549. https://doi.org/10.1111/1475-679X.12424.

24. Christensen H., Hail L., Leuz C. (2021). Mandatory CSR and Sustainability Reporting: Economic Analysis and Literature Review. *Review of Accounting Studies,* 26 (3): 1176–1248. DOI: 10.1007/s11142-021-09609-5.

25. Semenova S.M. (2022). The role of integrated reporting in ensuring the sustainable development of society. III International scientific and practical conference «*Management and administration in the conditions of countering hybrid threats to national security*», Erasmus+ Project «Academic Response to Hybrid Threats» WARN, 610133-EPP-1-2019-1-FI-EPPKA2-CBHE-JP, November 22, 2022, Kyiv, DUIT. P. 257-259.

26. *ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility*. URL: https://iso26000.info/wp-content/uploads/2017/06/ISO-26000_2010_E_OBPpages.pdf.

27. *Environmental, Social, and Governance* (ESG). URL: https://www.oecd.org/finance/esg-investing.htm.

28. *Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD).* Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022L2464.

29. Bezverkhyi K.V. (2019). Implementation of the principle of sustainability and comparability of integrated reporting of domestic enterprises. *Ekonomichnyi zhurnal Odeskoho politekhnichnoho universytetu*, 2(8), 19-25. DOI: 10.5281/zenodo.3593840. URL: https://economics.opu.ua/ejopu/2019/No2/19.pdf.

30. National Accounting Regulation (Standard) 1 "*General requirements for financial reporting*": Approved by the order of the Ministry of Finance of Ukraine dated February 7, 2013 № 73. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

31. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999). The Law of Ukraine "*On accounting and financial reporting in Ukraine*", of July 16, 1999 № 996-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/996-14#Text.

32. Methodological recommendations for drawing up a management report: Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated December 7, 2018 No. 982 URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0982201-18#Text.

2.2. ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Ковова І.С.

кандидат економічних наук, доцент,

Державний університет інфраструктури та технологій, Київ

Суб'єкти малого підприємництва є найдинамічнішим та важливим сектором економіки будь-якої держави. В загальній сукупності суб'єктів господарювання в європейських країнах і, в тому числі України, вони становлять понад 90%. Загальний стан сектору малого бізнесу в країні, його фінансова стійкість та безпека залежить від сукупності фінансової безпеки окремих суб'єктів господарювання. Етап аналізу та визначення рівня економічної безпеки в процесі контролю і моніторингу відіграє одну з найбільших ролей шляхом забезпечення менеджменту підприємства конкретним математичним апаратом та індикаторами стану фінансової безпеки підприємства. Саме тому дослідження та аналіз фінансової безпеки малого підприємства є актуальним, особливо в умовах повної стратегічної економічної невизначеності пов'язаної з воєнним станом та під впливом євроінтеграційних процесів на нашу економіку. Підґрунтям аналізу та управління фінансовою безпекою виступає обліково-аналітичне забезпечення, яке в умовах євроінтеграційних процесів в Україні зазнало певної трансформації, спочатку після підписання Угоди про асоціацію з Європейським союзом (ЄС), а потім після набуття Україною статусу країни кандидата на вступ до ЄС.

Зокрема, для цілей дослідження під малими підприємствами матимемо на увазі мікро та малі підприємства, визначені такими згідно Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» 996-XIV від 19 липня

1999 року та Директивою 2013/34/ЄС Європейського Парламенту від 26 червня 2013 року щодо річної фінансової звітності, консолідованої фінансової звітності та пов'язані звіти різних видів підприємств. Зокрема критерії в даних нормативних актах співпадають в наслідок приведення вимог до фінансової звітності України до європейських нормативів (табл. 2.2).

Таблиця 2.2. **Критерії відношення суб'єктів господарювання до малих підприємств**

Вид підприємства	Критерії (відповідність 2 з 3 за фінансовий рік)
Мікропідприємства	балансова вартість активів - до 350 тисяч євро включно; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - до 700 тисяч євро включно; середня кількість працівників - до 10 осіб включно
Малі підприємства	балансова вартість активів - до 4 мільйонів євро включно; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - до 8 мільйонів євро включно; середня кількість працівників - до 50 осіб включно

Джерело: систематизовано автором на основі [5, 10]

Фінансова безпека підприємства є одним з основних показників фінансового стану та дає можливість сформувати уявлення про певний запас міцності та його платоспроможності. Питаннями фінансової стійкості та фінансової безпеки підприємств, зокрема і малих присвячено багато праць вітчизняних та закордонних вчених. Деякі вчені ототожнюють вказані категорії, інші ж проводять розмежування. Переважна більшість робіт з фінансової стійкості та безпеки стосуються промислових підприємств, але є науковці які працюють і в дослідженні вказаної проблематики в секторі малого бізнесу.

Так наприклад дослідженням нормативно-правового забезпечення питань фінансово-економічної стійкості займались такі науковці як Гаруст Ю.В., Ляшенко О.М., Патарідзе-Вишинська М.В., Перелазний А.І. та Шмиголь Н.М. Питання обґрунтування факторів впливу на фінансову стійкість та безпеку досліджували Амосов О.Ю., Давиденко Н.М., Загорельська Т.Ю., Малик О.В.,

Партін Г.О., Савельєва А.О., Ткаленко Я.М. Методичні підходи до визначення рівня фінансової стійкості та фінансової безпеки розглядали Іванків О.Я., Костирко Л.А., Матвійчук Л.О., Наконечна Н.В., Пігуль Н.Г., Тульчинська С.О., Юрій Є.О. та інші. Однак дослідженню фінансової стійкості та безпеці малих підприємств робіт присвячено не багато. Зокрема варто відзначити в цьому напрямку Варналія З.С., Ковову І.С., Осідача О.Б., Сарнавського Б.О., Якубенко Ю.Л. та низки закордонних вчених Yildirim E., Akalp G., Aytac S., Bayram N. [1–3, 6, 8, 13–15], які в основному розглядали теоретичні аспекти фінансово-економічної безпеки малих підприємств та їх фінансової стійкості. Враховуючи, що значна кількість науковців приділяла увагу категоріальному апарату в питаннях дослідження фінансової стійкості та фінансової безпеки, систематизуємо їх доробок в табл. 2.3 та табл. 2.4.

Як бачимо з визначення поняття фінансової стійкості переважна більшість авторів схиляється до того, що це певний стан фінансової рівноваги. Однак і категорія «фінансова безпека» по суті в загальному сенсі означає те саме. Саме тому ці два питання розглядаються взаємопов'язано і невід'ємно одне від одного і багато науковців їх взагалі ототожнюють.

В той же час багато наукових робіт зосереджуються переважно на моніторингу і аналізі рівня фінансової стійкості та фінансової безпеки підприємств, зокрема і малих. Так Калмиков О.В. розглядав методи оцінки рівня фінансової безпеки малих підприємств. В його роботі розглянуто методичні підходи до оцінки рівнів фінансової безпеки малих підприємств, зокрема PEST-аналіз, SWOT-аналіз, метод розробки сценаріїв розвитку подій. Він систематизував і представив різні методи оцінки рівня загроз фінансовій безпеці малих підприємств, що запропоновані іншими науковцями. Описав шляхи і способи оцінки рівня фінансової безпеки малих підприємств із зазначенням недоліків та переваг того чи іншого підходу [7].

Таблиця 2.3. **Трактування науковцями категорії «фінансова стійкість»**

П.І.Б. науковця	Визначення
Костирко Л.А.	це комплексне поняття, що відображає такий стан фінансів, при якому підприємство здатне стабільно розвиватися, зберігаючи свою фінансову безпеку в умовах додаткового рівня ризику
Чубенко М.В.	певний стан рахунків підприємства, яке гарантуватиме його постійну платоспроможність.
Павловська О.В.	це відображення стабільного перевищення доходів над витратами, забезпечує вільне маневрування грошовими коштами підприємства та завдяки ефективному їх використанню сприяє безперервному процесу виробництва і реалізації продукції.
Ковальов А.І.	це фінансова незалежність підприємства, тобто здатність маневрувати власними коштами, достатня фінансова забезпеченість безперебійного процесу діяльності
Зазуляк Х.	властивість підприємства, яка відображає в процесі взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів впливу досягнення стану фінансової рівноваги і здатність не лише утримувати на відповідному рівні протягом деякого часу основні характеристики діяльності підприємства, але і функціонувати і розвиватися.
Ковова І.С.	здатність забезпечувати сталий прибутковий розвиток в умовах змінного зовнішнього та внутрішнього середовища
Фень К.С.	обсяг фінансових ресурсів, які необхідні і достатні, щоб отримати доходи від приросту власного капіталу суб'єкта економіки
Ковальчук Н.О.	такий стан фінансових ресурсів, при якому підприємство здатне своєчасно та в повному обсязі виконати взяті на себе зобов'язання перед усіма суб'єктами за рахунок власних та залучених коштів

Джерело: систематизовано автором на основі [2, 3, 8, 9]

В попередніх роботах нами розглянуто зміни в фінансовій стійкості малих підприємств під впливом процесних змін в організаційній структурі та в наслідок реінжинірингу бізнес-процесів на підприємствах. Запропонований інтегральний показник дозволяє прослідкувати зміни не тільки в фінансовій стійкості підприємства, а й в організаційній та більш комплексно підійти до питання фінансової безпеки [9].

В переважній більшості праць науковці оперують наборами коефіцієнтів та показників які дозволяють моніторити і вимірювати різні аспекти фінансового стану підприємства, опираючись на дані фінансової і управлінської звітності. Зокрема в такому руслі розраховуються комплекси показників рентабельності, незалежності, ділової активності тощо. Зокрема такі підходи розглядаються у

Костирко Л.А., Матвійчук Л.О., Наконечної Н.Г., Пігуля Н.Г., Тульчинької С.О. та інших. Однак аналіз вказаних методичних підходів до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства свідчить, що запропонованій методиці властиві певні недоліки, а саме:

Таблиця 2.4. **Трактування науковцями категорії «фінансова безпека»**

П.І.Б. науковця	Визначення
Клочко Т.	полягає в здатності підприємства постійно мати достатній запас міцності і для досягнення цього – оперативно розробляти і реалізовувати фінансову політику згідно цілей загальної довгострокової стратегії в умовах невизначеності і конкурентного середовища.
Амосов О.Ю.	це певний фінансовий стан підприємства, що характеризується його здатністю протистояти існуючим і виникаючим загрозам, що забезпечується постійним моніторингом та діагностикою її рівня, а також формуванням комплексу превентивних і контрольних заходів
Осідач О.Б.	здатність та можливість підприємства розвиватися в умовах конфліктів, ризиків, невизначеності стосовно умов сьогодення.
Варналій З.С.	це результат комплексу складових, орієнтованих на усунення фінансово-економічних загроз функціонування та розвитку підприємства і забезпечення його фінансової стійкості й незалежності, високої конкурентоспроможності технологічного потенціалу, оптимальності та ефективності організаційної структури, правового захисту діяльності, захисту інформаційного середовища, комерційної таємниці, безпеки персоналу, капіталу, майна та комерційних інтересів
Мойсеєнко І.П.	такий його фінансово-економічний стан, який забезпечує захищеність його фінансово-економічних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз та створює необхідні фінансово-економічні передумови для стійкого розвитку в поточному та довгостроковому періодах
Якубенко Ю.Л.	це такий фінансово-економічний стан, який сприяє забезпеченню захищеності його фінансово-економічних інтересів від негативних чинників внутрішнього і зовнішнього середовища та створення необхідних фінансово-економічних умов для безперервної успішної діяльності та стійкого розвитку підприємства

Джерело: систематизовано автором на основі [1–3, 8, 13]

- значна частина методичних підходів не враховує взаємозв'язок фінансової безпеки та фінансової стійкості з загрозами. В даному випадку можливо оцінювати в кількісному виразі показники фінансового стану, але у

взаємозв'язку із імовірністю настання загроз, оцінка може бути більш достовірною, особливо для прогнозування діяльності;

- у вказаних підходах до оцінки рівня фінансової стійкості та безпеки підприємства основна увага приділяється поточній і ретроспективній оцінкам рівня безпеки і не враховується вплив чинників для прогнозування майбутнього [7].

На думку деяких вчених «фінансова безпека» є запорукою «фінансової стійкості». Таких поглядів притримуються Клочко Т. та Якубенко Ю.Л. Однак, зважаючи на зазначені трактування категорій «фінансова стійкість» та «фінансова безпека», зазначимо, що на нашу думку фінансова стійкість є показником рівня фінансової безпеки. Адже якщо воно не знаходиться в стані стійкості, то неможливо говорити про стан його безпеки. Таким чином в рамках подальшого дослідження вважатимемо, що категорії «фінансова стійкість» та «фінансова безпека» є взаємозалежними і фінансова стійкість є одним з варіантів оцінки стану фінансової безпеки підприємства [8, 13]. Безпосередньо під терміном фінансової безпеки малого підприємства вважатимемо такий стан його ресурсів, що дозволяє йому вчасно реагувати на зміни внутрішнього і зовнішнього середовища та сприяти розширеному відтворенню діяльності.

Для наочного представлення взаємозалежності категорій «фінансова безпека» та «фінансова стійкість» малого підприємства розглянемо структурну схему компонентів фінансової безпеки, одним з яких на нашу думку є «фінансова стійкість» та її складові.

Таким чином, виходячи з структури на рис. 2.5 можемо визначити наступні компоненти фінансової безпеки малого підприємства: програмно-технологічний, кадрово-організаційний та, безпосередньо, саму фінансову стійкість.

Зокрема програмно-технологічний компонент фінансової безпеки включає в себе комплекс технологічних засобів та програмних продуктів які

використовуються на підприємстві для автоматизації та контролю фінансової діяльності, а також безпосередньо за фізичним захистом підприємства і обмеженням доступу до фінансової інформації сторонніх осіб. Це можуть бути і системи доступу на підприємство, системи відеоспостереження та охорони але в основній своїй увазі акцент зосереджується на програмних комплексах і засобах які дозволяють автоматизувати фінансову і облікову діяльність та контролювати її. Це програмні комплекси для автоматизації фінансового і управлінського обліку, системи електронного документообігу, кваліфіковані електронні підписи відповідальних осіб підприємства тощо.

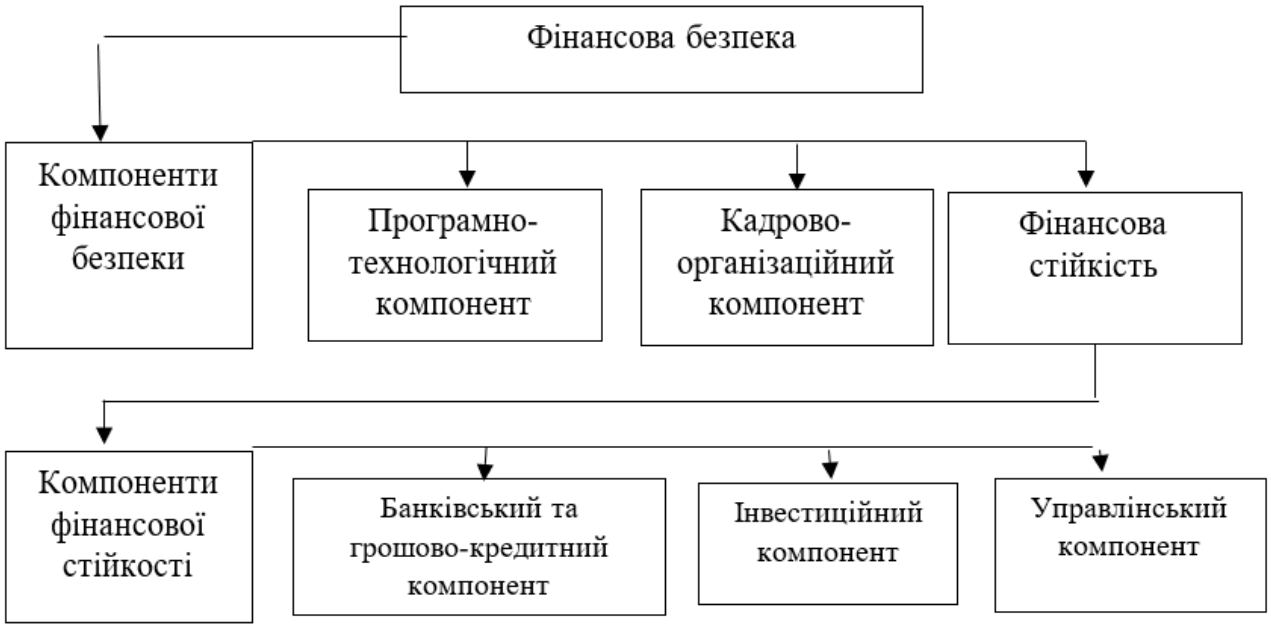

Рисунок 2.5. **Структурні компоненти «фінансової стійкості» та «фінансової безпеки» малого підприємства та їх взаємозв'язок**

Джерело: побудовано автором

Кадрово-організаційний компонент фінансової безпеки, це безпосередньо спосіб організації працівників в системі фінансової безпеки. Зокрема організаційна структура відділів безпеки та відділів причетних до формування облікової і фінансової інформації на підприємстві, кваліфікація та

добропорядність персоналу, відповідальність за наслідки управлінських рішень та дотримання посадових інструкцій, збереження комерційної таємниці підприємства тощо.

Фінансова стійкість як компонент фінансової безпеки, це здатність підприємства забезпечити сталий прибутковий розвиток в умовах змінного зовнішнього та внутрішнього середовища. Вона також має свої компоненти кожен з яких відображає різні аспекти її забезпечення.

Зокрема банківський та грошово-кредитний компонент фінансової стійкості полягає у виборі надійного банка партнера і побудови роботи з ним, стабільність партнерських взаємовідносин, наявність овердрафтових ліній та інших допоміжних послуг. Безперебійність надання банківських послуг та захищеність транзакцій. Грошово-кредитний аспект даного компонента полягає в достатності грошових коштів на підприємстві, регулярності їх надходжень та регульованою політикою здійснення платежів. В рамках даного компоненту також відіграє важливий аспект кредиторська заборгованість підприємства та достатність коштів на її покриття.

Інвестиційний компонент фінансової стійкості проявляється в контролі здійснюваних підприємством інвестицій як прямих так і портфельних, формування пакету цінних паперів або утримання тимчасово-вільних коштів на депозитах. Такий компонент має місце тоді, коли у підприємства виникає надлишок коштів необхідних для ведення операційної діяльності і для зміцнення фінансової стійкості підприємства доцільно їх інвестувати.

Управлінський компонент складається з методів та способів управління фінансовою стійкістю на підприємстві, зокрема через побудову організації управління двома попередніми компонентами, наявність системи управління грошовими потоками, їх прогнозування та планування, наявність системи моніторингу показників фінансової діяльності підприємства їх аналіз та

корегування, оптимізація оподаткування, ціноутворення, розробка стратегій управління фінансовою стійкістю та безпекою підприємства.

Уточнення категоріального апарату фінансової стійкості та фінансової безпеки та виділення їх компонентів дозволить підійти більш структуровано і комплексно до їх оцінки і аналізу. Адже виходячи зі змісту кожного компоненту можна запропонувати систему кількісних та якісних показників для їх оцінки які потім звести до комплексної оцінки фінансової стійкості і фінансової безпеки на підприємстві.

Виходячи з визначення категорії фінансової стійкості розглянемо характерні ознаки(критерії) які дозволять її моніторити в табл. 2.5. У випадку малого підприємства деякі з цих ознак повинні моніторитись щодня для своєчасного прийняття управлінських рішень пов'язаних фінансовою безпекою.

Таблиця 2.5. **Характерні критерії фінансової безпеки на малому підприємстві та період їх моніторингу**

№	Критерій	Період моніторингу
1	Належний рівень платоспроможності та значення платіжного балансу підприємства	Щодня
2	Контроль кредиторської заборгованості	Щодня; за результатами місяця, кварталу, року(для довгострокової кредиторської заборгованості)
3	Рівень ліквідності підприємства	За результатами місяця, кварталу, року
4	Контроль дебіторської заборгованості	Щодня; за результатами місяця, кварталу, року(для довгострокової дебіторської заборгованості)
5	Дотримання розрахункової дисципліни	Щодня
6	Стабільне зростання активів підприємства та їх якість	За результатами кварталу, року
7	Стабільність доходів, виконання планових показників та ефективність використання ресурсів підприємства	За результатами місяця, кварталу, року
8	Рентабельність діяльності підприємства	За результатами місяця, кварталу, року

Джерело: систематизовано автором

Оскільки малі підприємства зазвичай обмежені в адміністративному ресурсі і не вбудовують розгалужені структури з окремими відділами з фінансового управління, або управління безпекою, то подібний моніторинг проводиться або працівниками бухгалтерії або керівником підприємства. Доцільно, щоб подібний моніторинг бу автоматизований разом з процесом фінансового аналізу, що дозволить спростити роботу управлінського персоналу та пришвидшить процес прийняття управлінських рішень. Однак на сьогодні такого інструментарію на вітчизняному ринку програмного забезпечення не запропоновано. При початковій розробці пакетних програм з обліку та електронного документообігу вітчизняні розробники приділяли увагу певним аспектам аналізу та включали даний інструментарій до пакетних програм які поставлялись на ринок програмного забезпечення. Зокрема, подібний модуль аналітики був у програмних комплексах M.E.Doc та КІТ.Аудит, але нині його вже немає. 8 вересня 2023 р. пройшла виставка вітчизняних розробників програмного забезпечення для бізнесу «СВОЄ.ІТ», де було представлено понад 40 учасників. За результатами представлених продуктів можна констатувати, що лише деякі виробники вітчизняного програмного забезпечення інтегрували мінімальні можливості до аналізу фінансового стані та фінансової безпеки в свої програмні засоби.

Зокрема зазначимо, що для проведення аналізу фінансової стійкості та фінансової безпеки в традиційній методології застосовуються показники платоспроможності, маневреності ліквідності тощо. Вітчизняні програмні засоби не містять подібного інструментарію. В переважній більшості вони містять вбудовану аналітику у формі внутрішніх звітів які дозволяють оперативно відслідковувати залишки по складах (IsPro, Master, BJet) або мати певний інтерфейс для управлінського персоналу який робить загальні зведення ключових показників діяльності для подальшого прийняття управлінських рішень та управління економічним об'єктом. З елементів фінансового аналізу у

вказаних програмних комплексах реалізовано заходи з планування кошторисів, планів, бюджетів та аналіз їх виконання які дають уявлення про виконання конкретного сценарію дій, однак не оцінюють його з точки зору фінансової стійкості та безпеки.

Проте всі вітчизняні програмні засоби які автоматизують фінансовий облік в обов'язковому порядку формують фінансову звітність яка, зазвичай і є об'єктом фінансового аналізу, тобто на її даних формуються класичні показники фінансової стійкості та фінансової безпеки. Розглянемо в табл. 2.6 аналітичні можливості вітчизняного програмного забезпечення з фінансового і управлінського обліку та надаймо рекомендації по доповненню його інструментарію.

Як бачимо з табл. 2.6, до всіх програмних продуктів можна додати модуль аналітики адже вони в собі агрегують вихідні дані для здійснення аналізу і можуть бути використані для подібної автоматизованої обробки. Таким чином можна констатувати, що ринок вітчизняного програмного забезпечення з аналізу фінансової стійкості та безпеки підприємств є слаборозвинутим. Однак наявні на ринку програмні продукти які в собі містять інструментарій формування фінансової звітності легко можна доповнити модулем фінансового аналізу, що розширить функціональні можливості вказаних продуктів та заповнить сформовану на ринку аналітичного забезпечення прогалину.

Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки малого підприємства являє собою інтегровану структуру в якій поєднуються компоненти та нормативне забезпечення облікової і аналітичної та охоронної підсистем суб'єкта господарювання з метою підвищення його рівня економічної безпеки на основі використання автоматизованих засобів управління.

Таблиця 2.6. **Аналітичні можливості вітчизняного програмного забезпечення з фінансового і управлінського обліку та рекомендації по доповненню його інструментарію**

Програмне забезпечення	Наявні інструменти аналітики	Рекомендації по доповненню
IsPro	Аналітика продажів, Аналітика складу, Аналітика по центрам продажів і виконавцям, Аналітика по оборотно-сальдовим відомостям, налаштування внутрішніх звітів, Аналіз виконання кошторисів	Додати аналітичний модуль розрахунку показників фінансової стійкості та безпеки на підставі регламентованої фінансової звітності
Master	Монітор керівника, аналітика продажів і закупок. Аналітика складу, Аналіз виконання кошторисів	Додати аналітичний модуль розрахунку показників фінансової стійкості та безпеки на підставі регламентованої фінансової звітності
BJet	Аналітика продажів, Аналітика складу, Аналітика по центрам продажів і виконавцям	Додати аналітичний модуль розрахунку показників фінансової стійкості та безпеки на підставі регламентованої фінансової звітності
Дебет Плюс	Аналітика по оборотно-сальдовим відомостям, налаштування внутрішніх звітів	Додати аналітичний модуль розрахунку показників фінансової стійкості та безпеки на підставі регламентованої фінансової звітності

Джерело: систематизовано автором за даними розробників програм

Кожну підсистему обліково-аналітичного забезпечення можна структурувати та поділити на управлінські і виконавчі складові. До управлінських складових відноситься регламентування функцій підсистеми на підприємстві, а до виконавчого безпосередній інструментарій який використовується для їх реалізації. Таким чином управлінська складова може мати внутрішній та зовнішній контури, зокрема до зовнішнього контуру відноситиметься нормативно-правове забезпечення регулювання даної

складової на рівні вітчизняного, чи міжнародного законодавства, а до внутрішнього ті регламенти і нормативи які запроваджуються на конкретному підприємстві. Систематизуємо загальну схему обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки малого підприємства на рис. 2.6.

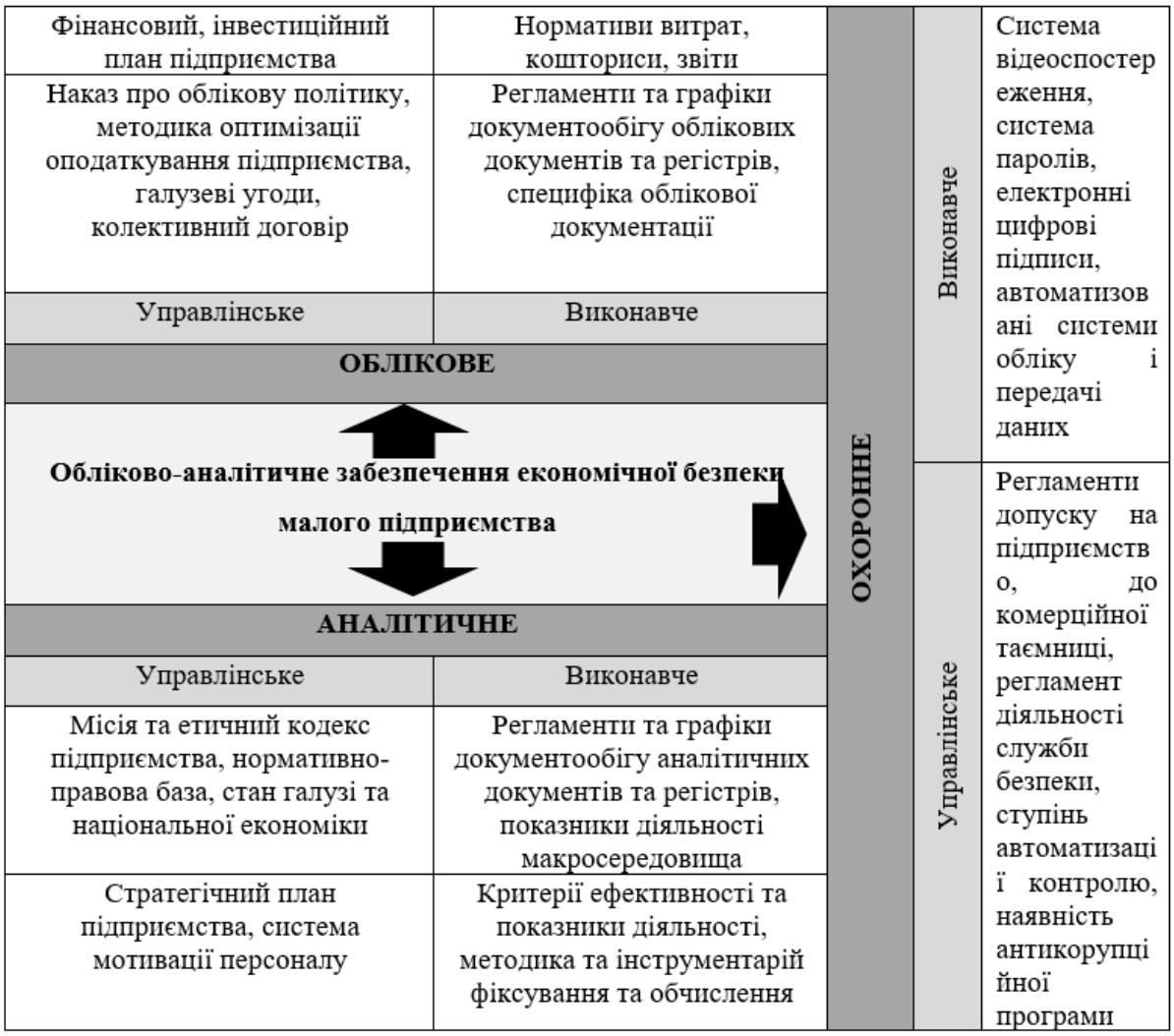

Рисунок 2.6. **Структура обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки малого підприємства**

Джерело: систематизовано автором

Якщо взяти до уваги зовнішній контур малого підприємства, то з огляду на практичну діяльність малих підприємств держава не видає нормативно-правових

актів які б дозволяли регулювати їх фінансову стійкість та безпеку. Дані питання розглядаються менеджментом підприємства з огляду на практики запроваджені до великих підприємств з урахуванням обмежень систем де застосовуються. Тобто кожне мале підприємство само регламентує якого рівня фінансової стійкості та безпеки хоче досягти та механізм цього досягнення і інструменти моніторингу.

Проте рівень фінансової безпеки враховується в спробах довести підприємства до банкрутства і у разі такого доведення власники та керівники малого підприємства можуть бути притягнуті до субсидіарної відповідальності за завдані збитки. Тому, в дотичному сенсі, законодавство яке регламенту процедури банкрутства (зокрема Кодекс України про банкрутство) та методики оцінки платоспроможності та прогнозування банкрутства можна вважати нормативними документами, що регулюють аналіз фінансової стійкості та безпеки малого підприємства в Україні.

Щодо нормативно-методичної основи визначення рівня забезпечення фінансової безпеки, то зазначимо, що нею є перелік методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки, методика оцінки платоспроможності та різні методичні рекомендації щодо прогнозування банкрутства. Серед нормативно затвердженого інструментарію визначення рівня фінансової стійкості варто зазначити Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства затверджені наказом міністерства економіки України №1361 від 26.10.2010.

Ці Методичні рекомендації запроваджено з метою визначення однозначних підходів під час аналізу фінансово-господарського стану підприємств, в тому числі і малих, на предмет виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та дій з приховування банкрутства; своєчасного виявлення формування незадовільної структури балансу для вжиття

заходів щодо запобігання банкрутству підприємств, а також виявлення резервів підвищення ефективності виробництва та відновлення платоспроможності підприємств шляхом їх санації [11].

В розділі 2 методичних рекомендацій «Інформаційно-організаційне забезпечення проведення аналізу» визначається, що для малих підприємств основними джерелами інформації для проведення аналізу є перелік форм звітності згідно табл. 2.7. Враховуючи євроінтеграційні процеси зазначимо, що в Директиві 2013/34/ЄС подано форми звітності обов'язкові для всіх малих підприємств на території Європейського союзу, тож візьмемо їх до уваги.

Таблиця 2.7. **Перелік форм звітності малих суб'єктів господарювання, що є основними джерелами проведення аналізу платоспроможності в Україні та ЄС**

№	Вид звітності	Форма звітності вітчизняного законодавства	Форма звітності відповідно до Директиви 2013/34/ЄС
1	Фінансова звітність	баланс підприємства форма № 1-м; звіт про фінансові результати форма № 2-м;	Баланс Додаток III Директиви Звіт про прибутки і збитки Додаток IV Директиви
2	Статистична звітність	звіт з праці (форма № 1-ПВ)	На розсуд Держави-члена ЄС
3	Інші види звітності (податкова, управлінська тощо)	інша інформація, необхідна для проведення аналізу та виявлення резервів виробництва	На розсуд Держави-члена ЄС

Джерело: систематизовано автором за даними [5, 11, 12]

Отже виходячи з того, що джерелом інформації є різні види бухгалтерської звітності тоді до нормативно-правового регулювання можна віднести і ті законодавчі акти які регламентують її формування. Зокрема це Податковий та Господарський кодекси які визначають норми оподаткування та господарювання в Україні. Це і Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», який визначає правові засоби регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні. Він лежить

в основі організації бухгалтерського обліку на підприємстві, а його основні положення розкриваються в обліковій політиці підприємства. Також до зазначеного переліку можна віднести деякі національні положення стандарти, в яких регламентуються склад та форми звітності, зокрема НПСБО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» та НПСБО 25 «Спрощена фінансова звітність» [10,12].

Наприклад НПСБО 25 встановлює зміст і форму Фінансової звітності малого підприємства в складі Балансу (форма № 1-м) і Звіту про фінансові результати (форма № 2-м) та порядок її заповнення, а також зміст і форму Фінансової звітності мікропідприємства в складі Балансу (форма № 1-мс) і Звіту про фінансові результати (форма № 2-мс) та порядок її заповнення [12].

Щодо Європейського законодавства, то основним нормативним документом виступає Директива 2013/34/ЄС яка визначає основні форми звітності та їх структуру, що виступають джерелом інформації для аналізу фінансової безпеки.

На рівні підприємства можуть розроблятись індивідуальні інструкції щодо контролю фінансової стійкості та фінансової безпеки як для конкретних посадових осіб так і з утворенням служби безпеки підприємства.

Якщо розглянути детально перелік та склад показників фінансової безпеки (через вираження платоспроможності та фінансової стійкості) малих підприємств у вигляді різних коефіцієнтів, то беручи за основу Методрекомендації №1361 їх можна систематизувати наступним чином (рис. 2.7).

Таким чином затверджена методика використовує лише традиційні показники для оцінки рівня фінансової безпеки, в тому числі фінансова стійкість як набір певних показників є її індикатором.

Інноваційні методики оцінки рівня фінансової стійкості виходять з розгляду підприємства як комплексного організму (системи) в якій роль та вплив

на фінансово-економічну безпеку відіграють не лише показники фінансової стійкості але і показники певної організаційної стійкості системи малого підприємства. Зокрема підхід до оцінки загального інтегрального показника економічної стійкості малого підприємства складається з інтегральних показників окремо фінансової та організаційної стійкості, який було розглянуто в попередніх наукових роботах [9].

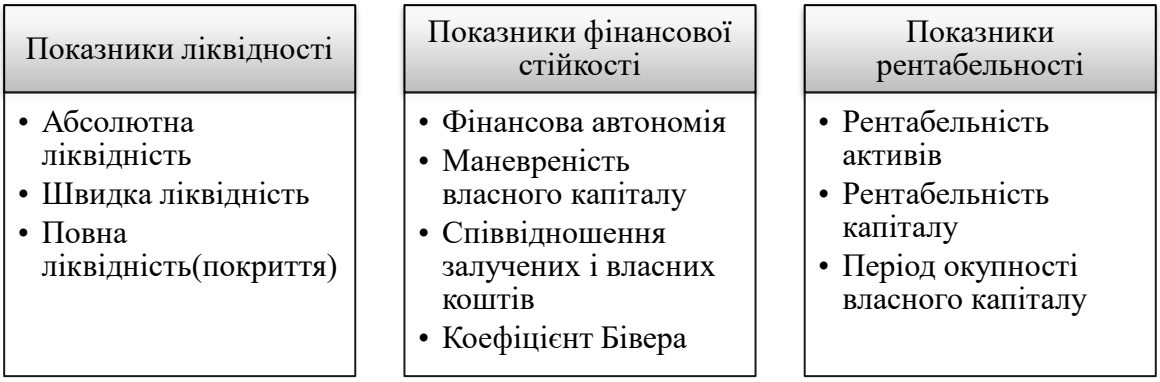

Рисунок 2.7. **Система показників господарської діяльності відповідно до Методичних рекомендацій №1361 для оцінки фінансової стійкості та платоспроможності малих підприємств**

Джерело: систематизовано автором за даними [11]

Таким чином існуюча система обліково-аналітичного забезпечення малого підприємства в цілому є не досконалою і на основі інформаційної бази яку має кожне мале підприємство запропонованими підходами не можна однозначно визначити чи знаходиться підприємство в стані фінансової безпеки чи ні.

Дослідивши запропоновані методичні підходи до аналізу фінансової безпеки та фінансової стійкості на малих підприємствах, зазначимо, що кожна з методик має свої переваги та недоліки. Зокрема методичні підходи Калмикова О.В. та затверджені Методрекомендації №1361 не дають однозначно визначити фінансову безпеку підприємства, а лише окреслити загальні тенденції її формування на конкретному підприємстві [7, 11].

Зважаючи на Євроінтеграційні процеси, які відбуваються в нашій економіці, малим підприємствам варто враховувати можливу поступову інтеграцію в європейське середовище, а отже приводити показники оцінки фінансової безпеки у відповідність до джерел інформації які можуть братись до аналізу.

Оскільки фінансова звітність є основною інформаційною базою для дослідження фінансової безпеки, а Директива 2013/34ЄС щодо звітності не вимагає від малих підприємств подання інших комплектів звіту окрім спрощеного балансу (Б), спрощеного звіту про прибутки і збитки (ЗПЗ – аналог вітчизняного звіту про фінансові результати) та приміток (Пр. – відсутній аналог у вітчизняному законодавстві) розглянемо основні статті даних видів звітності у співставленні з вітчизняною спрощеною звітністю з метою використання їх у формуванні показників фінансової безпеки (табл. 2.8).

Таким чином, можна бачити, що при застосуванні традиційних показників ліквідності та їх обрахунку з використанням даних з євробалансу виникне проблема з розділенням кредиторської заборгованості на поточну та довгострокову. Адже до показників ліквідності в традиційних методиках застосовуються при розрахунку дані лише поточної кредиторської заборгованості. Суміщення статей європейського звіту про прибутки і збитки з звітом про фінансові результати 2-м наведемо в табл. 2.9.

З суміщення статей можемо бачити, що європейський звіт є більш деталізованим у розподілі витрат, що дозволяє їх краще оцінити. В Директиві 2013/34/ЄС також вимагається подання приміток, з яких може бути взята частина інформації для аналізу фінансової безпеки, однак у вітчизняному законодавстві такий додаток до звітності не передбачено. Приклад приміток наведемо в табл. 2.10.

Таблиця 2.8. **Суміщення статей горизонтального балансу за Директивою 2013/34/ЄС з формою спрощеного балансу 1-м**

Стаття горизонтального балансу згідно додатку III Директиви 2013/34/ЄС	Стаття спрощеного балансу згідно НП(С)БО 25форма 1-м
Активи	Активи
A. Підписний неоплачений капітал	-
B. Організаційні витрати	-
C. Основні засоби	I. Необоротні активи (р. 1095)
I. Нематеріальні активи	Нематеріальні активи (р.1000)
II. Матеріальні активи	Незавершені капітальні інвестиції (р. 1005), Основні засоби (р. 1010), Довгострокові біологічні активи (р. 1020) Інші необоротні активи (р. 1090)
III. Фінансові активи	Довгострокові фінансові інвестиції (р.1030)
D. Оборотні активи	II. Оборотні активи (р. 1195)
I. Запаси	Запаси (р. 1100)
II. Дебіторська заборгованість	Дебіторська заборгованість (за статтями) (р.1125,1135,1155), Витрати майбутніх періодів (р.1170)
III. Інвестиції	Поточні фінансові інвестиції (р.1160)
IV. Готівкові кошти в банку та їх рух	Гроші та їх еквіваленти (р.1165)
-	Інші оборотні активи (р.1190)
-	III. Необоротні активи утримувані для продажу та групи вибуття (р. 1200)
Пасиви	Пасиви
A. Капітал і резерви	I. Власний капітал (р. 1495)
I. Підписний капітал	Зареєстрований (пайовий капітал) (р. 1400), Додатковий капітал (1410), Неоплачений капітал (р. 1425)
II. Рахунок емісійного доходу	-
III. Резерв переоцінки	-
IV. Резерви (обов'язкові)	Резервний капітал (р.1415)
V. Прибуток або збиток перенесений на наступний період	Нерозподілений прибуток (непокритий збиток) (р.1420)
VI. Прибуток або збиток за фінансовий рік	
B. Резерви	-
C. Кредиторська заборгованість	II. Довгострокові зобов'язання, цільове фінансування та забезпечення. (р.1595) III. Поточні зобов'язання (р. 1695)
-	IV. Зобов'язання пов'язані з необоротними активами утримуваними для продажу і групами вибуття (р. 1700)

Джерело: систематизовано автором на основі [5, 12]

Таблиця 2.9. **Суміщення статей європейського звіту про прибутки і збитки згідно Директиви 2013/34/ЄС зі звітом про фінансові результати 2-м**

Стаття звіту про прибутки і збитки згідно додатку VI Директиви 2013/34/ЄС	Стаття спрощеного звіту про фінансові результати згідно НП(С)БО 25 форма 2-м
Чистий оборот	Чистий дохід від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг (р.2000)
Собівартість реалізованої продукції включаючи коригування вартості	Собівартість реалізованої продукції товарів, робіт, послуг (р. 2050)
Валовий прибуток або збиток	Фінансовий результат до оподаткування (р.2290)
Витрати на реалізацію	Інші операційні витрати (р.2180)
Адміністративні витрати	Інші операційні витрати (р.2180)
Інші операційні доходи	Інші операційні доходи (р.2120)
Доходи від участі	Інші доходи (р.2240)
Доходи від інших інвестицій і позик	
Інші відсотки до одержання	
Коригування вартості фінансових коштів та інвестицій, що використовуються в якості оборотних активів	Інші операційні витрати (р.2180)
Відсотки до виплат і аналогічні витрати	Інші витрати (р.2270)
Податок на прибуток або збиток від звичайної діяльності	Податок на прибуток (р.2300)
Прибуток або збиток від звичайної діяльності після оподаткування	Чистий прибуток або збиток (р.2350)
Інші податки, не відображені в попередніх статтях	Інші операційні витрати (р.2180)
Прибуток або збитки за фінансовий рік	Чистий прибуток або збиток (р.2350)

Джерело: систематизовано автором на основі [5, 12]

Враховуючи структурні компоненти «фінансової стійкості» та «фінансової безпеки» малого підприємства та їх взаємозв'язок, розробимо систему показників фінансової безпеки яка дозволить комплексно охопити всі її структурні складові та використати для прорахунку інформаційну базу вітчизняної та європейської звітності. Деякі структурні компоненти, зокрема програмно-технологічний та певні аспекти управлінського компоненту, кадрово-організаційного не можна виміряти на основі фінансової звітності і вони формуватимуться в систему якісних показників на конкретному підприємстві (табл. 2.11).

Таблиця 2.10. **Перелік приміток до річної фінансової звітності малого підприємства України згідно вимог Директиви 2013/34 ЄС**

Примітки до річної фінансової звітності тис. грн. Форма 5-м			
Повна назва підприємства	ЄДРПОУ -	Дата складання 31.12.20__	
а) Облікова політика	Національні стандарти - НП(С)БО 25	+	Відмітити (+)
	Міжнародні стандарти для МСП		
б) Основні засоби	Залишкова вартість на кінець року	Сума	
	Первісна вартість на початок року	Сума	
	Сума накопиченого зносу на початок року	Сума	
	Надходження основних засобів протягом року	Сума	
	Вибуття основних засобів протягом року	Сума	
	Переоцінка основних засобів протягом року*	Сума	
	Сума накопиченого зносу на кінець року	Сума	
	Резерв справедливої вартості	Сума	
в) Фінансові інструменти	Справедлива вартість фінансових інструментів на кінець року	Сума	
	Справедлива вартість фінансових інструментів на початок року	Сума	
	Зміна вартості фінансових інструментів протягом року*	Сума	
г) Фінансові зобов'язання, гарантії і умовні зобов'язання, які не включені в баланс	Загальна сума фінансових зобов'язань, гарантій і умовних зобовязань, які не включені в баланс на кінець звітного періоду*	Сума	
д) Аванси і кредити, видані членам адміністративних, керівних та контролюючих органів	Розмір авансів і кредитів, виданих членам адміністративних, керівних та контролюючих органів із зазначенням відсоткових ставок*	Сума	
є) Розмір і характер окремих статей доходу або витрат виняткового обсягу або впливу	Розмір і характер окремих статей доходу або витрат виняткового обсягу або впливу*	Сума	
ж) Довгострокові позикові кошти компанії	Позикові кошти компанії, що підлягають поверненню більш ніж через п'ять років, а також вся заборгованість, щодо якої компанія надала цінне забезпечення із зазначенням характеру і форми забезпечення*	Сума	
з) Середньооблікова чисельність працівників протягом фінансового року		К-ть осіб	
* У випадку наявності інформації додається уточнююча таблиця-розрахунок			

Джерело: систематизовано автором на основі [5]

Таблиця 2.11. **Система показників для комплексної оцінки фінансової безпеки малого підприємства на основі інформаційної бази вітчизняного та європейського законодавства**

Комплекс показників	Показник	Інтерпретація, поведінка, нормативне значення	Розрахунок за НП(С)БО 25	Розрахунок за Директивою 2013/34/ЄС
1	2	3	4	5
Програмно-технологічний компонент	$К_{зоз}$ Коефіцієнт зносу основних засобів	Показує наскільки зношеними є основні засоби підприємства, характеризує їх загальний стан. Негативна тенденція – зростання, критичне значення 1	Ф.1м рядок 1012/ Ф.1м рядок 1011	Пр. Первісна вартість на початок року/ Пр. Первісна вартість на початок року
	$Р_{на}$ Рентабельність необоротних активів	Показує скільки одиниць прибутку створюється однією одиницею необоротних активів. Має бути додатнім	Ф.2м рядок 2350/ Ф.1м рядок 1095	ЗПЗ. Прибуток(збиток) за фінансовий рік/ Бал. С. Основні засоби
Кадрово-організаційний	$П_п$ Продуктивність персоналу	Динаміка виручка на 1 працівника. Має зростати навіть при зростанні кількості персоналу	Ф.2м рядок 2000/ Середньоспискова чисельність працюючих	ЗПЗ. Чистий оборот/ Пр. Середньооблікова чисельність працівників протягом фінансового року
Кадрово-організаційний	$Р_п$ Рентабельність персоналу	Показує скільки одиниць прибутку створюється одним працівником. Має бути додатнім і зростати навіть при зростанні кількості персоналу	Ф.2м рядок 2350/ Середньоспискова чисельність працюючих	ЗПЗ. Прибуток(збиток) за фінансовий рік / Пр. Середньооблікова чисельність працівників протягом фінансового року

Продовження табл. 2.11

1	2	3	4	5
Фінансова стійкість (грошово-кредитний, інвестиційний, управлінський компоненти)	$К_{пп}$ Коефіцієнт повного покриття зобов'язань	Показує наскільки оборотними коштами підприємства можна покрити його зобов'язання в перспективі фінансового року, повинен переважати 1, позитивним є ріст за певний період	Ф.1м рядок 1195/ Ф.1м рядки 1695+1595	Б. D. Оборотні активи/ Б. С. Кредиторська заборгованість
	$К_{н}$ Коефіцієнт незалежності (фінансової автономії)	критичне значення – 0,5; збільшення значення цього показника або зростання показника свідчить про припинення фінансової залежності підприємства від позикових коштів	Ф.1м рядок 1495/ Ф.1м рядок 1900	Б. А. Капітал і резерви/ Б. Підсумок балансу
	$К_{Б}$ Коефіцієнт Бівера	у разі якщо цей показник не перевищує 0,2, то це відображає небажане скорочення частки прибутку, яка направляється на розвиток виробництва	Ф.2м рядок 2350-Б. 1012(кін. року-поч. року)-1012(кін. року-поч. року)/ Ф.1м рядки 1695+1595	ЗПЗ. Прибуток(збиток) за фінансовий рік -Пр. (сума накопиченого зносу на кінець року- сума накопиченого зносу на початок року)/ Б. С. Кредиторська заборгованість

Закінчення табл. 2.11

1	2	3	4	5
	$Ч_{сд}$ Частка собівартості в доході	Співвідношення собівартості до доходу підприємства, позитивною тенденцією є планомірне зниження при збільшенні обсягів реалізації	Ф.2м рядок 2050/ Ф.2м рядок 2000	ЗПЗ. Собівартість реалізованої продукції включаючи коригування вартості ЗПЗ. Чистий оборот
	$Р_а$ Рентабельність усіх активів	Показує скільки одиниць прибутку створюється однією одиницею активів підприємства. Має бути додатнім	Ф.2м рядок 2350/ Ф.1м рядок 1300	ЗПЗ. Прибуток(збиток) за фінансовий рік/ Б. Підсумок балансу

Джерело: розроблено автором на основі [5, 9, 11, 12]

Певні елементи програмно-технологічного компоненту можна розглядати лише через показники оновлення матеріально-технічної бази та переоснащення виробництва. В даному випадку, ми розглянемо ті компоненти та їх складові, які дозволяє прорахувати система показників виходячи лише з даних які містить фінансова звітність.

Для комплексної оцінки фінансової безпеки малого підприємства дані, отримані шляхом розрахунків необхідно інтерпретувати в бальну систему на основі табл. 2.12.

Таким чином, запропонована модель дає можливість підійти до питання визначення фінансової безпеки не тільки з позицій фінансової стійкості, а й комплексно і з'ясувати в якому стані безпеки знаходиться мале підприємство.

Таблиця 2.12. **Інтерпретація результатів оцінки фінансової безпеки малого підприємства**

Коефіцієнт	Кількість балів, в залежності від отриманого результату		
$К_{зоз}$ Коефіцієнт зносу основних засобів	До 0,59 і має тенденцію до зниження – 10 балів До 0,59 і має тенденцію до зростання – 8 балів	0,6-0,79 – 5 балів	0,8-1 – 0 балів
$Р_{на}$ Рентабельність необоротних активів	Більше 0, зросла до попереднього періоду – 10 балів	Більше 0, зменшилась до попереднього періоду – 5 балів	Менше 0 – 0 балів
$П_{п}$ Продуктивність персоналу	Зростає при збільшенні кількості персоналу – 10 балів	Зростає при сталій кількості персоналу, 5 балів Спадає при збільшенні кількості персоналу – 2 бали	Спадає при зниженні кількості персоналу – 0 балів Зростає при зниженні кількості персоналу – 2 бали
$Р_{п}$ Рентабельність персоналу	Зростає при збільшенні кількості персоналу – 10 балів	Зростає при сталій кількості персоналу, 5 балів Спадає при збільшенні кількості персоналу – 2 бали	Спадає при зниженні кількості персоналу – 0 балів Зростає при зниженні кількості персоналу – 2 бали
$К_{пп}$ Коефіцієнт повного покриття зобов'язань	Понад 2 і зростає – 10 балів Понад 2 і спадає – 8 балів	Від 1,1 – 1,9 – 5 балів	Менше 1 – 0 балів
$К_{н}$ Коефіцієнт незалежності (фінансової автономії)	Від 0,7 і зростає до попереднього періоду – 10 балів Від 0,7 і спадає до попереднього періоду – 8 балів	0,5-0,7 – 5 балів	Менше 0,5 – 0 балів
$Ч_{сд}$ Частка собівартості в доході	Знизився при зростанні доходу – 10 балів	Знизився при зниженні доходу – 5 балів	Зріст при зниженні доходу – 0 балів
$К_{Б}$ Коефіцієнт Бівера	Понад 0,3 і зростає до попереднього періоду – 10 балів	Від 0,21 до 0,3 – 5 балів	Менше 0,2 – 0 балів
$Р_{а}$ Рентабельність усіх активів	Більше 0, зросла до попереднього періоду – 10 балів	Більше 0, зменшилась до попереднього періоду – 5 балів	Менше 0 – 0 балів
Загальний бал, рівень фінансової безпеки малого підприємства	Від 84-90 балів підприємство в стані фінансової безпеки	Від 45-83 балів підприємство в стані умовної безпеки	Від 0 – 44 балів підприємство в стані фінансової небезпеки

Джерело: розроблено автором

Розглянемо на прикладі конкретного малого підприємства ТОВ «А» в динаміці за 3 роки 2020-2022 запропонований методичний підхід. Вихідні дані для розрахунку показників взяті зі звітності підприємства подано в табл. 2.13.

Таблиця 2.13. **Вихідні дані малого підприємства ТОВ «А» для оцінки фінансової безпеки за 2020–2022 роки**

№	Стаття звітності	2020р	2021р	2022 р.
1	Середня кількість працівників, осіб	12	10	8
2	Основні засоби первісна вартість р.1011, тис. грн.	1378,0	1145,1	1142,0
3	Основні засоби знос р.1012, тис. грн.	1365,6	1141,4	1142,00
4	Необоротні активи, усього р. 1095, тис. грн.	12,4	3,7	0
5	Оборотні активи р. 1195, тис. грн	173,2	508,8	292,2
6	Активи (Пасиви) підприємства усього, баланс р. 1300(1900), тис. грн.	185,6	512,5	292,5
7	Власний капітал, усього р.1495, тис. грн	152,0	405,8	153,7
8	Зобов'язання усього, р.1595+р.1695, тис. грн.	33,6	106,7	138,8
9	Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) р.2000, тис. грн	1652,2	2434,4	1228,7
10	Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) р.2050, тис. грн.	1390,1	1423,5	1065,4
11	Чистий прибуток (збиток) р.2350, тис. грн.	-179,5	285,1	-247,5

Джерело: сформовано автором на основі фінансової звітності підприємства

З огляду на дані табл. 2.13 одразу можна констатувати погіршення фінансового становища підприємства, що спричинено повномасштабним вторгненням росії, а як наслідок різким погіршення ділової активності в регіоні. Ми можемо спостерігати і падіння чисельності персоналу, і збиткову роботу підприємства в 2022 році, і загальне падіння активів підприємства, проте дані спостереження не дають однозначного розуміння чи знаходиться підприємство в стадії фінансової безпеки, бо як наголошувалось вище, показники фінансової стійкості це лише частина системи вимірювання фінансової безпеки підприємства. Розрахунок показників та їх інтерпретацію проведемо в табл. 2.14.

Як бачимо з розрахунків у табл. 2.14, навіть умовне покращення фінансового становища в 2021 році не вивело підприємство зі стану фінансової

небезпеки. При нормальних показниках фінансової стійкості підприємство стало ліквідним і платоспроможним але рівень зношеності його основних засобів та падіння продуктивності персоналу говорить про низькі перспективи до переходах на прибуткову діяльність, так як це основні фактори стимулу розширеного відтворення діяльності підприємства.

Таблиця 2.14. **Оцінка фінансової безпеки ТОВ «А» за 2020-2022 роки**

Коефіцієнт	2020		2021		2022	
	значення	бали	значення	бали	значення	бали
$К_{зоз}$ Коефіцієнт зносу основних засобів	0,99	0	0,99	0	1,0	0
$Р_{на}$ Рентабельність необоротних активів	-	0	77	10	-	0
$П_{п}$ Продуктивність персоналу	137,68	0	243,4	2	153,59	0
$Р_{п}$ Рентабельність персоналу	-14,95	0	28,5	5	-30,9	0
$К_{пп}$ Коефіцієнт повного покриття зобов'язань	5,15	10	4,8	8	2,11	10
$К_{н}$ Коефіцієнт незалежності (фінансової автономії)	0,82	10	0,79	8	0,53	5
$Ч_{сд}$ Частка собівартості в доході	0,84	0	0,58	10	0,87	0
$К_{Б}$ Коефіцієнт Бівера	-5,04	0	2,64	10	-1,76	0
$Р_{а}$ Рентабельність усіх активів	-0,97	0	0,56	10	-0,84	0
Загальний бал, рівень фінансової безпеки малого підприємства	підприємство в стані фінансової небезпеки	20	підприємство в стані умовної безпеки	63	підприємство в стані фінансової небезпеки	15

Джерело: сформовано автором

Таким чином запропонований методичний підхід більш детально показує в складі яких структурних компоненті знаходяться фактори, на які в першу чергу потрібно впливати даному підприємству задля посилення його фінансової безпеки. Зокрема в даному випадку ми бачимо слабкими сторонами не фінансову

складову, а саме зношені технології виробництва та недостатньо продуктивний персонал, кількість якого зменшується щороку.

Підсумувавши все сказане зазначимо, що малим підприємствам при мінімальному рівні обліково-аналітично забезпечення, навіть в умовах трансформації спрощеної звітності до форматів європейських вимог запропонованого інструментарію буде достатньо для оцінки рівня фінансової безпеки. А простота практичного застосування даного підходу дозволить його широко застосовувати в умовах малих суб'єктів господарювання та навіть автоматизувати, за допомогою звичайних електронних таблиць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амосов О.Ю. Фінансова безпека підприємства в сучасних умовах: теоретичний аспект. *Проблеми економіки*. 2014. № 4. С. 76–80.

2. Бердар М.К. Забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Економіка*. 124/125. С. 73–76.

3. Бондарчук Н.В., Педько А.С. Фінансово-економічна безпека як запорука розвитку малого підприємства. *Молодий вчений*. 2018. № 10. С. 296–299.

4. Гармонізація бухгалтерського обліку та оподаткування на підприємствах України в контексті нормативів ЄС: монографія / [О.І. Малишкін, К.В. Безверхий, І.С. Ковова, С.М. Семенова, С.М. Шуляренко, В.П. Карєв]; за наук.ред. О.І. Малишкіна. Київ: ВД «АртЕк», ДУІТ, 2018. 418 с.

5. Директива 2013/34/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 червня 2013 року щодо річної фінансової звітності, консолідованої фінансової звітності та пов'язані звіти різних видів підприємств, що вносить зміни до Директиви 2006/43/ЄС Європейського Парламенту та Ради і скасовує Директиви Ради 78/660/ЄЕС та 83/349/ЄЕС. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0034&qid=1572285498446&from=EN.

6. Загорельська Т.Ю. До проблеми формування системи управління фінансовою безпекою на підприємстві. *Вісник ДНУ. Сер. В: Економіка і право*. 2013. Вип. 2. С. 243–247.

7. Калмиков О.В. Методи оцінки рівня фінансової безпеки малих підприємств *Ефективна економіка*. 2015. № 6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4363.

8. Клочко, Т. Фінансова безпека як умова фінансової стійкості підприємства. *Економіка та суспільство*. 2021. (23). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-23-17.

9. Ковова І.С. Механізми формування економічної стійкості малих підприємств України: монографія. Київ. держ. акад. вод. трансп. ім. гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. Київ: Афіна, 2015. 136 с.

10. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні. Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14/ed20240101#Text.

11. Про внесення змін до Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак платоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства. Наказ Міністерства економіки України №1361 від 26.10.2010 https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1361665-10#Text.

12. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 25 «Спрощена фінансова звітність» Наказ міністерства фінансів України від 25.02.2000 № 39 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00#Text.

13. Якубенко Ю.Л. Сутність фінансово-економічної безпеки малих підприємств. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2016. Вип. 5(05). С. 219–223.

14. Delas V., Nosova E., Yafinovych O. Financial security of enterprises. *Procedia Economics and Finance*, 2015. Vol.27. Pp. 248–266.

15. Yildirim E., Akalp G., Aytac S., Bayram N. Factors influencing information security management in small- and medium-sized enterprises: A case study from Turkey". *International Journal of Information Management*, 2011. Vol.31. Pp.360–365.

2.3. ОБЛІКОВО-ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Ярмоліцька О.В.

кандидат економічних наук, доцент,

Державний університет інфраструктури та технологій, Київ

Фінансова безпека є багатогранним поняттям, яке досліджується останнім часом багатьма вченими. У сучасних умовах господарювання підприємства функціонують у складному, нестабільному і динамічному середовищі, під впливом різноманітних зовнішніх та внутрішніх негативних факторів [1, с. 9]. Тому питання забезпечення та управління фінансовою безпекою у різних сферах підприємства, в тому числі зовнішньоекономічної діяльності є актуальними та все частіше з'являються в площині наукових досліджень.

Зовнішньоекономічна діяльність – одна з ланок господарської діяльності, в якої існує тісний взаємозв'язок з міжнародною науково-технічною та промисловою діяльністю, імпортом та експортом різних видів продукції, а також вихід на міжнародний рівень [2].

В працях науковців [3, 4, 5] можна зустріти поняття зовнішньоекономічна безпека – це такий стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов розвитку економіки завдяки її активної участі у світовому розподілі праці.

Фінансова безпека зовнішньоекономічної діяльності підприємства – це складова економічної безпеки, яка характеризує стан захищеності фінансової

системи з метою забезпечення збалансованості показників зовнішньоекономічної діяльності, що має місце як на території України, так і за її межами [6].

Своєчасна оцінка та моніторинг фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємств є передумовою запобігання фінансових загроз і негативних фінансових явищ у зовнішньоекономічній діяльності, захисту їх від фінансових втрат, а в подальшому пошуку іноземних партнерів, інвесторів, кредиторів для розвитку бізнесу та виходу на міжнародні ринки.

До напрямів забезпечення фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства відносять: забезпечення рівноваги валютних курсів, забезпечення конкурентоспроможності продукції, що позиціонується на міжнародних ринках, забезпечення погашення боргових зобов'язань з іноземними контрагентами тощо [6].

Забезпечення захищеності підприємств відносно негативного впливу зовнішніх загроз та попередження наслідків їх впливу залишається стратегічним напрямом пріоритетних інтеграційних процесів в Україні [7].

Під фінансовою безпекою суб'єкта господарювання доцільно розуміти стан та якість представлення фінансових ресурсів у публічній бухгалтерській звітності підприємства, за яким забезпечується його інвестиційна привабливість, ефективна діяльність і розвиток, захист інтересів працівників, держави, кредиторів та власників. Управління фінансовою безпекою базується на новітній організації обліку, оцінці активів, власного капіталу і зобов'язань, стратегії і тактиці у звітності (обліковій політиці) [8].

Складовими фінансової безпеки більшість вчених бачать розмір статутного капіталу підприємства, величину його активів, обсяги реалізації, оборотність активів, розмір інвестицій, рівень інновацій та відповідні показники (коефіцієнти) їх наявності та використання. На макрорівні це системи

оподаткування, кредитування, бюджетної підтримки, регулювання цін та ринків, вартість національної валюти та ін. [8].

Функціонування дієвої системи фінансової безпеки підприємства спроможне виявити та мінімізувати загрози його фінансової стійкості, платоспроможності, захистити його від фінансових втрат, і в подальшому забезпечити стабільну діяльність і розвиток в умовах конкурентного економічного стану. Це можливо за наявності належного інформаційного забезпечення управління фінансовою безпекою підприємств, основними складовими якого є системи обліку та аналізу [1, с. 46].

Стабільне функціонування та цілеспрямований розвиток підприємства можна забезпечити через його фінансову стійкість, що залежить від впливу низки детермінант та умов, в яких функціонує підприємство. Фінансову безпеку підприємства можна розглядати з різних позицій, а саме як (1) можливості ефективного функціонування певної системи в умовах нестабільного ринкового середовища (2) здатність формувати необхідні внутрішні і зовнішні ресурси та їхнього раціонального використання; (3) формування потенціалу розвитку; (4) підтримання оптимального (необхідного або достатнього) рівня фінансової стійкості та (5) протидію внутрішнім і зовнішнім загрозам її стабільності. Однак переважна більшість дослідників сходиться на тому, що фінансова безпека є таким станом захищеності підприємства від негативного впливу загроз зовнішнього та внутрішнього середовища, при якому забезпечується досягнення його цілей операційної діяльності та стратегічного розвитку [9, с. 129-130].

В умовах нестабільної економіки підприємству необхідно забезпечувати захист своїх фінансових інтересів для того, щоб зберегти свої позиції на ринку та отримати максимально можливий прибуток, а також мати можливість виходу на зовнішні ринки. Тоді основним принципом збереження фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства є здійснення моніторингу і діагностики її рівня, балансування доходів і витрат в процесі операційної,

інвестиційної та фінансової діяльності та формування комплексу превентивних і контрольних заходів.

Стійке функціонування та розвиток підприємства в умовах ринкової економіки визначається його здатністю адекватно реагувати на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища. Ідентифікація загроз фінансової безпеки підприємства, виявлення причин їхньої появи і способів подолання чи зменшення втрат є одним з найбільш актуальних напрямів менеджменту. Специфічність загроз фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємств, обумовлених відмінностями співпраці із іноземними контрагентами, міжнародними розрахунками, впливу змін курсів валют, оцінки монетарних статей Балансу (Звіту про фінансовий стан підприємства), формування доходів і витрат від курсових різниць. Також необхідно враховувати, що загрози зовнішнього і внутрішнього середовища мають різний вплив на фінансову безпеку, а саме [9, с. 130]:

1) загрози і небезпеки першого рівня, які мають безпосередній вплив на фінансову безпеку підприємства (наприклад, дефіцит фінансових ресурсів для операційної, інвестиційної та фінансової діяльності, відсутність достатніх резервів, проблеми залучення кредитних ресурсів, витік конфіденційної облікової та фінансової інформації, відсутність повноцінного фінансового планування та прогнозування тощо). Ці загрози призводять до зростання ризиків неплатежів, втрати ліквідності, втрати платоспроможності, втрати фінансової рівноваги;

2) загрози і небезпеки другого рівня, які впливають на фінансову безпеку через економічну безпеку підприємства (наприклад, відсутність доступу до інформації про стан ринку, в тому числі зовнішнього, ринкові обмеження, погіршення взаємовідносин із бізнес-партнерами, скорочення попиту на продукцію (послуги), відсутність економічно обґрунтованих програм і проєктів, помилки в базах даних тощо). Ці загрози призводять до зростання ризиків

скорочення обсягів реалізації продукції (надання послуг),зниження попиту на продукцію (послуги);

3) загрози і небезпеки третього рівня, які впливають на фінансову безпеку через загальну безпеку підприємства (наприклад, високий рівень конкуренції на ринку, високий фізичний і моральний стан необоротних активів, слабкий рівень технічної оснащеності звичайної діяльності, неефективне управління матеріальними і трудовими ресурсами, комп'ютерні віруси тощо). Ці загрози призводять до зростання ризиків зниження доходності операційної діяльності, зменшення обсягів виробництва через застаріле обладнання, виникнення втрат через обставини непереборної сили, зростання додаткових витрат.

Фактори першого рівня мають безпосередній вплив на фінансову безпеку, в тому числі зовнішньоекономічної діяльності, тому їм необхідно приділяти підвищену увагу в частині прийняття управлінських рішень з нівелювання їхнього негативного впливу. При цьому дефіцит фінансових ресурсів не залежно від їх спрямування є однією з найсуттєвіших загроз для підприємств.

Ключовим аспектом забезпечення фінансової безпеки є управління ризиками, оскільки саме вони визначають ефективність і рівень фінансової стабільності будь-якого підприємства [10]. Проведене дослідження показало, що основні загрози фінансовій безпеці підприємств формуються в процесі управління власне фінансовою (забезпечення фінансової стійкості) і обліковою діяльністю. Розглянемо ці фактори загроз як детермінанти забезпечення фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємств.

Фінансова стійкість є складовою фінансової безпеки будь-якого підприємства, її основою та визначальним фактором. Тобто забезпечення фінансової безпеки може бути тільки на основі стійкого функціонування та розвитку підприємства, що передбачає формування механізму, спроможного адаптуватися до змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі. У той же час взаємозв'язок між фінансовою стійкістю і фінансовою безпекою є одночасно і

прямим, і зворотнім. Так, рівень фінансової стійкості визначає в числі інших факторів рівень фінансової безпеки, але при цьому процес моніторингу фінансової безпеки через своєчасну реакцію на зміни фінансової безпеки спроможний вплинути на фінансову стійкість [9, с. 130].

Обліково-інформаційне забезпечення фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства розкривається через облікову, інформаційно-аналітичну, контрольну системи, адже до основних функцій обліку належать інформаційна та контрольна. Обґрунтовується це тим, що бухгалтерський облік є однією з основних функцій управління, спрямованою на забезпечення безпеки підприємства, і саме облік виключає можливість прямих розкрадань без встановлених законом наслідків, створює інформаційні умови для здійснення контролю за доцільністю і законністю використання ресурсів в превентивному, поточному і наступному режимах, сприяє запобіганню реалізації загроз, які зменшують економічну стійкість підприємств» [1, с. 54]. Обліково-інформаційне забезпечення має об'єктивно відображати стан підприємства на будь-який момент часу і з будь-яким рівнем деталізації, а також враховувати можливі загрози з боку зовнішнього середовища [1, с. 54–55].

Питання впливу облікової системи на якість даних фінансової звітності та як наслідок на фінансову безпеку є актуальним та досліджується також закордонними авторами [11, 12].

Мета обліково-аналітичного забезпечення фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства полягає у постійному моніторингу, контролі та управлінні ефективною системою фінансової безпеки підприємства під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

На сьогоднішній день усі трансформаційні процеси у збиранні, групуванні, відображенні, систематизації та поданні інформації направлені на удосконалення та забезпечення прозорості інформації про фінансовий стан

підприємств, результати їхньої діяльності, рух грошових коштів, склад та зміни власного капіталу, ефективність зовнішньоекономічної діяльності для прийняття управлінським персоналом ефективних рішень.

Гармонізація вітчизняного законодавства з питань бухгалтерського обліку до європейських директив та міжнародних стандартів фінансової звітності вплинула на внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» щодо складання фінансової звітності, також і консолідованої фінансової звітності за таксономією за міжнародними стандартами для підприємств, які складають фінансову звітність за міжнародними стандартами. Такі зміни слід розглядати як удосконалення у розкритті даних у фінансовій звітності, що забезпечує якість і прозорість інформації про показники діяльності підприємств, а це здійснює прямий вплив на їхню фінансову безпеку. В Україні розроблено та на даному етапі відбувається впровадження Системи фінансової звітності, що передбачає подання фінансової звітності в уніфікованому електронному форматі iXBRL, підготовленої відповідно до таксономії UA XBRL МСФЗ, за принципом «єдиного вікна» [13]. До переваг даної системи для підприємств, що звітують відносять: якість та коректне складання фінансової звітності; для користувачів (регуляторів): швидкість та автоматичність обробки і аналізу фінансової звітності, своєчасне виявлення ризиків та оперативне реагування на них [13].

На основі такої інформації можна встановити причинно-наслідкові зв'язки фінансово-господарської діяльності, ефективності зовнішньоекономічної діяльності та встановити чинники, ризики, загрози, що здійснюють вплив на фінансовий стан підприємства, фінансову стійкість, ліквідність, платоспроможність, банкрутство, і як наслідок, визначають його фінансову безпеку, в тому числі фінансову безпеку зовнішньоекономічної діяльності.

Чинники, що впливають на обліково-інформаційне забезпечення фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності такі:

– точність та якість інформації при визначенні фінансових результатів діяльності підприємства;

– правильне відображення господарських операцій та своєчасність розрахунків з іноземними контрагентами;

– визначення загроз та ризиків, що здійснюють вплив на фінансову безпеку зовнішньоекономічної діяльності підприємства;

– застосування перевіреного надійного програмного забезпечення для ведення бухгалтерського обліку зовнішньоекономічний операцій та подання фінансової звітності;

– оцінка монетарних статей балансу у національній валюті із застосування курсів іноземних валют на дату Балансу (Звіту про фінансовий стан);

– якісно розроблена облікова політика;

– своєчасна сплата митних платежів для мінімізації митного ризику;

– проведення фінансового моніторингу з боку банків для моніторингу фінансових операцій підприємства та ін.

Вплив облікової складової на фінансову безпеку зовнішньоекономічної діяльності підприємств відображено на рис. 2.8.

В сучасних умовах інформація виступає рушієм будь-якого бізнесу. Вона допомагає правильно оцінити умови бізнес середовища, усвідомити та сформувати цілі та завдання майбутньої діяльності та на цій основі прийняти ефективні управлінські рішення.

Інформація є визначальним чинником, що характеризує рівень безпеки будь-якого бізнесу. Висока поінформованість керівників та менеджерів про бізнес-процеси та загрози дозволяє мінімізувати ризики та забезпечити конкурентні переваги [1, с. 48]. Бухгалтерський облік називають «мовою бізнесу», яка призвана забезпечувати більше. А саме – довіру, порозуміння і керованість соціально–економічного простору. Зрілий (ширший) предмет науки формує бухгалтера не «рахівником», а інформаційним менеджером, призваним

вирішувати коло мікро– та макроекономічних проблем, включаючи і фінансову безпеку. Так уже є у практиці розвинутих країн та передових підприємств України [8].

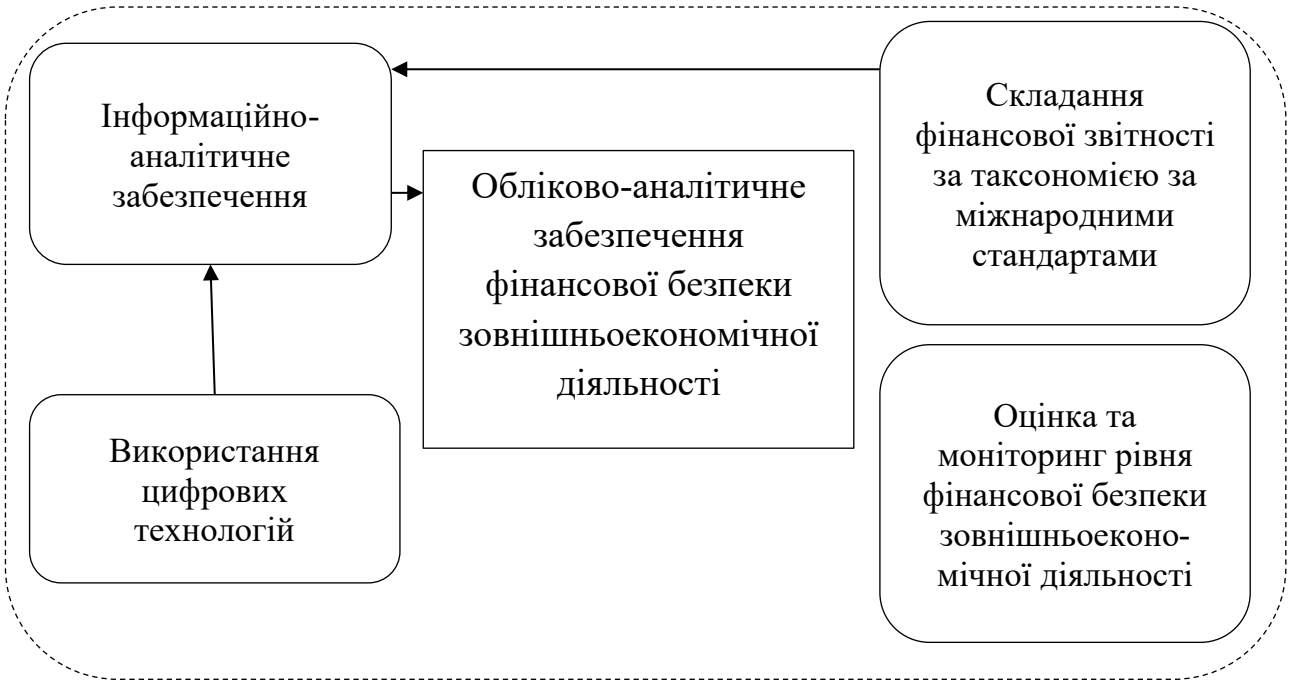

Рисунок 2.8. **Вплив облікової складової на фінансову безпеку зовнішньоекономічної діяльності підприємств**

Джерело: розроблено автором

Своєчасне встановлення загроз та ризиків за даними обліку, проведення оцінки їх впливу на господарську та зовнішньоекономічну діяльність, розуміння потенційних наслідків, прийняття управлінських рішень для подолання або хоча б їхньої мінімізації забезпечує фінансову безпеку зовнішньоекономічної діяльності підприємства. За даними обліку можливо встановити стан, склад та зміни в активах; заборгованостей: дебіторської та кредиторської з іноземними контрагентами, терміни їх погашення, створення резерву сумнівних боргів; зобов'язань, власного капіталу; доходів, витрат, фінансових результатів; грошових потоків; вплив зміни курсів валют; провести фінансовий моніторинг; доцільність та законність використання активів та ін.

В теперішній час на діяльність підприємств, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, постійно і сильно впливають різні зовнішні й внутрішні несприятливі фактори. Сфери небезпек і загроз постійно виникають і трансформуються на глобальному й регіональному ринку, у національній економіці, у галузі економіки й на самих підприємствах. У цих умовах для забезпечення стабільної роботи й розвитку підприємств необхідно побудувати таку систему економічної безпеки та, як складову, фінансової безпеки, що на основі інтеграції власних ресурсів підприємства й ресурсів зовнішніх зацікавлених державних і недержавних організацій змогла б здійснювати комплексну протидію всім реальним і потенційним небезпекам і загрозам його фінансової безпеки [3]. Особливе значення для забезпечення безпеки при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності належить закордонним партнерам по бізнесу. Їх системи безпеки, адаптовані до місцевих умов, здатні зіграти дуже важливу роль у забезпеченні безпеки підприємств при здійсненні бізнес операцій за кордоном [3].

Ризик – можливість втрат або додаткових витрат, або неможливість отримати запланований дохід, або невиконання зобов'язань в результаті несприятливих внутрішніх і зовнішніх подій. Серед ризиків зовнішньоекономічної діяльності автори [12, с. 149] виділяють: ризик країни контрагента, митний ризик, валютний ризик, ризики міжнародного маркетингу, транспортні ризики пов'язані з транспортування товарів, ризики міжнародних контрактів, ризики міжнародного конкурентного середовища виникають під дією сильної конкуренції зі сторони зовнішніх суб'єктів господарювання.

Для того, щоб забезпечити фінансову безпеку зовнішньоекономічної діяльності підприємства і забезпечити отримання прибутку при найменших втратах, необхідно вжити заходів щодо врегулювання виявлених ризиків. Управління ризиком можна охарактеризувати, як сукупність дій, спрямованих на

попередження ризикових ситуацій і вживання заходів до виключення або зниження негативних наслідків настання таких подій [15].

Зростання вимог до кількісних і якісних характеристик інформаційної бази управління фінансовою безпекою спонукають до перегляду кваліфікаційних характеристик працівників обліково-аналітичних та економічних служб підприємства [16, с. 195].

Жук В.М. звертає увагу на те, що раніше бухгалтерська наука була слабшою від економічної і не знаходила застосування при відпрацюванні політики фінансової безпеки. Однак, тепер все змінилося. Застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності, облікової політики дозволяє бухгалтерам мати більший вплив не тільки на фінансову безпеку на рівні підприємства, але і галузі та держави в цілому [8]. Ведення обліку та складання фінансової звітності за міжнародними стандартами розкриває можливості щодо надання користувачам більш якісної, повної та зрозумілої інформації. Надходження інформації для прийняття рішення щодо управління фінансовою безпекою підприємства має мати постійний характер. Управління фінансовою безпекою підприємства вимагає організації неперервного технологічного процесу отримання якісної та достовірної інформації про ймовірність виникнення та розвитку викликів, загроз і економічних ризиків з метою напрацювання адекватних до ситуації управлінських рішень щодо їх ліквідації та передбачає постійну взаємодію функцій планування, обліку, аналізу, регулювання, контролю мотивацій [1, с. 125].

Зазначені фактори щодо зростання вимог до кількісних і якісних характеристик інформаційної бази управління фінансовою безпекою зовнішньоекономічної діяльності підприємств впливають на процес формування її ефективного обліково-аналітичного забезпечення. Для того, щоб обліково-аналітичне забезпечення повною мірою покривало інформаційні потреби

системи фінансової безпеки підприємства, варто приділити особливу увагу процесу його формування [16, с. 195].

Формування обліково-інформаційного забезпечення фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства складається із таких етапів, що представлено на рис. 2.9.

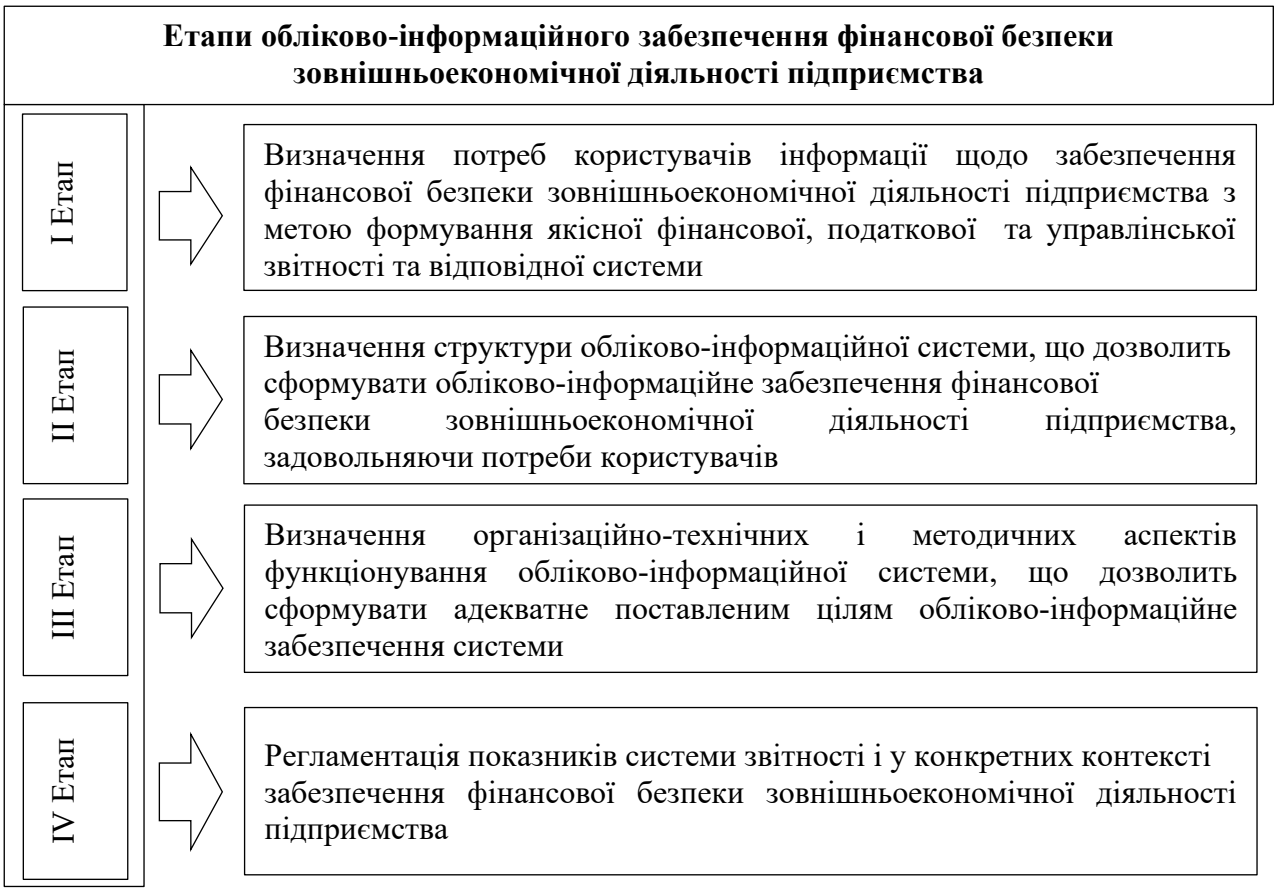

Рисунок 2.9. **Етапи обліково-інформаційного забезпечення фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємств**

Джерело: складено на основі [16, с. 195]

Так, ефективне планування та прийняття рішень потребує безпечного та прозорого обміну різної документації між різними зацікавленими сторонами. Ця проблема може бути вирішена шляхом впровадження технології Blockchain у поєднанні зі смарт-контактами, що є надійним методом автоматизації бізнес-

правил. Це обумовлює необхідність впровадження цифрових фінансів, найбільш суттєвими особливостями яких є можливість спільного використання обліковими даними, зручність і низька вартість. Цифрові фінанси можуть пом'якшити інформаційну асиметрію за допомогою цифрових технологій (Big Data, хмарні обчислення). Крім того, зменшення вартості пошуку, обробки, зберігання облікової інформації та транзакційних витрат підприємств певною мірою полегшить дилему фінансування підприємств [9, с. 131].

Велике значення сьогодні набула діджиталізація обліку за рахунок впровадження сучасного програмного забезпечення. Використання відповідних програмних продуктів забезпечує можливість здійснення моніторингу і контролю за відповідністю й точністю облікових даних і процесів [17, с. 48]. Загроза кібератак додає ще один аспект до складності управління бухгалтерським обліком.

В першу чергу, з метою мінімізації ризиків накопичення та зберігання інформації, використання програмного забезпечення українських розробників є ключовим завданням.

Серед таких розробників: «Дебет Плюс», «MASTER: Бухгалтерія», «Вправно», ISPro, «Універсал 9:ERP», IT-Enterprise; швидко обмінюватися інформацією та файлами, робити цифрові підписи, зберігати документи в електронних архівах дозволяють такі програмні продукти: Centredo, MEDoc, АСКОД, «Вчасно», «MASTER: Документообіг», сервіс Signy; локалізовані програмні додатки бухгалтерського та кадрового обліку для міжнародної ERP-системи забезпечує SAP Business One.

Сьогодні існує значна кількість технологій та цифрових інструментів, які здатні полегшити, оптимізувати, автоматизувати та зробити більш прозорим процес складання фінансової звітності, а також опосередковано позитивно вплинути на стан фінансової безпеки підприємства [18, с. 35].

Автори [18, с. 33] встановили, що в результаті систематизації факторів

розвитку обліку та фінансової звітності під впливом сучасних цифрових інструментів, фінансова безпека дедалі тісніше пов'язана з інформаційною безпекою. Як результат, для дотримання достатнього рівня фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності необхідно забезпечувати захист від загроз інформаційного характеру. Нові інформаційні технології в обліку та формуванні фінансової звітності, з одного боку, забезпечують високу якість робіт, а з іншого – створюють безліч загроз, що призводять до непередбачуваних і навіть катастрофічних наслідків для підприємства [18, с. 33]. Тому важливо впроваджувати та використовувати цифрові технології в бухгалтерському обліку з можливістю забезпечувати ефективну систему захисту фінансової інформації.

Облік створює інформаційні умови для здійснення основних функцій управління фінансовою безпекою [1, с. 54]. Бухгалтерський облік є однією з основних функцій управління, спрямованою на забезпечення безпеки підприємства, і саме облік виключає можливість прямих розкрадань без встановлених законом наслідків, створює інформаційні умови для здійснення контролю за доцільністю і законністю використання ресурсів в превентивному, поточному і наступному режимах, сприяє запобіганню реалізації загроз, які зменшують економічну стійкість підприємств» [1, с. 54].

Отже, облікова складова, по суті, створює інформаційні умови для представлення даних фінансової, податкової, статистичної звітності, за якими визначається рівень фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності, інвестиційна привабливість, захист інтересів вітчизняних дебіторів та кредиторів, ефективна зовнішньоекономічна діяльність та розвиток підприємств за рахунок виходу на світові ринки.

Основним джерелом інформації про фінансово-майновий стан підприємства є фінансова звітність. Для успішного функціонування системи управління фінансовою безпекою підприємства потрібне належне інформаційне забезпечення. Для управлінського аналізу та діагностики фінансового стану та

фінансової безпеки підприємства слід використовувати дані бухгалтерського обліку та фінансової звітності [19, с. 30]. Адже фінансову звітність можна розглядати як засіб посилення фінансової безпеки

Сучасний бізнесовий світ вимагає надання якісної, відкритої та прозорої інформації у фінансовій звітності. В умовах сьогодення якісна звітність – це елемент антикорупційної, інвестиційної політики. Вся наведена інформація у звітах повинна бути повної, правдивою, оперативною, якісною на основі якої будуть прийматися подальші управлінські рішення [20]. Фінансова звітність, як джерело інформації про фінансово-господарську діяльність підприємства, з недавнього часу займає в наукових публікаціях центральне місце, як засіб забезпечення фінансової безпеки компанії [20]. Однією із важливих цілей в забезпеченні фінансової безпеки є забезпечення прозорості фінансової звітності. Правильний підхід до побудови системи фінансової звітності та методології їх формування і подання, надасть можливість ефективно використовувати ресурси підприємства, підвищити достовірність та адекватність фінансової інформації, а відтак й здійснювати глибокий аналіз процесів та явищ, які негативно впливають на господарський процес, а зокрема і на фінансову безпеку підприємства [22].

Джерела інформації для визначення ймовірності появи кризових явищ та зниження фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства представлено в табл. 2.15.

Дані табл. 2.15 підкреслюють важливість якісних даних форм фінансової звітності у забезпеченні та управлінні фінансовою безпекою зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Перехід до складання українськими підприємствами фінансової звітності за міжнародними стандартами можна вважати позитивним сигналом про боротьбу української економіки із тіньовим сектором, а для самих підприємств відкриває більше можливостей для розвитку та співпраці на міжнародному ринку [18, с. 31].

Таблиця 2.15. **Джерела інформації для визначення ймовірності появи кризових явищ та зниження фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства**

Напрями дослідження	Джерела інформації	Показники та параметри діяльності, що аналізуються
Фінансові результати діяльності	Матеріали бухгалтерського обліку, фінансовий план, форми фінансової звітності	Структура витрат та доходів, прибуток
Стан фінансової спроможності підприємства	Форми фінансової звітності	Показники: рентабельності, ліквідності, фінансової стійкості, ділової активності, співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованостей, в т.ч. розрахунки із іноземними покупцями, замовниками та постачальниками, підрядниками
Ефективність управління фінансовими ресурсами	Установчі документи, форми фінансової звітності	Структура власного та позикового капіталу, аналіз грошових потоків
Якість менеджменту та ефективність управління	ЗЕД-договори (контракти) із іноземними кредиторами та дебіторами, акти перевірок, форми фінансової та статистичної звітності	Прострочена дебіторська та кредиторська заборгованість, розподіл грошових потоків, санкції, штрафи, своєчасність проведення платежів за зовнішньоекономічними контрактами
Прогноз зміни параметрів фінансового стану та фінансової спроможності	Бухгалтерська звітність, облікова політика, доходи та витрати, Звіти незалежних аудиторів, прогнозна фінансова інформація (бізнес-план)	Склад майна і капіталу, непокриті збитки, суми дебіторської та кредиторської заборгованостей, прибуток, збиток, надходження і видаток грошових коштів, зміна капіталу
Митні процедури та платежі	Митні декларації, податкова звітність, внесені у Єдиний реєстр податкових накладних податкові накладні за імпортні та експортні операції	Правильність заповнення та подання митним органам митних декларацій, розрахунок та сплата митних платежів, реєстрація податкового зобов'язання та податкового кредиту з податку на додану вартість за експортними та імпортними операціями

Джерело: адаптовано автором на основі [19]

Інформація, що наводиться у фінансовій звітності повинна бути зрозумілою усім користувачам, прозорою і надходити в незмінному вигляді.

Тому останнім часом все більшого значення набирає поширений стандарт подання в електронному вигляді ділової інформації, в т.ч. фінансової звітності – стандарт XBRL. Він представляє стандартний спосіб спілкування та обміну діловою інформацією між бізнес-системами. Зазначені комунікації визначаються метаданими, викладеними в систематиці, що фіксують визначення окремих понять звітів. Це забезпечує взаємозв'язки між поняттями та іншим смисловим значенням інформації. Надана інформація забезпечує надійність даних та, в свою чергу, фінансову безпеку підприємства. Стандарт XBRL, який ще називають системою фінансової звітності, забезпечує опрацювання великих обсягів показників підприємства (організації) і використовується багатьма фінансовими регуляторами в світі для якісного нагляду за фінансовими і фондовими ринками [20, с. 105].

Основними перевагами системи фінансової звітності є можливість доступу усіх зацікавлених користувачів до уніфікованої, достовірної та якісної фінансової звітності, складеної за міжнародними стандартами. Український бізнес, зокрема, стане більш відкритим та зрозумілим потенційним інвесторам. Аналітики світових інвестиційних компаній, міжнародні експерти зможуть робити більш обґрунтовані та точні аналізи поточної ситуації й прогнози розвитку як окремих українських компаній, так і національної економіки загалом [22]. Нова система фінансової звітності є прикладним інструментом регулювання процесу звітування підприємств (організацій) у новому форматі. Тому з самого початку, аналізом зазначеної системи займалися експерти Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) [13], які зазначали про її важливість для українських компаній, які мають обов'язково складати фінансову звітність за міжнародними стандартами згідно чинного законодавства.

XBRL часто називають «штриховими кодами для звітування», що робить звітність більш точною та ефективнішою. Це дозволяє асоціювати унікальні теги із повідомленнями про факти, що може дозволити [23]: а) тим, хто публікує звіти,

робити це з упевненістю, що інформація, яка міститься в них, може бути використана користувачами; б) тим, хто використовує звіти, перевіряти їх на набір ділових та логічних правил для того, щоб виявити та уникнути помилок у їх джерелах; в) тим, хто використовує інформацію бути впевненими, що це найкращим чином відповідає їхнім потребам, в тому числі, використовуючи різні мови, альтернативні валюти та бажаний стиль; г) тим, хто використовує інформацію, робити це з впевненістю, що надані їм дані відповідають набору складних попередньо визначених понять (значень). Вичерпні визначення та точні теги даних дозволяють здійснювати: підготовку; валідацію (перевірку); видання (публікацію); обмін; споживання; аналіз ділової інформації всіх видів. З позицій обміну файлами важливо, що інформація у звітах, підготовлених за допомогою стандарту XBRL, є взаємозамінною між різними інформаційними системами в абсолютно різних організаціях. Це дозволяє здійснювати обмін діловою інформацією через мережу звітності.

На цей час XBRL офіційно рекомендований до використання і підтримується Радою з Міжнародних стандартів фінансової звітності (далі – МСФЗ) для електронного складання звітності за стандартами МСФЗ [25].

Для дотримання достатнього рівня фінансової безпеки необхідно забезпечувати захист від загроз інформаційного характеру. Нові інформаційні технології в обліку та формуванні фінансової звітності, з одного боку, забезпечують високу якість робіт, а з іншого – створюють безліч загроз, що призводять до непередбачуваних і навіть катастрофічних наслідків для підприємства. До таких загроз відносяться проникнення сторонніх осіб у бази облікових і фінансових даних, поширення комп'ютерних вірусів, помилкове введення фінансових даних, помилки в процесі проектування та впровадження економічних систем та ін. Тому для підприємств, які згідно українського законодавства зобов'язані складати фінансову звітність за міжнародними стандартами та звітувати через Систему фінансової звітності розкрилися

можливості проходити перевірку та валідацію даних, що посилює точність та достовірність інформації.

Одним із чинників забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання слід розглянути правильність відображення в обліку операцій в іноземній валюті [26].

Регулювання питань обліку операцій в іноземній валюті відбувається на основі профільних національних та міжнародних стандартів, а саме Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 21 «Вплив змін валютних курсів» та Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 21 «Вплив змін валютних курсів». Нормативно-правове регулювання валюти та валютних операцій та обмежень стосовно використання іноземної валюти регламентує Закон України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 р. № 2473 та Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій у іноземній валюті, затверджене постановою правління Національного банку України від 02.01.2019 р. № 5.

При здійсненні операцій в іноземній валюті, практично в кожному випадку (експорт, імпорт, кредит, інвестиції тощо) контрагентом виступає іноземний суб'єкт господарювання. Згідно із українським законодавством, такий контрагент є користувачем фінансової звітності, адже він потребує інформації про діяльність підприємства для прийняття рішень [3]. Для такого користувача звітність, складена відповідно до міжнародних стандартів, є більш інформативною та зрозумілою. Суб'єкти господарювання можуть здійснювати зовнішньоекономічну діяльність через операції в іноземній валюті або маючи закордонні господарські одиниці (дочірнє, асоційоване, спільне підприємство, філія). В обох випадках виникає потреба відображення операцій в іноземній валюті в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності. Таке відображення відбувається за рахунок використання валютних курсів, оскільки фінансова

звітність складається лише в національній валюті. Валютні курси регулярно змінюються, тому в обліку постає завдання відображення їх зміни [27].

Згідно національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 21 «Вплив змін валютних курсів» операція в іноземній валюті – господарська операція, вартість якої визначена в іноземній валюті або яка потребує розрахунків в іноземній валюті [27]. Операції в іноземній валюті під час первісного визнання відображаються у валюті звітності шляхом перерахунку суми в іноземній валюті із застосуванням валютного курсу на початок дня, дати здійснення операції (дати визнання активів, зобов'язань, власного капіталу, доходів і витрат). Підприємство може операції з безготівкових розрахунків в іноземній валюті відображати у валюті звітності у сумі, визначеній у документах банку, з урахуванням особливостей застосування банком валютного курсу на дату здійснення операції, у разі якщо це не суперечить вимогам податкового і митного законодавства в частині застосування валютного курсу [27]. Сума авансу (попередньої оплати) в іноземній валюті, надана іншим особам у рахунок платежів для придбання немонетарних активів (запасів, основних засобів, нематеріальних активів тощо) і отримання робіт і послуг, при включенні до вартості цих активів (робіт, послуг) перераховується у валюту звітності із застосуванням валютного курсу на початок дня дати сплати авансу. У разі здійснення авансових платежів в іноземній валюті постачальникові частинами та одержання частинами від постачальника немонетарних активів (робіт, послуг) вартість одержаних активів (робіт, послуг) визнається за сумою авансових платежів із застосуванням валютних курсів, виходячи з послідовності здійснення авансових платежів.

З урахуванням правил воєнного стану щодо проведення розрахунків в іноземній валюті існують такі обмеження: впродовж 180 календарних днів мають завершуватися розрахунки у валюті за ЗЕД-контрактом (спеціальна, «воєнна» норма п. 142 Постанови № 18). У «невоєнний час» цей термін складає 365 кал.

днів (п. 21 Положення № 5, пп. «2» ст. 12 Закону № 2473). Граничні строки розрахунків за ЗЕД-контрактом – це проміжок часу між датою оформлення митної декларації та датою здійснення платежу, тобто між постачанням та остаточним розрахунком за товари, роботи, послуги. Це також називають валютним контролем, який діє й на попередню оплату, тобто проміжок часу між авансом та отриманням товару, роботи, послуги; 400 тис. грн (еквівалент за курсом на дату здійснення операції) – це обсяг операції, до якої не застосовуються граничні строки розрахунків за ЗЕД-контрактом, тобто операції не потрапляють під валютний контроль. Так було і в довоєнний час (пп. «1» п. 22, а також пп. «7» п. 2 Положення № 5, а також пп. «1» п. 14^3 «воєнної» Постанови № 18) [28].

Ще одним виключенням з валютного контролю є імпорт-експорті без фактичного ввезення-вивезення продукції**,** коли валютний контроль банком припиняється після продажу такої продукції нерезиденту закордоном (пп. «5» п. 9 Інструкції № 7).

Обов'язковий продаж іноземної валюти у експортерів і зараз відсутній – його було скасовано з 20 травня 2019 р. постановою НБУ від 06.02.2019 р. № 35. Однак виручка може зараховуватися банками спочатку на розподільчий рахунок – це вже вважається датою надходження коштів при валютних операціях [28].

Перед оформленням в бухгалтерському обліку операцій з купівлі-продажу іноземної валюти важливо звернути увагу на таке:

– «курсова різниця» – це різниця між двома курсами НБУ. Для обліку курсових різниць використовуються рахунки 714 (дохід) та 945 (витрати). Курсові різниці визначаються за правилами п. 8 НП(С)БО 21 «Вплив змін валютних курсів» на дату балансу та на дату здійснення операції. Залишок іноземної валюти на дату придбання та дату балансу має бути оцінений саме за курсом НБУ;

– різниця між курсом НБУ та курсом обслуговуючого банку – це не курсова різниця з точки зору НП(С)БО 21. Інколи цю суму називають «сумова різниця», але такого терміну в НП(С)БО немає. Ця різниця призводить до прибутку/збитку від купівлі-продажу валюти та відображається на рахунках 711 (прибуток) або 942 (збиток). Наприклад, купівля іноземної валюти зазвичай призводить до збитку, так як курс придбання вищий за курс НБУ, а продаж іноземної валюти – до прибутку, так як курс продажу зазвичай теж вищий за курс НБУ [28].

Зазначені операції пов'язані із валютним ризиком. Валютний ризик відноситься до категорії ринкових. Він відображається в усіх сферах і перетинається з різними ризиками, такими як, інформаційний, операційний та ринковий. Під валютним ризиком розуміють поточний або потенційний ризик для доходів і капіталу банку через несприятливі коливання курсів іноземних валют [16]. Валютний ризик несе небезпеку зниження рівня фінансової безпеки, що проявляється в недоотриманні передбачених прибутків у результаті безпосередньої дії зміни обмінного курсу іноземної валюти, яка використовується в зовнішньоекономічних операціях підприємства, на очікувані грошові потоки від цих операцій.

Для точного розуміння валютного ризику необхідно знати та вміти розпізнавати його складові. Основні параметри валютного ризику показано на рис. 2.10.

При розгляді питання про валютний ризик необхідно розглянути класифікацію [16]. Види валютних ризиків, визначені відповідно до характеру, місця та часу їх виникнення, представлені в табл. 2.16.

Облік операцій в іноземній валюті ускладняється необхідністю: врахування коливання курсів національної грошової одиниці відносно валюти контрагентів, відображення в обліку курсових різниць, а також моніторингу порядку купівлі і своєчасності продажу іноземної валюти.

Рисунок 2.10. **Основні складові валютного ризику**

Джерело: [16]

Таблиця 2.16. **Види валютних ризиків, визначені відповідно до характеру, місця та часу їх виникнення**

Різновид валютного ризику	Характеристика ризику
1	2
Транзакційний інші варіації назви: – операційний – валютно-операційний (контрактний) – ризик валютних операцій; – ризик, пов'язаний з валютними угодами; – ризик угод; – ризик трансакції / транзакції (конверсійний)	– ризик потенційних збитків за конкретними операціями, пов'язаний із нестабільністю вартості іноземної валюти та грошових потоків, що вимірюються в валютах, майбутня вартість яких не визначена; – пов'язаний із торговельними операціями, а також із грошовими угодами з фінансового інвестування та дивідендних платежів або отримання коштів в іноземній валюті в майбутньому, полягає в тому, що несприятливі коливання курсів іноземних валют впливають на реальну вартість відкритих валютних позицій. Проте оскільки він, як правило, випливає з операцій дилінгу і прийняття позицій в іноземних валютах, розглядається у рекомендаціях щодо ринкового ризику; – вплив непередбачених змін у валютних курсах на грошові потоки від усіх контрактів, укладених до моменту змін у валютних курсах, але з терміном виконання після зазначених змін; – має грошово-потоковий характер, тобто стосується змін у реальних, а не бухгалтерських грошових потоках.
Економічний валютний інші варіації назви: конкурентно-валютний; стратегічний валютний.	– пов'язаний з можливістю втрати доходів через зміну загального економічного стану країн і конкурентоспроможності комерційного банку чи його структури на зовнішньому ринку через суттєві зміни обмінних курсів; – найчастіше визначається як імовірність несприятливого впливу валютного курсу на економічне положення компанії.

Продовження табл. 2.16

1	2
Бухгалтерський інші варіації назви: – трансляційний; – балансовий; – розрахунково-балансовий; – ризик переоцінки; – валютно-обліковий (обліково трансляційний); – конверсійний; – ризик переводу; – ризик перерахунку з однієї валюти в іншу.	– полягає в тому, що величина еквівалента валютної позиції у звітності змінюється в результаті змін обмінних курсів, які використовуються для перерахунку залишків в іноземних валютах в базову (національну) валюту; також може виникати під час експорту чи імпорту інвестицій; його враховують під час складання фінансової та бухгалтерської звітності, на показники якої й впливає; відноситься до змін бухгалтерських вартостей прибутку і власного капіталу компанії, що відбулися через коливання валютного курсу; – пов'язаний із впливом зміни валютних курсів на бухгалтерський прибуток та власний капітал підприємства, має ретроспективний характер щодо моменту зміни валютних курсів.

Джерело: [14]

Колективом авторів [26] під час дослідження питання щодо *бухгалтерського обліку курсових різниць було виділено дискусійні моменти. По-перше, ті, які виникають* під час визначення функціональної валюти підприємства на основі МСБО 21 «Вплив змін валютних курсів».

Згідно МСБО 21 «Вплив змін валютних курсів» функціональна валюта – це валюта основного економічного середовища, у якому суб'єкт господарювання здійснює свою діяльність [28]. Основним економічним середовищем, у якому суб'єкт господарювання здійснює свою діяльність, як правило, є середовище, у якому він в основному генерує і витрачає грошові кошти. Визначаючи свою функціональну валюту, суб'єкт господарювання розглядає такі чинники: а) валюту: і) яка впливає в основному на ціни продажу товарів і послуг (часто це валюта, у якій визначаються ціни продажу його товарів і послуг та здійснюються розрахунки); та іі) країни, у якій ціни продажу його товарів і послуг визначаються в основному конкурентними чинниками та нормативними документами; б) валюту, яка впливає в основному на витрати на оплату праці, матеріали та інші витрати, пов'язані з наданням товарів або послуг (часто це буде

валюта, у якій визначаються такі витрати та здійснюються розрахунки) [28]. Згідно МСБО 21, дане визначення носить багато в чому обмежений характер, тобто припускає використання професійного судження керівництва підприємства при ідентифікації функціональної валюти, що є характерною особливістю визначення в міжнародних стандартах багатьох базових термінів та категорій. Також необхідно відзначити, що далеко не завжди економічне середовище буде збігатися з національною економікою країни, в якій підприємство зареєстроване або веде свою діяльність [26]. При визначенні функціональної валюти необхідно враховувати, що вона повинна достовірно відображати економічний вплив всіх угод, що лежать в основі звітності, а також факти та умови господарської діяльності підприємства. Коли функціональна валюта вже визначена, вона не підлягає зміні до тих пір, поки не будуть виявлені істотні зміни в господарських операціях, фактах господарської діяльності та їх умовах. У разі зміни функціональної валюти підприємство повинно провести перерахунок у нову за обмінним курсом на дату зміни, тобто перспективно [26]. Для групи підприємств єдиної функціональної валюти бути не може. Вона визначається окремо для кожного підприємства, що входить до даної групи, філії або закордонного підрозділу. При виборі функціональної валюти можуть виникнути труднощі і спірні ситуації. Їх рішенням має бути професійне судження керівництва компанії, засноване на власному досвіді [26].

По-друге, в ситуації коли відбувається перерахунок угод в іноземній валюті у функціональну валюту. Існує два способи ведення валютних операцій: угоди в іноземній валюті та угоди, проведені через закордонні підприємства.

По-третє, перерахунок у валюту подання звітності. Підприємство має право обрати будь-яку валюту подання при складанні фінансової звітності. Якщо обрана валюта подання відрізняється від функціональної, необхідно перерахувати результати діяльності та фінансовий стан підприємства [26].

Важливо правильно перевести показники в іншу грошову валюту і врахувати виникаючі при цьому курсові різниці. При цьому, порядок визначення та відображення курсових різниць встановлений в МСБО 21 «Вплив змін валютних курсів» застосовується: а) в обліку операцій та залишків в іноземних валютах, за винятком операцій з тими похідними інструментами та залишків за ними, на які поширюється сфера застосування МСФЗ 9 «Фінансові інструменти»; б) при переведенні результатів та фінансового стану закордонних господарських одиниць, включених до фінансової звітності суб'єкта господарювання шляхом консолідації, пропорційної консолідації або методом участі в капіталі; в) при переведенні результатів та фінансового стану суб'єкта господарювання у валюту подання звітності [26].

Вплив курсових коливань валюти на оцінку активів, зобов'язань, доходи, витрати і фінансові результати учасників зовнішньоекономічної діяльності виникає в результаті господарських операцій, які оформлюються (оцінюються) в іноземній валюті, та подальшої зміни курсу валют [26].

Курсові різниці, що виникають при розрахунках за монетарними статтями або при переведенні монетарних статей за курсами, котрі відрізняються від тих, за якими вони переводилися при первісному визнанні протягом періоду або у попередній фінансовій звітності, визнаються в прибутку або збитку в тому періоді у якому вони виникають за деякими винятками [30].

Курсова різниця виникає тоді, коли монетарні статті виникають від операції в іноземній валюті, а зміна у валютному курсі відбувається в період між датою операції і датою розрахунку. Коли розрахунки за операцією здійснюються протягом того самого облікового періоду, в якому операція відбулася, тоді вся курсова різниця визначається в цьому періоді. Проте коли розрахунок за операцією здійснюється в наступному обліковому періоді, курсова різниця, визнана в кожному періоді до дати розрахунку визначається на основі зміни у валютних курсах протягом кожного періоду. Якщо прибуток або збиток за

немонетарною статтею визнається в іншому сукупному доході, то будь-який валютний компонент цього прибутку чи збитку визнаватиметься в сукупному доході. І навпаки, коли прибуток або збиток за немонетарною статтею визнається в прибутку або збитку, то будь-який валютний компонент цього прибутку чи збитку визнаватиметься в прибутку або збитку [30].

МСБО 1 дозволяє подавати прибутки та збитки від курсових різниць на нетто-основі, оскільки вони виникають від групи подібних операцій. Курсові різниці, що виникають в результаті перерахунку поточних активів і зобов'язань (наприклад, поточна дебіторська та кредиторська заборгованість), як правило, відображаються в складі інших операційних доходів і витрат [30]. Курсові різниці, що виникають за монетарними статтями необоротних активів (наприклад, довгострокові надані позики або довгострокові депозити) скоріш за все будуть відображені в складі інших (неопераційних) доходів і витрат. Нереалізовані прибутки та збитки, які виникають від змін валютного курсу, не є грошовими потоками. Проте вплив змін валютного курсу на грошові кошти та їх еквіваленти, які утримуються в іноземній валюті або підлягають виплаті в іноземній валюті, відображається в звіті про рух грошових коштів з метою узгодження грошових коштів та їх еквівалентів на початку і в кінці періоду. Ця сума подається окремо від грошових потоків від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності містить курсові різниці, якщо вони були, коли рух грошових коштів визначався за курсом обміну валют на кінець періоду [30].

На макрорівні, зміна курсу національної грошової одиниці, крім рівня внутрішніх цін, відчутно впливає на сальдо торговельного балансу та конкурентоспроможність країни на світових ринках. Так, зростання валютного курсу, зумовлюючи падіння рентабельності експорту, уповільнення темпів його зростання, здешевлення та розширення імпорту (зокрема технологічного, що сприяє модернізації виробничого апарату) спричиняє зниження цінової конкурентоспроможності і негативно впливає на зовнішньоторговельний баланс

держави. Водночас апреціація обмінного курсу сприяє зниженню відпливу капіталу та стимулює приплив іноземних інвестицій, оскільки полегшується доступ інвесторів до внутрішніх ресурсів, що нівелює її негативний вплив на сальдо платіжного балансу [31].

Важливим питанням, що потребує вирішення є те, що цілі по валютно-курсовій політиці не прописані в нормативних документах, як й відсутні спільні зобов'язання по розв'язанню питань інфляції з урядом. За різними показниками реальний обмінний курс гривні є недооціненим на 20%, що вимагає пояснень від Національного банку України, насамперед, в частині впливу курсу на негативне сальдо платіжного балансу, адже дослідження показали, що курс національної валюти не впливає на імпорт енергоносіїв та інвестиційний імпорт. Імпорт зростає внаслідок інвестиційної складової, а не курсу. В частині боргового навантаження Україна не є країною, яка може дозволити собі частку боргу у 50-70% від ВВП, погодившись з розрахунками, відповідно до яких ця цифра може становити 35-37 %. При цьому значна частка боргу є в іноземній валюті. Важливо мати інформацію стосовно кінцевих власників варантів, а також стосовно того, що комерційні банки мають малі можливості щодо підтримки експорту [32].

Чітке уявлення про всі численні ризики та взаємозв'язок між ними є необхідним для мінімізації їх негативних наслідків та підвищення ефективності реалізації державної митної справи [15] та фінансової безпеки підприємства. Якщо компанія займається міжнародними поставками важливо своєчасно виявити митні ризики. Це дозволяє знайти не тільки загрози, але і розглянути можливості для бізнесу. Багато компаній часто не беруть до уваги той факт, що перегляд мит відкриває значні можливості для економії [33]. Митний ризик можна розглядати як [34]:

– економічну (фінансову) категорію з урахуванням фінансових результатів;

– категорію відхилення від мети (з огляду на можливе порушення запланованого ходу подій);

– ймовірнісну категорію (з урахуванням можливості настання несприятливих подій).

Стосовно суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності виділяють такі зовнішні фактори митного ризику: повнота сплати митних платежів; достовірність відомостей у Митній декларації; існування на ринку; відповідність носіїв обладнання існуючим вимогам; маршрут з транспортними документами.

Для обліково-інформаційного забезпечення фінансової безпеки зовнішньоекономічної діяльності особливу увагу необхідно приділити достовірності та правильності даних, що наводяться у Митній декларації під час декларації товарів. Це документ в якому декларується застосування до товарів, що перетинають митний кордон України митних режимів, серед яких експорт, імпорт, реекспорт, реімпорт та ін., а також нарахування відповідних митних платежів. Згідно Класифікатора типів декларацій, затвердженого Наказом Міністерства фінансів України від 20.09.2012 № 1011 існують такі митні декларації: звичайна (заповнена у звичайному порядку), тимчасова, попередня, періодична, спрощена, додаткова. Сьогодні митну декларацію можна заповнити самостійно через спеціальне програмне забезпечення або за допомогою брокера. Митна декларація містить інформацію про кількість, види товарів, які перетинають митний кордон України та їхню вартість й інші показники, які є базою для розрахунку митних платежів. Своєчасна сплата митних платежів, в свою чергу, забезпечує фінансову безпеку зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Бухгалтерський облік є одним з дієвих інструментів у стабілізації будь-якої економічної діяльності. Для того, щоб утримувати прийнятний рівень економічної безпеки підприємства, необхідно керуватися важливим інструментом управління – обліковою політикою. Оскільки фінансова безпека є

складовою економічної безпеки, то питання розробки і застосування облікової політики підлягає детальному дослідженню. Якісно сформована облікова політика є одним з найважливіших інструментів управління, що характеризує фінансовий стан підприємства та дозволяє виявити приховані резерви діяльності та підвищення ефективності облікової системи, правильно сформувати і, як наслідок, оцінити фінансову звітність суб'єкта господарювання. Поєднуючи загальні вимоги облікових стандартів і специфіку діяльності конкретного підприємства, облікова політика націлена на досягнення кінцевого результату – складання достовірної фінансової звітності. Водночас рішення, зафіксовані у наказі з облікової політики, безпосередньо пов'язані з постійними змінами в зовнішньому середовищі, оподаткуванні, бухгалтерському обліку та звітуванні, що впливають на вибір підходів до обліку доходів і витрат, а також інших елементів, що її формують [35]. На жаль, на сьогоднішній день вітчизняні суб'єкти господарювання недостатньо використовують відповідний інструмент і фактично приділяють дуже мало уваги можливостям його впливу на фінансову безпеку компанії, а також на інші складові безпечного розвитку [36].

При розробці облікової політики необхідно керуватися нормами Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки», метою якого є визначення критеріїв до обрання та змінювання облікових політик разом з обліковим підходом та розкриттям інформації про зміни в облікових політиках, зміни в облікових оцінках та виправлення помилок. Стандарт призначений для покращання доречності та достовірності фінансової звітності суб'єкта господарювання та зіставності такої фінансової звітності через якийсь час, а також для зіставності з фінансовою звітністю інших суб'єктів господарювання [37].

Вимоги до розкриття інформації про облікові політики, за винятком інформації про зміни в облікових політиках, надані в МСБО 1 «Подання фінансової звітності».

Облікові політики – конкретні принципи, основи, домовленості, правила та практика, застосовані суб'єктом господарювання при складанні та поданні фінансової звітності. Зміна в обліковій оцінці – це коригування балансової вартості активу або зобов'язання чи суми періодичного споживання активу, яке є результатом оцінки теперішнього статусу активів та зобов'язань та пов'язаних з ними очікуваних майбутніх вигід та зобов'язань. Зміни в облікових оцінках є наслідком нової інформації або нових розробок та, відповідно, не є виправленням помилок [37].

Облікова політика має бути інструментом, який забезпечує оптимальну побудову всіх облікових підсистем, що спрямовані як на формування фінансової, так і податкової, і управлінської інформації. Основну мету облікової політики в такому контексті можна розмежувати на підцілі, зокрема відносно фінансової звітності метою є якісне представлення інформації у фінансовій звітності, підвищення економічної стійкості за рахунок застосування таких методів обліку, що зменшують фінансові ризики; відносно управлінської – представлення своєчасної і релевантної інформації для прийняття ефективних управлінських рішень і забезпечення на підставі цього зниження підприємницьких, господарських та інших ризиків; відносно податкової – представлення достовірної інформації з метою зниження податкових ризиків і оптимізації суми податкових платежів з урахуванням консенсусу інтересів підприємства і державних інститутів [36].

На сьогодні підприємства обирають власну організацію обліку трансакцій в іноземній валюті, тому мають визнавати це як елемент облікової політики. У роботі [38] запропоновано передбачити в наказі про облікову політику суб'єктів господарювання пункт «Здійснення операцій в іноземній валюті». Автор [38] пропонує до елементів облікової політики підприємства ввести вибір методу перерахунку статей фінансової звітності у валюту представлення як процесу висвітлення інформації про операції в іноземній валюті підприємства в єдиній

валюті з використанням обмінних курсів. Альтернативним до цього методу визначено мультивалютний облік, що передбачає відображення операцій у валюті здійснення. Перевагою цього методу є висвітлення у фінансовій звітності валютної позиції підприємства у кожній валюті. Автором обґрунтовано, що використання мультивалютного підходу при складанні внутрішньогосподарської звітності для потреб аналізу операцій в іноземній валюті сприяє розробці ефективних заходів щодо мінімізації валютних ризиків. Вважаємо такі пропозиції дієвими.

Актуальним питанням стало проведення фінансового моніторингу валютних операцій. Більшість дослідників зосереджують увагу переважно на інформаційній та контрольній функціях моніторингу і майже не розглядають його в ролі активного інструменту управління. В сучасних умовах функціонування фінансовий моніторинг доцільно тлумачити як інструмент активного управління, котрий дозволяє забезпечувати більш високий рівень гнучкості й адаптивності фінансового планування, формує механізм швидкого реагування на внутрішні та зовнішні зміни, а також створює ефективні умови для забезпечення економічної безпеки підприємств [43], а отже і фінансової безпеки.

Відповідно до проведеної Національної оцінки ризиків відтік капіталу за кордон визначено як загрозу середнього рівня тінізації національної економіки. В той же час є однією із істотних загроз економічній безпеці України.

Відтік капіталу з країни відбувається, як правило, у грошовій формі і здійснюється двома основними способами (рис. 2.11).

В Типологічних дослідженнях, що були проведені Державною службою фінансового моніторингу України зазначається про використання механізму незаконного виведення активів за фіктивними зовнішньоекономічними контрактами. Такі схеми набули масового характеру, суб'єкти-надавачі послуг використовують, так звані «зустрічні потоки» та «скрутки» за зовнішньоекономічними контрактами. Такий стан справ свідчить про

необхідність підвищення ролі обліку, як одного із елементів в системі управління щодо інформативності управлінського персоналу та прийняття своєчасних рішень [40, с. 113]. Приклад однієї із таких схем представлено на рис. 2.12.

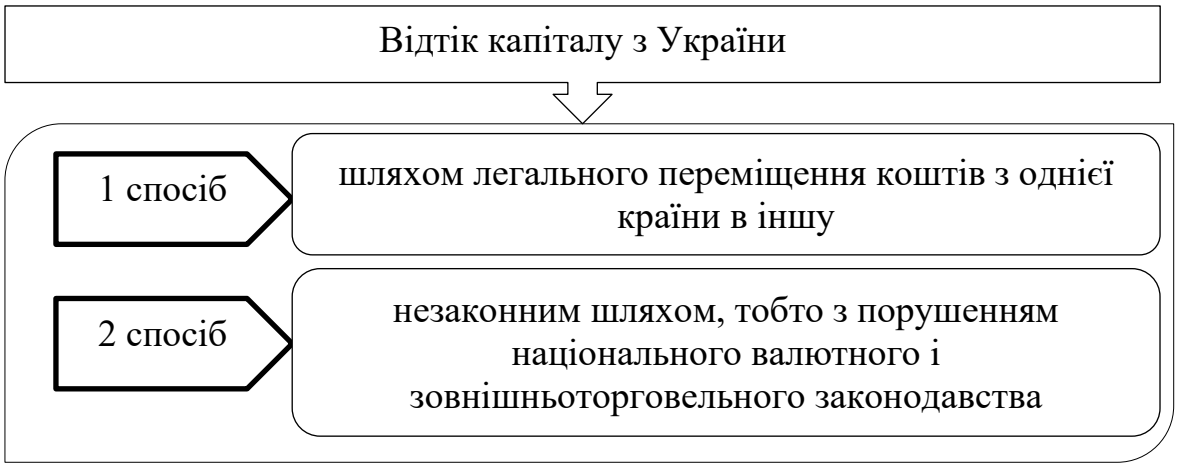

Рисунок 2.11. **Способи відтоку капіталу з України**

Джерело: складено автором на основі [40, с. 115]

Починаючи з 2014 року після окупації Криму та в умовах воєнного стану визначним питанням стало запобігання тероризму та несанкціонованих дій з боку українських та іноземних громадян і суб'єктів господарювання. Одним із інструментів протидії та запобігання легалізації (відмивання) доходів у зовнішньоекономічній діяльності є фінансовий моніторинг. Згідно із Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі – Закон України № 361-IX) під фінансовим моніторингом розуміють сукупність заходів, що вживаються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу [39].

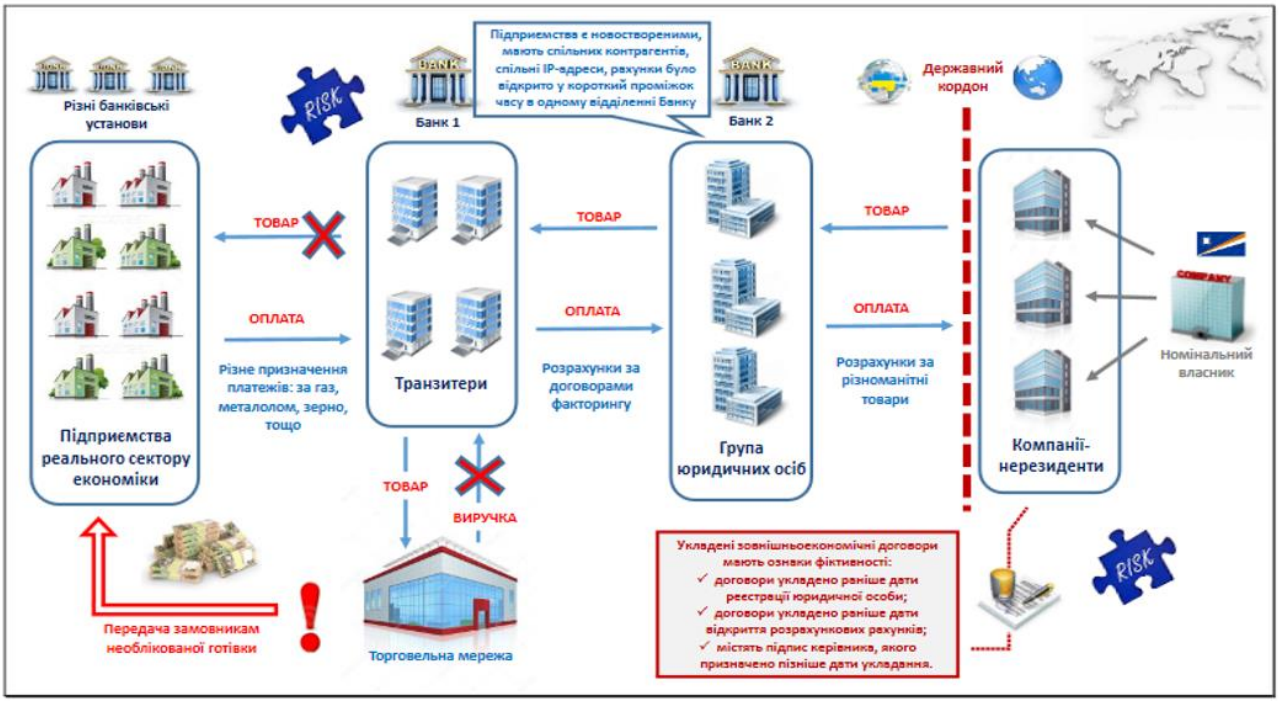

Рисунок 2.12. **Виникнення підозри, що зазначена схема спрямована на ухилення від сплати податків шляхом зменшення бази оподаткування**

Джерело: [40, с. 114]

У сучасних умовах українське законодавство наближене до міжнародних стандартів фінансового моніторингу відповідно до актуальних світових та європейських норм, зокрема, рекомендацій FATF, норм 4-ї Директиви (ЄС) 2015/849 «Про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей та фінансування тероризму» та Регламенту (ЄС) 2015/847 «Про інформацію, що супроводжує грошові перекази» [40].

Після оновлення Закону України № 361-IX відбулося прийняття наступних актів, які є підґрунтям обліково-аналітичних аспектів проведення валютних операцій в зовнішньоекономічній діяльності, до них відносяться: Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, постанова НБУ від 19.05.2020 р. № 65 та Положення про порядок здійснення уповноваженими установами аналізу та перевірки документів (інформації) про валютні операції від 02.01.2019 р. № 8.

Під перевірку, у тому числі в зовнішньоекономічній діяльності, попадають всі фінансові операції порогова сума яких дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, банківських металах 400 000 грн. в еквіваленті за курсом НБУ та які мають хоча б одну із зазначених ознак (рис. 2.13). Зазначена порогова сума береться до уваги за умови, що не відбувається дроблення такої операції. Якщо ж будуть ознаки дроблення операції, то вона буде вважатися як одна єдина і точно потрапить під ризиковану, а отже і під фінансовий моніторинг. Якщо ж операція вважається пороговою, то вона не буде зупинена, а особливості її проведення полягають в тому, що суб'єкт первинного моніторингу може зібрати додаткову інформацію по такій операції та повинен повідомити про неї відповідний державний суб'єкт фінансового моніторингу.

Так, в момент відображення в обліку та здійснення валютної операції, сума якої в еквіваленті становить понад 400 тис грн обслуговуючий банк або інша фінансова установа керується ризик-орієнтованою системою моніторингу. Ризик-орієнтований підхід полягає у виявлені відповідних критеріїв ризику щодо клієнтів, які здійснюють відповідні операції, їх географічного розташування, способу здійснення операції тощо.

Перелік індикаторів та заходи щодо здійснення уповноваженими установами аналізу та перевірки документів (інформації) про валютні операції встановлені Положенням про порядок здійснення уповноваженими установами аналізу та перевірки документів (інформації) про валютні операції [43].

В таких умовах найбільш вагомим джерелом встановлення факту проведення ризикової операції є дані бухгалтерського обліку. Адже необхідну інформацію щодо фінансових операцій в зовнішньоекономічній діяльності можна одержати із оперативного та первинного обліку. В результаті злагоджених дій бухгалтерії та подальшої перевірки фінансових операцій, що підпадають під фінансовий моніторинг відповідними суб'єктами згідно із чинними нормами законодавства можливо досягти синергетичного ефекту від

таких дій. А саме своєчасно запобігати та протидіяти легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Організація обліку зовнішньоекономічних операцій має бути спрямована на одержання необхідної інформації щодо фінансових операцій для своєчасного виявлення порогових і підозрілих, при їхній наявності, і як наслідок – управління антикорупційною, чесною, відкритою та прозорою діяльністю підприємством в цілому, як результат його фінансовою безпекою.

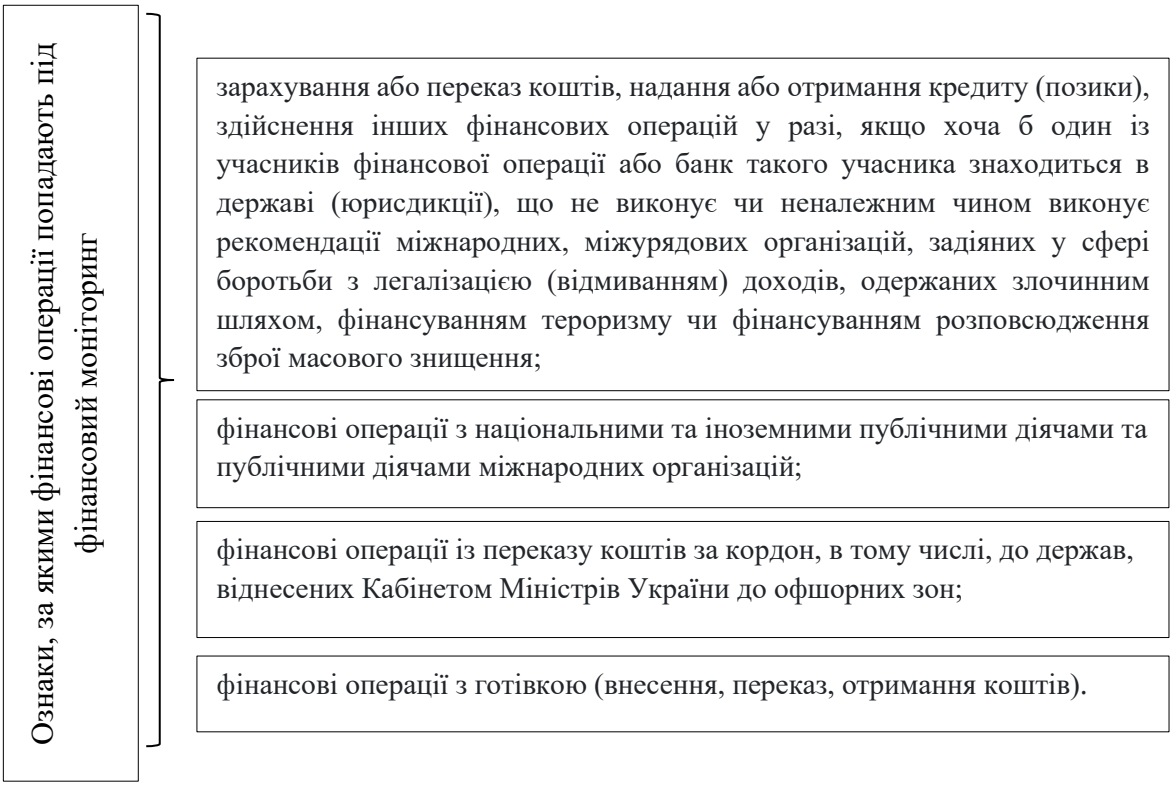

Рисунок 2.13. **Ознаки фінансових операцій в зовнішньоекономічній діяльності, які перевіряються суб'єктами фінансового моніторингу**

Джерело: складено автором на основі [43]

Інформація з даних обліку з метою фінансового моніторингу у зовнішньоекономічній діяльності покликана забезпечувати досягнення поставлених цілей і завдань, які використовуються на різних рівнях моніторингу

фінансових операцій підприємства. Якісну, доступну, зрозумілу, неупереджену інформацію можна одержати завдяки застосуванню обліково-аналітичних процедур як на рівні підприємства, суб'єкта первинного моніторингу, так і на рівні державних органів. Роль обліково-інформаційного забезпечення беззаперечна, як зазначають Куцик П.О. та Головацька С.І.: «сучасні об'єктивні умови функціонування підприємств потребують докорінної зміни методів управління, підвищують вимоги до обліку і зумовлюють необхідність посилення інформаційної, контрольної, пізнавальної, прогностичної та мотиваційної його функцій відповідно до потреб менеджменту щодо прийняття обґрунтованих стратегічних рішень» [44, с. 168]. Вагомого значення дані бухгалтерського обліку набувають під час вирішення завдання щодо подолання випадків шахрайства, легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

На основі облікових даних відбувається збір і систематизація інформації про фінансові операції, що підпадають під фінансовий моніторинг, клієнтів, їх ідентифікація та верифікація, а також уточнення про бенефіціарів, подальша її обробка та аналіз для виконання норм чинного законодавства та протидії відмиванню коштів.

На сьогоднішній день фінансовий моніторинг проводиться на первинному та державному рівнях. До первинного рівня відносяться суб'єкти первинного моніторингу (банки, платіжні організації, філії/представництва нерезидентів, які надають фінансові послуги в Україні, товарні біржі, аудитори, аудиторські фірми, бухгалтери, які працюють як фізичні-особи підприємці або за цивільно-правовими договорами, суб'єкти господарювання, що надають послуги з бухгалтерського обліку та юридичні послуги, суб'єкти господарювання, що здійснюють консультування з питань оподаткування, адвокатські бюро, об'єднання, адвокати, нотаріуси та ін.). До суб'єктів фінансового моніторингу на державному рівні відносяться Національний банк України, Національна комісій з цінних паперів

та фондового ринку України, Міністерство цифрової трансформації, Державна служба фінансового моніторингу та Міністерство юстиції України.

До суб'єктів системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності належать суб'єкти фінансового моніторингу наднаціонального рівня: FATF, Moneyval, Вольфсберзька група, Егмонтська група, Євразійська група по боротьбі з відмиванням доходів (ЄАГ) та служби фінансових розвідок іноземних держав [40, с. 120–121], до зазначених суб'єктів також слід додати Базельський Комітет з питань банківського нагляду. Проводити перевірку клієнтів в момент установлення ділових відносин зобов'язані суб'єкти первинного моніторингу шляхом верифікації та ідентифікації, установлення кінцевого бенефіціарного власника клієнта або його відсутності; установлення (розуміння) мети й характеру майбутніх ділових відносин або проведення фінансової операції; проведення моніторингу ділових відносин і фінансових операцій клієнта; забезпечення актуальності отриманих і наявних документів, даних та інформації про клієнта [40, с. 120-122]. Українська система фінансового моніторингу, на відміну від зарубіжних аналогів, наділена значно більшими повноваженнями – вона не лише отримує інформацію, а й сама проводить фінансові розслідування. Тому її діяльність, будучи спрямованою на захист державних інтересів, має забезпечувати нормальну ділову атмосферу в економіці (не перешкоджаючи при цьому бізнесу функціонувати в законному режимі) та збереження конфіденційності фінансової інформації, значними обсягами якої вона володіє [40, с. 121–122].

З метою вчасної реакції, адаптації економічного середовища підприємства в умовах дестабілізації розроблено систему управління фінансовою безпекою зовнішньоекономічної діяльності (рис. 2.14). Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що однією з умов забезпечення фінансової безпеки є ресурси, які, представляють собою, з одного боку сукупність матеріальних, фінансових, енергетичних, людських, інформаційних, технічних засобів, а з іншого – це реальні потоки і запаси всіх видів чинників, що використовуються у суспільстві.

Рисунок 2.14. **Система управління фінансовою безпекою зовнішньоекономічної діяльності підприємства**

Джерело: розроблено автором

Конкурентні позиції підприємства у зовнішньоекономічній діяльності можливо зберегти або покращити через ефективне управління ресурсами з акцентом на фінансову безпеку, яка є ключовою в забезпеченні економічної безпеки загалом. При управління фінансовою безпекою зовнішньоекономічної діяльності підприємства слід, по перше, проводити діагностику її рівня з оцінкою кількісних та якісних показників, по друге, здійснювати ситуаційний, системний моніторинг та розробляти комплекс заходів щодо фінансової безпеки. Це дозволить здійснювати стратегічне бачення подальшого функціонування підприємства на міжнародних ринках та забезпечувати стійкість бізнесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Правдюк Н.Л., Мулик Т.О., Мулик Я.І. Управління фінансовою безпекою підприємств: обліково-аналітичний аспект: монографія. Київ: «Центр учбової літератури», 2019. 224 с.
2. Васюренко В.О. Фінансова безпека зовнішньоекономічної діяльності в Україні. *Technology audit and production reserves*. 2012. № 4/2(6). С. 21–22.
3. Захаров О.І. Комплексне забезпечення безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємств. *Зовнішня торгівля. Економічна безпека: Збірник наукових праць. Університет економіки та права "КРОК"*. 2010. № 3. С. 95–100.
4. Марутян Р. Зовнішньоекономічна безпека як ключова складова економічної безпеки України. *Наукові перспективи*. 2022. № 10(28). DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-577-586.
5. Аранчій В.І., Перетятько, І.В. Зовнішньоекономічна безпека України в контексті міжнародної інтеграції. *Scientific Progress & Innovations*. 2012. № 2. С. 150–161.
6. Васюренко В.О., Синюгіна Н.В. Фінансова безпека зовнішньоекономічної діяльності підприємства. *Економіка розвитку*. 2012. № 3. С. 60–64.
7. Чернишов В.В. Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності підприємств. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 24. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/215/206.
8. Жук В.М. Вирішення проблем фінансової безпеки на стиках фінансової і бухгалтерської науки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес»*. Київ: ВЦ НУБіП України, 2014. Вип. 200, ч. 3. 290 с. С. 20–27.
9. Кравченко О.О., Шкуренко О.В., Ярмоліцька О.В. Забезпечення фінансової безпеки транспортних підприємств як передумова стійкого функціонування. Міжнародна наукова конференція «Управління бізнес-

процесами та технологічними інноваціями в сучасних умовах та в післявоєнний період». Збірник тез доповідей. Ч.1. К: НТУ, 2023. С. 129–133.

10. Dokiienko L. Financial security of the enterprise: an alternative approach to evaluation and management. *Business, Management and Economics Engineering*. 2021. vol. 19, no. 2. Pp. 303–336. doi: 10.3846/bmee.2021.14255.

11. Nalga Sylvia, Khalid Hashim Fadul, Abobakr Ramadhan Al_Harethi, Shakur Faruk, Anas Rasheed Bajary. The influence of accounting systems on financial accountability in non-governmental organizations. *International Journal of Research in Management*. 2019. Vol. 1, issue 3. Pp. 18-20. URL: https://www.researchgate.net/publication/337464702_The_influence_of_accounting_systems_on_financial_accountability_in_non-governmental_organizations/link/5dd8ec09a6fdccdb445c515e/download.

12. Khalid Hashim Faruk. Impact of accounting systems on financial accountability in non-governmental organizations : a comparative analysis. *IFSMRC African International Journal of Research in Management*. 2023. 11(06), pp. 11–15. URL: https://www.ifsmrc.org/index.php/IFSMRC-AIJRM/article/view/18.

13. НКЦПФР оприлюднює план навчальних заходів з підготовки до переводу звітності за МСФЗ в формат XBRL. URL: https://arc.nssmc.gov.ua/2019/05/29/nktspfr-oprilyudnyu-plan-navtchalynih-zahodv-z-pdgotovki-do-perevodu-zvtnost-za-msfz-v-format-xbrl/

14. Томашков С.Б., Огерчук О.В. Оцінювання впливу ризиків зовнішньоекономічної діяльності. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2023. № 2 (9). С. 142–151.

15. Тищенко В.Ф., Кулик Ю.С. Митні ризики: сутність та управління. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 55. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-15.

16. Бірченко Н.О., Руденко С.В., Ряснянська А.М. Обліково-аналітичне забезпечення фінансової безпеки аграрних підприємств. *Таврійський науковий вісник. Серія: «Економіка».* 2022. Вип. 13. С. 191–197. DOI: https://doi.org/10.32782/2708-0366/2022.13.23.

17. Ігнатенко М.М., Сарапіна О.А. Вплив автоматизації обліку та фінансової звітності на безпеку підприємств. *Економічний вісник університету*. 2018. Вип. 38. С. 47–53. DOI: https://doi.org/10.31470/2306-546X-2018-38-47-53.

18. Онешко С., Хомяк Н., Томілова-Яремчук Н., Кобець Д. Розвиток цифрових інструментів бухгалтерської (фінансової) звітності та її роль у забезпеченні фінансової безпеки економічного суб'єкта. *Академічні візії*. 2022. Вип. 10-11. С. 29–37. DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7147303.

19. Новіченко Л.С., Свирида О.А. Фінансова безпека підприємства як основа фінансової безпеки держави. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. Вип. 4 (04). С. 27–31. DOI: https://doi.org/10.32782/dees.4-5.

20. Ярмоліцька О.В., Шуляренко С.М., Малишкін О.І. Аналіз прагматичних аспектів системи фінансової звітності за МСФЗ у форматі XBRL. *Збірник наукових праць Державного університету інфраструктури та технологій. Серія «Економіка і управління».* 2020. Вип. 47. С. 104–118. DOI: 10.32703/2664-2964-2020-47-104-118.

21. Транченко О.М. Роль фінансової звітності в забезпеченні фінансової безпеки підприємства. *Економіка і організація управління*. 2014. № 3 (19) – 4 (20), С. 277–280.

22. Штулер Г.Г., Макарович В.К., Владімірова Т.І. Перспективні напрямки узгодження фінансової звітності в Україні з міжнародними стандартами. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка: збірник наукових праць. Ч. 2. Удосконалення обліку, аналізу, аудиту і звітності в сучасних умовах глобалізаційних процесів у світовій економіці.* 2010. Вип. 29. С. 253–256.

23. Практичне застосування МСФЗ. URL: https://zakon.help/article/nkcpfr-sistema-finansovoi-zvitnosti-xbrl-format-xbrl?menu=185.

24. Офіційний сайт XBRL. URL: https://www.xbrl.org/the-standard/what/an-introduction-to-xbrl/.

25. Офіційний сайт СФЗ. Що таке система фінансової звітності. URL: https://frs.gov.ua/about-frs/shho-take-sfz/.

26. Пархоменко В.М., Малюга Н.М., Пилипенко О.І., Боримська К.П., Шкуліпа Л.В. Розвиток бухгалтерського обліку в системі фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання: теорія та методологіям: монографія. Київ. НАСОА, 2020. 233 с.

27. Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 21 «Вплив змін валютних курсів»: Наказ Міністерства фінансів України від 10.08.2000 № 193. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0515-00#Text.

28. Онищенко В. Облік валютних операцій на підприємстві 2023. URL: https://buhplatforma.com.ua/article/7131-rozrahunki-v-nozemny-valyut.

29. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 21 «Влив змін валютних курсів». URL: https://mof.gov.ua/storage/files/MSBO-21.pdf.

30. Смірнова І.В., Смірнова Н.В. Вплив зміни валютних курсів на фінансову звітність: аналіз закордонного та вітчизняного досвіду. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2014. № 2 (7), т. 1. С. 127–133.

31. Харламова О. Курсові різниці: погляд різних стандартів та подання в МСФЗ-звітності. Агентство з МСФЗ. 2022. URL: https://amsfo.com.ua/kursovi-riznytsi-v-msfz-zvitnosti/.

32. Мелих О. Валютно-курсова політика та її вплив на фінансову безпеку держави. *Вісник НБУ*. 2008. Серпень. С. 50–56.

33. Відбулося третє засідання Експертної ради НІСД з питань зовнішньоекономічної політики. НІСД, 2019. URL: https://niss.gov.ua/news/novini-nisd/vidbulosya-trete-zasidannya-ekspertnoi-radi-nisd-z-pitan-zovnishnoekonomichnoi.

34. Гра на випередження: як керувати митними ризиками. *Економічна правда*. 2017. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2021/01/27/670429/.

35. Федоришина Л.М. Митні ризики: підходи до трактування та класифікації. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. Вип. 3 (20) URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/20_2019/21.pdf.

36. Замлинський В.А., Волошина О.В., Степаненко С.В. Облікова політика і економічна безпека в системі управління підприємством. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2024. Том 9. № 1. С. 56–61.

37. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки». URL: https://mof.gov.ua/storage/files/IAS%208_ukr.pdf.

38. Лоханова Н.О. Облікова політика як інструмент управління економічною безпекою компанії. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 11. С. 12–16.

39. Галещук С.М. Облік і аналіз операцій в іноземній валюті / спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)». Тернопіль, 2015. 20 с.

40. Інструментарій менеджменту зовнішньоекономічної діяльності: колективна монографія. Київ, ДУІТ. 2021. 236 с.

41. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»: Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text.

42. Фінансовий моніторинг в Україні по-новому: чого очікувати? URL: https://intelserv.net.ua/news/material/id/915.

43. Про затвердження Положення про порядок здійснення уповноваженими установами аналізу та перевірки документів (інформації) про валютні операції: Постанова Національного банку України від 02.01.2019 № 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008500-19#Text.

44. Розвиток обліково-аналітичного забезпечення системи менеджменту підприємств: колективна монографія. Львів: Растр-7, 2019. 309 с.

45. Мельник С.І., Лисий Ю.В., Григорович В.І. Фінансовий моніторинг у системі забезпечення економічної безпеки підприємства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2016. Вип. 1. С. 71–81.

2.4. ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАНКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Шпирко О.М.

кандидат економічних наук, доцент,

Державний університет інфраструктури та технологій, Київ

Банківська система будь-якої держави відіграє важливу роль у формуванні економічних відносин між учасниками фінансового ринку, оскільки банки є ключовими учасниками економічної структури, які організовують рух грошових потоків. Банківська система служить економіці згідно з завданнями, що випливають із грошово-кредитної політики Національного банку України. Позитивні та негативні явища, які відбуваються в економіці, найбільш активно проявляють себе у функціонуванні саме банківської системи. Особливо яскраво це проявляється в умовах воєнного стану, в якому перебуває Україна через повномасштабне вторгнення рф з 24 лютого 2022 року.

Банківська система функціонує, враховуючи різноманітні фінансові ризики, включаючи макроекономічний ризик, ризики капіталу, рентабельності, ліквідності, кредитний, валютний ризик. З початком повномасштабної війни всі ці ризики були значними, проте до липня 2023 року вони зменшилися. На сьогодні особливо високий рівень ризику спостерігається у сферах макроекономічного та кредитного сектора. Банки України на чолі з НБУ стійко працюють та виконує всі свої функції в складних умовах, а збереження їх стабільності дозволило забезпечити функціонування інших галузей економіки.

Для стабілізації і подальшого розвитку банківської системи України необхідно розробити певні механізми для реалізації заходів, спрямованих на підтримання фінансової стійкості держави та регулювання фінансового сектору.

У зв'язку з цим, обліково-аналітичне забезпечення банків набуває важливого значення для забезпечення стабільності фінансової системи України в умовах воєнного стану.

Банківська система, як складова економічної інфраструктури, відіграє важливу роль у економіці країни, забезпечуючи ряд важливих функцій:

1) фінансове посередництво – банки забезпечують фінансове посередництво між вкладниками (особами та підприємствами, які мають зайві гроші для збереження) та фізичними особами та підприємствами, які потребують позик для розвитку.

2) забезпечення ліквідності – банки забезпечують можливість збереження грошей, видачу кредитів та здійснення різноманітних фінансових операцій.

3) функції платіжної системи – банки забезпечують проведення платежів, переказів коштів та інших фінансових операцій між клієнтами та підприємствами.

4) управління ризиками – банки займаються управлінням різними фінансовими ризиками, такими як кредитний ризик, ліквідність, валютний ризик тощо.

5) стабілізація економіки – банківська система сприяє стабільності економіки через надання фінансової підтримки підприємствам та населенню, а також управління фінансовими кризами.

Отже, банківська система відіграє важливу роль у забезпеченні фінансової стабільності, розвитку економіки та забезпеченні функціонування фінансових ринків.

Вітчизняна банківська система працює в напруженому режимі невизначеності з початком бойових дій із лютого 2022 року на території України. Водночас банки продовжують свою діяльність, намагаються виконувати всі свої функції, зобов'язання та дотримуватися нормативів НБУ.

Національний банк України відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» [1] активно підтримує стабільність банківської системи шляхом впровадження низки нормативно-правових актів, а саме постанови НБУ: «Про особливості підтримання ліквідності банків в умовах воєнного стану» [2], «Про банківську систему в умовах воєнного стану» [3] та вжиття відповідних заходів щодо підтримки фінансової стабільності та регулювання фінансового сектора національної економіки. Проблеми функціонування банківської системи України в умовах війни відображені в табл. 2.17.

Особливістю функціонування банківської системи в умовах війни є підтримка довіри клієнтів до банківського сектора, що, в свою чергу, забезпечить стабільність його функціонування. НБУ з перших днів повномасштабного вторгнення прийняв ряд важливих рішень: регулятор здійснив обмеження діяльності банків на валютному ринку, призупинив відтік іноземної валюти та встановив ліміти на операції з готівкою.

Національний банк України приймає виважені антикризові рішення, що ґрунтуються на таких принципах:

- захист інтересів клієнтів банку (особливо вкладників): НБУ забезпечує збереження доступу клієнтів до своїх коштів, виконання платежів та переказів коштів в найбільш ефективний спосіб, в тому числі і для тих, хто виїхав за межі України через війну;

– підтримка діяльності банків та їх ліквідності: негативний вплив воєнних дій на фінансову стійкість банків не повинен призводити до їхньої неплатоспроможності. НБУ у разі потреби вживає заходів для забезпечення фінансової стабільності банків;

– прозорість звітності: Національний банк України вимагає від банків прозорої та достовірної фінансової звітності, що відображає їхній реальний фінансовий стан. Це дозволяє регулятору реалізувати ефективні заходи у кризовій ситуації для покращення функціонування банківської системи.

Таблиця 2.17. **Проблеми функціонування банківської системи України в умовах війни**

№ п/п	Проблеми	Характеристика
1	Нестача трудових ресурсів	У банківських установах відбувається багато звільнень через військові дії в багатьох регіонах України та загрозу ракетних обстрілів по всій країні. Працівники банків були звільнені або через закриття відділення, або за власним бажанням. Значна втрата трудових ресурсів завдала шкоди банківській системі.
2	Завислі платежі	Проблема завислих платежів виникла на початку війни, коли підприємства та установи намагалися швидко виплатити зарплату своїм працівникам або перерахувати допомогу. На сьогоднішній день були випадки затримок переказів і виплат із гуманітарних цілей, оборони і безпеки. Основною причиною затримки є неукомплектованість відділень банків, які знаходяться на окупованій, деокупованій територіях чи територіях, де відбуваються бойові дії.
3	Втрати за виданими кредитами	З початком війни в Україні кредитування припинилося. Багато кредитів, наданих раніше фізичними та юридичними особами, є безповоротними. Торгово-промислова палата України оголосила надзвичайний стан, що підтверджує неможливість виконання різноманітних зобов'язань у часі воєнного стану.
4	Арешт банківських рахунків	Дана проблема виникає у боржників при здійсненні виконавчого провадження. Насамперед йдеться про вилучення та блокування банківських карток боржників. Якщо немає готівки, то фізична особа не може розрахуватися карткою. Внутрішньо переміщені особи не мають можливості використати гроші, які отримують від родини чи держави, на свою користь. Держава частково вирішила проблему, розблокувавши рахунки людям із заборгованістю не більше 100 тис грн, однак вона не повністю вирішена.
5	Загроза кібератак	В Україні зафіксували майже 4 000 кіберінцидентів з боку Росії у період із січня 2022 року по вересень 2023 року. У зв'язку з цим об'єкти торгівлі змушені продавати товари за готівку. Недоброзичливі хакери продовжують атакувати банківську систему, але якість кібератак нижча порівняно з початком війни.
6	Перевищення лімітів залишків коштів у касах	Продуктові магазини, автозаправні станції та інші заклади, розташовані на окупованій, деокупованій територіях чи у зоні бойових дій, мають проблему перевищення лімітів готівки. Йдеться, зокрема, про призупинення інкасації через загрозу пограбувань. Тому одні підприємства торгівлі чи послуг приймають платіжні картки, а інші – готівкові кошти.

Джерело: [4, с. 28]

Банківська система діє згідно з загальними нормами поведінки учасників банківських правовідносин, які визначаються законністю такої поведінки і

відображаються у ключових принципах банківської діяльності. Діяльність банківської системи, як у звичайних, так і у воєнних умовах, повинна ґрунтуватися на принципах права та моралі. Важливу роль у цьому відіграє рівень правової свідомості учасників банківських правовідносин [4, с. 29].

До основних принципів діяльності банківської системи в умовах війни можна віднести:

– законність – основний та найголовніший принцип діяльності банківської системи. Як в Україні, так у інших країнах вона діє з урахуванням законів, правових документів, актів;

– економічна самостійність. Мається на увазі економічна відповідальність банків за результати своєї діяльності. Економічній самостійності властива свобода розпорядження власними коштами та залученими ресурсами та майном, що перебуває у власності банків [1];

– незалежність від органів державної влади та місцевого самоврядування. Органи державної влади та місцевого самоврядування не мають права втручатися в діяльність банківських установ, крім випадків, передбачених діючим законодавством;

– відповідальність за своїми зобов'язаннями та її розмежування з державою. Банки не відповідають за зобов'язаннями держави і навпаки, держава не відповідає за зобов'язаннями банків;

– легальність здійснення банківських операцій. Всі банківські операції здійснюють на основі ліцензій (дозволів), які повинні отримувати банки;

– дотримання економічних нормативів Національного банку України, спрямованих на підтримку інтересів клієнтів та стабільності всієї банківської системи [5, с. 77–83];

– забезпечення права вибору банківської установи фізичним та юридичним особам;

– забезпечення виконання взятих зобов'язань перед клієнтами і третіми особами. Зокрема, йдеться про зобов'язання майнового характеру, такі як повернення грошових коштів вкладникам банку.

Важливим принципом діяльності банківської системи в умовах війни є збереження довіри клієнтів до банківського сектору. Саме довіра українських клієнтів забезпечує стабільну роботу банківської системи в умовах війни. Збереження довіри клієнтів – головний принцип в умовах війни, дотримання якого можливо через дотримання перелічених вище принципів.

Завдяки подальшій співпраці з клієнтами, фізичними та юридичними особами, банківські установи забезпечують своєчасне виконання всіх боргових зобов'язань перед вкладниками, кредиторами та засновниками [6].

Для оцінки ефективності діяльності банку потрібна інформаційна обліково-аналітична підтримка такої діяльності.

Завдання вартісної оцінки, документальної реєстрації, сприйняття та фіксації діяльності банків виконує бухгалтерський облік. Саме завдяки відображенню в обліку всіх банківських операцій виникає можливість формування інформаційно-аналітичного забезпечення регулювання його діяльності.

Згідно з Положенням про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках [7] бухгалтерський облік в банках – це процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передавання інформації про операції банку зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень.

Формою подання цієї інформації є банківська звітність, яка складається на основі бухгалтерського обліку. Бухгалтерський облік є основою усього інформаційного забезпечення системи управління. Бухгалтерський облік є обов'язковим видом обліку, який ведеться банком. Фінансова, податкова, статистична та інші види звітності, що використовують грошовий вимірник, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку. Бухгалтерський облік та

фінансова звітність банку ґрунтуються на принципах, визначених у Концептуальній основі міжнародних стандартів фінансової звітності. Бухгалтерський облік ведеться безперервно з часу реєстрації банку до його ліквідації [7].

Банк зобов'язаний забезпечити:

1) документування всіх операцій, що здійснюються його відокремленими підрозділами (складання первинних документів і регістрів бухгалтерського обліку);

2) своєчасне, повне та достовірне відображення в регістрах бухгалтерського обліку всіх операцій, які здійснюють його відокремлені підрозділи;

3) дотримання відокремленими підрозділами вимог облікової політики банку;

4) виконання відокремленими підрозділами потрібних процедур внутрішнього контролю;

5) формування та зберігання відокремленими підрозділами первинних документів, регістрів бухгалтерського обліку, звітів відповідно до вимог законодавства України;

6) формування звітності в розрізі відокремлених підрозділів;

7) надання інформації в розрізі відокремлених підрозділів банку зовнішнім користувачам (Національному банку України, органам статистики та іншим органам відповідно до вимог законодавства України) [7].

Важливим джерелом отримання інформації для прийняття управлінського рішення виступає також економічний аналіз. У поєднанні їх можна назвати системою обліково-аналітичного забезпечення управління діяльністю банка.

Обліково-аналітичне забезпечення присутнє в діяльності кожної банківської установи, що веде бухгалтерський облік згідно до законодавства України, вимог Національного банку України (НБУ) та Міжнародних стандартів

фінансової звітності (МСФЗ), але нерідко рівень такого забезпечення не є достатнім для повноцінного інформаційного забезпечення управління діяльністю.

Перед кожним сучасним банком постає питання мінімізації ризиків, притаманних фінансово-кредитним установам, їх ефективного управління, що передбачає проведення постійного моніторингу і мінімізацію їх рівня (наприклад, створення системи моніторингу кредитного ризику в режимі реального часу із застосуванням спеціальних комп'ютерних програм обліку та аналізу даних). Для використання інструментарію мінімізації ризиків необхідно отримувати належну якісну інформацію про обліково-аналітичне забезпечення діяльності банку.

На сьогоднішній день більшість науковців розглядають обліково-аналітичне забезпечення управління як сукупність облікових і аналітичних процесів, об'єднаних у обліково-аналітичну систему та спрямованих на задоволення інформаційних потреб користувачів шляхом перетворення первинної інформації в узагальнюючу згідно з визначеними цілями, а також нормативно-правовим, методичним, організаційним, програмним, математичним забезпеченнями [8].

На думку Пуцентейла П.Р.: «Під обліково-аналітичним забезпеченням, слід розуміти сукупність заходів, інструментів і методів бухгалтерського обліку і аналізу, що сприяють формуванню інформаційного ресурсу при розробці фінансових прогнозів для встановлення причинно-наслідкових зав'язків, які виникатимуть в процесі підтримки стабільної фінансово-господарської діяльності та її окремих сторін у майбутньому» [9].

Лаговська О.А. у своїх дослідженнях вказує на інформаційно-комунікативну роль бухгалтерського обліку в системі управління як одного з ключових елементів, що зумовлює ефективність системи управління в цілому [10].

Обліково-аналітичне забезпечення науковець Безродна Т.М. розглядає як процес підготовки обліково-аналітичної інформації, забезпечення її кількості та якості, а «забезпечення» – як виконання, гарантування здійснення процесу постачання обліково-аналітичної інформації системі управління. У це поняття має включати комплекс дій з підготовки обліково-аналітичної інформації [11].

Всі визначення вчених об'єднує взаємозв'язок підготовки облікової інформації та її аналізу для певних управлінських цілей. Можливо визначити обліково-аналітичне забезпечення як сукупність процесу збору, підготовки, реєстрації та зведення облікової інформації банківської установи залежно від законодавчо встановленої системи ведення обліку (законодавча база, інструкції, положення, нормативні акти НБУ) і проведеного на основі цієї інформації детального аналізу із застосуванням певних методів і прийомів.

Одним із пріоритетних чинників, які б позитивно впивали на процес розвитку вітчизняного банківського сектору, забезпечення його безпеки та наближення банківських послуг до європейських та світових стандартів, оперативне управління ризиками є професійно організована інформаційно-аналітична робота в банку.

Інформаційно-аналітична робота (ІАР) – це сукупність дій, що відбуваються в інтересах підвищення ефективності управлінської діяльності банку і мають на меті пізнання сутності, причин, тенденцій розвитку подій і явищ в інформаційному полі банку, розгляд і оцінку ситуацій, вироблення на основі аналізу й обробки інформації висновків, рекомендацій, коментарів [12, с.213].

Інформаційно-аналітична робота логічно включає в себе дві складові: інформаційну та аналітичну.

Інформаційна діяльність передбачає:

– моніторинг раніше накопиченої інформації, яка зберігається в архівах, досьє, банках даних;

– пошук нової невідомої інформації;

– структурування інформації за темами;

– передача інформації до аналітичного відділу. Аналітична діяльність включає в себе:

– наявність ситуації, яка вимагає інформації для об'єктивного її осмислення;

– прийняття рішення за результатами аналізу даної ситуації;

– наявність людських ресурсів, спроможних здійснити даний аналіз;

– аналіз всієї інформації, зібраної за проблемою;

– процес її тематичної обробки;

– створення аналітичного документа;

– процес його аналітичної верифікації;

– прийняття управлінського рішення на основі нового вивідного знання [13, с. 214].

Сьогодні удосконалюються основи створення інформаційної бази, оскільки з'явилася нова техніка, маємо досконалі програмні платформи, є можливість в електронному вигляді швидко користуватися й обмінюватися інформацією, з'явилися провайдери, комунікаційні мережі, Інтернет тощо. Ось чому сьогодні багато уваги приділяється як на теоретико-методичному, так і на практичному рівнях функціонування інформаційній сфері діяльності.

За останні роки техніка і технології аналітичної діяльності бурхливо розвиваються, реагуючи на зміни життя і суспільства, труднощі і різноманітність, постійний ризик, накопичення нових знань і інформації. Якщо раніше термін «аналітика» вживався як самостійний, то сьогодні в інформаційному суспільстві все частіше додається слово «інформація» і вже вживається новий термін «інформаційно-аналітична діяльність». Усе це змушує використовувати аналітичну діяльність для оцінки реальної ситуації, яка стає основою для прийняття рішень [13, с. 215].

Сучасна структура аналітики, яка сьогодні являє собою розгалужену і складну систему знань, для застосування в аналітичній діяльності включає в себе такі складові, як логіка, інформатика, евристика і методологія. Ці основні складові аналітичної діяльності розвиваються за своїми законами, правилами і методами. Практичні дії в аналітичному забезпеченні базуються на двох напрямах, а саме: на виборі методу аналізу і застосуванні технологій і алгоритмів.

В банківській сфері можуть застосовуватись наступні методи аналітичної діяльності: систематизації, моделювання, порівняння, ранжування, синтезу, закономірності, виключень, а також балансовий та нормативний методи тощо.

Інформаційні аналітики вибирають метод аналізу залежно від аналітичного замовлення з урахуванням його особливостей і кінцевої мети. Одночасно можуть використовуватися декілька методів, але всі вони спрямовуються на генерування нового результату, нових знань про ту чи іншу проблему.

Другим етапом практичних дій аналітиків є етап застосування технологій аналізу. Технології можуть бути різними залежно від завдання чи замовлення. Раніше це були технології вузького спрямування, які мали індивідуальний характер і діяли протягом терміну роботи аналітика.

Сьогодні таких технологій багато і вони характеризуються різноманітністю і неповторністю. Але водночас вони мають і загальні блоки операцій. Прикладом таких моделей можуть служити SWOT-аналіз та Бостонська матриця [13, с. 217].

Метод SWOT-аналізу (SWOT - абревіатура перших літер англійських слів strengths – сильні сторони, weakness – слабкі сторони, opportunities – можливості і threats – небезпеки, загрози) є універсальним аналітичним інструментом, який може застосовуватися як для вибору стратегії розвитку, так і для ринкового аналізу та вивчення конкурентоспроможності банку.

SWOT-аналіз дає змогу формувати загальний перелік стратегій банку з урахуванням їхніх особливостей: відповідно до змісту стратегії - адаптації до середовища. В науковій літературі зустрічаються ще й такі синоніми цього терміну, як матриця TOWS або метод WOTS-up. Методологія SWOT-аналізу побудована на систематизації результатів дослідження за такими групами: сильні та слабкі сторони в діяльності організації (внутрішні фактори); сприятливі можливості та загрози з боку навколишнього (зовнішнього) ринкового середовища (зовнішні фактори) [14].

Бостонська матриця дозволяє формулювати стратегічні рекомендації для бізнесу за результатами аналізу сполучення лише двох змінних: темпів росту продажів у галузі та частки, що має бізнес, який аналізується, у цій галузі. Саме наочність забезпечила Бостонській матриці дуже широку популярність в американських МВРУ, незважаючи на поверхневий характер аналізу. На нашу думку, варто розрізняти сам аналітичний процес (аналітику) та інформаційно-аналітичну діяльність. Аналітичний процес – це процес аналізу існуючої інформації та створення нового знання, це робота інтелекту. У свою чергу, інформаційно-аналітична діяльність – це обслуговування аналітичного процесу [13, с.218].

Інформаційно-аналітичний підрозділ банку входить до складу служби безпеки банку та підпорядковується безпосередньо начальнику служби безпеки. Задачі інформаційно-аналітичному підрозділу визичає керівник банку або начальник служби безпеки. Рівень інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності банку залежить від його стратегії, умов діяльності, небезпек та загроз, штату, регіонального розміщення тощо.

Інформаційно-аналітична робота починається з постановки задач, які цікавлять керівників банку та його служби безпеки. Наступні дії являють собою збір необхідної інформації, її аналіз, оцінку достатності для прийняття рішення, складання звіту або додаткові зусилля на збір нової інформації [13, с.219].

Обліково-аналітичне забезпечення дозволяє ефективно реалізувати основні функції управління банком – бухгалтерський облік і фінансову (статистичну, податкову, управлінську) звітність, контроль, аудит і регулювання, аналіз і планування його діяльності, що представляють собою процес безперервних, взаємопов'язаних дій, що утворюють ефективне постійне управління. Обліково-аналітичне забезпечення управління операцій банку існує завдяки обліково-аналітичній інформації. У цій категорії важливе значення мають визначення понять «облікова інформація» та «аналітична інформація».

Облікова інформація – це сукупність даних, які використовуються для ведення обліку діяльності банку, а також важлива складова інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень. Вона включає в себе всю інформацію, яка необхідна для реєстрації та відображення всіх операцій банку. Облікова інформація допомагає Раді директорів, Правлінню банку, керівництву, власникам та зацікавленим сторонам зрозуміти фінансовий стан банку, приймати стратегічні рішення та відстежувати його фінансові результати діяльності.

Аналітична інформація являє собою певні дані, які складаються з достовірних, перевірених і співставлених фактів, які оброблені для вирішення конкретного завдання. Важливо, щоб аналітична інформація відповідала певним якісним характеристикам, таким як:

– цінність (корисність): ступінь корисності інформації для досягнення поставленої мети замовника;

– точність: рівень відповідності інформації реальним фактам без викривлень;

– достовірність: здатність інформації точно відображати реально існуючі об'єкти;

– повнота: наявність необхідного обсягу відомостей для ухвалення обґрунтованого рішення;

– оперативність: актуальність інформації, її відповідність поточному моменту;

– коректність: однозначність сприйняття інформації всіма споживачами.

Ці якісні характеристики допомагають забезпечити ефективне використання аналітичної інформації для прийняття обґрунтованих рішень.

Обліково-аналітична інформація відіграє важливу роль в банківській діяльності, допомагаючи банкам ефективно керувати фінансовими ресурсами та ризиками. Основними функціями обліково-аналітичної інформації в банківській сфері є:

1) планування та контроль фінансової діяльності - обліково-аналітична інформація допомагає банкам розробляти бюджети, планувати доходи та витрати, а також контролювати виконання цих планів;

2) прийняття управлінських рішень - інформація, яка міститься в облікових записах та звітах, допомагає керівництву банку приймати обґрунтовані управлінські рішення щодо кредитування, інвестування, розширення діяльності тощо;

3) відображення фінансового стану - обліково-аналітична інформація дозволяє зрозуміти фінансовий стан банку, включаючи активи, зобов'язання, власний капітал, прибутки та збитки;

4) внутрішні та зовнішні звіти - інформація, зібрана в облікових системах, використовується для складання внутрішніх звітів для керівництва та зовнішніх звітів для регуляторів та зацікавлених сторін;

5) управління ризиками – обліково-аналітична інформація допомагає виявляти та оцінювати ризики, з якими зіштовхується банк, та приймати заходи для їх контролю та управління.

Отже, обліково-аналітична інформація відіграє важливу роль у функціонуванні банківської системи, забезпечуючи її прозорість, ефективне управління та прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Обліково-аналітичне забезпечення включає інформацію, яку надає бухгалтерський облік, та методи економічного аналізу. Облікова інформація стає аналітичною після опрацювання її економічним аналізом. Тому доцільно розглядати термін «інформаційне забезпечення для прийняття управлінських рішень» у складі саме обліково-аналітичної інформації (підтримки) як єдиної складової [15, с. 82].

Обліково-аналітичне забезпечення управління діяльністю банку є ширшим за поняття обліково-аналітичної інформації. Слово «забезпечення» у даному терміні означає виконання процесу постачання обліково-аналітичної інформації в систему управління банку. Обліково-аналітичне забезпечення – це процес підготовки обліково-аналітичної інформації, забезпечення її кількості та якості. Тому поняття обліково-аналітичного забезпечення операцій банку можливо розглядати як:

1) діяльність банку, що пов'язана зі збором, реєстрацією, узагальненням, збереженням, передачею та аналітичним опрацюванням інформації щодо операцій банку;

2) забезпечення системи управління відповідною кількістю необхідної якісної інформації для прийняття своєчасного та якісного управлінського рішення [15, с. 82].

Регулювання ведення управлінського обліку в банках здійснюється Методичними рекомендаціями щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України [16], які визначають загальні методологічні підходи та принципи організації процесу формування фінансових показників управлінської звітності в банках України.

Управлінський облік здійснюється банком для задоволення внутрішніх інформаційних потреб, структури управління, а також забезпечує можливість оперативного управління ресурсами банку та оцінки ризиків. Він має бути побудований таким чином, щоб відбувався постійний моніторинг поточної

діяльності всіх підрозділів банку, здійснювалася оцінка ефективності їх діяльності, розроблялася стратегія управління та планування діяльності банку з метою прийняття управлінських рішень.

Управлінський облік в банківських установах охоплює набагато ширший діапазон питань, ніж фінансовий, бо включає елементи планування та прогнозування в поєднанні з аналізом фактичних показників діяльності банку.

Система управлінського обліку формується в межах бухгалтерського обліку з урахуванням регуляторних вимог, інформації служби ризик-менеджменту та інших служб. Управлінський облік містить сукупність принципів, методик і процедур збору, оброблення і формування фінансової інформації про діяльність банку за об'єктами управління та складання звітності для забезпечення внутрішнього процесу прийняття керівництвом банку управлінських рішень [16].

З огляду на мету використання інформації та комплекс методик її формування управлінський облік поділяється на оперативний і стратегічний. Оперативний управлінський облік надає керівництву інформацію, необхідну для прийняття поточних і короткострокових управлінських рішень. У межах стратегічного управлінського обліку формується інформація, на підставі якої керівництво банку має змогу приймати обґрунтовані стратегічні рішення, у тому числі стосовно загальної конкурентної стратегії. У стратегічному управлінському обліку переважно використовується інформація, пов'язана із зовнішніми факторами, що впливають на діяльність банку [16].

Банки самостійно розробляють та визначають межі і зміст внутрішньобанківської управлінської звітності, яка формується залежно від обсягів і видів банківських послуг, специфіки і складності його діяльності, інших факторів. Система управлінського обліку формується в межах бухгалтерського обліку з урахуванням вимог різних служб банку. Служба управлінського обліку

банку забезпечує звірку даних управлінської звітності з відповідними даними фінансового обліку та регулярне подання управлінської звітності керівництву.

Веденням управлінського обліку в банку централізовано займається окремий структурний підрозділ – служба управлінського обліку. ЇЇ основні функції полягають у постійному моніторингу та оцінці всіх фінансових показників діяльності банку та наданні релевантної інформації керівництву для прийняття рішень.

Згідно з Методичними рекомендаціями щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України [16] Служба управлінського обліку банку відповідає за:

а) оцінку ефективності діяльності, а саме, за розроблення методики і процедур: визначення центрів витрат і прибутку, інших об'єктів управління; внутрішньої системи трансфертного ціноутворення; розподілу витрат; розрахунку і розподілу капіталу під ризиком (економічного капіталу); визначення ефективності з урахуванням ризиків; аналізу в рамках формування управлінської звітності;

б) контроль витрат;

в) фінансове планування та складання бюджету, складання та оновлення прогнозів діяльності;

г) підготовку періодичної звітності для керівництва банку про фінансовий результат та ефективність порівняно з бюджетом та аналіз відхилення фактичних показників від запланованих;

ґ) формування фінансової інформації, що включає деякі інші аспекти управління діяльністю банку, зокрема: інформацію, яка необхідна для управління активами і пасивами, у тому числі управління довгостроковою ліквідністю; стратегічну управлінську звітність і звітність щодо продажів банківських продуктів та послуг; порівняльний аналіз; результати управління матеріальними і трудовими ресурсами тощо;

д) підготовку матеріалів щодо оцінки запропонованих довгострокових інвестицій в основні засоби, нематеріальні активи, довгострокові фінансові вкладення (в асоційовані, дочірні компанії, розширення діяльності);

е) підготовку інформації для прийняття рішень щодо альтернативних варіантів діяльності, у тому числі щодо ціноутворення;

є) іншу інформацію, необхідну керівництву [16].

Основними об'єктами управлінського обліку банку є: види діяльності, центри відповідальності, доходи, витрати, фінансовий результат (прибуток/збиток); продукти та їх групи, клієнти та їх групи, ризики та інші результати діяльності. Об'єкти управлінського обліку можуть визначатись як абсолютними, так і відносними показниками.

Форми облікових документів, регістрів для ведення управлінського обліку законодавством не визначено, що дає можливість кожному банку розробити їх самостійно, виходячи з потреб управління. Банківська управлінська звітність формується на базі адекватних інформаційних технологій, які мають ураховувати вимоги до управлінської звітності та потреби майбутнього розвитку банку. Види і структуру внутрішньобанківської управлінської звітності кожен банк розробляє самостійно і встановлює терміни і форми подання керівництву банку. Зазвичай банки складають стратегічну управлінську звітність та звітність щодо продажів банківських продуктів та послуг.

Для ведення управлінського обліку в Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України [17] передбачено окремий 8 клас «Управлінський облік». Кожний банк самостійно розробляє систему рахунків, які він буде використовувати для ведення управлінського обліку. Структура цих рахунків та інформація, що міститься на цих рахунках, облікові та звітні дані, а також вся інформація управлінського обліку є комерційною таємницею банку і доступ до неї мають лише менеджери вищих рівнів управління банку.

Для ведення управлінського обліку в Плані рахунків бухгалтерського обліку банків України [17] передбачено 8 клас, який називається «Управлінський облік». В класі 8 «Управлінський облік» кожен банк самостійно розробляє систему рахунків для ведення управлінського обліку, причому рахунки 8 класу кореспондують тільки між собою.

Залишки за рахунками класу 8 «Управлінський облік» не враховуються під час складання фінансової звітності банку [17].

Методологія управлінського обліку банку включає наступні підходи:

– оцінка прибутковості та ефективності діяльності кожного підрозділу банку;

– підготовка релевантної інформації для прийняття стратегічних управлінських рішень;

– планування, бюджетування, а також постійний аналіз результатів і прогнозування діяльності банку;

– контроль і складання затверджених керівництвом відповідних форм управлінської звітності банку.

Важливо періодично оглядати методологію управлінського обліку, щоб забезпечити її відповідність поточним умовам і, за потреби, вносити зміни.

Спостережна або Наглядова рада (орган правління) банку має регулярно отримувати інформацію про результати діяльності банку за об'єктами управління та їх порівняння із запланованими показниками.

Правління або Рада директорів (виконавчий орган) банку забезпечує організацію процесу формування управлінської звітності, узгодження та моніторинг політики і процедур щодо складу та ієрархії звітності. Такі політика та процедури мають відповідати типу й обсягам діяльності банку, складності його операцій, стану розвитку інформаційних технологій тощо [16].

Характерною ознакою управлінського обліку є інтегрованість його складових елементів: обліку, контролю, аналізу, планування та регулювання.

Тобто управлінський облік охоплює набагато ширший діапазон питань, ніж фінансовий, бо включає елементи планування та прогнозування в поєднанні з аналізом показників фінансової звітності банку.

Управлінські рішення базуються на оцінці діяльності банку, що включає бухгалтерський облік і внутрішній аудит, а також системи показників та аналіз їх звітності. При оцінці банківської діяльності виділяють три складові: статистичну оцінку як основу для отримання інформації про закономірності та тенденції розвитку діяльності банку, фінансову оцінку як джерело формування вартісних показників діяльності банку та управлінську оцінку як джерело ефективності управління ресурсами банку. Управлінську звітність про операції банку необхідно аналізувати при використанні саме обліково-аналітичної інформації.

Управлінська звітність – це звітність про стан та результати діяльності банку, яка використовується керівником (Правлінням банку) для планування, контролю та прийняття відповідних управлінських і економічних рішень. Метою управлінської звітності є надання можливості оперативно управляти банківськими ресурсами та оцінювати ризики. Управлінська звітність банку розкриває інформацію про:

− фінансові результати діяльності банку;

− кредитні ризики та результати управління (активами і зобов'язаннями);

− результати діяльності, пов'язані з продажом кредитних продуктів і послуг;

− відхилення фактичних результатів діяльності банку від планових показників банку та надання поновлених прогнозів щодо очікуваних результатів;

− моніторинг стратегічних ключових показників діяльності банку.

Важливого значення при прийнятті управлінських рішень за даними обліково-аналітичної інформації набуває результат, отриманий під час проведення внутрішньобанківського аудиту, що знаходиться в органічному

зв'язку з іншими основними функціями управління банком. За допомогою аудиту повинні вироблятися і прийматися управлінські рішення щодо забезпечення ефективного розвитку банківського бізнесу. Внутрішньобанківський аудит взаємопов'язаний з плануванням. Планування за оперативними даними дозволить системі аудиту бути ефективною. Використання даних управлінського обліку дозволить банку розробляти обґрунтовані внутрішні нормативні документи та приймати виважені управлінські рішення [15, с. 83].

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» [1] банк утворює постійно діючий підрозділ внутрішнього аудиту. Підрозділ внутрішнього аудиту здійснює свою діяльність відповідно до міжнародних стандартів професійної практики внутрішнього аудиту, якими є документи (вимоги), прийняті Радою з міжнародних стандартів внутрішнього аудиту (International Internal Audit Standards Board – IIASB) та схвалені Наглядовою радою професійної практики (International Professional Practices framework oversight council – IPPFOC).

Національний банк України встановлює вимоги до професійної підготовки працівників підрозділу внутрішнього аудиту. Підрозділ внутрішнього аудиту діє на підставі положення, затвердженого радою банку. Керівник підрозділу внутрішнього аудиту підпорядковується та звітує перед радою банку.

Організація та порядок роботи підрозділу внутрішнього аудиту встановлюються централізовано материнським банком для своїх дочірніх компаній. У дочірніх компаніях банку функції внутрішнього аудиту може виконувати підрозділ внутрішнього аудиту материнського банку.

Підрозділ внутрішнього аудиту здійснює такі функції:

1) оцінює ефективність організації корпоративного управління в банку, системи внутрішнього контролю, у тому числі системи управління ризиками, та їх відповідність розміру банку, складності, обсягам, видам, характеру

здійснюваних банком операцій, організаційній структурі та профілю ризику банку з урахуванням особливостей діяльності банку як системно важливого (за наявності такого статусу) та/або діяльності банківської групи, до складу якої входить банк;

2) перевіряє процеси управління банком, у тому числі щодо оцінки достатності капіталу та достатності ліквідності;

3) перевіряє дотримання керівниками та працівниками банку вимог законодавства і внутрішніх положень банку;

4) оцінює інформаційно-технічне забезпечення управління та проведення операцій;

5) перевіряє правильність ведення і достовірність бухгалтерського обліку та фінансової звітності;

6) перевіряє фінансово-господарську діяльність банку;

7) перевіряє відповідність кваліфікаційним вимогам та виконання професійних обов'язків працівниками банку;

8) виявляє та перевіряє випадки перевищення повноважень посадовими особами банку і виникнення конфлікту інтересів у банку;

9) перевіряє достовірність та вчасність надання інформації органам державної влади та управління, які в межах компетенції здійснюють нагляд за діяльністю банку;

10) інші функції, пов'язані із здійсненням нагляду за діяльністю банку.

Підрозділ внутрішнього аудиту проводить оцінку видів діяльності банку, виконання яких забезпечується шляхом залучення юридичних та фізичних осіб на договірній основі (аутсорсинг). Підрозділ внутрішнього аудиту за результатами проведених перевірок готує та подає раді банку звіти і пропозиції щодо усунення виявлених порушень. Банк зобов'язаний у порядку, визначеному нормативно-правовими актами Національного банку України, подавати

Національному банку України звіт про роботу підрозділу внутрішнього аудиту та інші документи за результатами внутрішнього аудиту [1].

Необхідно постійно перевіряти та оцінювати систему внутрішньобанківського аудиту для визначення загальних витрат на проведення аудиту. Система банківського контролю повинна бути гнучкою для реагування на зміни, пов'язані з новітніми технологіями, динамікою зростання кредитних операцій, валютним курсом, впровадженням нових конкурентних кредитних продуктів та іншими чинниками. Адаптація до зовнішніх умов, аналіз альтернативних варіантів розвитку та розробка механізмів їх впровадження ґрунтуються на управлінській інформації, яку можна отримати за допомогою ефективної системи обліково-контрольного забезпечення. Це дозволить банку аналізувати та оцінювати інформацію для вибору оптимального варіанту управлінського рішення [15, с. 83].

Основними функціями системи обліково-аналітичного управління діяльністю банку є:

1) інформаційна – забезпечення інформацією про внутрішнє та зовнішнє середовище для ефективного управління банком.

2) функція контролю – здійснення контролю за фінансовою діяльністю банку та виявлення можливих ризиків.

3) аналітична – проведення аналізу фінансових показників для прийняття стратегічних рішень.

4) планування – розробка фінансових планів та бюджетів для досягнення поставлених цілей.

5) контрольно-аналітична функція – поєднання контролю та аналізу для ефективного управління ресурсами банку.

Ці функції допомагають банку ефективно управляти своєю діяльністю та досягати поставлених цілей.

Для отримання належного інформаційного забезпечення системи управління діяльністю банку необхідно сформулювати комплекс завдань для досягнення ефективних управлінських рішень:

− розробити критерії та порядок оцінки якості інформації, яка створюється у системі бухгалтерського обліку та аналізу;

− визначити власну методику оцінки якості банківських операцій та процесу аналітичної обробки отриманої облікової інформації;

− встановити порядок генерування необхідної управлінню кількості даних у системі обліку та порядок подальшої трансформації облікових даних в аналітичну інформацію;

− затвердити вимоги щодо проведення внутрішньобанківського аудиту за кредитними операціями та форми звіту за отриманими результатами з метою подальшої обробки інформації для подальшого аналізу, планування та прийняття управлінського рішення [15, с.84].

Обліково-аналітичне забезпечення банків в умовах воєнного стану має на меті забезпечення фінансової стабільності та безпеки функціонування банківської системи в умовах кризових ситуацій. Основна суть обліково-аналітичного забезпечення включає:

1) захист фінансових даних: важливе завдання обліково-аналітичного забезпечення – забезпечити конфіденційність, цілісність та доступність фінансових даних у банківській системі під час воєнного конфлікту. через постійні кібератаки та ракетні обстріли всієї території України з боку рф, після 24 лютого 2022 року НБУ дозволив українським банкам перейти на «хмарні» сервіси зберігання інформації. «хмарні» сервіси дозволять банкам забезпечити безперервну роботу внутрішніх систем і в разі руйнування фізичної інфраструктури зможуть швидко відновити штатне функціонування і зберегти всю інформацію;

2) моніторинг ризиків: системи обліково-аналітичного забезпечення допомагають банкам виявляти та оцінювати ризики, пов'язані з фінансовими операціями, що можуть збільшитися в умовах воєнного стану;

3) планування надзвичайних ситуацій: банки повинні мати розроблені плани дій та процедури для надзвичайних ситуацій, зокрема в умовах воєнного стану, щоб забезпечити безперебійну роботу та захист клієнтів;

4) забезпечення ліквідності: важливо мати механізми для забезпечення достатньої ліквідності в умовах воєнного стану, коли можуть виникнути фінансові труднощі;

5) співпраця з регуляторами та владними органами: обліково-аналітичне забезпечення також передбачає співпрацю з регуляторами (НБУ) та владними органами для дотримання законодавства та виконання регулятивних вимог навіть в умовах кризи.

Отже, суть обліково-аналітичного забезпечення банків в умовах воєнного стану полягає в забезпеченні стабільності, безпеки та надійності функціонування фінансової системи у надзвичайних умовах конфлікту.

Умови воєнного стану суттєво впливають на діяльність банків, включаючи їх обліково-аналітичне забезпечення.

Загальні етапи обліково-аналітичного забезпечення банків в умовах воєнного стану можуть бути наступними.

1. Аналіз ситуації: банки повинні провести детальний аналіз поточної ситуації, оцінити можливі ризики та визначити потенційні виклики, які можуть виникнути в умовах воєнного конфлікту.

2. Розробка плану надзвичайних заходів: банки повинні розробити кілька варіантів можливих планів дій у разі загострення конфлікту, що включає в себе заходи щодо забезпечення безпеки, збереження даних та продовження операцій.

3. Захист даних: важливим етапом є забезпечення захисту конфіденційної інформації та даних клієнтів в умовах загрози кібератак та інших ризиків,

оскільки банківська система України була однією з пріоритетних цілей росіян і в особливо важкі перші дні великої війни вона вистояла і продовжує робити це надалі.

4. Запаси та ліквідність: банки повинні підготувати достатні запаси готівки та ліквідних активів для забезпечення нормальної роботи в умовах війни.

5. Контроль та моніторинг: необхідно встановити систему контролю та моніторингу фінансових операцій для виявлення будь-яких незвичайних та підозрілих транзакцій.

6. Співпраця з регуляторами: банки повинні підтримувати співпрацю з НБУ та владними органами для вирішення можливих проблем та дотримання вимог законодавства.

7. Готовність до відновлення: важливо мати плани щодо відновлення діяльності після закінчення конфлікту та забезпечити швидке відновлення банківських послуг для клієнтів.

Послідовне застосування цих етапів допоможуть банкам зберегти стабільність і безпеку функціонування, а також забезпечити безперебійну роботу в умовах воєнного стану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про банки і банківську діяльність: Закон України № 2121-III від 07.12.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text.

2. Про особливості підтримання ліквідності банків в умовах воєнного стану: Постанова Правління НБУ №22 від 24.02.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0022500-22#Text.

3. Про банківську систему в умовах воєнного стану: Постанова Правління НБУ № 18 від 24.02.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text.

4. Рущишин Н.М., Пелех О.Р., Козак А.Р., Криворучко Н.М. Сучасний стан банківської системи України та перспективи її розвитку. Вісник Львівського торгівельно-економічного університету. 2024. № 75. URL: http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-econom/article/view/1512/1423.

5. Рекіянов С. О. Сутність банківської системи України та її функції в сучасних умовах. Наукові праці МАУП. 2013. Вип. 2(37). С. 77–83.

6. Прокопенко Н., Мирончук В., & Шепель І. Принципи функціонування банківської системи України в умовах війни. Економіка та суспільство. 2022. № 41. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-33.

7. Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках: Постанова Правління НБУ від 04.07.2018 р. № 75. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0075500-18#Text.

8. Юзва Р.П. Обліково-аналітичне забезпечення управління діяльністю підприємств спиртової промисловості: автореф. дис. … канд. екон. наук: 08.00.09 / Р.П. Юзва; Терноп. нац. екон. ун-т. Т., 2011. 20 с.

9. Пуцентейло П.Р. Обліково-аналітичне забезпечення діяльності підприємства. Науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка». 2015. №3. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/3461/1.

10. Лаговська О.А. Бухгалтерський облік як інформаційно-комунікативна система: конструктивний підхід. *Вісник ЖДТУ*. 2011. № 3(57). С. 76–78.

11. Безродна Т.М. Обліково-аналітичне забезпечення управління підприємством: визначення сутності поняття. URL: http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/ 123456789/523/8/bezrodna.pdf.

12. Новикова О. Ф. Економічна безпека: концептуальне визначення та механізм забезпечення. Донецьк: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2006. 407 с.

13. Коваль Я.С. Вдосконалення інформаційно-аналітичної системи економічної системи банків на державному рівні. Вчені записки Університету «Крок». 2019. Вип. 2. С. 212–221.

14. Барановський О.І. Банківська безпека: проблема виміру. Київ: ІЕП НАН України, 2006. 21 с.

15. Глєбова Н.В. Формування інформації про обліково-аналітичне забезпечення кредитної діяльності банку. Інфраструктура ринку. 2016. №1. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2016/1_2016_ukr/15.pdf.

16. Про схвалення методичних рекомендацій щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України: Постанова Правління НБУ від 6 вересня 2007 р. № 324. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0324500-07#top.

17. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України: Постанова Правління НБУ від 11.09.2017 р. № 89. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0089500-17#n26.

РОЗДІЛ 3. УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

3.1. ПОДАТКОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ ТА ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Шуляренко С.М.

кандидат економічних наук, доцент,

Державний університет інфраструктури та технологій, Київ

Серед засобів щодо подолання кризових явищ в економіці України, зумовлених епідемією коронавірусу, воєнним станом, підвищена увага приділяється до такої складової фінансової безпеки як податкова. Саме податки є основним джерелом наповнення державного бюджету, а отже, джерелом фінансування воєнних потреб та охорони здоров'я. В умовах сьогодення підвищення ставок податків, запровадження нових податків є нормальною практикою, яка себе виправдала, наприклад, під час Першої світової війни в Великобританії. Проте війну, яку розв'язала в Україні російська федерація, не можна порівняти з війнами в інших регіонах планети різних часів, немає готових рішень і шаблонів як забезпечити податкову безпеку і протистояти загрозам. Важливими проблемами в умовах воєнного стану є не тільки наповнення державного бюджету, а й збереження бізнесу, створення сприятливих умов для його ведення. Саме тому забезпечення податкової безпеки держави неможливе без наявності податкової безпеки платників податків. Суб'єкти господарювання повинні мати можливість сплачувати такі необхідні державі податки та збори, підтримувати оптимальний рівень власної податкової безпеки і при цьому мати

можливість розвивати свою діяльність та гідно оплачувати працю найманих працівників.

Вітчизняні науковці широко досліджують поняття податкової безпеки, серед яких Голіков С.С. [1], Іщенко В.В. [3], Крамаренко К.М, Сахно І.В. [5], Мірошниченко В.Р. [8], Подік І.І. [15], Родченко С.С., Висоцька І.Б., Нагірна О.В. [18], Цимбалюк І.О. [22], її рівні [2, 6, 13, 22], елементи та складові [8, 22]. Найбільша увага приділена саме рівню податкової безпеки держави [15] та її загрозам і ризикам [1, 2, 7, 22], індикаторам податкової безпеки [15, 19, 22], оцінці податкової безпеки [15, 18, 24], механізму управління податковою безпекою держави [4, 5]. Податкова безпека платників податків (організацій, підприємств) розглянута в нечисленних працях, в яких спостерігається певний спільний підхід до трактування поняття «податкова безпека підприємств» [2, 4, 6, 7, 13, 22]. З огляду на реальні події в Україні слід актуалізувати поняття податкової безпеки за рівнями. Крім того необхідно визначити сутність управління податковою безпекою та його завдання, класифікувати актуальні загрози податковій безпеці держави та вітчизняних підприємств, визначити перелік індикаторів податкової безпеки, проаналізувати рівень податкового навантаження в Україні та показники результативності діяльності податкових органів, систематизувати заходи щодо забезпечення (зміцнення) податкової безпеки. Поняття податкової безпеки науковці переважно розглядають в розрізі рівнів (рис. 3.1).

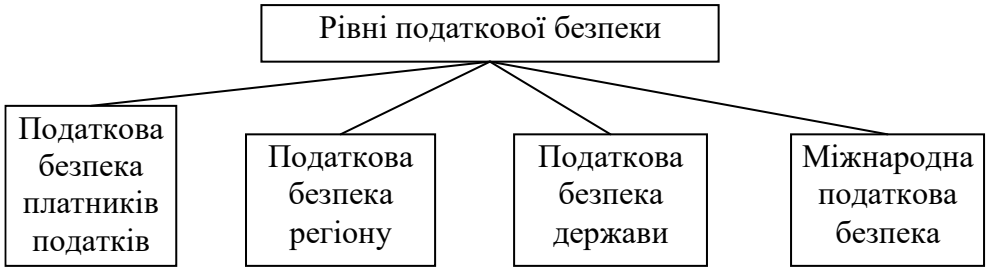

Рисунок 3.1. **Рівні податкової безпеки**

Джерело: [2, 22]

Підходи до визначення поняття «податкова безпека» різних рівнів представлені в табл. 3.1. Серед запропонованих авторами визначень виділено такі, які стосуються суто державного рівня, регіонального або рівня підприємства.

Таблиця 3.1. **Підходи до визначення поняття «податкова безпека»**

№з/п	Автори	Сутність
1	2	3
Рівень податкової безпеки держави та регіонів		
1	Іщенко В.В., 2012 р. [3]	Податкова безпека – це **частина фінансової безпеки держави**, яка визначається наявністю сформованої податкової системи, оптимальним рівнем оподаткування, що забезпечує достатнє наповнення за рахунок податкових надходжень дохідної частини бюджету для виконання державою своїх функцій, а також розвиток реального сектору економіки та соціальний захист населення
2	Цимбалюк І.О., 2013 р. [22]	Державна податкова безпека – **стан оподаткування** в країні на базі досконалого податкового законодавства за умови наявності рівня справедливості оподаткування. Регіональна податкова безпека – **стан оподаткування** в регіоні, що визначається рівнем місцевого оподаткування
3	Голіков С.С., 2015 р. [1]	Податкова безпека – такий **стан податкової системи**, який дозволяє гармонізувати процеси оподаткування та сплати податків при умові ефективного податкового менеджменту ризиками та загрозами, які можуть виникати в економіці, зі сторони виконавчих органів для того, щоб задовольнити інтереси економічних суб'єктів господарювання
4	Чугунов І., Нікітішин А., 2019 р. [24]	Одним з основних структурних складових економічної безпеки держави є податкова безпека – такий **стан національного податкового простору**, при якому досягається збалансування фіскальних потреб уряду та економічних інтересів платників податків і зборів у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі
5	Мірошниченко В.Р., 2022 р. [8]	Податкова безпека – **стан податкової системи**, що вирізняється її збалансованістю та стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, а також здатністю забезпечити виконання державою своїх завдань, соціально-економічне зростання країни та стимулювання розвитку національної економіки
Рівень податкової безпеки платників податків		
1	Грачов О.В., 2010 р. [2] Павліченко В.Н., 2015 р. [13] – погоджується з [2]	Податкова безпека підприємства – це **фінансово-економічний стан** платника податків, що забезпечує мінімізацією податкових ризиків, при якому з боку господарюючого суб'єкта повністю й вчасно сплачуються нараховані податки, а з боку виконавчих і законодавчих органів забезпечується передбачені законом захист платника податків

Продовження табл. 3.1.

1	2	3
2	Кеменяш І.Г., 2011 р. [4]	Податкова безпека підприємства – це окремий вид економічної безпеки суб'єктів підприємництва, який за своїм змістом є **системою захисту** підприємницьких структур від можливих ризиків, загроз і втрат, що пов'язані як з державним адмініструванням податків, так і з виконанням суб'єктами підприємництва надмірних податкових зобов'язань, які призводять до падіння і повного згортання ділової активності підприємницьких структур
3	Цимбалюк І.О., 2013 р. [22]	Податкова безпека платників податків – **фінансово-економічний стан** платника податків, який забезпечує мінімізацію податкових ризиків шляхом дотримання податкової дисципліни
4	Чиж А.Ю., 2013 р. [23]	Податкова безпека є **сукупністю методів** стратегічного і оперативного податкового менеджменту, податкового обліку, планування, аналізу і контролю, спрямованих на досягнення стратегічних цілей і забезпечення економічної безпеки підприємства
5	Меліхова Т.О., Троян О.В., 2017 р. [6]	Податковою безпекою підприємства є **податкова політика** підприємства направлена на своєчасність нарахування та сплати податків, правильність ведення обліку податків та складання податкової звітності, а також податкове планування направлене на вибір альтернативного варіанту оподаткування, яке оптимізує суму податків та знижує рівень податкового навантаження підприємства
6	Мельник А.О., Колесник А.О., 2020 р. [7]	Податкову безпеку підприємства можна розглядати як такий **фінансово-економічний стан** конкретного платника податків, що дає змогу забезпечити мінімізацію його податкових ризиків (зменшення податкових платежів в умовах дотримання вимог законодавства) та гармонізувати взаємовідносини з державою

Джерело: складено автором

Аналіз праць показав, що поняття «податкова безпека» вивчається вітчизняними дослідниками і з економічної галузі, і з юридичної, що пояснює важливість та актуальність впорядкування термінів з метою подальшого вдосконалення податкового законодавства та підвищення економічної ефективності заходів із забезпечення податкової безпеки на всіх рівнях.

Однозначно науковці розглядають податкову безпеку як складову фінансової і, далі, економічної безпеки [2, 3, 5, 7, 19, 22]. Найбільш повно визначає податкову безпеку держави Цимбалюк І.О. (2013 р.) як «стан

оподаткування в країні, за якого забезпечується гармонізація інтересів платників і держави шляхом установлення обґрунтованих податків, забезпечення чіткості порядку їх стягнення на базі досконалого податкового законодавства за умови наявності рівня справедливості оподаткування» [22, ст. 5]. В такому визначенні звичайно більше вимог висувається до держави: обґрунтовані податки, чіткий порядок стягнення, досконале законодавство, проте високий рівень податкової культури платників податків також дозволить забезпечити оптимальний рівень податкової безпеки держави. Про такий рівень культури можемо стверджувати тільки тоді, коли і самі платники податків матимуть оптимальний рівень власної податкової безпеки.

Наголошує на необхідності врахування інтересів економічних суб'єктів господарювання, що забезпечить податкову безпеку державі, і інший автор, Голіков С.С. (2015 р.). Зокрема він визначає податкову безпеку як «стан податкової системи, який дозволяє гармонізувати процеси оподаткування та сплати податків при умові ефективного податкового менеджменту ризиками та загрозами, які можуть виникати в економіці, зі сторони виконавчих органів для того, щоб задовольнити інтереси економічних суб'єктів господарювання» [1].

У визначенні інших авторів (2019 р.) [24] слушно робиться акцент на необхідності досягнення збалансування фіскальних потреб уряду та економічних інтересів платників податків, що дійсно дозволить забезпечити податкову безпеку держави.

Проте у визначенні наступного за часом науковця Мірошниченка В.Р. (2022 р.) про необхідність гармонізації і збалансування інтересів держави і підприємств не згадується, адже автор пропонує визначати податкову безпеку як «стан податкової системи, що вирізняється її збалансованістю та стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, а також здатністю забезпечити виконання державою своїх завдань, соціально-економічне зростання країни та стимулювання розвитку національної економіки» [8, с. 29]. При цьому автор

досліджує досвід розвинених країн, в яких основною функцією податкової системи є не фіскальна, а стимулююча, і наводить логічний ланцюжок заходів: «зменшення фіскального навантаження на бізнес, створення сприятливого бізнес-клімату, забезпечення належного рівня податкової безпеки та, як наслідок, стимулювання розвитку економіки» [8, с. 137]. Таким чином, бізнес та його інтереси мають вирішальний вплив на забезпечення податкової безпеки держави, з чим повністю погоджуємось.

Розглянемо підходи дослідників до визначення податкової безпеки на мікрорівні.

Грачов О.В. (2010 р.) визначає поняття «податкова безпека підприємства» як «фінансово-економічний стан платника податків, що забезпечує мінімізацією податкових ризиків, при якому з боку господарюючого суб'єкта повністю й вчасно сплачуються нараховані податки, а з боку виконавчих і законодавчих органів забезпечується передбачені законом захист платника податків» [2, с. 86]. Як бачимо, в даному визначенні податкова безпека залежить і від самого платника, і від державних органів.

Кеменяш І.Г. (2011 р.) визначає податкову безпеку як «окремий вид економічної безпеки суб'єктів підприємництва, який за своїм змістом є системою захисту підприємницьких структур від можливих ризиків, загроз і втрат, що пов'язані як із державним адмініструванням податків, так і з виконанням суб'єктами підприємництва надмірних податкових зобов'язань, які призводять до падіння і повного згортання ділової активності підприємницьких структур» [4, с. 8–9]. Вважаємо, що система захисту підприємницьких структур дозволить забезпечити оптимальний рівень податкової безпеки суб'єктів підприємництва, але не є самою податковою безпекою.

На думку Чиж А.Ю. (2013 р.) «податкова безпека є сукупністю методів стратегічного і оперативного податкового менеджменту, податкового обліку, планування, аналізу і контролю, спрямованих на досягнення стратегічних цілей

і забезпечення економічної безпеки підприємства» [23]. Насправді застосування методів податкового менеджменту (планування, облік, аналіз і контроль) дозволить забезпечити належний рівень податкової безпеки підприємства.

Автори Меліхова Т.О., Троян О.В. (2017 р.) вважають, що «податковою безпекою підприємства є податкова політика підприємства направлена на своєчасність нарахування та сплати податків, правильність ведення обліку податків та складання податкової звітності, а також податкове планування направлене на вибір альтернативного варіанту оподаткування, яке оптимізує суму податків та знижує рівень податкового навантаження підприємства» [6, с. 34]. Не погоджуємось з ототожненням поняття податкової безпеки з податковою політикою, проте наведений науковцями перелік напрямків податкової політики дійсно сприятиме оптимальному рівню податкової безпеки підприємства.

Більш детально розглянули поняття податкової безпеки Мельник А.О. та Колесник А.О. (2020 р.) і представили його «як такий фінансово-економічний стан конкретного платника податків, що дає змогу забезпечити мінімізацію його податкових ризиків (зменшення податкових платежів в умовах дотримання вимог законодавства) та гармонізувати взаємовідносини з державою». Мінімізацію податкових ризиків платників податків автори вбачають в законному зменшенні податкових платежів. Автори додають, що податкова безпека «може бути визначена як стан захисту інтересів організації від загроз податкової сфери» [7, с. 84–85].

Для розуміння сутності податкової безпеки транспортних підприємств доцільно застосовувати декілька підходів: захисний, процесний, ресурсний та гармонізаційний – вважають Турпак Т.Г., Назаренко Я.Я., Горобінська В.Г. (2020 р.) [21].

Таким чином, податкову безпеку платників податків слід розуміти, як такий фінансово-економічний стан платника податків, за якого він спроможний

вчасно і в повному обсязі сплачувати податки, збори, легально зменшити податкові платежі і при цьому залишатись соціально відповідальним платником з високим рівнем податкової культури, своєчасно реагувати на загрози податковій безпеці, мати позитивну податкову історію з одночасним гарантуванням від контролюючих і законодавчих органів захисту своїх інтересів.

Як уже зазначалось в попередніх дослідженнях, наявність оптимального рівня податкової безпеки на рівні підприємства означає, що суб'єкт господарювання достовірно відображає базу оподаткування, повністю й вчасно сплачує нараховані податки, адміністрування цього суб'єкта зі сторони контролюючих органів мінімальне і прозоре, в частині оподаткування оплати праці – наймані працівники задоволені рівнем оплати праці, порядком нарахування і сплати податків/внесків [27], в оподаткуванні ПДВ підприємство не віднесене до ризикових і податкові накладні реєструються без перешкод.

Забезпечити оптимальний рівень податкової безпеки підприємств допоможе сукупність інструментів та заходів управління податковою безпекою.

Крамаренко К.М, Сахно І.В. визначають управління податковою безпекою «як свідомий цілеспрямований вплив суб'єкта управління у межах чинного законодавства України на множину потреб, інтересів і цінностей об'єкта управління, загроз і небезпек, внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на стан податкової безпеки, з метою реалізації системою оподаткування усіх своїх функцій та максимального узгодження інтересів держави та платників податків» [5].

Інструменти управління податковою безпекою держави можна ототожнити з інструментами державного податкового менеджменту: податкове регулювання, податкове адміністрування, податковий контроль, податкове планування. Адже, якщо всі ці інструменти злагоджено працюють і формуються позитивні тенденції в податковій системі країни (зростання податкових надходжень до бюджетів, зменшення тінізації економіки, підвищення довіри до

податкових органів тощо), то і забезпечується високий рівень податкової безпеки держави.

Кеменяш І.Г. (2011 р.) доводить, що управління податковою безпекою суб'єктів підприємництва здійснюється за допомогою використання інструментів впливу, до яких передусім належать елементи податку: суб'єкт, об'єкт, податкова ставка, податкова база, податкова пільга, джерело сплати податку, податкова квота, податковий період, терміни сплати податків тощо [4].

Управління податковою безпекою можна визначити як сукупність заходів з оптимізації податкового навантаження підприємства з метою його приведення до такого стану, за якого можливо протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам і забезпечити стійкий розвиток та позитивний податковий імідж, позитивну податкову історію платника та високий рівень податкової культури [26].

Серед завдань управління податковою безпекою в попередніх дослідженнях автора були виділені наступні:

1) ідентифікація загроз податковій безпеці;

2) визначення фактичного та оптимального рівня податкової безпеки;

3) обґрунтування та реалізація заходів щодо забезпечення оптимального рівня податкової безпеки;

4) визначення ефективності заходів з метою коригування управлінських рішень [26].

Невід'ємними поняттями для податкової безпеки, які всебічно розглядаються науковцями, є загрози, ризики, індикатори податкової безпеки, визначення яких допоможе більш ефективно виконувати завдання управління податковою безпекою.

Загрози, які діють на податкову безпеку, – це сформована небезпека, яка під впливом чинників спонукає до настання певного ризику (імовірності появи негативних явищ для податкової безпеки). Отже, ризики виникають через загрози.

Голіков С.С. під ризиками вважає «імовірність появи негативних явищ для податкової безпеки через неефективність податкової системи, дію загроз, які вже існують, та впливу на неї зовнішніх та внутрішніх чинників» [1, с.131].

До ризиків, що можуть виникнути в податковій сфері, автор відносить наступні:

для держави:

1) неможливість отримати запланований обсяг податкових доходів;

2) неможливість виконання своїх функцій;

3) збільшення дефіциту бюджету внаслідок недоотримання податкових платежів;

4) збільшення податкових правопорушень та зловживань [1];

для платників:

1) посилення податкового тиску;

2) складність сплати податків;

3) штрафні санкції за несвоєчасну сплату податків через заплутаність податкової системи;

4) припинення господарської діяльності [1].

Грачов О.В. деталізує поняття «податковий ризик» для підприємства як «ймовірність виникнення потенційної погрози для платника податків понести фінансові втрати або недоодержати доходи через несплату податків, здійснення податкових правопорушень» [2, с. 86]. Грачов О.В. [2] та Мельник А.О., Колесник А.О. [7] всебічно розкривають перелік основних ризиків і їх сутність:

– ризик несплати податків, ведучий до негативних наслідків для платника податків у вигляді штрафів, пені, неустойок;

– ризик податкового контролю, ведучий до виникнення санкцій і втрат через невиконання платниками податків законодавчих податкових актів;

– ризик посилення податкового навантаження, диференційований по видах господарської діяльності й податкам залежно від податкових ставок, пільг, обсягу створюваної доданої вартості;

– ризик податкової мінімізації – імовірність понести фінансові втрати, пов'язані з діями платника податків по мінімізації податкових платежів;

– ризик карного переслідування податкового характеру, що веде або до істотних фінансових втрат платника податків, або до позбавлення волі платника податків за здійснення податкових правопорушень, передбачених статтями Кримінального кодексу України [2, с. 86; 7, с. 87].

Заслуговує на увагу запропоновані авторами розмежування областей/ризикових сфер податкового ризику підприємств.

1. Відносно безризикова область/сфера – при легальному нарахуванні й сплаті податків ризик підприємства мінімальний, при нормальному ході господарського процесу підприємство сплачує встановлені податки й одержує, як мінімум, розрахунковий прибуток, якщо рівень податкового навантаження сприяє розвитку бізнесу.

2. Область/сфера мінімального ризику – у результаті діяльності підприємство ризикує частиною або всією величиною чистого прибутку, якщо воно сплачує штрафні санкції й пені через несвоєчасну сплату податків, або внаслідок помилки неправильно визначає оподатковувану базу.

3. Область/сфера підвищеного ризику – підприємство ризикує тим, що в найгіршому разі зробить покриття всіх витрат, а в кращому – дістане прибуток набагато менше розрахункового рівня. Це характерно, для умов неадекватного характеру висновку договорів, порушення договірної дисципліни.

4. Область/сфера критичного ризику – підприємство ризикує втратити не тільки прибуток, але й недоодержати передбачувану виручку від реалізації, що можливо, якщо підприємство, прагнучі мінімізувати податки, переступає податкове законодавство. У результаті штрафи й санкції істотно перевищують

суму податків, що сплачуються легально. Наслідки такого господарювання катастрофічні для підприємства. Підприємство скорочує масштаби своєї діяльності, втрачає оборотні кошти, має значні борги. У цьому випадку, якщо немає альтернативи, фінансове становище підприємства стає критичним.

5. Область/сфера неприпустимого (катастрофічного) ризику – при надмірно високих податкових санкціях, підприємство, сплативши їх, може стати банкрутом. У цьому випадку оборотні кошти відсутні або являють собою сумнівну заборгованість, засновники виходять зі складу акціонерів, курс акцій падає, вимоги кредиторів посилюються, можливе банкрутство стає реальністю. Як правило, така ситуація характерна для ризику карного переслідування податкового характеру [2, с. 86-87; 7, с. 87].

Загрози податковій безпеці більшість науковців розглядають з позиції держави та підприємства. Так, Голіков С.С. виділяє наступні загрози [1, с.130]:

для держави:

1) ухилення від сплати податків;

2) неефективне використання стягнених податків;

3) збільшення витрат на апарат;

4) відсутність податкової культури;

5) постійні зміни законодавства;

для платників:

1) надмірний нагляд контролюючих органів;

2) несправедливий розмір податкового навантаження серед суб'єктів господарювання різного рівня;

3) зростання суб'єктів господарювання тіньової економіки;

4) перетік капіталу закордон.

На основі аналізу загроз податковій безпеці держави, які виділяють автори в своїх дослідженнях, перелік було розширено і сформовано наступним чином (рис. 3.2): ухилення від сплати податків та зборів, приховування доходів

суб'єктами господарювання, недовіра до органів влади, значні витрати на утримання контролюючих органів, відсутність/недостатній рівень податкової культури, воєнний стан і окупація територій та платників податків [26].

Рисунок 3.2. **Загрози податковій безпеці**

Джерело: [26]

Ухилення суб'єктів підприємництва від сплати податків включає: приховування об'єктів оподаткування; заниження вартості об'єктів оподаткування; заниження сум податків, зборів, обов'язкових платежів, які підлягають сплаті у відповідний бюджет; приховування втрати підстав на пільги з оподаткування [4].

Загрози податковій безпеці платників податків слід поділити за можливістю впливу і управління ними на керовані та некеровані. Серед керованих видів загроз представимо наступні (рис. 3.2):

1) система управління підприємством;

2) кваліфікація облікового персоналу;

3) рівень податкової культури;

4) облікова політика;

5) фінансовий стан платника податків [26].

Зазначені загрози взаємопов'язані: від керівництва залежить кадрова політика та рівень податкової культури, а недостатнє знання податкового законодавства обліковими працівниками призводить до несвідомого порушення законодавства, що в свою чергу може закінчитись фінансовими втратами платників через сплату штрафів та пені. Некваліфіковано регламентована облікова політика може бути причиною завищення бази оподаткування (наприклад, з податку на прибуток). Співпраця з неплатоспроможними контрагентами, неграмотна політика управління активами може призвести до погіршення фінансового стану платника податків та до його неспроможності сплачувати податки, збори.

Серед некерованих загроз податковій безпеці виокремлено: 1) система адміністрування податків і зборів; 2) зміни в податковому законодавстві та структурі контролюючих органів; 3) високий рівень податкового навантаження; 4) форс-мажор, обставини непереборної сили (рис. 3.2).

Податковий кодекс України визначає адміністрування податків, зборів, митних платежів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та інших платежів відповідно до законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, як сукупність рішень та процедур контролюючих органів і дій їх посадових осіб, що визначають інституційну структуру податкових та митних відносин, організовують ідентифікацію, облік платників податків і платників єдиного внеску та об'єктів оподаткування, забезпечують сервісне обслуговування платників податків, організацію та контроль за сплатою податків, зборів, платежів [14]. До органів,

що здійснюють адміністрування податків та зборів в Україні, належать Державна податкова та Державна митна служби України, які мають в своєму розпорядженні різні інструменти для здійснення адміністрування. До сервісних рішень контролюючих органів, які є зручними і корисними для платників податків і не становлять загрози податковій безпеці, відносяться ведення реєстрів, електронних кабінетів платників податків, консультування в електронній формі, електронна звітність. Блокування реєстрації податкових накладних – це процедура контролюючих органів, інструмент електронного адміністрування ПДВ, який становить загрозу платникам ПДВ та призводить до неспроможності визнати податкове зобов'язання та податковий кредит з ПДВ вчасно. Як відомо, платник ПДВ повинен скласти та зареєструвати податкову накладну в Єдиному реєстрі податкових накладних (ЄРПН) з урахуванням граничних строків. Блокування реєстрації податкових накладних передбачене постановою Кабінету міністрів України від 11 грудня 2019 р. № 1165 «Про затвердження порядків з питань зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних» [17], за яким спочатку податкові накладні підлягають автоматизованому моніторингу за семи ознаками безумовної реєстрації, потім платник податку, яким складено та/або подано для реєстрації в Реєстрі податкову накладну, що не відповідає жодній з ознак безумовної реєстрації, перевіряється щодо відповідності критеріям ризиковості платника податку, перевіряється чи позитивна податкова історія платника податку, операції з податкової накладної перевіряються на відповідність критеріям ризиковості здійснення операцій. Таким чином, автоматизований моніторинг, передбачений Порядком зупинення реєстрації податкової накладної в ЄРПН, максимально може проходити в чотири етапи, на кожному з яких формується рішення – або реєстрація податкової накладної в ЄРПН, або блокування.

Через інструменти адміністрування податків та зборів є можливість забезпечити дотримання законодавства в оподаткуванні, і, відповідно, більші надходження до бюджету від податків та зборів, проте, з іншої сторони, необґрунтоване блокування податкових накладних підприємств, які ведуть свій бізнес легально, змушує підприємства витрачати час на подання необхідного пакету документів та пояснень для виведення себе із переліку ризикових (а потім пакет документів для розблокування реєстрації в ЄРПН).

Некерованою загрозою податковій безпеці платників є форс-мажорні обставини, зокрема війна, розв'язана росією на території України. В тяжких умовах воєнного стану зі сторони держави були запроваджені заходи в сфері оподаткування: ФОП – платники єдиного податку 1-ої та 2-ої групи тимчасово, з 1 квітня 2022 року до припинення або скасування воєнного стану на території України, мали право не сплачувати єдиний податок і не заповнювати декларацію платника єдиного податку за період, в якому єдиний податок не сплачувався (підрозділ 8 розділу XX Перехідні положення Податкового кодексу України (ПКУ)) [14]. Була запроваджена спеціальна третя група платників єдиного податку. Фізичні особи-підприємці та юридичні особи будь-якої організаційно-правової форми могли обрати особливі умови сплати єдиного податку – за ставкою 2 % від отриманих доходів. Платники ПДВ, які перейшли на спецгрупу, звільнялись від обов'язку нарахування, сплати ПДВ за операціями з постачання товарів, робіт та послуг на митній території України та при ввезенні товарів на митну територію України. Тимчасово була знижена ставка ПДВ до 7% на моторні, важкі дистиляти та скраплений газ, нафту та нафтопродукти. Ставку акцизного податку на пальне встановили у розмірі 0 євро. Було скасовано земельний податок на земельні ділянки та екологічний податок на територіях, де ведуться бойові дії, на тимчасово окупованих територіях (за переліком Кабміну). Скасовано податкові перевірки, відмінені штрафи за несвоєчасну сплату податків. Деякі заходи податкових послаблень

вже скасовані або планується їх скасування, заміна іншими, проте на початку повномасштабного вторгнення вони стали в нагоді і дозволили підприємцям призупинити, але не закрити бізнес.

Не зважаючи на запроваджені зміни в податковій системі на час дії воєнного стану найголовнішою загрозою, податковій безпеці в тому числі, залишається війна, розв'язана російською федерацією, на яку накладаються поки що невирішені проблеми довоєнного стану (прозорість розподілу податків, кількість контролюючих органів та їх перевірок, недовіра до органів влади, процедура розблокування податкових накладних).

Для того щоб приймати зважені рішення в управлінні податковою безпекою, необхідно відстежувати певні показники, зміни в яких свідчитимуть про погіршення/поліпшення/стабільність рівня податкової безпеки. На основі моніторингу цих показників необхідно запроваджувати заходи щодо протидії загрозам для зміцнення податкової безпеки.

Індикаторами податкової безпеки Цимбалюк І.О визначає «реальні статистичні показники розвитку економіки країни, які найбільш повно характеризують явища і тенденції в економічній сфері» [22, с. 20]. Для індикаторів стану податкової безпеки зазначений автор пропонує наступні:

– стабільність та дієвість законодавства, зокрема податкового;

– рівень довіри до уряду;

– наявність корупції;

– тінізація економіки;

– кваліфіковані кадри у сфері оподаткування;

– рівень податкової культури;

– ефективність адміністрування податків;

– дієвість податкового контролю;

– питома вага податків у ВВП країни та в загальній сумі доходів бюджету;

– рівень пільгового оподаткування;

– співвідношення прямих і непрямих податків [1].

Деякі із запропонованих показників можна обчислити (питома вага податків у ВВП країни та в загальній сумі доходів бюджет), деякі показники потребують проведення соціологічного опитування (рівень довіри до уряду). Такі індикатори як рівень податкової культури є комплексним показником, який враховує і рівень податкової дисципліни (своєчасності оплати податків), і рівень обізнаності населення, платників податків в сфері оподаткування. Результатом підвищення ще двох індикаторів: ефективності адміністрування податків та дієвості податкового контролю, має стати збільшення індикатора питомої ваги податків у ВВП та в загальній сумі доходів бюджету. Так само позитивно повинні спрацювати індикатори зростання рівня довіри до уряду, зменшення корупції, тінізації економіки. Таким чином більшість індикаторів пов'язані між собою і впливають один на одного.

Схожий перелік індикаторів запропоновано Голіковим С.С. [1]:

1) рівень тінізації економіки;

2) рівень перетоку капіталу за кордон;

3) рівень податкової культури;

4) простота податкового контролю;

5) ефективність розподілу зібраних бюджетних коштів;

6) обсяг штрафних санкцій за несвоєчасну сплату податків;

7) стабільність податкового законодавства;

8) рівень дотацій платникам податків;

9) співвідношення витрат на збір податків та фактичних надходжень від них;

10) ефективність реалізації функції податків;

11) рівень довіри до державних органів.

Ґрунтовне дослідження щодо оцінювання сучасного стану податкової безпеки України за допомогою індикаторів провела Подік І.І., яка

систематизувала праці науковців і представила комплекс основних індикаторів [15]:

1) рівень сумлінності сплати податків (%) = (Податкові надходження до зведеного бюджету України – Сума коштів додатково нарахованих до бюджетів та державних цільових фондів)/Податкові надходження до зведеного бюджету України*100%. Порогове значення ≥95;

2) рівень загального податкового навантаження (%) = (Податкові надходження до зведеного бюджету України + власні надходження Пенсійного фонду)/ВВП*100%. Порогове значення ≤ 30;

3) рівень податкового боргу платників податків (%) = Податковий борг з податкових надходжень, зборів та платежів/Податкові надходження до зведеного бюджету*100%. Порогове значення ≤ 5;

4) коефіцієнт результативності адміністрування податкових надходжень = Фактичні податкові надходження до зведеного бюджету України/Планові податкові надходження зведеного бюджету України. Порогове значення ≥1;

5) коефіцієнт еластичності = ((ПН2 – ПН1)/ПН1) / ((ВВП2 − ВВП1) /ВВП1), де ПН1, ВВП1 – податкові надходження до зведеного бюджету України та обсяг валового внутрішнього продукту за базовий (попередній) період; ПН2, ВВП2 – податкові надходження до зведеного бюджету України та обсяг валового внутрішнього продукту за звітний період. Порогове значення ≥1;

6) коефіцієнт ефективності роботи фіскальних органів = Сума коштів додатково нарахованих до бюджетів та державних цільових фондів України/ Обсяг коштів, які було витрачено на утримання контролюючого органу. Порогове значення ≥5;

7) рівень тінізації економіки (% до ВВП). Визначається відповідно до Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки, затверджених наказом № 123 від 18.02.2009 р. Міністерством економіки України. Порогове значення ≤ 30.

Родченко С.С., Висоцька І.Б., Нагірна О.В. пропонують для оцінки рівня податкової безпеки використовувати кількісно вимірювальні показники, а саме узагальнюючий показник, що характеризує ефективність податкової політики, - рівень оподаткування вітчизняної економіки [18]. Цей показник автори визначають так само, як і Подік І.І., яка називає його як рівень загального податкового навантаження [15].

Результати обчислення рівня оподаткування вітчизняної економіки (рівня загального податкового навантаження) за 2019-2023рр. представлені в табл. 3.2.

Таблиця 3.2. **Рівень оподаткування в Україні за 2019-2023 рр.**

Показники	Роки				
	2019	2020	2021	2022	2023
ВВП за ринковими цінами, млрд грн.	3974,5	4194,1	5459,6	5191,0	6537,8
Податкові платежі зведеного бюджету, млрд грн.	732,9	848,0	993,2	1091,4	1213,6
Частка податкових платежів зведеного бюджету у ВВП, %	18,44	20,22	18,19	21,03	18,56
Єдиний соціальний внесок, млрд грн.	273,4	294,4	349,0	425,3	478,1
Частка соціальних платежів у ВВП, %	6,88	7,02	6,39	8,19	7,31
Всього податки і ЄСВ, млрд грн.	1006,3	1142,4	1342,2	1516,7	1691,7
Рівень оподаткування (Рівень загального податкового навантаження), % ВВП	25,3	27,2	24,6	29,2	25,9

Джерело: обчислено на основі [10, 11, 16]

За даними табл. 3.2 спостерігаємо, що рівень оподаткування економіки України в 2023 році незначно, але збільшився у порівнянні з 2019 роком (25,9% ВВП проти 25,3% ВВП), проте в 2020 та 2022 роках рівень оподаткування був більшим, ніж в 2019 році.

Надзвичайним фактом є те, що за 2022 рік в умовах розгортання росією повномасштабної війни ВВП за ринковими цінами зменшився (5191,0 млрд грн. у 2022 р. проти 5459,6 млрд грн. у 2021 р., падіння на 4,92%), а сума податкових платежів зведеного бюджету збільшилась (1091,4 млрд грн. у 2022 р. проти 993,2 млрд грн. у 2021 р., збільшення на 9,89%). Проте вже в 2023 році ВВП за ринковими цінами збільшився на 25,95% (6537,8 млрд грн. у 2023 р. проти

5191,0 млрд грн. у 2022 р.), а податкові платежі збільшились, але меншими темпами, на 11,2% (1213,6 млрд грн. у 2023 р. проти 1091,4 млрд грн. у 2022 р.), що обумовило зменшення частки податкових платежів зведеного бюджету у ВВП до 18,56% у 2023 році проти 21,03% у 2022 році.

Як стверджують автори, для західноєвропейських країн рівень податкового навантаження є прийнятним в діапазоні 25-35% [18]. Таким чином рівень оподаткування в Україні за досліджувані роки є також допустимим (25,9% в 2023 р., 29,2% в 2022 р. і т.д.).

Звичайно рівень податкової безпеки залежить від роботи контролюючих органів. До показників, що характеризують ефективність діяльності податкових органів, науковці [18] відносять кількість проведених перевірок (планових та позапланових), загальну суму донарахованих грошових зобов'язань, що підлягають погашенню за результатами перевірок (табл. 3.3).

Таблиця 3.3. **Динаміка показників результативності діяльності податкових органів України за 2019-2023 рр.**

Показники	Роки				
	2019	2020	2021	2022	2023
Кількість проведених перевірок, у т.ч.	1877	20306	38847	7326	9351
- планових перевірок	3744	1117	2563	434	351
- позапланових перевірок	12827	19189	3284	6892	9000
Загальна сума донарахованих грошових зобов'язань, яка підлягає погашенню, млрд грн.	1,58	0,92	1,53	0,26	8,85

Джерело: [9]

За даними табл. 3.3 видно, що найбільша кількість перевірок була проведена в 2021 році, а саме 38847 перевірок, з яких найбільше було позапланових – 36284 перевірки. Найбільша кількість планових перевірок за досліджуваний період була в 2019 році, загальна сума донарахованих грошових

зобов'язань була найбільшою за 2019-2022 рр. В 2020 році спостерігаємо зменшення кількості планових перевірок через запровадження мораторію на проведення перевірок під час карантину з метою запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2.

Суттєво скоротилась кількість перевірок під час активізації воєнних дій зі сторони росії в Україні в 2022 році. В цей час також ввели мораторій на перевірки, через що суттєво зменшилась кількість планових перевірок. В 2023 році, коли відновились податкові перевірки, їх кількість ще була значно меншою, ніж, наприклад, в 2021 році (9 351 перевірка проти 38 847 перевірок). Всупереч зменшенню кількості перевірок загальна сума донарахованих грошових зобов'язань, яка підлягає погашенню, в 2023 році зросла до 8,85 млрд грн. Тому можемо стверджувати про підвищення результативності роботи податкових органів України.

Для оцінки рівня податкової безпеки підприємств можна застосовувати:

1) показники, що використовуються для оцінки податкового навантаження (тиску) на підприємстві [25]:

– рівень ефективності оподаткування – відношення загального обсягу податкових відрахувань до бази оподаткування;

– рівень податкомісткості реалізованої продукції (податкоспроможності підприємства) – питома вага загальних податкових платежів, які здійснює підприємство в бюджет, у сумі виручки від реалізації;

– рівень податкового навантаження доходів – частка всіх податків і зборів у доходах суб'єкта господарювання;

– рівень податкового навантаження витрат – частка всіх податків і зборів у витратах суб'єкта господарювання;

– рівень податкового навантаження прибутку – частка всіх податків і зборів у прибутку суб'єкта господарювання;

– дохід на 1 гривню сплачених податків – показник, обернений до коефіцієнта податкового навантаження доходів;

– коефіцієнти податкового навантаження з податку на додану вартість;

– коефіцієнти податкового навантаження з податку на прибуток;

– коефіцієнти податкового навантаження з інших податків та зборів;

2) показники фінансового стану та результативності роботи підприємства (коефіцієнти ліквідності, зокрема податкової платоспроможності, які покажуть достатність/недостатність різних видів ліквідних активів для погашення поточних зобов'язань, у тому числі. за розрахунками з бюджетом; наявність збиткового результату свідчитиме про існування загрози податковій безпеці та виникнення ризику податкових перевірок тощо);

3) показники-індикатори D та R (для платників ПДВ), за якими, визначають, чи може платник ПДВ розраховувати на «імунітет» від блокування податкових накладних/розрахунків коригування відповідно до Постанови Кабінету міністрів України від 11.12.2019 № 1165 – формуються в Електронному кабінеті платника податків;

4) показники, за якими визначається позитивна податкова історія платника податку на додану вартість відповідно до Постанови Кабінету міністрів України від 11.12.2019 № 1165 – формуються в Електронному кабінеті платника податків.

Забезпечити податкову безпеку або зміцнити її рівень допоможуть заходи зі сторони державних органів та підприємств.

Окремо слід виділити заходи з підвищення рівня довіри до Державної податкової служби України, адже недовіра до державних органів є однією з загроз податковій безпеці. Зокрема в цьому напрямку Державна податкова служба розробляє і здійснює наступні заходи:

1) підвищення прозорості та відкритості роботи податкової служби. Формування позитивного іміджу органів ДПС (інформування суспільства щодо результатів діяльності ДПС та перспектив її розвитку, можливості та зручності

користування впровадженими послугами та сервісами ДПС за функціональними напрямами структурних підрозділів ДПС, формування інформаційних та/або презентаційних матеріалів та їх розміщення на вебпорталі ДПС, багатоплатформеному месенджері (типу Telegram), сторінці ДПС у Facebook; проведення зустрічей з бізнесом);

2) запровадження системи формування поведінкових змін працівників Служби як партнерів по наповненню бюджету країни (навчання працівників, запровадження індивідуальних програм розвитку державних службовців ДПС);

3) підвищення поінформованості суспільства про діяльність органів ДПС із забезпечення наповнення державного бюджету (розміщення інформаційних матеріалів у відповідних джерелах для платників податків);

4) реагування на критичну інформацію щодо діяльності ДПС (моніторинг ЗМІ, соціальних мереж щодо критичних матеріалів стосовно діяльності Служби, підготовка інформаційно-роз'яснювальних матеріалів для спростування або нівелювання критичної інформації);

5) налагодження зворотного зв'язку із платниками податків, у тому числі в електронній формі (опитування платників податків щодо електронних сервісів, впровадження нових та удосконалення наявних електронних сервісів обслуговування платників податків та послуг Контакт-центру ДПС) [12].

Зазначені заходи зі сторони податкових органів сприятимуть і підвищенню рівня податкової культури, низький рівень або відсутність якої є однією з загроз податковій безпеці держави. До переліку пріоритетних напрямів для цього доцільно визнати наступні: спрощення і вдосконалення податкового законодавства, удосконалення механізму розв'язання податкових спорів, підвищення якості інформаційних послуг, розвиток податкового консультування платників податків, забезпечення дотримання працівниками податкових органів встановлених етичних правил, підвищення іміджу податкової служби та престижу роботи у контролюючих органах, удосконалення системи взаємодії

податкових органів із платниками податків та підвищення її ефективності, подальший розвиток електронних сервісів під час надання послуг податковими органами, створення основ для системного виховання податкової культури наступних поколінь (економічне виховання молоді, соціальна реклама на податкову тематику; громадські тематичні заходи) [20, с. 46]. Крім того до зазначених напрямів слід віднести підвищення якості надання адміністративних послуг у сфері здійснення податкових процедур, а також посилення контрольних заходів із дотримання податкової дисципліни та активізацію роботи щодо притягнення до відповідальності за вчинення податкових правопорушень, зокрема, налагодження роботи Бюро економічної безпеки [8].

До засобів досягнення оптимального рівня податкової безпеки держави можна віднести скорочення бюджетних витрат, завдяки якому не потрібно буде забезпечувати надходження до бюджету за рахунок збільшення податкового навантаження. Державне майно, або частину активів потрібно активніше передавати у концесію, використовувати інструменти державно-приватного партнерства, або реалізувати більш ефективним власникам. На фоні зростання бюджетних витрат на оборону країни всі інші витрати, крім витрат на охорону здоров'я та освіту, мають бути мінімізовані.

Заходи із забезпечення (зміцнення) податкової безпеки підприємств та протидії її загрозам покликані допомогти досягти економічної стійкості та ефективної діяльності, своєчасної адаптації до змін, що загалом сприятиме сталому розвитку підприємства в цілому. Найбільше фахівці в сфері оподаткування зосереджуються на оптимізації/мінімізації податків.

Так, Грачов О.В. розрізняє загальноприйняті методи оптимізації оподатковування: метод заміни суб'єкта оподаткування; метод зміни виду діяльності суб'єкта оподаткування; метод заміни податкової юрисдикції; прийняття облікової політики підприємства з максимальним використанням

наданих законодавством можливостей; оптимізація через договірні відносини; використання різних пільг і податкових звільнень [2].

Кеменяш І.Г. схеми і механізми мінімізації податкових зобов'язань, які використовують суб'єкти підприємництва, поділила на чотири категорії: схеми зменшення податкових зобов'язань, схеми оптимізації податкових зобов'язань, схеми ухилення від оподаткування і схеми, які мають ознаки шахрайства. Зокрема для мінімізації оподаткування автор перелічує такі варіанти: використання «прогалин» законодавства, застосування податкових пільг, вибір форми діяльності, використання офшорів, правильне формування облікової політики, застосування пільгових підприємств, зміна строку сплати податків, правильне укладення договорів, формування спеціального капіталу, правильна поведінка з особами, що здійснюють податкові перевірки, використання лікарняних листів тощо [4].

Оптимізація/мінімізація податків на законних підставах дозволить покращити фінансовий стан платника податків, зменшити його витрати, а отже, збільшити фінансові результати. Інші загрози податковій безпеці підприємств (рис. 3.2) такі як система управління підприємством, кваліфікація облікового персоналу, облікова політика усуваються шляхом залучення висококваліфікованих працівників до обліково-податкових питань в штат або за допомогою отримання рекомендацій податкових консультантів консалтингових (аудиторських) фірм; забезпечення додаткового навчання облікових працівників, можливостей їх консультування з податковими органами та спеціалістами з оподаткування.

Перед Україною постали нові завдання в податковій сфері з набуттям статусу країни-кандидата до ЄС, що передбачає поступове наближення вітчизняної податкової системи до стандартів ЄС. В таких умовах і умовах воєнного стану постає завдання з формування ефективної податкової політики, що сприятиме зміцненню податкової безпеки держави і платників податків та

стимулюватиме розвиток економіки. Відтак тільки послідовне, виважене зменшення дії податкових загроз як для бізнесу, так і для держави дозволить знайти рівновагу між їх інтересами та забезпечити суттєву частину економічної та національної безпеки України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голіков С.С. Сутність податкової безпеки. *Економіка та держава*. 2015. № 9. С. 129–132. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/9_2015/32.pdf.

2. Грачов О.В. Податкова безпека як невід'ємна складова економічної безпеки підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2010. № 29. С. 86–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2010_29_20.

3. Іщенко В.В. Податкова складова фінансової безпеки держави. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2012. № 37. С. 35–40.

4. Кеменяш І.Г. Управління податковою безпекою суб'єктів підприємництва в Україні: автореф. дис. … канд. економ. наук: 08.00.08. Львів: ЛДФА, 2011. 20 с.

5. Крамаренко К.М., Сахно І.В. Податкова безпека в управлінні фінансовою безпекою держави. *Ефективна економіка*. 2020. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7763. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.4.52.

6. Меліхова Т.О., Троян О.В. Аналіз впливу податкового навантаження на рівень податкової безпеки підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 20. С. 33-37. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/20_2017/8.pdf.

7. Мельник А.О., Колесник А.О. Податковий складник економічної безпеки підприємства. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2020. № 1 (67). DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-13.

8. Мірошниченко В.Р. Адміністративно-правові засади забезпечення податкової безпеки України. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2022. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/ef3fd8d0-2b3f-4ce1-80d1-6fe5e799dcec/content.

9. Офіційний сайт Державної податкової служби України. Контрольно-перевірочна робота. URL: https://tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/kontrolno-perevirochna-robota.

10. Офіційний сайт Державної податкової служби України. Надходження коштів єдиного внеску. URL: https://tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/nadhodjennya-podatkiv-i-zboriv--obovyaz/nadhodjennya-koshtiv-edinogo-vnesku/nadhodjennya-koshtiv-edinogo-vnesku-.

11. Офіційний сайт Державної податкової служби України. Надходження податків і зборів. URL: https://tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/nadhodjennya-podatkiv-i-zboriv--obovyaz.

12. Офіційний сайт Державної податкової служби України. План заходів на 2023-2024 роки з підвищення рівня довіри до Державної податкової служби України за результатами проведеного Глобального опитування у 2022 році. URL: https://tax.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/691554.html.

13. Павліченко В.М. Податкова безпека як складова економічної безпеки українських підприємств в умовах кризи. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. № 49. С. 131–135. URL: https://doi.org/10.18664/338.47:338.45.v0i49.51130.

14. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text.

15. Подік І.І. Оцінювання сучасного стану податкової безпеки України. *Економіка та держава*. 2017. № 4. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/4_2017/11.pdf.

16. Портал Minfin.com.ua. Індекси. Економіка України. ВВП України. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/.

17. Про затвердження порядків з питань зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних: постанова Кабінету міністрів України від 11.12.2019 № 1165. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1165-2019-%D0%BF#Text.

18. Родченко С.С., Висоцька І.Б., Нагірна О.В. Сутність та проблеми забезпечення податкової безпеки України. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2020. Вип. № 4(78). С. 122-128. URL: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2020-4-17.

19. Тимошенко О.В. Вплив системи оподаткування підприємства на економічну безпеку держави. *Бізнес Інформ*. 2014. № 9. С. 234-240. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2014-9_0-pages-234_240.pdf.

20. Ткачик Ф.П., Дмитрів В.І., Влох О.Р. Моніторинг сучасного стану податкової культури в Україні. *Економіка та митно-правові відносини*. 2019. Вип. 11-12. С. 39-47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eccuslerel_2019_11-12_8.

21. Турпак Т.Г., Назаренко Я.Я., Горобінська І.В. Податкова безпека транспортних підприємств. *Економіка та держава*. 2020. № 9. С. 59-63. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.9.59.

22. Цимбалюк І.О. Податкова безпека в системі фінансової безпеки держави: колективна монографія / за заг ред. О.В. Кендюхова. Стратегічне управління національним економічним розвитком: монографія: в 2 т. Донецьк, 2013. Т. 2. 392 с. С. 13-23. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/2901/1/podatkovabez.pdf.

23. Чиж А.Ю. Податкова безпека як функціональна складова економічної безпеки підприємства. Збірник тез II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції «Менеджмент: розвиток, теорія та практика» (15.11-15.12.2013 р., м. Луганськ). URL: http://thesis.at.ua/publ/15_11_15_12_2013_r_menedzhment_rozvitok_teorija_ta_praktika/chizh_a_ju_podatkova_bezpeka_jak_funkcionalna_skladova_ekonomichnoji_bezpeki_pidpriemstva/9-1-0-247/.

24. Чугунов І., Нікітішин А. Податкова безпека держави. *Scientia·Fructuosa (Вісник Київського національного торговельно-економічного університету)*. 2019. Вип. 126(4), С. 31-41. https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019(126)03.

25. Швець Ю.О., Завальнюк А.О. Оптимізація податкового навантаження на підприємстві ПАТ «Янцівський гранітний кар'єр». *Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. Вип. 4. С. 117-124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2018_4_20.

26. Шуляренко С.М. Загрози податковій безпеці платників податків в сучасних умовах господарювання. *Збірник наукових праць Державного університету інфраструктури та технологій. Серія «Економіка і управління»*. 2023. № 53. С. 143-149. URL: https://em.duit.in.ua/index.php/home/issue/view/7.

27. Шуляренко С.М., Приходько Т.М. Податкова безпека та загрози в оподаткуванні оплати праці. «Управління та адміністрування в умовах протидії гібридним загрозам національній безпеці: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 7 грудня 2021 року)». К.: ДУІТ, ХНУРЕ. 2021. С. 324-327. URL: https://duit.edu.ua/research-activities/conferences/international-scientific-and-practical-conferences/.

3.2. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Андрєєва О.В.

кандидат економічних наук, доцент,

Державний університет інфраструктури та технологій, Київ

Банківська система: сутнісна характеристика, банківська безпека, ризики банківської діяльності та способи їх мінімізації. Банківська система це складова фінансового ринку країни, що забезпечує умови для ефективного функціонування всієї економічної системи країни. Традиційним завданням для банківської системи є концентрація грошових ресурсів з їх подальшим перерозподілом між галузями, суб'єктами господарювання, домогосподарствами. Виконуючи це завдання, банківська система фактично сприяє економічному розвитку держави і тому її фінансова безпека є маркером фінансової безпеки всієї країни.

Правовою основою функціонування банківської системи України є Закон України «Про банки і банківську діяльність», де визначена структура банківської системи, економічні, організаційні і правові засади створення, діяльності, реорганізації і ліквідації банків.

Відповідно до статті 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність», банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень цього Закону та інших законів України.

Банк самостійно визначає напрями своєї діяльності і спеціалізацію за видами послуг.

Національний банк України визначає види спеціалізованих банків та порядок набуття банком статусу спеціалізованого. Національний банк України

здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій.

Національний банк України визначає системно важливі банки відповідно до таких критеріїв: розміру банку, ступеня фінансових взаємозв'язків, напрямів діяльності [1].

За специфікою діяльності, комерційні банки акумулюють тимчасово вільні грошові кошти різних власників і передають їх за плату у користування юридичним, фізичним особам і державі, тобто кожний банк стає розпорядником і зберігачем суспільного капіталу, що передбачає його відповідальність перед власниками за збереження коштів клієнтів. Переміщення грошових коштів від кредиторів до позичальників супроводжується фінансовими ризиками втрати частини капіталу, що може призвести до фінансової небезпеки банківської установи.

Фінансова безпека кожного банку є складовою фінансової безпеки всієї банківської системи, а її функціональна цілісність вимагає системного підходу до її фінансової безпеки.

Актуальність питання забезпечення фінансової безпеки банківської системи спонукає науковців до ґрунтовного аналізу питань забезпечення фінансової безпеки банку. Теоретичні підходи щодо трактування поняття «Безпека банку» наведено в табл. 3.4.

Аналіз висловлювань авторів щодо фінансової безпеки банку дозволяє зробити висновок, що фінансова безпека це спроможність комерційного банку захистити власні фінансові інтереси та згенерувати фінансові ресурси для збереження фінансової стабільності на грошовому ринку та протидії фінансовим ризикам.

Відповідно до статті 2 закону України «Про банки і банківську діяльність», банк - юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право

надавати банківські послуги, а банківська діяльність – залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб [1].

Таблиця 3.4. **Теоретичні підходи щодо трактування поняття «безпека банку»**

Автор	Безпека банку
Барановський О.І. [2]	Розглядає поняття фінансової безпеку банку як сукупність умов, за яких потенційно небезпечні для фінансового стану банківської установи дії або обставини ліквідовані, або зведені до такого рівня, за якого вони не можуть завдавати збитків функціонуванню банку, збереженню і відтворенню його майна, інфраструктури, а також перешкоджати досягненню банком статутних цілей.
Зубок М. [3]	Безпека банківської діяльності: стан стійкої життєдіяльності, за якого забезпечується реалізація мети банку та основних його інтересів, захист від внутрішніх і зовнішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов функціонування; властивість своєчасно й адекватно реагувати на всі негативні прояви внутрішнього і зовнішнього середовища банку; здатність протистояти різним посяганням на власність, діяльність та імідж банку, створювати ефективний захист від внутрішніх і зовнішніх загроз.
Букіна С. [4]	Питання безпеки банку є актуальними не лише безпосередньо для банків, а й для решти учасників ринкових відносин. Безумовно, цією проблемою насамперед опікуються власники банку, його акціонери, що турбуються про розвиток свого бізнесу і несуть за нього матеріальну, моральну і соціальну відповідальність, якщо, звичайно, банку первісно не відведена роль кримінальної організації.
Ілляш М. [5]	Безпека банку – це система заходів, які забезпечують захищеність інтересів власників, клієнтів, працівників і керівництва банку від зовнішніх і внутрішніх загроз. Рівень захищеності характеризується здатністю банку протистояти спробам як прямого несанкціонованого проникнення до приміщень банку зі злочинною метою, так і спробам завдати шкоди банку з боку конкурентів і кримінальних структур шляхом утручання в банківську діяльність, набуття впливу на банк для здійснення фінансових афер і махінацій, відмивання «брудних грошей», незаконних переказів їх за кордон тощо.

Джерело: складено на основі [2–5]

Законодавче визначення банку вказує на специфічну і одночасно ризикову діяльність комерційного банку яка знаходиться під впливом ризиків зовнішнього і внутрішнього середовища та сама генерує ризики. Комерційному банку притаманні як підприємницькі ризики так і фінансові, що пов'язані з його посередницькою діяльністю на фінансових ринках. Крім того прихід в банк нових інформаційних технологій та відсутність можливості повної регламентації всіх фінансових операцій, сприяють посиленню ризиків банківської діяльності.

Ризик банківської діяльності можна трактувати як ймовірність втрат банку у зв'язку з невизначеністю його діяльності у зовнішньому середовищі.

В залежності від чинників і місця виникнення банківські ризики поділяються на фінансові, функціональні, операційні.

До переліку фінансових ризиків відносять:

– ризики внаслідок неповернення кредитів,

– ризики зниження ліквідності заставного майна та зниження вартості заставного майна під впливом інфляційних процесів;

– ризики шахрайських дій з рахунками клієнтів;

– помилки (навмисні та ненавмисні) при веденні бухгалтерського обліку і при створенні платіжних документів;

– інвестиційні ризики при формуванні портфеля цінних паперів;

– втрати внаслідок коливання валютного курсу;

– втрати внаслідок дисбалансу між банківськими активами і пасивами.

Умовно фінансові ризики поділяються на зовнішні і внутрішні. Перелік фінансових ризиків в діяльності комерційних банків наведено в табл. 3.5.

Банківські ризики мають системний характер і не діють ізольовано один від одного. Один ризик може бути складовою іншого, або мати причино-наслідковий характер. Об'єктивний і системний характер ризиків в діяльності кожного банку вимагає певної системи їх діагностики та системи превентивних

дій з боку Центробанку країни для підтримку належного рівня фінансової безпеки банківської системи.

Таблиця 3.5. **Фінансові ризики в діяльності комерційного банку**

Зовнішні	Внутрішні
Світові економічні кризи	Недотримання банком обов'язкових економічних нормативів Центробанку
«Імпорт» інфляції	Недостатня капітальна база банку
Кризовий стан національної економіки	Фінансові ризики, що пов'язані зі зміною в обсягах, структурі та доходності активів і пасивів банку (кредитний, депозитний, інвестиційний, ризик заставних операцій)
Темп інфляція більше ніж 5% на рік	Функціональні ризика: недосконалій фінансовій менеджмент банку, зловживання та шахрайські дії банківських робітників, операційні помилки при оформлені банківських документів
Девальвація національної валюти	Недосконала маркетингова політика банку
Недосконаліть, законодавства	Місменеждмент
Порушення пропорцій суспільного виробництва	Помилки служб фінансового моніторингу при роботі з юридичними та фізичними особами
Дефіцит державного бюджету	Відсутність прогресивних методів і підходів до управління колективом
Не стабільна фіскальна політика	Недосконала соціальна політика банку
Ризик форс-мажорних обставин	Відсутність орієнтації на професійний розвиток колективу, єдність інтересів банку та кожного члена колективу
Низка фінансова грамотність населення	Відсутність позитивного ділового мікроклімату
Низький рівень довіри до банківського сектору	Плинність кадрів

Джерело: складено автором

Протидія ризикам та забезпечення безпеки на рівні окремого банку відбувається через реалізацію заходів банківського менеджменту. Комерційна і апріорі ризикова діяльність банку диктує необхідність постійно удосконалювати банківський менеджмент, ефективними прийомами якого досягається оптимізація співвідношення «прибуток-ризик» в діяльності банку. Нагадаємо, що метою банківського менеджменту є досягнення мікро- і макроекономічних

переваг для банка, чому підпорядкована діяльність всіх складових банківського менеджменту: ризик-менеджменту, фінансового менеджменту, організації та маркетингу. Для моніторингу та мінімізації негативного впливу дії ризиків, структурні підрозділи банківського менеджменту застосовують внутрішньобанківські інструменти: фінансове планування, фінансовий аналіз, фінансове регулювання та фінансовий контроль. Надійність менеджменту і ефективність управління банком визначається наступними характеристиками:

– компетентністю керівництва при стратегічному аналізі, плануванні, розробці політики та в управлінських функціях;

– якістю планування;

– управлінням ризиками: кредитними, процентними, валютними;

– управлінням ліквідністю банку;

– управлінням людськими ресурсами;

– створення систем контролю: аудит і внутрішній аудит, моніторинг прибутковості, ліквідності, ризиків;

– єдиної інформаційною технологією: комплексною автоматизацією документообігу, бухгалтерського обліку, поточного аналізу і контролю, стратегічного планування.

Слід звернути увагу, що негаразди у банківської справі та банківські кризи можуть бути спричинені як макроекономічними факторами так і неякісним менеджментом комерційної установи. У цьому випадку використовується поняття «Місменеджмент», який виникає через ненавмисні та навмисні помилки та протизаконні дії персоналу банку [6].

Розрізняють чотири групи причин, що характеризують поетапне поглиблення кризи банку.

1. Технічні причини – проведення банком агресивної кредитної політики; зміна власності, що викликає зміни у банківській політиці; нездатність керівництва банку завчасно передбачити кон’юнктурні зміни ринку.

2. Косметичний менеджмент – задля збереження довіри клієнтів і інвесторів банк приховує минулі втрати. Мета - створення враження про нормальний стан справ в банку шляхом відображення у звітності на незмінному рівні ряду ключових показників за рахунок маніпуляції з показниками звіту.

3. Авантюрний менеджмент (кризове управління) – з метою виправлення негативного фінансового стану банк, за рахунок проведення комплексу операцій, концентрує значні ресурси, що дозволяє виграти час і виправити становище. При кризовому управлінні активізуються спекулятивні банківські операції та значно підвищуються відсотки по депозитним операціям.

4. Шахрайство – з метою банкрутства банку за допомогою кредитування фіктивних фірм кошти вилучаються з банківського обороту і спрямовуються на збагачення шахраїв.

Місменеджмент і його стадії складно структуруються, вони взаємопов'язані, часто приховані та призводять до небезпеки як для клієнтів банку так і для банківської системи в цілому.

Слід зазначити, що специфіка роботи банку характеризується короткими технологічними «ланцюгами» фінансових операцій, високим рівнем конфіденційної інформації, значною вірогідністю матеріальних і не матеріальних втрат внаслідок порушення співробітниками своїх посадових обов'язків, вимогами до професійних і особистих якостей банківських фахівців (комунікабельність, загальна культура, витримка). В таких умовах для успішного розвитку банку і забезпечення його фінансової стійкості завданнями банківського менеджменту є формування колективу висококваліфікованих співробітників с досконалою системою мотивації праці.

Формування в колективі відносин «корпоративного духу» та ділового психологічного клімату – один зі шляхів досягнення фінансової безпеки банку. Задля вирішення такого завдання менеджери з персоналу вдаються до

використання економічних, соціально-психологічних, організаційних та правових методів впливу на трудовий колектив банку.

Для забезпечення внутрішньої фінансової безпеки в комерційних банках створюються відповідні служби фінансового моніторингу, контролю та управління фінансовою безпекою, а також вдаються до страхування банківських ризиків за системою Bankers Blanked Bond (BBB).

Bankers Blanked Bond – це система комплексного страхування банків від злочинів, неправомірних чи помилкових інших дій персоналу та третіх осіб та низки інших операційних ризиків.

BBB передбачає комплексну програму банківського страхування:

– від нелояльності співробітників банку;

– від «класичних» злочинів: пограбування банку, крадіжка цінного майна з його приміщень, пограбування у процесі інкасації;

– від електронних і комп'ютерних злочинів;

– від збитків по операціям з цінними паперами;

– від збитків через прийняття фальшивої валюти;

– страхування професійної відповідальності фінансового інституту.

Поширення системи страхування BBB на кожний український комерційний банк – це закономірний шлях в умовах інтеграції української банківської системи до світової та запорука забезпечення фінансової безпеки національної банківської системи.

До зовнішніх інструментів мінімізації ризиків належать банківське регулювання, нагляд і контроль з боку НБУ, застосування яких спрямовано на забезпеченні фінансової безпеки банків, на захист інтересів банківських клієнтів, на забезпечення прозорої та стабільної діяльності кожного комерційного банка.

З огляду на те, що діяльність банків залежить від політичної і економічної ситуації країни, зазначимо, що банківська система країни може одночасно стикнутися з проблемами загальноекономічного характеру – скороченням

виробництва та доходів від експорту промислової і сільськогосподарської продукції, девальвацією національної валюти, збільшенням безпекових ризиків через форс-мажорні обставини, масовою міграцією населення та проблемами світового характеру – це уповільнення розвитку світової економіки, прискорення темпу інфляції. В цих умовах, з ціллю утримання темпу інфляції і забезпечення курсової стабільності, Центробанк країни, як регулятор грошово-кредитного ринку, може здійснити перехід до жорсткої моделі грошово-кредитної політики. З метою оздоровлення грошового ринку найчастіше застосовується збільшення облікової ставки та норм обов'язкового резервування для комерційних банків.

Перехід до моделі монетарної політики рестрикції завжди є випробуванням для комерційних банків, але своєчасне застосування обмежувальних заходів дозволяє зберегти контроль за валютним ринком, за ціновою динамікою та закласти основи для економічне зростання в подальшому. Діяльність банківської системи під впливом проблем загальноекономічного внутрішнього і зовнішнього характеру, а також за умов об'єктивного характеру присутності ризиків в роботі кожного банку, не може не позначитися на структурі національної банківської системи та чисельності комерційних банків на фінансовому ринку. Кількісні зміни в чисельності банків України за період з 2014 року по 2023 рік наведені в табл. 3.6.

Статистика свідчить про зменшення кількості комерційних банків в банківській системі України – загальне скорочення за 9 років склало 64%. Присутність іноземного капіталу в банківській системі Україні змінюється повільно і не значною мірою. Державний сектор має значний відсоток у структурі активів національної банківської системи, так за даними НБУ у 2022 році частка державних банків зросла на 3.9 в.п. і перевищила половину чистих активів сектору та складає 50,6% [8].

Основою для стабільної роботи банківської системи і передумовою стабільного функціонування національної економіки є фінансова стійкість

кожного банку. Фінансова стійкість банку визначає ступень його надійності і тісно пов'язана з поняттями банківської платоспроможності і ліквідності та свідчить про здатність банку розпоряджатися власними зобов'язаннями та підтримувати свої доходи на рівні достатньому для забезпечення нормального функціонування в умовах конкурентного середовища.

Таблиця 3.6. **Кількість банків в Україні за період 2014–2023 рр.**

Період	Кількість діючих банків	З них з іноземним капіталом	Зі 100% іноземним капіталом
2014 рік	180	49	19
2015 рік	163	51	19
2016 рік	117	41	17
2017 рік	96	38	17
2018 рік	82	38	18
2019 рік	77	37	23
2020 рік	75	35	23
2021 рік	74	33	23
2022 рік	71	33	23
2023 рік	67	30	22
на 01.01.2024 року	64	29	21

Джерело: складено автором на основі [7]

В досягненні надійного рівня фінансової стійкості банкам допомагає дотримання загальної системи принципів ведення банківської справи:

– діяльність банківської установи лише у межах існуючих ресурсів, тобто комерційний банк повинен прагнути до кількісного забезпечення співвідношення між ресурсами і кредитними вкладенням та співвідношення між характером активів і характером залучених ресурсів;

– економічна самостійність і економічна відповідальність банка за результати своєї діяльності;

– ринковий характер взаємовідносин між банком і його клієнтами та партнерами;

– пріоритет при регулювання діяльності комерційного банку – за економічними методами.

Фінансова стійкість банку це передумова забезпечення банківської фінансової безпеки та об'єкт нагляду і регулювання з боку Центробанку.

Державне регулювання та контроль діяльності комерційного банку як складова його фінансової стійкості та запорука фінансової безпеки. Системний характер ризиків в діяльності банків вимагає превентивних дій з боку Центробанку країни для підтримки належного рівня фінансової безпеки банківської системи. В практичній площині це проявляється в системі регуляторних, контрольних та наглядових заходів з боку Центробанку щодо комерційних банків – учасників банківської системи.

Основним регулятором діяльності комерційних банків є Національний банк України (НБУ). Згідно статті 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність», Національний банк України здійснює регулювання та банківський нагляд відповідно до положень Конституції України, цього закону, Закону України «Про Національний банк України», інших законодавчих актів України та нормативно-правових актів Національного банку України. Національний банк України визначає особливості регулювання та нагляду за системно важливими банками з урахуванням специфіки їх діяльності [1].

Державне регулювання банківських установ полягає у застосуванні певних заходів з боку держави з метою забезпечення стабільності та надійності банківської системи, забезпечення прозорої її діяльності, захисту і мінімізації негативних наслідків від ризиків банківської діяльності, створення конкурентного середовища в банківському секторі, захисту інтересів банківських клієнтів, інтеграції зі світовим і європейським банківським сектором. Стаття 66 Закону України «Про банки і банківську діяльність» визначає, що державне регулювання банківської діяльності може здійснюватися через застосування заходів адміністративного та індикативного регулювання [1].

Форми регулювання діяльності комерційних банків з боку НБУ наведені в табл. 3.7.

Таблиця 3.7. **Форми регулювання діяльності комерційних банків**

Адміністративне регулювання	**Індикативне регулювання**
Реєстрація банків і ліцензування їх діяльності	Встановлення обов'язкових економічних нормативів
Встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків	Встановлення норм обов'язкових резервів для банків
Застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру	Встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій
Нагляд за діяльністю банків	Визначення процентної політики
Надання рекомендацій щодо діяльності банків	Рефінансування банків
	Кореспондентських відносин;
	Управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції
	Операцій з цінними паперами на відкритому ринку
	Імпорту та експорту капіталу

Джерело: складено автором [1]

На механізм регулювання банківської діяльності вказує стаття 1 Закону України «Про Національний банк України», відповідно до якої банківське регулювання - одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства [9].

Регуляторні і контрольні дії Центробанку спрямовані на забезпечення фінансової стабільності в роботі національної банківської системи як складової фінансової системи. В статті 1 Закону України «Про Національний банк України» зазначено що фінансова стабільність – стан фінансової системи, в якому вона здатна належним чином забезпечити можливість ефективно виконувати свої ключові функції, такі як фінансове посередництво та

забезпечення здійснення платежів, і таким чином сприяти стійкому економічному зростанню, а також протистояти негативному впливу кризових явищ на економіку [9].

Законодавче визначення фінансової стабільності дозволяє зробити висновок, що фінансова стабільність в роботі банківської системи є запорукою її фінансової безпеки. За умови досягнення певного рівня фінансової стабільності банківська система без перешкод акумулює вільні кошти фізичних і юридичних осіб з подальшої їх трансформацією у позиковий капітал, проводить платежі між суб'єктами господарювання, має достатню капітальну і ліквідну базу для протидії кризовим явищам.

Для досягнення фінансової стабільності в роботі фінансового і банківського сектору Центробанк застосовує лінійку інструментів, а саме проведення: макропруденційної політики, рефінансування банків, наглядових операцій (оверсайт), стрес-тестування банків, фінансова підтримка системно важливих банків [8].

Саме на мінімізацію та усунення системних банківських ризиків спрямована макропруденційна політика Центробанку. Через реалізацію заходів макропруденційної політики Національний банк ідентифікує і оцінює фінансові ризики та управляє ними. Втілюється така політика через вимоги до банків накопичувати капітал, мати достатній запас ліквідності, обмежувати зростання окремих видів кредитів, а також виконувати додаткові вимоги для системно важливих банків.

Важливим елементом індикативного регулювання банківської діяльності з боку НБУ є встановлення для банків економічних нормативів обов'язкових для виконання [10].

Метою встановлення комерційними банками обов'язкових економічних нормативів є захист інтересів вкладників і кредиторів та забезпечення фінансової

надійності банків, а правовою основою для їх встановлення є Закон України «Про банки і банківську діяльність».

Економічні нормативи, що встановлюються для комерційних банків можна поділити на три групи: нормативи капіталу, нормативи ліквідності, нормативи кредитного ризику.

Нормативи капіталу Н1; Н2; Н3.

Н1 – мінімальний розмір регулятивного капіталу банку - 200 млн. грн. [11].

Величина регулятивного капіталу відображає здатність банку покривати фінансові ризики, що виникають в процесі діяльності.

Регулятивний капітал складається з основного і додаткового. Основний капітал включає статутний капітал і резерви, створені за рахунок нерозподіленого прибутку. Додатковий капітал - це резерви переоцінки основних засобів та цінних паперів на балансі банку, а також субординований борг. Регулятивний капітал банку не може бути меншим за статутний.

Н2 – достатність (адекватність) регулятивного капіталу.

Показник *Н2* відображає здатність банку розраховуватися за своїми зобов'язаннями. Чим вище значення адекватності регулятивного капіталу, тим більшу частину ризику приймають на себе власники банку. І навпаки, чим нижче значення цього показника, тим більша частка ризику перекладається на кредиторів і інвесторів банку. Даний норматив регулює запобігання надмірного перекладання банками ризиків на кредиторів і інвесторів.

$$Н2 = РК / Ар \times 100\%, \quad мін\ 10\%, \qquad (3.1)$$

де *РК* – регулятивний капітал банка;

Ар – активи банка, скориговані на коефіцієнт ризика.

Нормативне значення *Н2* для діючих банків становить не менше 10%, (тобто на одну гривню активів банк повинен мати 10 коп. власних коштів), а для

банків, які тільки починають діяльність – 15% на перший рік з дня отримання ліцензії, 12% – на другий рік і 10% – в подальшому [11].

Н3 - достатність основного капіталу.

Розраховується *Н3* як відношення основного капіталу до загальних активів банку зменшених на створені резерви та не може бути менше 7%, тобто на кожну гривню усіх активів (за мінусом резервів) банк повинен мати 7 коп. капіталу.

$$Н3 = ОК / Ар - Р \times 100\%, \quad мін\ 7\%, \tag{3.2}$$

Де *РК* – основний капітал банка;

Ар – активи банка, скориговані на коефіцієнт ризику;

Р – резерви під нестандартну заборгованість.

Нормативи ліквідності: *LCR; NSFR.*

LCR – коефіцієнт покриття ліквідністю **(**LCR – iquidity coverage ratio**)** – норматив ліквідності, який установлює мінімально необхідний рівень ліквідності для покриття чистого очікуваного відтоку грошових коштів протягом 30 календарних днів з урахуванням стрес-сценарію.

LCR розраховується щодня як співвідношення високоякісних ліквідних активів до чистого очікуваного відтоку грошових коштів.

$$LCR = Авис / Гвідтік \times 100\%, min\ 100\%, \tag{3.3}$$

де *Авис* – високоякісні активи банку;

Гвідтік – чистий очікуваний відтік грошових коштів.

LCR відображає рівень стійкості банку до короткострокових шоків ліквідності, що характерно для періодів економічних криз, коли відбувається значний відтік коштів клієнтів. Виконуючи норматив *LCR* банк свідчитиме, що

він забезпечений ліквідністю в обсязі, достатньому для повного виконання власних зобов'язань протягом 30 днів в умовах економічної кризи.

Українські комерційні банки розпочали офіційний розрахунок нормативу з 01.12. 2018 року і повинні дотримуватися нормативу *LCR* у національній і в іноземних валютах.

Згідно з нормами ЄС значення коефіцієнта *LCR* для банків встановлено на рівні 100%.

З 01.12.2019 року в Україні мінімальне значення коефіцієнту покриття ліквідністю *LCR* за всіма валютами становить 100%, що відповідає нормам законодавства ЄС [8].

NSFR – коефіцієнт чистого стабільного фінансування (*NSFR – Net Stable Funding Ratio)* – визначає мінімальний рівень ліквідності банку на горизонті один рік та стимулює банки обирати довгострокові та стабільні джерела фінансування такі як довгострокові депозити.

NSFR розраховується як співвідношення обсягу наявного стабільного фінансування до обсягу необхідного стабільного фінансування.

$$NSFR = Фнаявного / Фнеобхідного, \quad (3.4)$$

де *Фнаявного* – обсяг наявного стабільного фінансування – це сума складових пасивів (регулятивний капітал та зобов'язання), зважених на встановлені НБУ відповідні коефіцієнти, які відображають рівень їх стабільності;

Фнеобхідного – обсяг необхідного стабільного фінансування – це сума складових активів та позабалансових зобов'язань, зважених на встановлені НБУ відповідні коефіцієнти, які характеризують їх ліквідність.

Пруденційний норматив ліквідності – коефіцієнт чистого стабільного фінансування або *NSFR* запроваджений постановою Правління НБУ від 24.12. 2019 № 158 і діє з квітня 2021 року.

Згідно з нормами ЄС та Базельськими рекомендаціями, значення *NSFR* для банків має становити не менше 100%.

З 1 квітня 2023 року в Україні мінімальне значення нормативу *NSFR* за всіма валютами становитиме 100%, що відповідає нормам законодавства ЄС [8].

Нормативи кредитного ризику: Н7; Н8; Н9.

Н7 - максимальний розмір кредитного ризику на одного контрагента. Норматив *Н7* встановлюється з метою обмеження кредитного ризику, що виникає внаслідок невиконання зобов'язань окремими контрагентами і розраховується як співвідношення суми всіх вимог банку до окремого контрагента до регулятивного капіталу банку.

$$Н7 = Зс / РК \times 100\%, \quad мах\ 25\%, \tag{3.5}$$

де *Зс* – сукупна заборгованість контрагента (позичальника) перед банком;

РК – регулятивний капітал комерційного банка;

Максимально значення нормативу *Н7* встановлюється в розмірі 25% [11].

Н8 – великі кредитні ризики.

Н8 встановлюється з метою обмеження концентрації кредитного ризику за окремим контрагентом або групи контрагентів і розраховується як співвідношення сукупного розміру «великих» кредитів, виданих комерційним банком до регулятивного капіталу комерційного банку.

$$Н8 = БК / РК, \quad мах\ 800, \tag{3.6}$$

де *БК* – сукупний розмір «великих» кредитів, виданих комерційним банком;

РК – регулятивний капітал комерційного банку.

Кредит вважається «великим», якщо сума всіх вимог до одного або групи позичальників, включаючи позабалансові зобов'язання цього позичальника, перевищує 10% регулятивного капіталу. Максимальне значення нормативу Н8 не повинно перевищувати 8-кратний розмір регулятивного капіталу банку [11].

Н9 – максимальній розмір кредитного ризику за операціями з пов'язаними особами.

Н9 встановлюється з метою обмеження ризику, що виникає при операціях з пов'язаними особами і розраховується як співвідношення всіх зобов'язань пов'язаних осіб перед банком до Статутного капіталу банку:

$$Н9 = З\ пов'язаних\ осіб\ /\ СК\ х\ 100\%, \qquad мах\ 25\%, \tag{3.7}$$

де *З пов'язаних осіб* – сукупна заборгованість усіх пов'язаних осіб перед банком;

СК – статутний капітал банку.

Максимальний розмір кредитного ризику з пов'язаними особами Н9 встановлюється у розмірі не більше 25% [11].

Нормативи інвестування: *Н11; Н12*.

Н11 – інвестування в цінні папери окремо за кожною установою.

Н11 встановлюється з метою контролю за інвестиційною діяльністю банків, в тому числі за прямими інвестиціями і розраховується як відношення обсягу коштів, інвестованих в придбання акцій, паїв, часток і інвестиційних сертифікатів окремої юридичної особою до статутного капіталу банку.

Норматив Н11 покликаний обмежувати ризики, пов'язані з інвестуванням в акції, паї, частки та інвестиційні сертифікати окремої юридичної особи.

$$Н11 = Кошти\ інвестовані\ юр.\ особи\ /\ СК\ х\ 100\%,\quad мах\ 15\%, \tag{3.8}$$

де *Кошти інвестовані юр особи* – обсяг коштів, інвестованих в придбання акцій, паїв, часток і інвестиційних сертифікатів окремої юридичної особою;

СК – статутний капіталу банку.

Нормативне значення показника Н11 не повинно перевищувати 15% [11].

Н12 – загальна сума інвестування**.**

Н12 як і норматив *Н11*, також встановлюється з метою обмеження ризику, пов'язаного із здійсненням банком інвестицій.

Норматив Н12, на відміну від Н11, визначається як співвідношення загальної суми коштів, що інвестуються в придбання акцій, паїв, часток, інвестиційних сертифікатів всіх юридичних осіб до статутного капіталу банку.

$$Н12 = Кошти\ інвестовані\ юр\ осіб\ /\ СК\ х\ 100\%, мах\ 60\%, \tag{3.9}$$

де *Кошти інвестовані юр осіб* – загальна сума коштів, що інвестуються в придбання акцій, паїв, часток, інвестиційних сертифікатів юридичних осіб;

СК – статутний капітал банку.

Нормативне значення показника Н12 не повинно перевищувати 60% [11].

Для спеціалізованих ощадних банків встановлюються спеціальні значення економічних нормативів:

– норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (*Н7*) – не більше ніж 20 %;

– норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами **(***Н9***)** – не більше ніж 20 %.

Для спеціалізованих банків довірчого управління встановлюються спеціальні значення економічних нормативів:

– норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (*Н2*) – не менше ніж 20%;

– норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (*Н7*) – не більше ніж 15%;

– норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (*Н9*) – не більше ніж 20%.

Значення інших економічних нормативів для спеціалізованих банків установлюються такі самі, як для універсальних банків.

Філія іноземного банку має виконувати такі нормативи: достатності (адекватності) регулятивного капіталу; ліквідності; кредитного ризику; інвестування.

Контроль за дотриманням комерційними банками встановлених економічних нормативів здійснюється щоденно (за щоденними формами звітності) та щомісячно (на підставі форм звітності на 1-ше число місяця).

Для регулювання діяльності банків і підтримки ліквідності банківської системи Національній банк України застосовуються адміністративні та економічні методи регулювання. Методи регулювання діяльності комерційних банків наведені в табл. 3.8.

Крім регулювання діяльності комерційних банків НБУ здійснює також контроль за їх діяльністю. Правовою основою здійснення функції контроля є Закон України «Про банки і банківську діяльність», стаття 71 якого вказує, що кожний банк є об'єктом інспекційної перевірки уповноваженими Національним банком України особами. Перевірки здійснюються з метою визначення рівня безпеки і стабільності операцій банку, достовірності звітності банку і дотримання банком законодавства України про банки і банківську діяльність, законодавства, що регулює діяльність на платіжному ринку, а також нормативно-правових актів Національного банку України. Перевірка банків

здійснюється відповідно до плану, затвердженого Національним банком України. Планова перевірка здійснюється не частіше одного разу на рік [1].

Таблиця 3.8. **Методи регулювання діяльності комерційних банків**

Адміністративні – передбачають обов'язкові обмеження та заборони	Економічні – не передбачають прямих обмежень і заборон
1. Кількісні обмеження: – щодо «великих кредитів», наданих комерційним банком одному контрагенту, Н7 – мах 25%; – щодо максимальних кредитних ризиків, Н8 – мах 8-кратний розмір регулятивного капіталу банку; – щодо максимального кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами, Н9 – мах 20%. – щодо мінімального розміру капіталу банку. Для реєстрації нового банку і допуску його на ринок – мін 200 млн грн.	1. Операції на відкритому ринку – купівля-продаж Центробанком країни цінних паперів з метою впливу на короткострокові процентні ставки, обсяг грошової маси, інфляційні процеси, структуру та якість активів комерційних банків.
	2. Регулювання норм обов'язкового резервування – встановлення для банків норми обов'язкового резервування з метою впливу на грошову масу, її динаміку, рівень грошово-кредитного мультиплікатора.
2. Обмеження окремих видів банківських операцій задля стримування їх розвитку в даному періоді.	3. Процентна політика – встановлення та регулювання Центробанком облікової ставки з метою впливу на рівень ринкових процентних ставок, регулювання грошової маси (попиту на гроші).
3. Фіксація маржі – між курсами цінних паперів, валют, відсотковими ставками.	4. Політика рефінансування комерційних банків – забезпечення комерційних банків додатковими ресурсами на кредитної основі, з метою підтримки ліквідності банківської системи та впливу на динаміку грошової маси. застосовується у поєднанні з процентною політикою.
4. Обмеження на валютному ринку: фіксація курсу валюти, заборона та лімітування продажи готівкової валюти фізичним і юридичним особам, заборона на перекази валюти за кордон.	5. Валютне регулювання – регулювання відносин суб'єктів валютного ринку з метою впливу на валютний курс.

Джерело: складено автором на основі [8–10]

Контрольні операції НБУ:

1) внутрішній контроль і аудит банку;

2) безвиїзне інспектування і моніторинг НБУ;

3) виїзне інспектування НБУ і зовнішній аудит, що проводять незалежні аудитори.

В залежності від ефективності роботи комерційного банку НБУ може застосовувати:

– нагляд високого ступеню – для банків з незадовільним фінансовим станом та з систематичними порушеннями банківської діяльності;

– інтенсивний нагляд – для банків, що мають періодичні порушення економічних нормативів;

– загальний нагляд – для надійно працюючих банків.

При проведенні наглядових операцій Національний банк спирається на данні: виїзного нагляду; безвиїзного нагляду; незалежних аудиторських компаній; служби внутрішнього аудиту банку; рейтингових агентств; Комітету банківського нагляду.

Класифікація видів контролю за діяльністю банків з боку НБУ наведена в табл. 3.9.

Таблиця 3.9. **Види контролю за діяльністю банків з боку НБУ**

Класифікаційна ознака	Вид контролю
За суб'єктами проведення	Зовнішній – державний нагляд з боку НБУ незалежними аудиторами та державними контролюючими органами
	Внутрішній – контроль ревізійними відділами і комісіями банків
За часом проведення	Попередній – до фактичного виконання операцій
	Поточний - в процесі здійснення операцій чи надання послуг
	Наступний – контроль кінцевих результатів операцій і надання послуг
За формою організації	Адміністративний – оснований на планах робіт і відповідальності за їх виконання, якості управлінських рішень
	Фінансовий або бухгалтерський – стосується правил ведення документації, обліку, захисту активів і достовірності звітності

Джерело: складено автором на основі [1]

Нагляд за комерційними банками органи банківського нагляду здійснюють двома методами:

1) безвиїзний нагляд;

2) виїзне інспектування банків.

Безвиїзний нагляд – це дистанційний моніторинг діяльності банків, з метою попередження ризиків банківської діяльності та реагування на проблеми, що виявлені в діяльності комерційних установ. Джерелами інформації для безвиїзного нагляду є періодична фінансова звітність банку (балансовий звіт, звіт про прибутки (збитки), звіт про дотримання економічних нормативів) та річні фінансові звіти.

Для оцінки фінансового стану та визначення рейтингової оцінки банківських установ НБУ з 1998 року по 2018 рік застосовував оціночну систему *CAMELSO*, абревіатура назви якої співпадає з початковими буквами основних критеріїв банківського нагляду:

– *C (capital adequacy)* – оцінка розміру капіталу банку з точки зору його достатності для захисту інтересів вкладників і підтримки платоспроможності (достатність капіталу);

– *A (asset quality)* – спроможність забезпечити повернення активів, вплив проблемних кредитів на загальний фінансовий стан банку (якість активів);

– *M (management)* – оцінка методів управління банком з точки зору принципів корпоративного управління, ефективності діяльності, методів управління та контролю (кваліфікація менеджерів);

– *E (earnings)* – достатність доходів банку для перспективного розвитку та зростання (дохідність);

– *L (liquidity)* – здатність банку забезпечити своєчасне та повне виконання своїх зобов'язань (ліквідність);

– *S (sensitive)* – ступінь реагування банку на зміну ситуації на ринку (чутливість до ринкового ризику);

– O (operational risk) – здатність банку ефективно управляти операційним та інформаційним ризиком з метою недопущення/мінімізації фінансових втрат внаслідок реалізації ризиків (оперативний ризик).

CAMELS це стандартизована рейтингова оціночна система, яка була створена у 1978 році Федеральною Резервною системою (ФРС) США і федеральними агентствами Office of the Comptroller of the Currency (OCC) і Federal Deposit Insurance Corporation (FDIC) і застосовувалася для оцінки роботи комерційних банків США. В сучасному періоді система *CAMELS* має широке розповсюдження у світі.

В Україні у практиці нагляду та оцінки діяльності банків активно використовувалася система *CAMELSO.* 1 листопада 2016 року НБУ затвердів нову процедуру інспектування комерційних банків коли був змінений порядок організації, планування, проведення та оформлення результатів інспекційної перевірки, а також порядок визначення та затвердження рейтингової оцінки банку за рейтинговою системою *CAMELSO.* Новий порядок почав діяти з 1 січня 2017 року. Кожен компонент рейтингової системи *CAMELSO* оцінювався за шкалою від 1 до 4, де «1» – найвища оцінка, а «4» – найнижча. Характеристика рейтингових оцінок компонентів системи *CAMELSO* наведено в табл. 3.10.

З 2018 року, з метою оцінки ризиків в діяльності банків, якості управління цими ризиками, а також оцінки рівня корпоративного управління, придатності колегіальних органів та системи внутрішнього контролю банку і оцінки здатності банківської установи забезпечувати безперервність діяльності, НБУ почав запроваджувати інструменти оціночної системи SREP (Supervisory Review and Evaluation Process), що заснована на ризик-орієнтованому та forward-looking підходах.

З 1 жовтня 2020 року НБУ перейшов на застосування єдиної процедури та методології процесу наглядових перевірок і оцінки – SREP, яка передбачає, що процес оцінки діяльності банку відбувається безперервно та здійснюється

одночасно за всіма банками. На відміну від оцінки за системою CAMELSO, оцінка за методикою SREP проводиться щорічно станом на 1 січня. Оцінка діяльності банків за рейтинговою системою CAMELSO надалі здійснюватиметься не буде [8].

Таблиця 3.10. **Характеристика рейтингових оцінок компонентів системи *CAMELSO***

Рейтингова оцінка	Характеристика рейтингової оцінки
1	банк є надійним за всіма показниками, спроможним протистояти більшості економічних спадів (крім надзвичайних), уважається стабільним і таким, що має кваліфіковане керівництво
2	банк має недоліки в роботі, і якщо ці недоліки не будуть усунені, то вони можуть призвести до значних проблем, пов'язаних з платоспроможністю та ліквідністю;
3	банк має суттєві недоліки в роботі, загальна платоспроможність банку під загрозою. Така комплексна рейтингова оцінка свідчить про те, що потрібні негайні конкретні дії Національного банку України;
4	ліквідність і платоспроможність банку незадовільні, банк потребує спеціальних оздоровчих заходів та негайних конкретних дій Національного банку України.

Джерело: [12]

Мета виїзного інспектування банків - визначення достовірності звітності банку і дотримання банком всіх нормативно-правових інструментів регулятора та законодавства України.

Виїзне інспектування банків здійснюється у формах:

1) планової перевірки - не частіше одного разу на рік;

2) позапланової перевірки – відповідно статті 71 Закону України «Про банки і банківську діяльність» НБУ може прийняти рішення про проведення позапланової перевірки банку при наявності обґрунтованих підстав. Рішення про позапланову перевірку підписує Голова НБУ або уповноважена ним особа, а підставами для її здійснення можуть бути виявлення під час дистанційного нагляду суттєвого погіршення фінансового стану банку або фактів проведення

банком ризикових операцій, що загрожують інтересам вкладників і кредиторів банку, чи фактів подання НБУ недостовірної звітності, а також звернення банку щодо відкриття філій або інших власних підрозділів, отримання ліцензій чи дозволів, передбачених законодавством, тощо;

3) комплексної перевірки – коли перевіряються всі напрями діяльності банку;

4) спеціальної перевірки – перевірка, за письмовим зверненням органів прокуратури України, СБУ, МВС України, Державної податкової служби України, Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України.

З огляду на об'єктивну наявність ризиків в діяльності банків НБУ зосереджує свою наглядову діяльність за банками саме на ідентифікації ризиків через проведення: нагляду на основі оцінки ризиків, визначення ризику, управління ризиком.

Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків», що використовуються для оцінки ризиків у банках зазначено, що банки здійснюють операції з метою одержання прибутку наражаються на ризики: кредитний ризик, ризик ліквідності, ризик зміни процентної ставки, ринковий ризик, валютний ризик, операційно-технологічний ризик, ризик репутації, юридичний ризик та стратегічний ризик [13].

З метою ідентифікації та мінімізації ризиків в банківської діяльності НБУ проводить наглядові операцій, які згруповані у табл. 3.11.

НБУ визначає ризик як ймовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та/або надходження банку [13].

В контексті визначення і ідентифікації ризику розрізняють виправдані і невиправдані ризики. Виправдані ризики є контрольованими, такими, що можна виміряти та швидко реагувати на негативні обставини, що викликані цими

ризиками. У протилежному випадку ризики будуть невиправдані і найчастіше вони пов'язані з навмисними і ненавмисними діями персоналу банку. При ідентифікації ризику як невиправданого наглядові служби НБУ взаємодіють з керівництвом та спостережною радою банку з метою усунення цього ризику.

Таблиця 3.11. **Наглядові операції НБУ**

Наглядові операції НБУ	Мета проведення операцій
Виявлення ризиків за допомогою уніфікованих визначень.	Формування підґрунтя для висновків і дій нагляду.
Вимірювання ризику на основі уніфікованих факторів оцінки.	Уніфікації кількісної і відносної сум можливих втрат в наслідок дії ризику.
Оцінки управління ризиками.	Визначити, чи адекватно управляються і контролюються за допомогою відповідних систем банку визначені рівні ризику
Спрямування більших ресурсів у сфери підвищеного або зростаючого ризику як у межах одного банку, так і в банківській системі взагалі.	Мінімізація ризиків роботи банківської системи за допомогою стратегії ризиків.
Використання відповідних інструментів нагляду, залежно від виявлених ризиків.	Формулювання висновків щодо параметрів та рівня ризиків, визначення заходів щодо подальшого контролю виявлених проблем.

Джерело: складено автором на основі [13]

У підсумку, треба зазначити, що забезпечення безпеки банків на рівні банківської системи реалізується через систему державних інструментів: проведення монетарної, макропруденційної політики, застосування до банківських установ регуляторних і контрольних заходів.

Для НБУ підтримка фінансової стабільності банківської систем є другим пріоритетом після цінової стабільності, тому вдосконалення методичної бази оцінки рівня фінансової стійкості банку та посилення регуляторного впливу на діяльність банківського сектору з боку держави – це шляхи до підвищення рівня фінансової безпеки банківської системи України та її подальшої інтеграції до світової фінансової системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Про банки і банківську діяльність» Закон України, від 07.12.2000, № 2121 – III. Документ 121-III, чинний, поточна редакція — Редакція від 29.07.2023, підстава – 3249-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text.

2. Барановський О.І. Філософія безпеки: монографія: в 2-х т. Т. 2. Безпека фінансових інститутів. К.: УБС НБУ, 2014. 715 с.

3. Зубок М.І. Безпека банківської діяльності: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. К.: КНЕУ, 2013. 154 с.

4. Букин С. Безопасность банка. Банковские технологии. 2013. № 9. URL: http://www.bizcom.ru/%20security/ 2003-09/01.html.

5. Ілляш М. Енциклопедія банківської справи України. К.: Молодь, 2017. 680 с.

6. Арістобуло де Жуан. Від хороших банкірів до поганих банкірів. Неефективний банківський нагляд і погіршення якості управління як головні елементи банківських криз. Матеріали семінару Інституту економічного розвитку Світового банку, 1992.

7. Офіціальній сайт інформаційного порталу Мінфін. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/count/.

8. Офіційний сайт НБУ. URL: https://bank.gov.ua/.

9. «Про Національний банк України» Закон України, від 20.05.1999, № 679 – XIV. Документ 696-XIV, чинний, поточна редакція – Редакція від 02.07.2023, підстава – 3156-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text.

10. «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні». Інструкція НБУ від 28.08.2001 № 368. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#n25.

11. Методика розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні. Схвалено рішенням Правління НБУ від 15.12.2017 року № 803-рш. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr803500-17#Text.

12. Про схвалення процедур інспектування. Рішення правління НБУ від 01.11 2016р №393-рш URL: https://ips.ligazakon.net/document/pb16176.

13. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» від 15.03.2004 №104. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0104500-04#Text.

3.3. СКЛАДОВІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ГІБРИДНИХ ЗАГРОЗ

Пасенчук П.В.

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,

Державний університет інфраструктури та технологій, Київ

З початку вторгнення країни агресора в Україну бізнес нашої держави почав втрачати не тільки стабільність функціонування, а й супроводжуватися втратами бізнесу в цілому у зв'язку з зростанням гібридних загроз та ризиків, що в свою чергу призвело до втрати обсягів виробництва, зменшення реалізації продукції, погіршення стану ринку послуг. У даний час, в умовах нестабільності економіки держави зростає потреба у досягненні стабільної діяльності підприємств. Тож посилення негативних чинників на український бізнес потребує визнання економічної безпеки підприємств, як одного із важливих та пріоритетних напрямків для його ефективного захисту.

На відміну від періоду планової економіки, коли держава мала прямий вплив на управління підприємством та забезпечувала його безпеку, сучасний період характеризується суттєвими змінами. Суб'єкти, які здійснюють господарську діяльність, самостійно протистоять майже усім загрозам та відповідають за ефективність своєї діяльності. У зв'язку з воєнним станом в Україні, на думку автора, з'явилися нові реальні загрози, які впливають, як на загальну економіку держави, так і на безпеку підприємства, переважно економічну безпеку (рис. 3.3). Здатність протистояти загрозам у мирний час суттєво відрізняється від здійснення захисту підприємства під час воєнного стану.

Використання різного виду зброї країною агресором, завоювання територій країни, змушує здійснювати перегляд стратегії економічного захисту підприємства не тільки силами підприємства, а й силами та засобами держави. Отже, гібридні загрози для економіки держави проектуються і на економічну безпеку підприємств. У такому випадку тільки за допомогою комплексних та нестандартних рішень можливе забезпечення економічної безпеки підприємства.

Рисунок 3.3. **Вплив гібридних загроз на безпеку підприємства**
Джерело: сформовано автором

Сутність поняття економічної безпеки трансформується з плином часу. Так, на думку Г.М. Пазаєва, під поняттям економічної безпеки підприємства слід вважати «…складну багаторівневу ієрархічну та поліструктурну систему, яка включає в себе стан захищеності бізнес-процесів, при оптимальному використанні для підприємства економічного потенціалу, та захист від внутрішніх і зовнішніх загроз, який забезпечується системою заходів спеціального правового, економічного, організаційного, інформаційно-технічного і соціального характеру» [12]. Визначення економічної безпеки підприємства О.І. Захаров трактує як «… категорію, що характеризує ступінь адекватності реального стану функціональних складових економіки підприємства (фінансів, технологій, технічного оснащення, персоналу та інших) параметрам, що забезпечує його стабільну роботу і отримання запланованого

прибутку» [7]. Грибіненко О.М., С.М. Шагоян під поняттям економічної безпеки підприємства розуміють «…комплексну характеристику, тобто ступінь захисту від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх факторів усіх потенціалів підприємства, що дозволяють забезпечити стійку та ефективну діяльність» [3, с. 99].

У умовах сьогодення, кількість ризиків, які загрожують економічній безпеці підприємства не зменшилось, оскільки підприємства працюють в умовах зовнішніх та внутрішніх загроз. Досягнення високих економічних показників підприємства залежить від комплексного забезпечення безпекою його сфер діяльності. Сутність економічної безпеки підприємства полягає у досягненні незагрозливого стану, шляхом нейтралізації загроз, що дозволяє ефективно використовувати усі наявні ресурси підприємства для стабільного його функціонування та досягнення запланованих завдань.

При розгляді загроз економічній безпеці підприємства потрібно проаналізувати та враховувати місце виникнення загроз, загрози певному виду діяльності чи діяльності підприємства в цілому, прогнозовані чи непрогнозовані загрози, чи підпадають загрози контролю та попередженню силами та засобами підприємства, тимчасові чи постійні загрози, загрози за об'єктами посягань, загрози за сферами діяльності підприємства та сферами виникнення.

При розгляді ризиків економічної безпеки підприємства, потрібний їх аналіз та визначення за критеріями, щодо: одноосібних чи групових ризиків; системних чи несистемних; ризиків у масштабі світового співтовариства чи ризиків у межах країни; ризиків, що діють на окремі галузі чи ризиків, що діють на підприємство в цілому; ретроспективних, поточних чи перспективних; ризиків природно-екологічного характеру; ризиків зовнішнього завоювання держави або її розпаду; соціально-політичних; ризиків пов'язаних з людським фактором; правовий вакуум; адміністративних, макроекономічних чи господарських ризиків; випереджаючих чи запізнілих; мінімальних, допустимих

чи максимальних; комерційних чи ресурсних; суб'єктивних, об'єктивних чи уявних; обґрунтованих, частково обґрунтованих чи необґрунтованих; короткострокових, довгострокових; випадкових, систематичних; обумовлених змінами зовнішнього ринкового простору; пов'язаних з певною категорією осіб; зумовлених природними явищами; ризиків активної діяльності підприємства; ризиків пасивного очікування; правомірних, неправомірних; ризиків загальної діяльності підприємства; рівню впливу при стратегічному плануванні розвитку підприємств.

Під час воєнного стану з'являються нові ризики для підприємства, які потрібно проаналізувати і знайти комплексні (нестандартні) рішення, щодо їх усунення. Серед них потрібно виділити блокування рахунків підприємства; мобілізація співробітників та ключового управлінського персоналу; вилучення транспорту; примусове вилучення, відчуження майна; вилучення комп'ютерів та інших технічних засобів; підконтрольність деяких сфер бізнесу державою; розміщення військової техніки та військових частин на території об'єктів підприємства.

Економічна безпека підприємства повинна відповідати критеріям надійності та ефективності за рахунок попереджувальних дій, що дають можливість оцінити її рівень, щодо фінансової стабільності підприємства та збереження матеріальних цінностей, попередження різного роду надзвичайних подій, кризових ситуацій. Економічна безпека підприємства здійснює прогнозування можливих загроз економічній безпеці та їх попередження. При виявленні загроз проводиться аналіз та оцінювання для прийняття рішень, щодо реагування на них.

Економічну безпеку підприємства забезпечує особа або підрозділи в середині підприємства, які уповноважені на здійснення захисних дій, щодо загроз економічній безпеці підприємства, та зовнішні суб'єкти. Зовнішніми суб'єктами є: сукупність органів держави, які за своїм призначенням

забезпечують безпеку. Для досягнення високого рівня діяльності, економічна безпека підприємства здійснює низку дій та заходів, що дозволяє забезпечити прибутковий кінцевий результат господарської діяльності підприємства, високу конкурентоспроможність, результативність управлінської діяльності, збереження персоналу, інтелектуального потенціалу, правовий захист, інших інтересів підприємства.

На думку автора, економічна безпека підприємства в цілому забезпечується взаємодією її складових, які виявляють ті чи інші загрози за сферою свого напрямку, аналізують їх, та знаходять такі класичні чи комплексні (нестандартні) рішення, щодо їх ліквідації, забезпечуючи стабільну роботу підприємства.

Економічна безпека підприємства включає в себе різні види безпеки за сферою їх діяльності, які за своєю сукупністю виконують функцію забезпечення підприємства стабільним станом та його розвитком за допомогою таких заходів: забезпечення раціонального та ефективного використання, збереження фінансових, документальних масивів інформаційних систем, кадрового ресурсу, інтелектуальної власності; виявлення, ліквідація чи мінімізація впливу загроз економічним інтересам компанії, причин і умов, що завдають будь-якого збитку, коливання стабільного стану підприємства; аналітика і оцінка ступеня захищеності від будь-яких чинників негативного впливу; заходи щодо відшкодування збитків в наслідок реалізації загроз; аналіз та прогнозування стану чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, що в змозі порушити стабільний розвиток підприємства; знаходження необхідної, різнопланової інформації для розробки та прийняття раціональних управлінських та організаційних рішень генерального комплексу програми дій підприємства; захист будь-яких відомостей, що визначенні підприємством, як комерційною таємницею, виявлення та усунення каналів витоку інформації конфіденційного характеру; забезпечення безпекою різноманітних зустрічей, переговорів;

здійснення охоронних заходів, щодо збереження матеріальних та нематеріальних цінностей, які потрібні для ефективної діяльності підприємства; аналіз ефективності заходів та прийнятих рішень спрямованих на захист економічних інтересів; контроль за товарно-матеріальними цінностями, грошовими коштами, що знаходяться в спеціально захищених місцях зберігання; організація заходів захисту працівників від різних посягань; виявлення випадків втрат доходів внаслідок зловживань працівників на підприємстві; накопичення даних, необхідних для виявлення і попередження випадків зловживання або посягань на активи підприємства; забезпечення інформаційної безпеки, повний захист інформації від каналів витоку, що носить конфіденційний характер або становить комерційну таємницю; втілення сучасних, прогресивних технологій та передового досвіду у виробничі процеси; та інші заходи пов'язані зі сферою діяльності видів економічної безпеки підприємства.

Економічна безпека підприємства включає в себе взаємопов'язані, і в той же час самостійні види безпеки, які і формують її, як ефективну захисну систему, що забезпечує ефективне функціонування підприємства. Складові економічної безпеки підприємства є основою у реалізації різноманітних заходів безпеки для підприємства. У залежності від спеціалізації діяльності підприємства та його масштабності кількість складових безпеки може змінюватися.

Розглянемо складові економічної безпеки підприємства, що найбільш повно характеризують її сутність (рис. 3.4).

У умовах сьогодення, у зв'язку з новими викликами, в державі постає питання про стабільне функціонування підприємств, на яке впливають внутрішні та зовнішні чинники, пов'язані з загрозами фінансового стану та фінансової стійкості підприємства. *Фінансова безпека підприємства* охоплює практично всі структурні напрямки забезпечення діяльності підприємства. Найбільша увага фінансової безпеки підприємства приділяється впливу зовнішнього середовища з її суб'єктам, які породжують нестабільність результатів діяльності та

фінансового стану підприємства, при їх фінансово-господарській діяльності. Саме ідентифікація потенційних і реальних загроз фінансовим інтересам підприємства, формує основне завдання фінансовій безпеки. У першу чергу, слід звертати увагу не стільки на сукупність ідентифікаторів внутрішніх та зовнішніх загроз, а саме на їх окремі фактори, які заважають нормальному функціонуванню підприємства та при їх виявленні реагувати на найбільш небезпечні випадки.

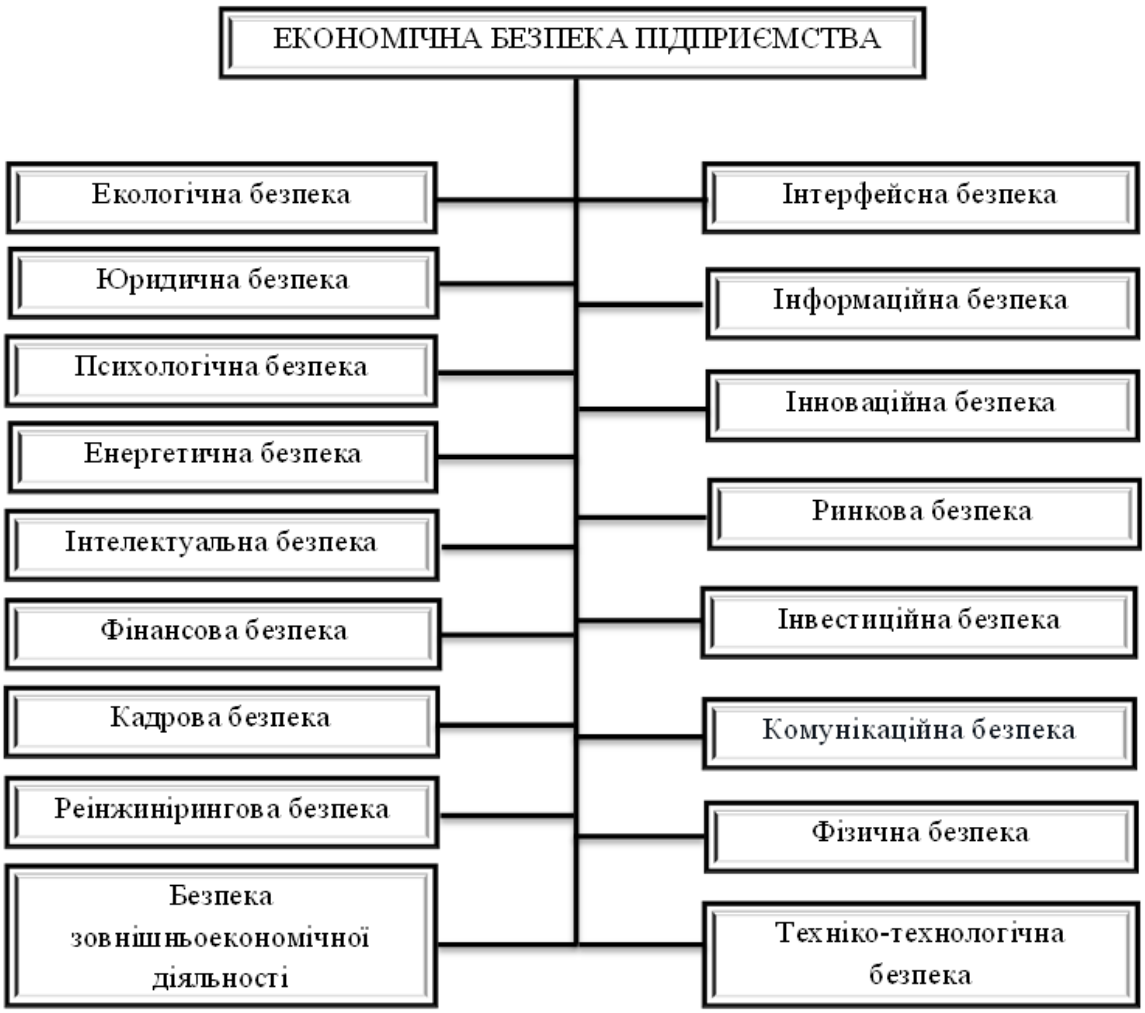

Рисунок 3.4. **Складові економічної безпеки підприємства**

Джерело: сформовано автором

У вирішенні питань, які належать до компетенції фінансової безпеки, відносяться органи законодавчої, виконавчої і судової гілок влади, що

відносяться до зовнішніх суб'єктів, та особи або структурні підрозділи, які задіяні у виконанні захисту фінансових інтересів підприємства, що забезпечують стабільний фінансовий стан. Індикатори фінансової безпеки витікають з аналізу фінансових показників, які відображають реальний стан фінансової сфери підприємства, що і надає можливість своєчасно визначити вірогідність реальних загроз фінансової безпеки та проаналізувати рейтинг в конкурентному середовищі.

Отже, при здійсненні фінансово-господарської діяльності, будь-яке підприємство зацікавлене в стабільній фінансовій безпеці, що в свою чергу забезпечить ефективну роботу і конкурентоспроможність. За підходами О.В. Ареф'євої, Є.К. Бондаренко, О.С. Журавка, В.І. Мунтян, Ю.Б. Кракос, Т.Б. Кузенко та інших, фінансова безпека це «здатність суб'єкта підприємництва здійснювати свою господарську, зокрема й фінансову діяльність, ефективно і стабільно шляхом використання сукупності взаємопов'язаних діагностичних, інструментальних та контрольних заходів фінансового характеру, що мають оптимізувати використання фінансових ресурсів, забезпечити належний їх рівень та нівелювати вплив ризиків» [6, с. 25].

Нестабільний стан в державі, який зумовлений подіями воєнного характеру в Україні, актуалізує ряд питань стосовно кадрового забезпечення підприємств для ефективного функціонування підприємства. Саме кадрова безпека, як складова частина економічної безпеки підприємства, здійснює різні заходи, які дозволяють створити умови для ефективного функціонування та управління кадрового ресурсу.

Кадровою безпекою на підприємстві займаються особа або підрозділ, які аналізують та виявляють внутрішні та зовнішні загрози. До зовнішніх загроз кадрової безпеки можемо віднести створення кращих умов праці у конкурентів, переманювання найкращих фахівців на бік конкурентів, тиск на працівників зовнішнього характеру, залежність працівника від будь яких зовнішніх чинників.

Кадрова безпека на підприємстві повинна забезпечувати підприємство необхідними співробітниками, які відповідають вакансіям, прикладати зусилля для тривалого утримання фахівців та їх фахового розвитку, мотивувати персонал, сприяти підвищенню лояльності, здійснювати моніторинг ситуації у конкурентів.

На багатьох підприємствах кадрова безпека приділяє особливу увагу перевірці потенційних кандидатів перед прийомом на роботу. Під час роботи, фахівці кадрової безпеки використовують різні методи та тести для кращого розуміння, чи підходить кандидат вимогам вакансії та політиці компанії. Прикладом може служити використання тестів Томаса Кілмана. Також можливе застосування на підприємствах проходження поліграфу, як при працевлаштуванні на роботу так і через деякий час коли працівник вже працює. Козаченко Г., В. Пономарьов, О. Ляшенко зазначають, що кадрова безпека – «…це процес запобігання негативним діям на безпеку підприємства за рахунок усунення ризиків та загроз, пов'язаних з інтелектуальним потенціалом та трудовими відносинами в цілому» [13].

Інтелектуальна безпека підприємства здійснює свою діяльність у напрямі використання нових знань; нововведень та розробок персоналу підприємства; застосування сучасних методів засекречування об'єктів інтелектуальної власності; використання визначених підприємством об'єктів, що відносяться до комерційної таємниці. На думку автора, під інтелектуальною безпекою підприємства слід розуміти захищеність людського, структурного, споживчого капіталу підприємства, шляхом виявлення та нейтралізації будь-яких загроз, що забезпечує стабільний розвиток та конкурентоспроможність підприємства.

До загроз інтелектуальній безпеці підприємства можна віднести такі як: втрата організаційних та корпоративних знань підприємства; розголошення інформації, що становить комерційну таємницю; відсутність високого рівня

управління знаннями; діяльність конкурентів у напрямі заволодіння, будь-якої інтелектуальної власності підприємства та інші.

Психологічна безпека підприємства відіграє значну роль у забезпеченні працівників стабільним психічним станом здоров'я. Психологічна складова пов'язана з діяльністю персоналу з його компетенціями та мотивацією, що в свою чергу забезпечує економічну безпеку підприємства. У наслідок ефективної роботи у напрямку психологічної безпеки спостерігаються зниження ризиків та загроз, що пов'язані із недисциплінованістю, несумлінністю виконанням своїх обов'язків. Відсутність на підприємстві психологічної безпеки може впливати на психічне здоров'я персоналу. Слід зазначити, що психологічна безпека впливає на економічну безпеку підприємства шляхом діяльності, чи бездіяльність персоналу, яка в свою чергу може суперечити політиці компанії. Загрозу психологічній безпеці працівника несе здійснення його професійної діяльності, яка різниця з його очікуваннями та вподобаннями; насильство за психологічним напрямком; стиль правління керівника, який здержує зростання професійного потенціалу працівника; професійне вигорання.

Для забезпечення психологічної безпеки на підприємстві потрібно застосовувати періодичне підняття рівня оплати праці; впроваджувати різного роду сприятливі умови та стимули для працівників; діагностика психологічного клімату та його підтримання в належному стані.

На даний період часу рівень *техніко-технологічної безпеки* підприємств в Україні зростає у зв'язку з впровадженням сучасних технологій та відмови використання в роботі застарілого обладнання та засобів, які не відповідають запитам сьогодення. Завданням техніко-технологічної безпеки підприємства полягає у забезпеченні стійкого стану роботи підприємства на основі створення сучасної техніко-технологічної бази, яка при її використанні забезпечить конкурентоздатність підприємства. Таке забезпечення створить певний захист від витрат, які пов'язані з використанням техніки і технології, що не

відповідають сучасності. Одними із важливих показників техніко-технологічної безпеки є зношеність устаткування, машин, старіння техніко-технологічної бази, що використовується, а також кількість і своєчасність їх оновлення.

Негативні дії, які спрямовані зі сторони внутрішнього та зовнішнього середовища на погіршення стану технологічного потенціалу підприємства це: недотримання правил технологічних процесів; знос машин та устаткування, які використовуються; дефіцит кваліфікованого кадрового ресурсу, що впливає на стабільний стан техніко-технологічної безпеки. На техніко-технологічну безпеку впливають внутрішні і зовнішні загрози. Зовнішні загрози обумовленні високою ціною на матеріальні ресурси для виробництва, а також обмеженої кількості надійних постачальників ресурсів, що в свою чергу відображається у зростанні собівартості продукції підприємства, несвоєчасне забезпечення інвестиціями, що негативно відображається на можливості забезпечити підприємство новітньою технікою, засобами та технологіями.

До внутрішніх загроз відноситься нераціональна організація виробничого процесу, високий ступінь зносу засобів та техніки, порушення технологічної дисципліни, неефективне управління оборотними засобами, використання застарілих технологій, відсутність новітніх технологій енергозбереження, недостатня кваліфікація персоналу. Ярошенко О.Ф. характеризує техніко-технологічну безпеку як «… складову економічної безпеки підприємства, пріоритетним завданням якої є захист від негативних чинників з метою створення та найбільш ефективного використання техніко-технологічної бази та технологічних виробничих процесів для забезпечення високого рівня конкурентоспроможності підприємства на ринку» [15, с. 122].

Під час діяльності підприємства його виробничі потужності та продукція не повинні погіршувати якісні показники навколишнього природного середовища та наносити будь-яких збитків державі, персоналу підприємства, населенню та споживачам. Забезпечення *екологічної безпеки* підприємства є

складним процесом у вирішенні негативних ситуацій, які виникають у наслідок зовнішніх загроз з боку негативних природніх явищ, зміни клімату, погіршення стану водних ресурсів, стихійних лих, техногенних катастроф, які важко контролювати та запобігати силами підприємства, так і внутрішніх загроз, до яких входять застосування у виробничому процесі устаткування та обладнання, що не відповідають сучасним вимогам, а також загроз, що виникають в наслідок порушень адміністративно-виробничої складової підприємства.

Внутрішні і зовнішні загрози перешкоджають втіленню стандартів екологічного виробництва на підприємстві. Ефективну екологічну безпеку підприємства забезпечує реалізація інноваційної стратегії підприємства, націлена на модернізацію та придбання машин та устаткування.

Показники екологічної безпеки підприємств включають в себе індикатори і значення такі, як коефіцієнт безпечності продукції, коефіцієнт забруднення навколишнього середовища, коефіцієнт екологічного баласту, що визначається часткою витрат на утилізацію відходів, показник наявності штрафів за порушення природоохоронного законодавства тощо.

О.В. Артюх-Пасюта та О.І. Мілька, вважають під екологічною безпекою підприємства «…по-перше: захищеність життєво важливих інтересів підприємства від реальних і потенційних екологічних загроз внутрішнього та зовнішнього середовища; по-друге: це стабільний збалансований розвиток підприємства в умовах ефективного та результативного управління, спрямований на мінімізацію негативних економічних, екологічних та соціальних наслідків його функціонування як елемента еколого-економічної системи, що характеризується стійким зниженням збитку довкіллю, державі та іншим суб'єктам господарювання в короткостроковій та довгостроковій перспективі» [1].

Під час здійснення господарської діяльності підприємство стикається з порушеннями правового характеру, як в середині підприємства так і зовні, які несуть небезпеку його стабільному функціонуванню. Стабільне функціонування

підприємства та його розвиток вимагає наявності державно-правових гарантій і механізмів з боку держави, що забезпечить підприємство певним захистом, що знижує ризики, щодо отримання прибутковості підприємства. Особа або підрозділ, які забезпечують правову безпеку підприємства повинні забезпечувати та здійснювати контроль, щодо відповідності діяльності підприємства чинному законодавству та прикладати зусилля у напрямку відсутності претензійної складової з боку контрагентів та правоохоронних органів, що в свою чергу забезпечить стійкість підприємства та його економічних показників.

Правова безпека підприємства в межах своєї компетенції забезпечує інтереси компанії шляхом високого рівня правової захищеності підприємства в різнопланових договорах та контрактах, іншій документації, що стосується відносин з учасниками договірних відносин, правової захищеності внутрішній діловій документації, убезпечення обліково-бухгалтерської діяльності підприємства та відносин з контролюючими органами, забезпечення правового супроводження при отриманні підприємством необхідних для його роботи дозволами, ліцензіями, сертифікатами, патентами, свідоцтвами та обліковими картками, недопущення порушення юридичних норм підприємством та його кадрового ресурсу, здійснення ефективного правового забезпечення діяльності підприємства.

Загрозами і ризиками правовій безпеці підприємства є: невідповідність сьогоденню норм окремих законодавчих актів, правовий вакуум, вилучення майна у зв'язку з прогалинами у законі, шахрайські дії зі сторони контрагентів, корупційна складова, неефективна робота осіб відповідальних за напрямком правової безпеки та відсутністю стратегії захисту від посягань на інтереси підприємства, відсутність документації нормативного характеру, та інші. На думку Д.О. Беззубова правова безпека підприємства – це «… стан відсутності або усунення загроз охоронюваним правам і законним інтересам підприємця,

забезпечуваного комплексом цілей правового характеру, що встановлюються, регулюються та охороняються нормами адміністративного права і забезпечені примусовою силою держави» [2].

Фізична безпека підприємства здійснює комплексні охоронні заходи, які унеможливлюють втрати матеріальних ресурсів, рухомого та нерухомого майна, захисту особового складу підприємства. Фізичну безпеку підприємства може забезпечувати, як його внутрішній підрозділ охорони, так і зовнішні суб'єкти господарювання, які мають ліцензію на провадження охоронної діяльності, міністерство внутрішніх справ України (підрозділ поліція охорони).

Основним завданням фізичної безпеки є: організація та забезпечення пропускного режиму на об'єктах підприємства; запобігання розкрадання майна його знищення та псування; здійснення контролю систем відеоспостереження та пожежогасіння; контроль за діями відвідувачів та співробітників; охорона рухомого майна; допомога в організації евакуації майна, персоналу, ліквідацією пожеж та надзвичайних ситуацій.

У особливий період часу, коли держава знаходиться у воєнному стані і на її території відбуваються військові дії, постало питання охорони об'єктів підприємств, які відносяться до критичної інфраструктури держави. Класична фізична безпека підприємства мирного часу не в змозі в повній мірі забезпечити охорону об'єктів підприємства так, як з'явилася загроза з боку держави-агресора з використанням зброї різного виду. Даний виклик зобов'язав знаходити інші комплексні рішення збереження майна підприємств, які полягають у застосуванні різних внутрішніх та зовнішніх підрозділів, включаючи військові формування, щодо охорони майна підприємств. З огляду на це можна стверджувати, що до певної категорії підприємств, поняття фізичної безпеки підприємства трактується як забезпечення схоронності матеріальних ресурсів, майна, захисту особового складу підприємства за допомогою його внутрішнього підрозділу охорони, або зовнішнім суб'єктом господарювання, який має

ліцензію на провадження охоронної діяльності, міністерства внутрішніх справ України (підрозділ поліція охорони) та інших суб'єктів держави, які здійснюють захист критичної інфраструктури усіма силами та наявними засобами (Збройні сили України, інші військові формування тощо).

Доречно виділити підвид фізичної безпеки - *охоронно-технічну безпеку*, що передбачає здійснення заходів запобіжної дії, за допомогою електронних пристроїв, які гарантують працездатність адміністративних, виробничих об'єктів підприємства, збереження товарно-матеріальних цінностей на об'єктах підприємства, спостереження за якістю роботи персоналу, захисту персоналу, контроль виробничого процесу, застереження від можливих поломок, небезпечних аварій на підприємстві, що у свою чергу відображається на стабільному стані економічної безпеки підприємства. У більшості на об'єктах підприємства використовують охоронно технічні пристрої такі, як: охоронна сигналізація різного виду; пожежна сигналізація; система контролю і управління доступом; дрони; система відеоспостереження; системи захисту інформаційних даних; GPS моніторинг рухомих об'єктів; систем аварійних оповіщень радіаційного та хімічного впливу та інших.

Робота підприємств пов'язана з отриманням різноманітної інформації, яка забезпечує його стабільний розвиток. Оскільки інформація є певною цінністю, то відповідно з'являються ризики щодо її заволодіння. Інформаційні технології сьогодення відіграють велику роль, щодо реалізації політики розвитку підприємства. Запорукою стабільного функціонування підприємства є його сучасний захист інформаційного простору. Саме інформаційна безпека підприємства націлена на забезпечення захисту інформаційної складової. Елементами інформаційної безпеки підприємства є: захист програм та даних, захист хмарного сховища, криптографія, аварійне відновлення систем, реагування на інциденти, убезпечення апаратного й програмного забезпечення, керування вразливостями.

Серед поширених загроз інформаційні безпеці підприємства можна виділити такі як: атака постійних загроз високого рівня, бот-мережа, розподілені атаки на відмову в обслуговуванні, атаки тіньового завантаження, набір експлойтів, внутрішня загроза від працівників, атака зловмисного посередника, фітингові атаки, зловмисні атаки з вимогою викупу, соціотехніки, атаки в соцмережах, віруси та хробаки. При втручанні сторонніх осіб в інформаційний простір підприємства виникають загрози пов'язані з доступом до інформації, яку визначило підприємство, як комерційною таємницею. Тобто, при протиправному доступі через низький рівень захищеності або його відсутності, можливе заволодіння інформацією такою, як: комерційна, фінансова та технічна інформація; дані та інформація, що стосується поточної або майбутньої господарської діяльності; об'єкти власності; програмне забезпечення; інформація про клієнтів, контрагентів; умови співпраці з клієнтами, контрагентами; інформація стосовно об'ємів продаж, формування планів продаж; інформація щодо бюджетів, планування; інформація щодо працівників; інформація щодо звітності; бізнес-політики або практики; інформація бізнес процесів; інформація щодо стандартів; інформація відносно напрямків діяльності; плани щодо співпраці з третіми особами; стратегії продажів; маркетингових планів; собівартості продукції; всі відомості стосовно продукції, способів її виробництва; відомості щодо документів бухгалтерської, фінансової та облікової звітності; технічної документації; інформація щодо внутрішньої безпеки та структури; інформації ІТ-систем (локальна мережа, сервери та служби, активне обладнання, систему відеоспостереження, система контролю доступу, інформаційно-облікова система, включаючи обмеження доступу в межах ІТ-систем; відомості про систему, засоби та методи зберігання/захисту інформації в автоматизованих системах, в тому числі коди доступу та паролі до них; відомості про стан організації охорони та безпеки, інкасації, маршрутів перевезення продукції, систем сигналізації, пропускного режиму; відомості про

конструкцію будинків, планування приміщень, розташування робочих місць співробітників, сховищ цінностей і документів, сейфів; зміст та характер договорів, контрактів, укладених підприємством, а також відомості, отримані від третіх осіб на умовах конфіденційності; отримані у зв'язку зі статутною діяльністю; відомості про структуру і масштаби виробничої діяльності; виробничих і складських потужностей; запасів сировини; графічних матеріалів; стану банківських рахунків; відомості про умови оплати праці; відомості про ділових партнерів та будь-яку іншу інформацію, що стосується господарської діяльності підприємства. Витік такої інформації може негативно вплинути на діяльність підприємства.

Інформаційна безпека підприємства має дотримуватися принципів: доступ до інформації можуть отримувати виключно авторизовані користувачі, підтримання цілісності даних протягом їхнього життєвого циклу, безперервний доступ до даних та регулярне оновлення систем. Сопілко І.М. характеризує інформаційну безпеку підприємства як «… набір інструментів і методик, розроблених і тих, що використовуються для захисту конфіденційної інформації від зміни, порушення, знищення і перевірки» [14].

Важливим питанням щодо стабільного економічного стану підприємства є його надійне енергозабезпечення. Стан енергозабезпечення підприємства напряму залежить від стану підприємств постачальників енергоресурсів, відсутністю власних енергоресурсів держави, морально застарілими обладнанням, відсталості у використанні новітніх технологій та тарифів на енергоресурси. До загроз енергетичній безпеці підприємства належать відсутність належних до потреб інвестицій, використання застарілого технічного парку та технологій, нестабільні ціни на енергоносії, слабку платоспроможність, неефективна використання виробничих процесів та виробничих структур, ступінь спрацьованості основних засобів, відсутність стабільних зв'язків з постачальниками енергоресурсів. Енергетична безпека підприємства повинна

забезпечувати стійкість та конкурентоспроможність підприємства. Діагностика стану підприємства з урахуванням можливих ризиків, сформує реалізацію стратегічного забезпечення його енергетичної безпеки.

Одним із основних завдань енергетичної безпеки є забезпечення енергозбереження, ефективна експлуатація енергетичних систем, застосування передових джерел енергії, аналіз наслідків енерговикористання, в наслідок чого відбувається скорочення витрат на продукцію.

Енергетична безпека підприємства – це стан захищеності енергетичного потенціалу підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз у різних формах, що забезпечує його стабільний розвиток відповідно до статутних завдань, а також здатність до протистояння і відтворення його організаційної структури і статусу [11].

Інновації в сучасному світі стрімко набирають обертів. Нові наукові знання, науково-технічний прогрес, винаходи, ідеї, формують поштовх до перетворення підприємств на сучасні та конкурентоспроможні, що є визначальним фактором їх стабільного функціонування. Одним із факторів забезпечення стабільного функціонування підприємства є реалізація політики інноваційної безпеки. Проведення ефективної політики інноваційної безпеки на підприємстві залежить від поглядів керівництва, щодо нових ідей, які націлені на удосконалення та поліпшення, фінансової можливості, креативного мислення. Інноваційна безпека підприємства розглядає та аналізує інноваційні пропозиції, вибираючи доцільний варіант, враховуючи ризики від його впровадження, при цьому беручи за основу критерії, що впливають на прийняття рішення, а саме: вартість інновації (конкурентні переваги); сегмент ринку інноваційного продукту; наявність інфраструктури; виробничих потужностей; достатність капіталу; загальна готовність структурних підрозділів підприємства до можливих змін пов’язаних з впровадженням інноваційних ідей. При всебічному

забезпеченні перерахованих критеріїв формується інноваційний потенціал підприємства, який дозволяє реалізувати інноваційні цілі.

Здійснення діяльності інноваційної безпеки на підприємстві повинна бути неперервна згідно розроблених ефективних алгоритмів. У наслідок забезпечення та підтримки ефективної інноваційної безпеки, підприємство, набуває інноваційного розвитку, що виражається у конкурентоздатності та високих фінансових показниках.

Т. Максимова, О. Філімонова, К. Лиштван під інноваційною безпекою підприємства розуміють «…послідовну, заплановану, цілеспрямовану, комплексну діяльність підприємства щодо зміни кожного з елементів бізнесу певного підприємства, викликану попитом, обумовлену науково-технічним прогресом і спрямовану на діючу організаційну структуру, технологічні процеси, стиль і методи управління, продукцією, що випускається, джерела сировини й матеріалів, ринки збуту» [9].

Мета забезпечення безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства полягає у довгострокових відносинах з суб'єктами господарювання на міжнародному ринку, що надає зріст міжнародної конкурентоспроможності продукції, послуг та нарощення експортного потенціалу підприємства. Підприємства України розширили свою присутність на ринках інших держав, що дало нові можливості захоплення частки іноземних ринків, в наслідок чого, відзначається покращення стану економіки України та підвищення її іміджу. Під час входу підприємства на зовнішній ринок виникають загрози різного характеру з боку іноземних держав, наприклад: здійснення різного роду протистояння для уникнення заволодінням частки ринку, шахрайство зарубіжних партнерів, відсутність повної інформації про особливості політичного та соціально-економічного середовища країни, сумнівні контракти з нерезидентами. З внутрішніх загроз можна відзначити проблеми пов'язані з розвитком України, серед яких нестабільне політико-

економічне становище, відсутність стабільних умов у державі для здійснення зовнішньоекономічної діяльності, високий рівень оподаткування, відсутність належного рівня техніко-технологічної забезпеченості, якості продукції та кваліфікованого персоналу в питаннях зовнішньоекономічній діяльності тощо. Н.І. Гавловська вважає, що під зовнішньоекономічною безпекою підприємства слід розуміти «… діяльність, яка забезпечує мінімізацію дестабілізуючого впливу факторів різної природи походження при виході підприємства на зовнішні ринки і організації процесу взаємодії з іноземними контрагентами» [4, с. 616].

У сучасних економічних відносинах *ринкова безпека* націлена здійснювати дії, що дозволяють підприємству вибирати виключно ефективну модель ведення господарської діяльності на ринку, що впливає на конкурентоспроможність продукції. Контрольними точками ефективність ринкової безпеки є: зростаючі показники зайнятої частки ринку; конкурентоздатність; протидія конкурентному тиску; швидке реагування на нові виклики змін ситуації на ринку та своєчасне пристосування до них.

Зовнішні загрози та небезпеки ринковій безпеці підприємства пов’язані в першу чергу з конкурентним середовищем. Також загрозою може бути діяльність недобросовісних постачальників та посередників, покупців послуг та продукції, різного виду контрагентів.

Серед внутрішніх загроз та небезпеки ринковій безпеці слід виділити: хибну стратегію, щодо тактики ринкової діяльності підприємства, недосконале формування маркетингу, заниження або завищення цінової політики, відсутність потрібної кваліфікації персоналу, невідповідність якості продукції, відсутність ефективної збутової мережі та інші. Автор вважає, що під визначенням ринкової безпеки підприємства слід вважати забезпечення результативного процесу конкурентоспроможності послуг та продукції, шляхом здійснення захисту від загроз конкурентного середовища.

Для забезпечення конкурентоспроможності підприємства інвестиційна складова стає невід'ємною частиною при здійснені господарської діяльності, саме реалізація політики *інвестиційної безпеки* підприємства дає можливість стабільному розвитку інноваційної діяльності підприємства. У зв'язку з нестабільністю економіки держави зростає роль інвестиційної безпеки на підприємстві. Ефективність інвестиційної безпеки підприємства полягає у досягнені високих економічних показників та сприятливого інвестиційного клімату, шляхом реалізації політики націленої на запобігання інвестиційних ризиків для підприємства так і інвесторів.

Зовнішніми загрозами захисту інвестування підприємства є: невиконання договірних зобов'язань контрагентами; непрямі канали, довгі за участю посередників; відсутність стабільності фінансового середовища; стан фондових ринків; монополізм; нестабільність банківської системи; коливання національної валюти; правовий вакуум; тарифна політика; відсутність стабільного стану в державі та інші. Внутрішніми загрозами захисту інвестування підприємства є: відсутність належного техніко-технологічного парку; знос основних засобів виробництва; не ефективна фінансово-кредитна діяльність; відсутність фінансування у повному обсязі інвестиційних намірів та їх практичних дій; інші.

Колектив авторів О.А. Кириченко, М.П. Денисенко та В.С. Сідак вважають, що під інвестиційною безпекою підприємства слід розуміти «…стан підприємства, як суб'єкта інвестиційної діяльності, за якого довгострокові економічні інтереси підприємства є узгодженими із впливом суб'єктів зовнішнього середовища» [5].

Можливість підприємства забезпечити конкурентоспроможність на ринку полягає у тому числі в реалізації інноваційних проектів. Саме інноваційна безпека підприємства забезпечує розвиток та стабільність його інноваційної діяльності. Будь-яка сучасна діяльність підприємства пов'язана з ризиками. До ризиків інноваційної безпеки підприємства можна віднести такі як: відсутність

професійного персоналу з питань інновації; несприятливий клімат серед персоналу; відсутність політики мотивації; прийняття помилкових управлінських та організаційних рішень щодо реалізації інноваційних проектів; відсутність належного рівня працівників здатних до освоєння передового обладнання та технологій; відсутність повного ресурсного забезпечення та його нераціональне використання; відсутність сприйняття інноваційного продукту на ринку тощо.

Інноваційна безпека підприємства розглядається, як інтелектуально-інноваційна, що включає в себе вирішення питання інтелектуального трудового потенціалу та виробничо-інноваційну пов'язану з технологічними, ресурсними та продуктовими напрямками. Інвестиційна безпека підприємства повинна сприяти забезпеченню фінансових ресурсів у повному обсязі з урахуванням їх ефективного використання, повернення інвестиційних ресурсів та їх доходів, ефективним використанням інвестиційних кошт та кошт власного підприємства, задіяних у реалізації проектів, чим забезпечить результативність реалізованого інноваційного проекту. Показники інвестиційної безпеки на стадії розробки проектів зможуть вказати на рівень інвестиційної безпеки даних проектів та визначити майбутню прибутковість та їх ефективність. Інвестиційна безпека підприємства – це «…формування необхідних і достатніх умов для збільшення можливостей створення та використання інновацій: продуктових, технологічних, економічних організаційних і соціальних, з метою розробки та впровадження конкурентоспроможності продукції й технологій на рівні світових стандартів» [10].

Аналізуючи ринкові умови та процеси, які постійно змінюються, щодо конкурентного суперництва, набирає значимості *реінжинірингова безпека* підприємства, яка є елементом економічної безпеки підприємства. Переваги споживачів до послуг та товарів постійно коливаються у зв'язку стрімкими змінами сучасних тенденцій та морального старіння продукції. Успіхом

діяльності підприємства в умовах постійних змін стає впровадження нових ідей, інноваційних рішень, інноваційної діяльності, оновлення техніко-технологічної бази підприємства та підтримкою їх втілення зі сторони керівництва. О.С. Кириченко під станом реінжинірингової безпеки вважає «…баланс результативності, що планується досягти при запровадженні інноваційного проекту та загроз і небезпек, пов'язаних з науково-технічними розробками, станом технологій та технологічним рівнем, на якому знаходиться підприємство, а також його готовністю до втілення таких розробок та технологій» [8].

Інтерфейсна безпека підприємства забезпечує надійну взаємодію підприємства з партнерами, які знаходяться з ним у договірних відносинах. Мінімізація ризикових операцій підприємства з контрагентами лежить в основі забезпечення інтерфейсної безпеки підприємства. Інтерфейсна безпека підприємства аналізує негативні чинники впливу не тільки контрагентів з якими здійснює господарську діяльність, а й з потенційними партнерами. Перевірка та аналіз діяльності діючих та потенційних контрагентів здійснюється на постійній основі, шляхом моніторингу. Від висновків інтерфейсної безпеки, щодо можливої співпраці з тим чи іншим контрагентом залежить в подальшому результативність діяльності підприємства.

У конкурентному середовищі все частіше проявляються незаконні дії з боку одного підприємства до іншого в інформаційній сфері. Вирішенням питань пов'язаних з інформаційною агресією зі сторони на підприємство займається комунікаційна безпека підприємства. Отже, *комунікаційну безпеку* підприємства можна розглядати, як складову економічної безпеки підприємства, що забезпечує всебічний захист інтересів підприємства, вербальною та невербальною комунікацією, шляхом усунення інформаційно-комунікаційних загроз. Основним завдання комунікаційної безпеки є: створення та використання новітніх підходів до вирішення питань інформаційної агресії; виявлення загроз і ризиків, що посягають на стабільний стан суб'єктів комунікаційної безпеки;

діагностика маніпулятивного впливу та технологій; переведення маніпулятивної дії на рівень конструктивного діалогу; підготовчі процеси суб'єкта до можливих комунікаційних ризиків у майбутньому; застосовувати методи і засоби комунікаційної безпеки; проводити аналіз інформаційної агресії.

Серед інших питань для з'ясування, що можуть нести ризики підприємству при здійсненні партнерських відносин потрібно виділити такі, як: дата реєстрації підприємства, тобто який період часу підприємство здійснює свою діяльність; статус юридичної особи; право підпису; розмір статутного капіталу; обмеження по сумах правочинів; відповідність виду діяльності; місце реєстрації підприємства та, яка кількість підприємств зареєстрована за даною адресою; наявність, актуальність ліцензій та дозвільних документів; наявність податкового боргу та інших боргів; наявність адміністративних, господарських, кримінальних судових рішень та їх аналіз, що стосується, як самого контрагента так і його ключових осіб; наявність кримінальних справ; аналіз історії змін серед керівництва, засновників та місця знаходження компанії; аналіз зв'язків з іншими підприємствами та пов'язаними особами; власність контрагента; фінансова звітність; кількість працівників; публікації з відкритих джерел; ділова репутація; негативна інформація з будь-яких джерел та баз; аналіз репутації на ринку; належність до санкційних списків; аналіз отриманих установчих документів, довіреностей, рішень загальних зборів та інших документів; відношення контрагента до визначених державою країн агресорів та/або їх резиденти. Аналіз проводиться не тільки по контрагенту, а й по його засновникам та бенефіціарним власникам.

Економічна безпека підприємства є комплексним, багатогранним та складним явищем, що є сукупністю складових різних видів безпеки, кожна з яких має власні цілі, завдання та шляхи реалізації, але котрі в єдності, взаємозв'язку та взаємодії забезпечують стабільну діяльність підприємства в умовах зростання гібридних загроз. З розвитком різних сфер діяльності бізнесу та формуванням

нових видів загроз у мінливому навколишньому середовищі з'являються запити на появу механізмів економічної безпеки підприємства застосування яких забезпечувало б стабільність функціонування на базі цілісної, функціональної, ефективної, сучасної, інноваційної економічної безпеки підприємства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артюх-Пасюта О., Мілька А. Теоретичні аспекти визначення екологічної безпеки підприємства. *Економіка та суспільство*. 2021. № 25. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/260/248.

2. Беззубов Д. О. Правова безпека підприємства в Україні (господарсько-правовий аспект). *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право.* 2015. № 3. С. 119–124.

3. Грибіненко О.М., Шагоян С.М. Сутність та шляхи забезпечення економічної безпеки підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, серія Економічні науки. 2017. Вип. 22. Ч. 1. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_22/1/25.pdf.

4. Гавловська Н. І. Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств: автореферат дис. … д-ра екон. наук: 08.00.04. Херсон: ХНТУ, 2017. 36 с.

5. Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності в умовах глобальної фінансової кризи: монографія / заг. ред. О.А. Кириченко. К.: КРОК, 2010. 412 с.

6. Єпіфанов А.О. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.

7. Захаров О. І. Теоретичні основи забезпечення економічної безпеки підприємств. *Вчені записки університету «КРОК»*. 2012. № 31. С. 80–88.

8. Кириченко О.С. Інноваційна безпека як невід'ємна складова економічної безпеки та ефективного проектно орієнтованого розвитку сучасних підприємств. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkd/2012_1/part1/14.pdf.

9. Максимова ТС., Філімонова О.В., Лиштван К. В. Формування інноваційної політики підприємства. *Економічний вісник Донбасу*. 2010. № 2(20). С. 181–183.

10. Науменко Є.Ю. Структура економічної безпеки підприємства в умовах кризи. *Молодий вчений*. 2017. №6. С. 466–471.

11. Надтока Т.Б., Амельницька ОВ. Енергетична безпека підприємства як інструмент забезпечення його сталого соціально-економічного розвитку. *Економіка і організація управління.* 2010. Вип. № 2 (8). С. 15–24.

12. Пазєєва Г. М. Комплексна діагностика в забезпеченні економічної безпеки підприємств (на матеріалах транспортно-експедиційних підприємств України): дис. … кандидата економічних наук: 21.04.02 / ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК». Київ, 2017. 291 с.

13. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємств: монографія: в 3 т. Т.1 / за заг. ред. Г.В. Козаченко. Луганськ. 2010. 282 с.

14. Сопілко І.М. Інформаційна безпека та кібербезпека: порівняльно-правовий аспект. *Юридичний вісник.* 2021. Вип. 2 (59). URL: https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/53733/1/%d0%86.%20%d0%9c.%20%d0%a1%d0%be%d0%bf%d1%96%d0%bb%d0%ba%d0%be.pdf.

15. Ярошенко О.Ф. Забезпечення техніко-технологічної складової економічної безпеки підприємства. *Бізнес Інформ*. 2011. №11. С. 146–149.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Кравченко Ольга Олексіївна – д.е.н., проф. професор кафедри фінансів, обліку і оподаткування Державного університету інфраструктури та технологій. Автор (співавтор) більше 250 наукових та навчально-методичних праць, у тому числі навчальних посібників, монографій, публікацій у фахових виданнях, включених до наукометричних баз Scopus і Web of Science, учасник науково-дослідних робіт, всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференцій. Член редакційних колегій фахових видань України, країн ЄС, США, рецензент, зокрема у виданнях включених до наукометричних баз Scopus і Web of Science.

Андрєєва Олена Володимирівна – к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування Державного університету інфраструктури та технологій. Автор (співавтор) майже 60 наукових праць, приймає активну участь в держбюджетних та ініціативних науково-дослідних роботах, у всеукраїнських та міжнародних науково-практичних і науково-методичних конференціях, має значний стаж науково-педагогічної роботи.

Ковова Ірина Сергіївна – к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування Державного університету інфраструктури та технологій. Автор та співавтор понад 50 наукових та 60 навчально-методичних праць, з яких 3 праці опубліковані в періодичних виданнях, включених до наукометричної бази Scopus. Приймає активну участь в ініціативних науково-дослідних роботах, всеукраїнських та міжнародних конференціях. Має практичний досвід в управлінні підприємствами та консультуванні підприємств з організації і ведення фінансового обліку.

Парфентьєва Олена – к.е.н., доц., доцент кафедри економіки Національного транспортного університету, активно займається науковою роботою, має більше 86 наукових праць у фахових виданнях, з них 3 - SCOPUS та 2 - WOS. Брала участь у понад 38-ти міжнародних та вітчизняних науково-практичних конференціях. Має 1 свідоцтво про реєстрацію авторського права, а також є співавтором 4 методичних вказівок для студентів заочної та денної форм здобуття освіти та співавтором 6 монографій.

Семенова Світлана Миколаївна – к.е.н., доц., доцент кафедри обліку та оподаткування Державного торговельно-економічного університету. Автор

(співавтор) більше 200 наукових та навчально-методичних праць, у тому числі навчального посібника, монографій, публікацій у фахових виданнях, включених до наукометричних баз Scopus і Web of Science, учасник науково-дослідних робіт, всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференцій.

Шпирко Ольга Миколаївна – к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування Державного університету інфраструктури та технологій. Автор (співавтор) більше 34 наукових праць та більше 43 навчально-методичних праць, з яких 2 наукові праці опубліковані у періодичних виданнях, включених до наукометричної бази Scopus, приймає активну участь в ініціативних науково-дослідних роботах, у всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях.

Шуляренко Світлана Миколаївна – к.е.н., доц., завідувачка кафедри фінансів, обліку і оподаткування Державного університету інфраструктури і технологій. Автор (співавтор) більше 50 наукових та 20 навчально-методичних праць, з яких 3 наукових праці опубліковані у періодичних виданнях, включених до наукометричної бази Scopus, приймає активну участь в ініціативних науково-дослідних роботах, у всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях.

Ярмоліцька Ольга Василівна – к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування Державного університету інфраструктури та технологій. Автор (співавтор) більше 80 наукових та 20 навчально-методичних праць, з яких 2 наукові праці опубліковані у періодичних виданнях, включених до наукометричних баз Scopus та Web of Science, 3 колективних монографій, 1 навчального посібника. Приймає активну участь в ініціативних науково-дослідних роботах, у всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях. Асоційований член Федерації професійних бухгалтерів та аудиторів України.

Пасенчук Павло Васильович – здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за спеціальністю 073 «Менеджмент», кафедри теоретичної та прикладної економіки, факультету Управління і технологій Державного університету інфраструктури та технологій. Наукові інтереси – економічна безпека підприємств в умовах сталого розвитку. Бере активну участь у всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Кравченко Ольга Олексіївна, Андрєєва Олена Володимирівна,
Ковова Ірина Сергіївна, Парфентьєва Олена Геннадіївна,
Пасенчук Павло Васильович, Семенова Світлана Миколаївна,
Шпирко Ольга Миколаївна, Шуляренко Світлана Миколаївна,
Ярмоліцька Ольга Василівна

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ЕКОНОМІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

Колективна монографія

За ред. д.е.н., проф. Кравченко О.О.

Формат 60х84 1/16. Підписано до друку 03.06.2024 р. Папір офсет. Друк цифровий
Ум.друк. арк. 19,5. Тираж 300 прим. Зам.03-06.

Видавництво та друк
ФОП Іванченко І.С.
пр. Тракторобудівників,89-а/62, м. Харків, 61135
тел.: +38 (050/093) 40-243-50.
Свідоцтво про внесення суб`єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4388 від 15.08.2012 р.
www.monograf.com.ua